

e-ISSN 2300-9918

HUMANITIES | AND SOCIAL | SCIENCES |

Quarterly, Volume XXI
(January - March)
Research Journal 23
(1/2016)

Volume Editor
Justyna Stecko

HSS Journal indexed, among others, on the basis of the reference of the Minister of Science and Higher Education in The Central European Journal of Social Sciences and Humanities (CEJSH), ERIH PLUS and Index Copernicus Journal Master List 2015.

Issued with the consent of the Rector

Editor in Chief
Publishing House of Rzeszow University of Technology
Leonard ZIEMIANSKI

Composition of the Scientific Papers Council
of the Faculty of Management at Rzeszow University of Technology
„Humanities and Social Sciences”

Grzegorz OSTASZ – Chairman (Poland)
Justyna STECKO – Editorial assistant (Poland)

members:

Alla ARISTOVA (Ukraine), Heinrich BADURA (Austria), Guido BALDI (Germany)
Aleksander BOBKO (Poland), Zbigniew BOCHNIARZ (USA)
Viktor CHEPURKO (Ukraine), Zuzana HAJDUOVÁ (Slovakia)
Wilem J.M. HEIJMAN (The Netherlands), Tamara HOVORUN (Ukraine)
Beatriz Urbano LOPEZ DE MENESES (Spain), Nicanor Ursua LEZAUN (Spain)
Józef MANDZIUK (Poland), Aleksandr MEREZHKO (Ukraine)
Nellya NYCHKALO (Ukraine), Annely ROTHKEGEL (Germany)
Josef SABLİK (Slovakia), Henryk SKOROWSKI (Poland)
Mykoła STADNIK (Ukraine), Beata SZLUZ (Poland)
Anatoliy TKACH (Ukraine), Michael WARD (Ireland)

Editor in Chief

Grzegorz OSTASZ (Poland)

Editorial Committee (Thematic editors)

Stanisław GĘDEK (Poland), Aleksandr GUGNIN (Poland)
Waldemar PARUCH (Poland), Krzysztof TERESZKIEWICZ (Poland)

Editorial assistant

Justyna STECKO (Poland)

Statistical editor

Tomasz PISULA (Poland)

Members of editorial staff

Andrzej GAZDA (Poland), Agata GIERCZAK (Poland)
Marta POMYKAŁA (Poland), Beata ZATWARNICKA-MADURA (Poland)

Volume editor

Justyna STECKO (Poland)

Language editors

Glyn David GRIFFITHS (The United Kingdom), Tatiana GUGNINA (Poland)
Alewtina ŁAWRINIENKO (Russia), Ruth MALOSZEK (Germany)
Magdalena REJMAN-ZIENTEK (Poland), Anna ROMAN (Poland)

Project of the cover

Damian GĘBAROWSKI

The printed version of the Journal is an original version.

p-ISSN 2300-5327

e-ISSN 2300-9918

Publisher: Publishing House of Rzeszow University of Technology,
12 Powstańców Warszawy Ave., 35-959 Rzeszow (e-mail: oficyna1@prz.edu.pl)
<http://oficyna.portal.prz.edu.pl>

Editorial Office: Rzeszow University of Technology, The Faculty of Management,
10 Powstańców Warszawy Ave., 35-959 Rzeszów, phone: 17 8651383, e-mail: zeszyty@prz.edu.pl
<http://hss.portal.prz.edu.pl>

Additional information and an imprint – p. 225

SPIS TREŚCI

Od Komitetu Redakcyjnego	7
Katarzyna Chudy – Laskowska: Delimitacja województw ze względu na infrastrukturę transportową i jakość nawierzchni.....	9
Aleksandr Gugin: Дилеммы властной политики: утилитари зм или оппортунизм?.....	25
Mariusz Hamulczuk: Ceny surowców energetycznych a ceny produktów rolno-żywnościowych – bezpieczeństwo energetyczne a bezpieczeństwo żywnościowe.....	37
Anna Kosińska: Skutki i następstwa akcesji Republiki Chorwacji do Unii Europejskiej.....	53
Marcin Łoś, Rafał Biały, Piotr Janusz, Adam Szurlej: The influence of the national gas infrastructure development on Polish energy security.....	67
Ireneusz Nowak, Adriana Nowak: Zakaz palenia wyrobów tytoniowych – wybrane aspekty prawne i społeczne.....	83
Stanisław J. Rysz: Światowe Dni Młodzieży’2016 – analiza zagrożeń i szacowanie ryzyk populacyjnych. Studium na przykładzie województwa podkarpackiego.....	105
Joanna Kazimiera Skulska: Teoria argumentacji Douglasa Waltona w zastosowaniu do badań z zakresu komunikacji politycznej.....	123
Mirosław Śmieszek, Magdalena Dobrzańska, Paweł Dobrzański: Analiza zmian w transporcie publicznym Unii Europejskiej na przykładzie wybranych miast.....	137
Krzysztof Surowiec, Aleksander Razin: Założenia geopolityki Iwana IV Groźnego i jej realizacja w Rosji w latach 1547–1584. Cz. I.....	153
Aleksandra Szubart, Barbara Fura: Efekty systemu zarządzania środowiskowego ISO 14001 w organizacjach w świetle wyników badań.....	167
Тамара Ткач: Нейроэкономика в теории принятия решений.....	179
Justyna Trubalska: Trans-European energy infrastructure projects. The case of the north-south gas corridor.....	191
Tomasz Wicha: Prawa i Sprawiedliwości ocena polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej.....	203
Magdalena Żardecka – Nowak: The rightness of principles as the concept of the good.....	211

CONTENTS

From the Editorial Committee	7
Katarzyna Chudy – Laskowska: Voivodships delimitation due to transport infrastructure and quality of surface.....	9
Aleksandr Gugin: Dilemmas power politics: utilitarianism or opportunism?.....	25
Mariusz Hamulczuk: Energy prices vs agri-food prices – energy security and food security.....	37
Anna Kosińska: Effects and consequences of accession of the republic of Croatia to the European Union.....	53
Marcin Łoś, Rafał Biały, Piotr Janusz, Adam Szurlej: The influence of the national gas infrastructure development on Polish energy security.....	67
Ireneusz Nowak, Adriana Nowak: Tobacco smoking ban - selected legal and social aspects	83
Stanisław J. Rysz: World Youth Day 2016 – hazard analysis and evaluation of risks of transportation. study on the example of days in dioceses in podkarpackie region.....	105
Joanna Kazimiera Skulska: Douglas Walton's theory for argumentation applicable to the test of political communication.....	123
Mirosław Śmieszek, Magdalena Dobrzańska, Paweł Dobrzański: Analysis of changes in public transport of the European Union on the example of selected cities.....	137
Krzysztof Surowiec, Aleksander Razin: The assumptions of geopolitics and its implementation in Russia Ivan IV the terrible in the years 1547–1584. Part I.....	145
Aleksandra Szubart, Barbara Fura: Effects of ISO 14001 environmental management system in enterprises in the light of research results.....	167
Tamara Tkach: Neuroeconomics in decision making theory.....	179
Justyna Trubalska: Trans-European energy infrastructure projects. The case of the north-south gas corridor.....	191
Tomasz Wicha: The evaluation of the international affairs of the Russian Federation by Law and Justice party.....	203
Magdalena Żardecka – Nowak: The rightness of principles as the concept of the good.....	211

From the Editorial Committee

We are giving you the next 23rd (1/2016) issue of the Scientific Journal of the Faculty of Management at the Rzeszow University of Technology entitled "Humanities and Social Sciences".

The aim of the Publisher is to raise the merits and the international position of the quarterly published by the Faculty of Management, that is why we are still developing the cooperation with foreign team of reviewers, as well as an international Scientific Council.

The Editors have also attempted to apply for international databases, currently the quarterly HSS is indexed in **Index Copernicus Journal Master List, The Central European Journal of Social Sciences and Humanities (CEJSH)** and **ERIH PLUS**.

The articles published in this publication are devoted to the broader issues of the humanities and social sciences. They are the result both of theoretical and empirical research. The covered subjects vary considerably, reflecting the interdisciplinary nature of the Journal. We do hope that the published papers will meet your kind interest and will be an inspiration to further research and fruitful discussions.

On behalf of the Editorial Board of "Humanities and Social Sciences" we would like to thank the Authors for sending the results of their research. We would like to express particular gratitude to the Reviewers for their valuable feedback that greatly contributed to increasing values of the scientific publications.

With compliments
Editorial Committee

Katarzyna CHUDY-LASKOWSKA¹

DELIMITACJA WOJEWÓDZTW ZE WZGLĘDU NA INFRASTRUKTURĘ TRANSPORTOWĄ I JAKOŚĆ NAWIERZCHNI

Rozwój społeczno-gospodarczy państw wiąże się rozwojem infrastruktury transportowej, która umożliwia szybkie przemieszczanie się ludzi i towarów. Obecna eksploatacja sieci drogowej, gdy ruch drogowy się nasila, jest coraz większa. Dlatego niezwykle ważnym procesem staje się szybkie diagnozowanie stanu nawierzchni oraz kierowanie środków w najbardziej potrzebne regiony tak, aby zapobiegać jeszcze większej dewastacji i aby dbać o bezpieczeństwo w ruchu drogowym. Celem artykułu jest nie tylko diagnoza stanu nawierzchni w województwach w Polsce, ale także powiązanie go z infrastrukturą drogową, transportową i bezpieczeństwem na drogach. Ze względu na złożoność problemu do badań wykorzystano mierniki, za pomocą, których podjęto próbę określenia problemu. Przy doborze cech zastosowano dotychczasową wiedzę i doświadczenie badawcze. Głównym kryterium doboru wskaźników był dostęp do baz danych oraz analiza statystyczna. Do badań wykorzystano metody wielowymiarowej analizy porównawczej (WAP). Dane obejmują 2014 r. i pochodzą z bazy Głównego Urzędu Statystycznego oraz zasobów GDDKiA. Badania prowadzono, wykorzystując do obliczeń program Statistica 10.1 PL oraz EXCEL 2007. W wyniku badań otrzymano trzy grupy województw podobnych do siebie pod względem badanych cech. Poziomy analizowanych wskaźników w tych skupieniach są zróżnicowane. Jednakże stwierdzić można, że od 2000 roku stan polskich dróg nieustannie się poprawia.

Słowa kluczowe: transport, taksonomia, infrastruktura transportowa

1. WPROWADZENIE

Jednym z najważniejszych działów gospodarki o strategicznym znaczeniu dla kraju jest transport, który obejmuje trzy główne sfery: gospodarczą, polityczną i turystyczną w wymiarze zarówno regionalnym, jak i krajowym oraz międzynarodowym². Dlatego niezwykle ważną rolę odgrywa infrastruktura transportowa, bez której przemieszczanie się ludzi i towarów nie miałyby racji bytu. Dobrze rozwinięta oraz nowoczesna sieć autostrad, dróg ekspresowych i dróg szybkiego ruchu³ jest warunkiem właściwego funkcjonowania krajów rozwiniętych gospodarczo⁴. Infrastruktura transportowa stanowi więc podstawę funkcjonowania gospodarki

---

¹Dr Katarzyna Chudy-Laskowska, Katedra Metod Ilościowych, Politechnika Rzeszowska, e-mail: kacha877@prz.edu.pl

²J. Sidor, *Realization of the transport policy at the international, national and regional level*, „Eksploatacja i Niezawodność – Maintenance and Reliability” 2006/4, s. 61–66.

³Zgodnie z definicją zawartą w *Słowniku Pojęć Strategii Rozwoju Transportu do 2020 r.* (z perspektywą do 2030 r.) droga szybkiego ruchu to potoczne określenie drogi głównej ruchu przyspieszonego, która jest oznaczona symbolem GP, zgodnie z Rozporządzeniem Ministra Transportu i Gospodarki Morskiej z 2 marca 1999 r. w sprawie warunków technicznych, jakim powinny odpowiadać drogi publiczne i ich usytuowanie (Dz.U. nr 43, poz. 430 ze zm.).

⁴J.E. Sturm, J. Jacobs, P. Groote, *Output effects of infrastructure investment in the Netherlands, 1853–1913*, „Journal of Macroeconomics” 1999/21; M. Farhadi, *Transport infrastructure and long-*

i powiązana jest ze wszystkimi jej działaniami. Tworzą ją w głównej mierze trzy podstawowe czynniki:

- drogi wszystkich rodzajów transportu (drogowego, kolejowego, śródlądowego, morskiego i powietrznego);
- punkty transportowe (węzły drogowe, lotniska, porty, itp.);
- urządzenia pomocnicze służące do bezpośredniej obsługi dróg i punktów transportowych⁵.

Infrastruktura jest pojęciem międzynarodowym, oznaczającym zespół podstawowych obiektów, urządzeń i instytucji o charakterze usługowym niezbędnym do właściwego funkcjonowania społeczeństwa i produkcyjnych działań gospodarki⁶. Infrastruktura transportową stanowią infrastruktury poszczególnych rodzajów transportu: samochodowego, kolejowego, morskiego, lotniczego oraz żeglugi śródlądowej. Zdecydowanie dominującą rolę zarówno pod względem wykonanej pracy przewozowej (69,2%), jak i przewiezionej masy ładunków (75,6%) odgrywa transport drogowy⁷.

Krajowa infrastruktura drogowa wymaga dużych nakładów na rozwój i zapewnienia odpowiednich standardów istniejącej sieci, aby możliwe było sprostanie potrzebom rynku, wynikającym ze wzrostu wymiany towarowej oraz stale rosnącego ruchu pasażerskiego. Im lepiej rozwinięta infrastruktura drogowa i transportowa, tym większe możliwości wzrostu gospodarczego⁸ oraz większe bezpieczeństwo w ruchu drogowym⁹. Większość wartości minimalnych i maksymalnych parametrów projektowych oraz uwarunkowań projektowych zebranych jest w formie Rozporządzenia Ministra Transportu i Gospodarki Morskiej w sprawie warunków technicznych, jakim powinny odpowiadać drogi publiczne i ich usytuowanie (Dz.U. z 14 maja 1999, nr 43, poz. 430).

Rozporządzenie określa warunki techniczne, jakim powinny odpowiadać drogi publiczne przy zachowaniu przepisów prawa budowlanego, przepisów o drogach publicznych oraz przepisów odrębnych, a także ustaleń polskich norm, w szczególności podstawowych wymagań¹⁰: bezpieczeństwa użytkowania, nośności i stateczności konstrukcji, bezpieczeństwa ze względu na możliwość wystąpienia pożaru lub innego miejscowego zagrożenia oraz ochrony środowiska, ze szczególnym uwzględnieniem ochrony przed nadmiernym hałasem, wibracjami, zanieczyszczeniami powietrza, wody i gleb¹¹. Sieć dróg krajowych, chociaż

---

run economic growth in OECD countries, „Transportation Research Part A. Elsevier” 2015/74, s. 73–90.

⁵ G. Nowacki, *Wybrane problemy dotyczące infrastruktury transportowej oraz potencjalnych zagrożeń terrorystycznych*, Instytut Transportu Samochodowego, Warszawa 2012.

⁶ W. Mirowski, *Studia nad infrastrukturą wsi polskiej. Wyposażenie obszarów w infrastrukturę społeczną*, t. III, PAN Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa, Warszawa 1996.

⁷ M. Jacyna, D. Pyza, M. Wasiak, *The importance of transport infrastructure in the movement of cargo in logistics term*, „Technical Transactions. Mechanics” 2011/4.

⁸ M. Farhadi *op. cit.*, s. 73–90.

⁹ W. Jarosiński *Periodic technical inspections of vehicles and road traffic safety with the number of road accidents involving fatalities*, Farhadi Eksploatacja i Niezawodność – Maintenance and Reliability” 16/1 (2014), s. 105–111.

¹⁰ Rozporządzenie Ministra Transportu i Gospodarki Morskiej z 2 marca 1999 roku w sprawie warunków technicznych, jakim powinny odpowiadać drogi publiczne i ich usytuowanie (Dz.U. z 14 maja 1999, nr 43, poz. 430).

¹¹ J. Barcik, P. Czech, *Wpływ infrastruktury drogowej na bezpieczeństwo ruchu – część 1*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej” 2010/67.

stanowi jedynie 4,7% sieci dróg publicznych ogółem, to przenosi ponad 60% ruchu. Konieczna jest systematyczna poprawa stanu technicznego polskiej sieci dróg krajowych w celu wyeliminowania jej podstawowych ograniczeń oraz jej rozbudowa. Do najważniejszych wad polskiej sieci drogowej należą zwłaszcza: brak spójnej sieci autostrad i dróg ekspresowych; brak dostosowania do przenoszenia nacisku 115 kN/oś (zgodnie ze zobowiązaniami wynikającymi z Traktatu Akcesyjnego) oraz ruch o dużym natężeniu, w tym samochodów ciężarowych, przebiegający przez rozwijające się wzdłuż osi drogowych tereny zabudowane. Polska zobowiązała się do realizacji sieci bazowej TEN-T do 2030 r., natomiast sieci kompleksowej – do roku 2050. W obliczu dynamicznego wzrostu transportu drogowego, zarówno w kontekście przewozów towarowych, jak i pasażerskich, oraz biorąc pod uwagę wciąż niedostatecznie rozwiniętą sieć drogową, Polska nadal stoi przed wyzwaniem dokończenia budowy spójnej sieci autostrad i dróg ekspresowych, która umożliwi wzrost spójności międzyregionalnej, przyczyniając się do pełnego wykorzystania potencjału gospodarczego kraju. Transport samochodowy, którego udział w przewozach pasażerów i towarów w Polsce wynosi odpowiednio 85% i 82% (według stanu na 2011 r.), jest wyższy od średniej europejskiej i nadal rośnie¹². Dzięki Programowi Budowy Dróg Krajowych na lata 2011–2015, który stanowił kontynuację Programu Budowy Dróg Krajowych na lata 2008–2012 od listopada 2007 r. do końca 2013 r. wybudowano: 835,3 km autostrad, 955 km dróg ekspresowych, 212,9 km obwodnic oraz 687,8 km ważniejszych przebudów i wzmocnień dróg krajowych. Zakładany w Programie Budowy Dróg Krajowych na lata 2011–2015 próg 66% dróg krajowych o dobrej nawierzchni¹³ został osiągnięty w 2013 r.¹⁴. Osiągnięcie dobrych wyników powinno cieszyć zwłaszcza użytkowników dróg publicznych, jednakże ta sytuacja może się zmieniać. Eksploatacja dróg jest niezwykle silna, ponieważ przez Polskę przebiegają trasy tranzytowe, przybywa coraz więcej samochodów osobowych, Polska posiada specyficzne i zróżnicowane warunki pogodowe, gdzie temperatura może wahać się od –30°C do +40°C, co ma znaczący wpływ na zużywanie się nawierzchni. Im lepsza infrastruktura drogowa tym większa szansa na rozwój branży TSL¹⁵. Dlatego niezwykle ważne jest prowadzenie systematycznych badań dotyczących eksploatacji dróg, bezpieczeństwa drogowego oraz infrastruktury drogowej. Dzięki szybkiemu zdiagnozowaniu, gdzie sytuacja jest najgorsza, można szybko reagować i skierować strumień środków właśnie w te miejsca (województwa, powiaty), gdzie ten stan jest najgorszy.

Celem artykułu jest diagnoza infrastruktury drogowej w województwach w Polsce oraz charakterystyka eksploatacji sieci drogowej. Do badań wykorzystano dane z zasobów GDDKiA oraz ze stron GUS. Dane obejmują 2014 r. Obliczenia wykonano za pomocą dwóch programów: Statistica 10.1 oraz Excel 10.

---

¹²Program budowy dróg krajowych na lata 2014–2023, Załącznik do uchwały Rady Ministrów, Warszawa 2014.

¹³Wartość wynika z raportu SOSN – System Oceny Stanu Nawierzchni, wykonywanego corocznie przez GDDKiA.

¹⁴Program budowy dróg krajowych na lata 2014–2023, Załącznik do uchwały Rady Ministrów, Warszawa 2014.

¹⁵W. Piekarski, S. Juściński, *Rozwój sektora usług: TRANSPORT–SPEDYCJA–LOGISTYKA w Polsce po wstąpieniu do Unii Europejskiej*, „Eksploatacja i Niezawodność – Maintenance and Reliability” 2005/4.

2. STAN NAWIERZCHNI DRÓG W POLSCE W 2014 ROKU

Na początku każdego roku Generalna Dyrekcja Dróg Krajowych i Autostrad (GDDKiA) publikuje raport o stanie technicznym sieci dróg krajowych. Raport ma na celu zoptymalizowanie procesu zarządzania istniejącą już siecią drogową na podstawie corocznego badania. Informacje w raporcie dotyczą sieci dróg zarządzanych przez GDDKiA (nie obejmuje on odcinków dróg przebiegających przez miasta na prawach powiatu z wyłączeniem dróg klasy A i S). Raport opracowany jest na podstawie wyników pomiarów cech techniczno-eksploatacyjnych nawierzchni, które są nazywane parametrami i dotyczą przede wszystkim:

- spękań (pozwalających uzyskać wstępne informacje dotyczące nośności);
- równości podłużnej, głębokości kolein (równości poprzecznej);
- stanu powierzchni, właściwości przeciwpoślizgowych oraz
- ugięć nawierzchni (są to dane uzupełniające)¹⁶.

Każdy z mierzonych parametrów kwalifikowany jest według czterostopniowej skali: A – stan dobry, B – zadowolający, C – niezadowolający oraz D – zły. Po kwalifikacji parametrów, następuje kwalifikacja odcinków nawierzchni do jednej z czterech klas. Służą one do wyznaczania oceny ogólnej stanu nawierzchni jezdni – wyznaczania trzech poziomów decyzyjnych stanów nawierzchni: poziomu pożądanego (stan dobry A i B), ostrzegawczego (stan niezadowolający C) oraz krytycznego (stan zły D).

Generalna Dyrekcja Dróg Krajowych i Autostrad ustala odcinki wymagające pilnej interwencji, a następnie w ramach dostępnych środków finansowych dokonuje niezbędnych prac w celu poprawy standardu ich użytkowania oraz podniesienia poziomu bezpieczeństwa. Zadania wymagające realizacji zostały zhierarchizowane w czterech programach i planach:

- plan działań na sieci drogowej;
- program redukcji liczby ofiar śmiertelnych;
- program budowy ciągów pieszo-rowerowych;
- program działań na sieci drogowej w zakresie drogowych obiektów inżynierskich.

Zadania w ramach poszczególnych programów i planów uporządkowano w ściśle ustalonej kolejności od najpilniejszych do wykonania. Zgodnie z algorytmem porządkującym szczególnie bierze się pod uwagę: wyniki badań stanu nawierzchni (wskaźnik oceny nawierzchni), wielkość i strukturę ruchu, ze szczególnym uwzględnieniem udziału samochodów ciężarowych (wskaźnik ruchu pojazdów ciężarowych, wskaźnik ruchu pojazdów osobowych), parametry drogi (wskaźnik nienormatywnej szerokości, wskaźnik rodzaju nawierzchni, wskaźnik szorstkości) oraz wskaźniki liczby zabitych i rannych (wskaźnik zabitych, wskaźnik rannych). Przyjęte kryteria pozwalają na efektywne wykorzystanie środków finansowych i umożliwiają podejmowanie działań, w pierwszej kolejności na odcinkach dróg stwarzających największe zagrożenie dla bezpieczeństwa użytkowników¹⁷.

Klasa drogi określa potrzeby związane z siecią drogową i działaniami, jakie powinny być wykonane. Potrzeby te dzielą się na natychmiastowe, które dotyczą odcinków w stanie złym, oraz potrzeby łączne dotyczące odcinków w stanie złym oraz w stanie niezadowolającym. Są także zabiegi konieczne, czyli naprawcze, które należy wykonać niezwłocznie – dotyczą one

¹⁶Raport o stanie technicznym sieci dróg krajowych na koniec 2014 roku, GDDKiA, Warszawa 2015.

¹⁷Program budowy dróg krajowych na lata 2014–2023, Załącznik do uchwały Rady Ministrów, Warszawa 2014.

odcinków w stanie złym, zabiegi zalecane zaś to zabiegi naprawcze, które należy wykonać w najbliższym czasie na odcinkach znajdujących się w stanie niezadowolającym, aby nie znalazły się w stanie krytycznym. Zabiegi naprawcze podzielone są na trzy grupy:

- zabiegi powierzchniowe – jest to grupa zabiegów polepszających stan powierzchni i właściwości przeciwpoślizgowe;
- zabiegi wyrównujące – to takie, które poprawiają równość podłużną, likwidujących koleiny, polepszających stan powierzchni i właściwości przeciwpoślizgowe;
- zabiegi modernizujące – to grupa zabiegów poprawiających wszystkie oceniane parametry techniczno-eksploatacyjne nawierzchni.

Odcinki dróg znajdujących się w poszczególnych klasach dla każdego z ocenianych parametrów techniczno-eksploatacyjnych przedstawiono na rysunku 1.

Najmniej korzystne wyniki odnotowano w przypadku parametru właściwości przeciwpoślizgowe. Znaczna część dróg znajduje się w stanie krytycznym z powodu kolein, natomiast najlepsze wyniki zostały odnotowane w zakresie równości podłużnej (rys.2). Na zmianę stanu technicznego nawierzchni dróg krajowych mają wpływ przede wszystkim dwa czynniki: warunki atmosferyczne związane z częstym przechodzeniem temperatury przez punkt 0°C w okresie zimy oraz odnotowanymi wysokimi temperaturami w lecie (zjawiska te mają istotny wpływ na przyspieszenie procesu degradacji nawierzchni jezdni, w tym zmniejszenie jej trwałości zmęczeniowej). Drugim znaczącym czynnikiem pogarszającym nawierzchnię jest rosnący ruch pojazdów ciężarowych, przekładający się na przyspieszenie amortyzacji technicznej dróg¹⁸.

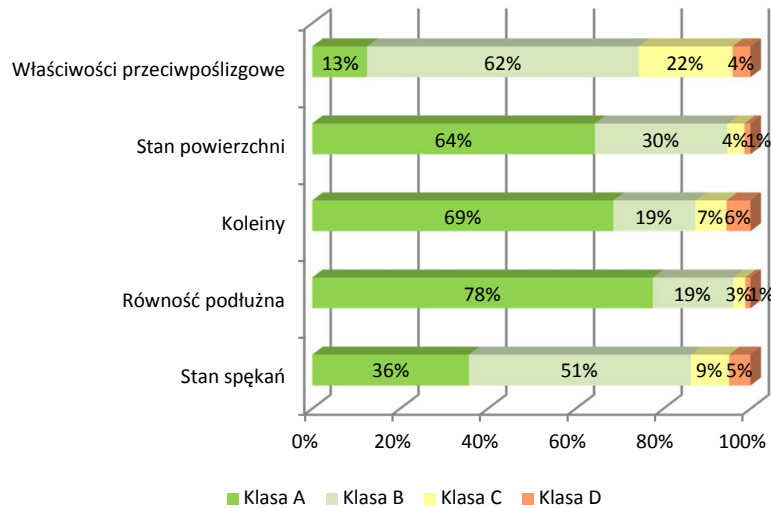
Stan nawierzchni dróg krajowych w latach 2000–2014 przedstawiono na rysunku 2. Od początku badanego okresu widać wyraźnie, że stan dróg w Polsce się poprawia. Początkowo, jako dobre zostało ocenionych 24% dróg, w 2014 roku zaś było to już 62%, a więc tendencja jest wyraźna i wzrostowa.

Stan nawierzchni dróg krajowych w poszczególnych województwach nie jest jednolity. Jak wskazują analizy parametrów techniczno-eksploatacyjnych prowadzone przez GDDKiA, uwidaczniają się następujące zależności: koleiny występują przeważnie w większości województw centralnych i wschodnich. Niskie właściwości przeciwpoślizgowe notowane są w województwach południowych oraz w Polsce centralnej. Rozkłady klas równości podłużnej są bardzo podobne, ale za to bardzo zróżnicowany jest rozkład stanu spękań. Ogólną ocenę stanu dróg w województwach przedstawiono na rysunku 3.

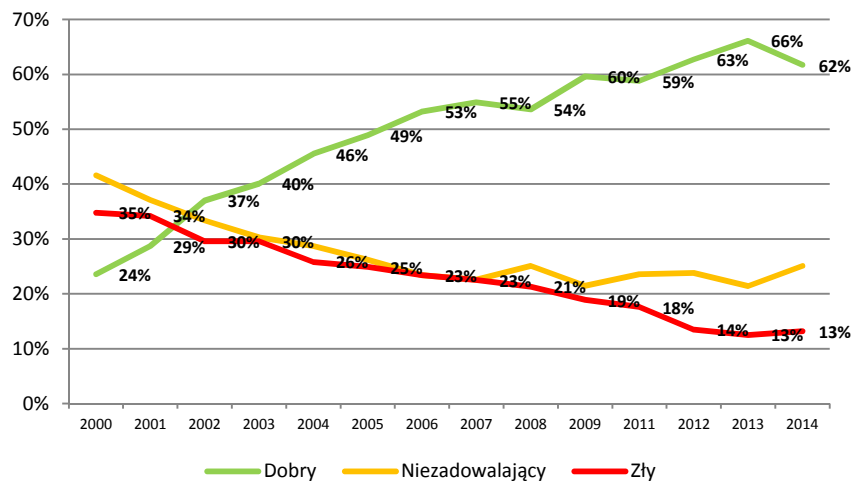
¹⁸Raport o stanie technicznym sieci dróg krajowych...

Rys.1. Procentowy udział odcinków w poszczególnych klasach stanu nawierzchni dla każdego z parametrów techniczno-eksploatacyjnych

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Raportu o stanie technicznym sieci dróg krajowych na koniec 2014 roku*, GDDKiA, Warszawa 2015.

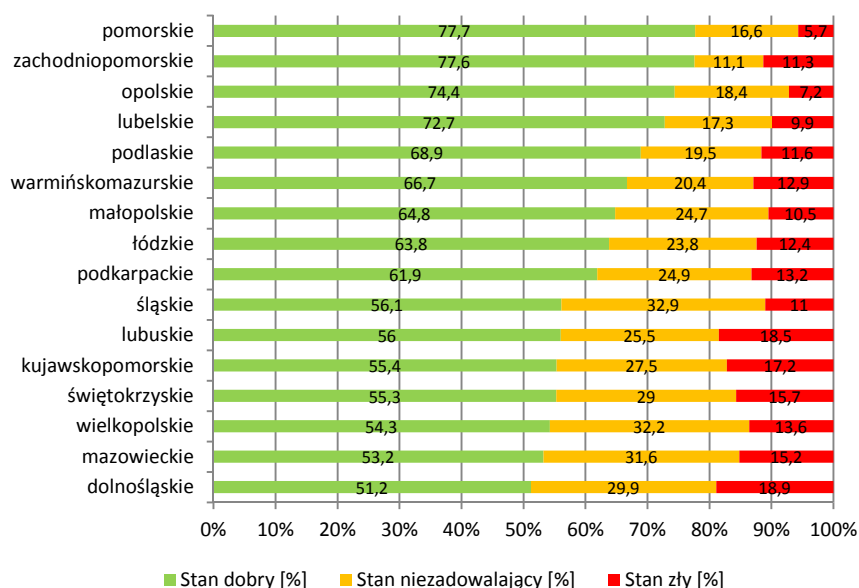
Rys.2. Stan nawierzchni dróg krajowych w Polsce w latach 2000–2014

Źródło: opracowanie własne na podstawie raportów o stanie technicznym sieci dróg krajowych wydanych przez GDDKiA.

Do określenia natychmiastowych potrzeb remontowych i łącznych potrzeb używa się dwóch wskaźników: natychmiastowych potrzeb (wskaźnik d), który stanowi stosunek długości sieci w stanie złym do długości sieci administrowanej w danym województwie, oraz łącznych potrzeb (wskaźnik cd) – stanowi on stosunek długości sieci w stanie złym i niezadowolającym do długości sieci administrowanej w danym województwie. W 2014 r. średni wskaźnik natychmiastowych potrzeb wyniósł 0,13, a łącznych potrzeb był równy 0,37. Największe natychmiastowe potrzeby remontowe mają województwa dolnośląskie i lubuskie. Najwyższe łączne potrzeby remontowe występują w województwach kujawsko-pomorskim, świętokrzyskim, wielkopolskim, mazowieckim i dolnośląskim¹⁹.

Rys.3. Stan nawierzchni dróg krajowych w poszczególnych województwach Polski

Źródło: opracowanie własne.

Stan sieci dróg krajowych jest zróżnicowany, a jednym z powodów tego zróżnicowania jest obciążenie sieci dróg krajowych w poszczególnych województwach.

3. METODOLOGIA

W badaniach posłużono się metodami wielowymiarowej analizy porównawczej – analizą skupień. Termin ten został wprowadzony przez R. Tryona²⁰, a następnie rozwinięty przez R. Cattelle'a²¹. Umożliwiają one jasny i precyzyjny podział badanych jednostek (w tym wypadku

¹⁹Raport o stanie technicznym sieci dróg krajowych...

²⁰R. Tryon, *Cluster Analysis*, McGraw-Hill, New York 1939.

²¹R.A. Cattell, *Note on correlation clusters and cluster search methods*, „Psychometrika” 1944/9, s. 169–184; A. Lotko, M. Lotko, *Cluster analysis of knowledge workers assessment of occupational*

województw) charakteryzowanych przez wiele cech (ostatecznie do badań przyjęto 10 wskaźników) na skupienia (grupy, klastry) obiektów podobnych do siebie pod względem przyjętych do badań cech. Metody te stosuje się w wielu dziedzinach naukowych. Dzięki temu można sprawdzić, w jakim stopniu rozwinięta jest infrastruktura drogowa w poszczególnych województwach, jak wygląda bezpieczeństwo drogowe, a także, jaki jest stan eksploatacji dróg w powstałych klastrach. Do charakterystyki cech posłużono się podstawowymi statystykami opisowymi. Do analizy wykorzystano jedną z aglomeracyjnych metod grupowania – metodę Warda, która wykorzystuje w swoich procedurach podejście analizy wariancji²². Zmierza ona do minimalizacji sumy kwadratów odchyłeń dowolnych dwóch skupień, które mogą zostać uformowane na każdym etapie badań. Jest jedną z najbardziej efektywnych metod grupowania. Kolejność postępowania w metodzie Warda jest podobna jak w pozostałych metodach aglomeracyjnych²³. Znaczące różnice występują w użytych we wzorze parametrach. Schemat postępowania jest następujący: rozpoczyna się od wyznaczenia macierzy odległości taksonomicznych o wymiarach $n \times n$, która zawiera odległość każdej pary obiektów. Macierz jest symetryczna względem głównej przekątnej, którą stanowią same zera. Następnie wyszukane zostają pary obiektów (a w dalszej części skupień), dla których wzajemna odległość jest najmniejsza. Przyjąć należy, że obiekty oznaczają się jako „p” i „q”, przy czym $p < q$. Kolejno następuje złączenie „p” i „q” w jedno nowe skupienie, które zajmuje pozycję o numerze „p”. Jednocześnie usuwa się obiekt (skupienie) o numerze „q”, a numery skupień o numerze od niego wyższym zmniejsza się o jeden. W ten sposób wymiar macierzy zmniejsza się o 1. Wyznacza się odległość nowego skupienia od każdego pozostałego według wzoru:

$$D_{pr} = a_1 \cdot d_{pr} + a_2 \cdot d_{qr} + b \cdot d_{pq} \dots \dots \dots (1)$$

D_{pr} – odległość nowego skupienia od skupienia o numerze „r”

d_{pr} – odległość pierwotnego skupienia „p” od skupienia „r”

d_{qr} – odległość pierwotnego skupienia „q” od skupienia „r”

d_{pq} – wzajemna odległość pierwotnych skupień „p” i „q”

a_1, a_2, b – parametry, które w metodzie Warda oblicza się na podstawie wzorów:

$$a_1 = \frac{n_p + n_r}{n_p + n_q + n_r} \quad a_2 = \frac{n_q + n_r}{n_p + n_q + n_r} \quad b = \frac{-n_r}{n_p + n_q + n_r} (2)$$

we wzorach „n” oznacza liczebność pojedynczych obiektów w poszczególnych grupach.

Do opisu powstałych klastrów użyto metody średnich grupowych. Polega ona na obliczeniu średniej globalnej dla poszczególnych cech ($\bar{X}_G$) oraz średnich cech dla poszczególnych grup $\bar{X}_1 \dots \bar{X}_N$. Następnie oblicza się ilorazy, które pozwalają określić, czy analizowana cecha w danym skupieniu przyjmuje wartości wyższe czy niższe od średniej globalnej. Jedynka oznacza taki sam poziom, jaki ma średnia globalna.

---

threats and attitudes of work, “Eksploatacja i Niezawodność – Maintenance and Reliability” 17/1 (2015), s. 80–89.

²²T. Grabiński, *Metody aksonometrii*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Krakowie, Kraków 1992.

²³Statistica 10.1.PL.

4. ZRÓŻNICOWANIE WOJEWÓDZTW POD WZGLĘDEM JAKOŚCI DRÓG, ICH EKSPLOATACJI ORAZ BEZPIECZEŃSTWA – WYNIKI BADAŃ

Do badań zaproponowano trzy grupy wskaźników.

Pierwsza obejmuje ocenę jakości dróg oraz potrzeby remontowe (eksploatacja):

X_1 – udział procentowy dróg w stanie dobrym, X_2 – udział procentowy dróg w stanie złym.

Druga grupa wskaźników charakteryzuje jakość i zagęszczenie sieci drogowej:

X_3 –drogi o twardej nawierzchni ulepszonej na 100 km², X_4 –drogi zamiejskie o twardej nawierzchni ulepszonej na 100 km², X_5 –drogi gminne i powiatowe o gruntowej nawierzchni na 100 km², X_6 – drogi ekspresowe i autostrady na 100 km².

Trzecia grupa to wskaźniki mówiące o natężeniu ruchu na drogach oraz jego bezpieczeństwie:

X_7 –samochody osobowe na tys. ludności, X_8 – samochody ciężarowe na tys. ludności,

X_9 –ofiary śmiertelne na 100 tys. pojazdów, X_{10} – liczba wypadków na 100 tys. ludności.

Początkowo zbiór potencjalnych cech diagnostycznych był dużo większy, ale po wstępnej analizie współczynników zmienności usunięto z badań te cechy, dla których współczynniki zmienności były poniżej 10% (wyjątek stanowi wskaźnik dotyczący samochodów osobowych przypadających na tys. ludności, który mimo poziomu wynoszącego 8% został pozostawiony do dalszych badań). Jest to ważna cecha wskazująca na nasilenie ruchu w badanych województwach, co wiąże się z eksploatacją dróg – a więc jest ona istotna dla analizy badanego zjawiska. Przeprowadzono także analizę korelacji i z badań usunięto cechy mocno skorelowane z tymi, które pozostały do badań, dlatego ostatecznie zbiór zmiennych do badań obejmuje 10 wskaźników (tab. 2). Udział procentowy dróg w stanie dobrym jest najwyższy w województwie pomorskim (78%), a najniższy w województwie dolnośląskim (51%). Drogi o twardej nawierzchni ulepszonej, podobnie jak drogi ekspresowe i autostrady przypadające na 100km² najwyższą wartość przybierają w województwie śląskim. Najmniejsze wartości przypadają na województwa północno-wschodnie, podlaskie i warmińsko-mazurskie. W podlaskim natomiast jest najwięcej dróg gminnych powiatowych o gruntowej nawierzchni przypadających na 100km². Najmniejszy udział tych dróg jest w województwie opolskim.

Tabela 1. Statystyki opisowe zmiennych przyjętych do badań (wyniki zaokrąglone do całości)

	$(\bar{x} \pm \sigma)$	Min.	Maks.	V_z
X_1 udział procentowy dróg w stanie dobrym	(63±9)	51	78	14
X_2 udział procentowy dróg w stanie złym	(13±4)	6	19	29
X_3 drogi o twardej nawierzchni ulepszonej na 100 km ²	(87±33)	50	175	38
X_4 drogi zamiejskie o twardej nawierzchni ulepszonej na 100 km ²	(67±20)	42	116	29
X_5 drogi gminne i powiatowe o gruntowej nawierzchni na 100 km ²	(40±14)	22	68	35
X_6 drogi ekspresowe i autostrady na 100 km ²	(1±0,55)	0,16	2	59
X_7 samochody osobowe na tys. ludności	(496±39)	434	564	8
X_8 samochody ciężarowe na tys. ludności	(82±12)	70	110	14
X_9 ofiary śmiertelne na 100 tys. pojazdów	(14±3)	10	18	19
X_{10} liczba wypadków na 100 tys. ludności	(139±39)	85	220	28

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS i GDDiK.

Park samochodowy najliczniejszy jest w województwie wielkopolskim (samochody osobowe) oraz w mazowieckim (samochody ciężarowe), a najmniejszy w województwie

podlaskim (samochody osobowe) oraz w województwie podkarpackim i warmińsko-mazurskim (samochody ciężarowe).

Ostatni obszar to bezpieczeństwo na drodze. Najmniej wypadkowym województwem jest kujawsko-pomorskie, a do największej liczby wypadków dochodzi w województwie łódzkim. Nie idzie to w parze z ofiarami śmiertelnymi, gdyż najmniej ofiar śmiertelnych przypada na 100 tys. pojazdów w województwie śląskim, a najwięcej w województwie warmińsko-mazurskim.

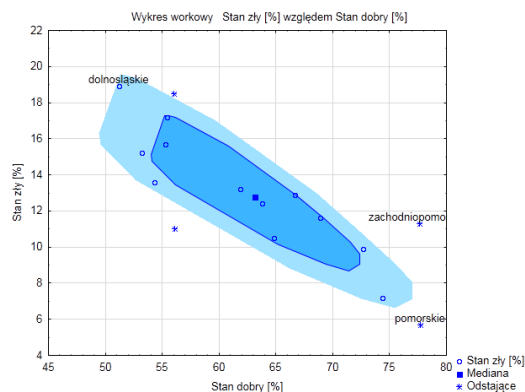
W celu sprawdzenia zależności między przyjętymi wskaźnikami charakteryzującymi trzy obszary związane z transportem i jego bezpieczeństwem sporządzono macierz korelacji, dzięki której można przeanalizować związki między badanymi wskaźnikami. W wypadku zbyt dużych zależności (>0,9) jedną z badanych cech należałoby usunąć z badań, ponieważ przenoszą one ten sam zasób informacji.

Po przeanalizowaniu cech można stwierdzić, że nie występują wysokie związki między przyjętymi wskaźnikami. Najwyższy wskaźnik 82% wystąpił w wypadku udziału procentowego dróg w stanie dobrym i w stanie złym. Współczynnik jest ujemny i odwrotnie proporcjonalny – wraz ze wzrostem udziału procentowego dróg w stanie dobrym spada udział procentowy dróg w stanie złym. Nie jest to związek pełny, bo występuje jeszcze jedna kategoria dróg o stanie niezadowolającym. W związku z tym, że współczynnik ten jest mniejszy niż 90%, pozostawiono obie cechy w dalszych badaniach, zwłaszcza, że pozwolą one na dokładną charakterystykę eksploatacji dróg w województwach. Zależności można przedstawić na wykresie workowym.

Z wykresu workowego (rys.4) wyraźnie widać dwa województwa, które mają wysoki udział dróg w stanie dobrym (oznaczone na wykresie jako odstające województwo pomorskie i zachodniopomorskie) oraz dolnośląskie, które ma największy odsetek dróg w stanie złym.

Po ostatecznym ustaleniu wskaźników, które znalazły się w badaniach, przeprowadzono procedurę grupowania. Grupowanie wykonano z wykorzystaniem metody Warda. Polega ona na minimalizowaniu wariancji wewnątrz powstałych skupień (grup) (4), a więc obiekty zgrupowane w jednym skupieniu są do siebie bardzo podobne pod względem wybranych cech.

Rys.4. Współczynnik korelacji pomiędzy stanem dobrym a stanem złym dróg podany w udziale procentowym

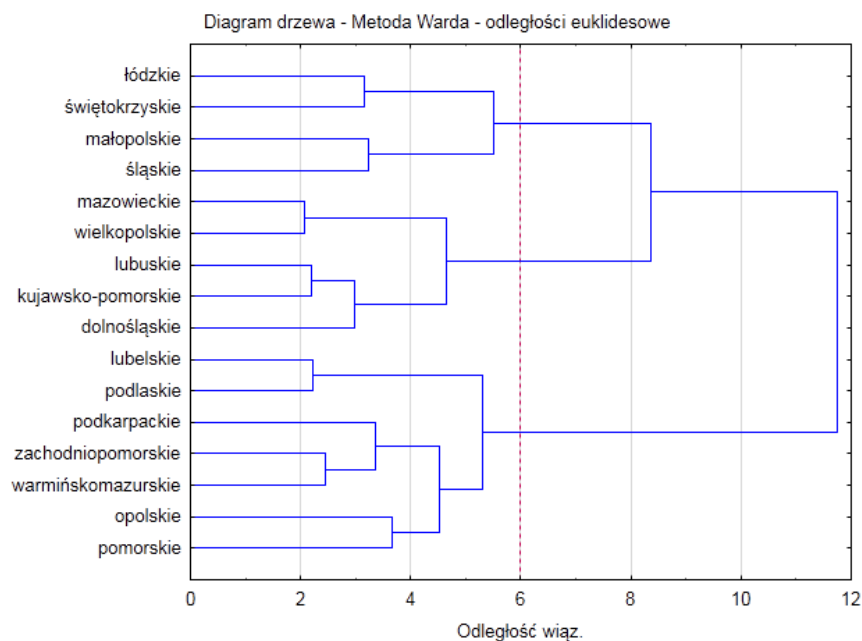

Źródło: opracowanie własne.

Na podstawie przeprowadzonych badań powstały trzy grupy województw różniących się między sobą poziomem eksploatacji dróg, stanem infrastruktury drogowej oraz bezpieczeństwem na drogach (rys. 5). Do I grupy można zaliczyć województwa: łódzkie, świętokrzyskie, małopolskie i śląskie. W skład grupy II wchodzi pięć województw: mazowieckie, wielkopolskie, lubuskie, kujawsko-pomorskie oraz dolnośląskie. W skupieniu III znalazły się pozostałe województwa: lubelskie, podlaskie, podkarpackie, zachodniopomorskie, warmińsko-mazurskie, opolskie oraz pomorskie. Które z cech zadecydowały o powstaniu poszczególnych skupień wskazuje wykres radarowy, na którym uwidoczniono poziomy średnich grupowych. Numery skupień nie sugerują poziomu infrastruktury, jakości i bezpieczeństwa na drogach.

W skupieniu I znalazły się województwa z Polski południowej i centralnej. Najwyższe wartości przyjmują tu wskaźniki dotyczące liczby dróg o twardej nawierzchni ulepszonej na 100 km², drogi zamiejskie o twardej nawierzchni ulepszonej przypadające na 100 km² oraz drogi ekspresowe i autostrady przypadające na 100 km². Można więc stwierdzić, że infrastruktura drogowa jest wysoko rozwinięta. Stan dróg jest przeciętny. Najniższą wartość przyjmuje wskaźnik dotyczący dróg gminnych i powiatowych o gruntowej nawierzchni przypadających na 100 km². Niestety grupa ta ma wysokie wartości wskaźnika odpowiadającego za liczbę wypadków przypadających na 100 tys. pojazdów, na szczęście wskaźnik informujący o ofiarach śmiertelnych na 100 tys. pojazdów nie jest wysoki. Średnie wartości przyjmują wskaźniki odpowiedzialne za natężenie liczby zarejestrowanych samochodów ciężarowych i osobowych w ogóle.

Rys.5. Grupowanie województw ze względu na stan infrastruktury drogowej, eksploatacji dróg oraz bezpieczeństwa na drogach

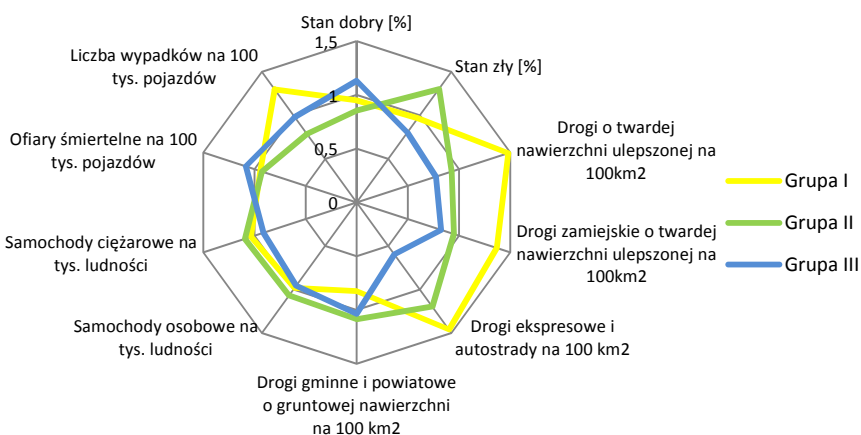
Źródło: opracowanie własne.

Grupa II to pas województw centralnych, łączących zachód ze wschodem Europy. Charakteryzują się one w większości złym stanem dróg, na średnim poziomie kształtują się wskaźniki dotyczące infrastruktury drogowej. Ale można stwierdzić, że są to najbardziej bezpieczne województwa, ponieważ wskaźniki dotyczące bezpieczeństwa na drogach także przyjmują najmniejsze wartości. Największe spośród pozostałych grup jest obłożenie parkiem samochodowym przypadającym na tys. ludności.

Grupa III to województwa peryferyjne w większości północne i wschodnie. W tej grupie województw występuje największy odsetek dróg w stanie dobrym, niewymagających żadnych zabiegów. Niestety gęstość tych dróg jest na najniższym poziomie w porównaniu z dwoma pierwszymi skupieniami. Najmniejszy udział jest dróg ekspresowych i autostrad w przeliczeniu na 100km². Bezpieczeństwo na drodze jednak daje wiele do myślenia – chociaż wskaźnik liczby wypadków na 100 tys. pojazdów jest na średnim poziomie, to największą wartość przyjmuje wskaźnik dotyczący ofiar śmiertelnych przypadających na 100 tys. pojazdów. Na najniższym poziomie są wskaźniki dotyczące samochodów ciężarowych i osobowych zarejestrowanych na tys. mieszkańców.

Rys.6. Poziomy wskaźnika średnich grupowych cech diagnostycznych w poszczególnych skupieniach

Źródło: opracowanie własne.

5. WNIOSKI

Analizując poszczególne grupy województw pod względem infrastruktury drogowej, stanu eksploatacji dróg oraz bezpieczeństwa na drodze, nie da się jednoznacznie określić skupień, które charakteryzowałyby się najlepszym bądź najgorszym stanem badanych dziedzin. Podział terytorialny przedstawiono na rysunku 7. Można natomiast stwierdzić, że:

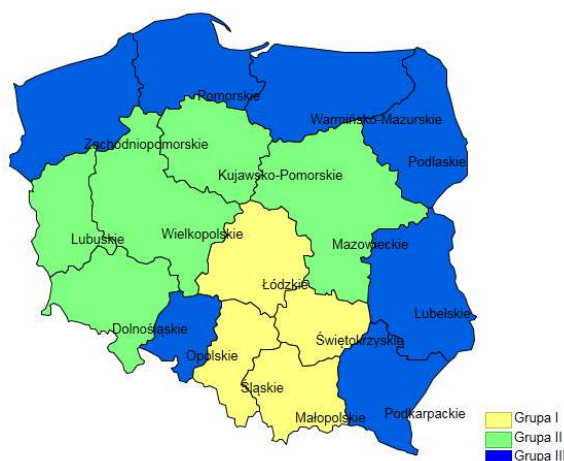
- stan dróg w Polsce i w poszczególnych województwach poprawia się od 2000 roku;

- najlepszym stanem eksploatacji dróg charakteryzują się województwa z grupy III, a najgorszym – z grupy II;
- najbardziej bezpieczne są drogi w województwach z grupy II, natomiast najwięcej wypadków pojawia się w województwach z grupy I, a ofiar śmiertelnych w grupie III;
- zdecydowanie najlepszą infrastrukturę drogową mają województwa z grupy I, a najgorszą – z grupy III;
- park samochodowy jest najmniejszy w grupie III, a największy w grupie II.

W celu utrzymania w kolejnych latach trendu poprawy stanu technicznego nawierzchni niezbędne jest zabezpieczenie środków finansowych na potrzeby związane z pracami na nawierzchniach, w przeciwnym wypadku stan nawierzchni może się pogorszyć.

Dzięki przeprowadzonym badaniom można zdiagnozować mocne i słabe strony województw dotyczące infrastruktury transportowej oraz jej eksploatacji. Na rysunku 7 województwa łączą się w grupy, których uczestnicy są do siebie podobni pod względem przyjętych cech. Województwa te często sąsiadują ze sobą. Układając więc strategię dotyczącą rozwoju infrastruktury drogowej, można wspomagać podejmowanie decyzji metodami wielowymiarowej analizy porównawczej.

Rys.7.Graficzny rozkład stanu infrastruktury drogowej, eksploatacji dróg oraz bezpieczeństwa na drogach

Źródło: opracowanie własne.

LITERATURA

- [1] Barcik J., Czech P., *Wpływ infrastruktury drogowej na bezpieczeństwo ruchu – część 1*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej Gliwice” 2010/67.
- [2] Cattell R.A., *Note on correlation clusters and cluster search methods*, „Psychometrika” 1944/9, s.169–184.

- [3] Farhadi M., *Transport infrastructure and long – run economic growth in OECD countries*, „Transportation Research Part A. Elsevier” 2015/74, s.73–90.
- [4] Grabiński T., *Metody aksonometrii*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Krakowie, Kraków 1992.
- [5] Jacyna M., Pyza D., Wasiak M., *The importance of transport infrastructure in the movement of cargo in logistics term*, „Technical Transactions. Mechanics” 2011/4.
- [6] Jarosiński W., *Periodic technical inspections of vehicles and road traffic safety with the number of road accidents involving fatalities*, „Eksplatacja i Niezawodność – Maintenance and Reliability” 16/1 (2014), s. 105–111.
- [7] Lotko A., Lotko M., *Cluster analysis of knowledge workers assessment of occupational threats and attitudes of work*, „Eksplatacja i Niezawodność– Maintenance and Reliability” 17/1 (2015), s. 80–89.
- [8] Mirowski W., *Studia nad infrastrukturą wsi polskiej. Wyposażenie obszarów w infrastrukturę społeczną*, t. III, PAN Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa, Warszawa 1996.
- [9] Nowacki G., *Wybrane problemy dotyczące infrastruktury transportowej oraz potencjalnych zagrożeń terrorystycznych*, Instytut Transportu Samochodowego, Warszawa 2012.
- [10] Piekarski W., Juściński S., *Rozwój sektora usług: TRANSPORT–SPEDYCJA–LOGISTYKA w Polsce po wstąpieniu do Unii Europejskiej*, „Eksplatacja i Niezawodność – Maintenance and Reliability” 2005/4.
- [11] Program budowy dróg krajowych na lata 2014–2023, Załącznik do uchwały Rady Ministrów, Warszawa 2014.
- [12] *Raport o stanie technicznym sieci dróg krajowych na koniec 2014 roku*, GDDKiA, Warszawa 2015.
- [13] Sidor J., *Realization of the transport policy at the international, national and regional level*, „Eksplatacja i Niezawodność– Maintenance and Reliability” 2006/4, s.61–66.
- [14] Statistica 10.1.PL.
- [15] Sturm J.E., Jacobs J., Groote P., *Output effects of infrastructure investment in the Netherlands, 1853–1913*, „Journal of Macroeconomics” 21/2(1999).
- [16] Tryon R., *Cluster Analysis*, McGraw-Hill, New York 1939.

VOIVODSHIPS DELIMITATION DUE TO TRANSPORT INFRASTRUCTURE AND QUALITY OF SURFACE

Socio-economic development of states is related to the development of transport infrastructure that enables rapid movement of people and goods. Exploitation of the road network at the present time, where the traffic is heavy, is growing. Therefore, an extremely important process is a quickly diagnosis of the condition of the surface and directing resources in the most needed regions in order to prevent even greater devastation and to take care of traffic safety. When selecting the features there was used existing knowledge and research experience. The main criterion for the selection of indicators was an access to the databases and statistical analysis. The purpose of this article is not only the diagnosis of conditions in the voivodeships in Poland, but also to link it with the road infrastructure, transport and road safety. For the studies the methods of

multidimensional comparative analysis (MCA) have been applied. The data include 2014 year and come from the base of the Central Statistical Office and the resources of the General Directorate for National Roads and Motorways. The study has been conducted using Statistica PL 10.1 and EXCEL, 2007 for calculations. As a result of analyzes three groups were selected. The levels of analyzed indicators in these clusters are varied. However, it can be stated that since 2000 the state of Polish roads are constantly improving.

Keywords: Transport infrastructure, road infrastructure, taxonomy.

DOI:10.7862/rz.2016.hss.1

Przesłano do redakcji: styczeń 2016

Przyjęto do druku: czerwiec 2016

Aleksandr GUGNIN¹

ДИЛЕММЫ ВЛАСТНОЙ ПОЛИТИКИ: УТИЛИТАРИЗМ ИЛИ ОПОРТУНИЗМ?

В этом году исполняется 30 лет со времени кровавой резни в Адене – столице несуществующего сейчас государства – Народной Демократической Республики Йемен. Автор статьи предпринял попытку проанализировать указанные события с позиций политической философии и технологии. Источниками работы послужили воспоминания свидетелей гражданской войны, научные публикации англоязычных и русскоязычных исследователей проблемы, а также наблюдения и рефлексии автора текста.

Великобритания правила Аденом и Южной частью Аравийского полуострова около 130 лет. В начале 60-х годов в результате успешной борьбы арабских народов за свое национальное освобождение, а также вследствие жестоких столкновений между английскими оккупационными войсками и южноиеменскими боевиками лондонские власти пришли к выводу, что назрела пора уйти из Адена во избежание еще больших кровавых потерь. В статье показано, что английские власти решили этот вопрос утилитарно: оставили практически все материальные средства южноиеменцам, но управление этими средствами поручили «своим людям», которых поначалу было трудно заменить.

В 1967-1990 годы в Южном Йемене правящим был социалистический режим, преимущественно советского образца. С начала 80-х годов лидером страны становится Али Насер Мухаммед – любимец Брежнева, умный, хитрый и изворотливый политик, приверженец политического релятивизма. Именно он привел свою страну к гражданской войне 1986 года, в которой погибло около 10 тысяч человек. В статье изложены причины, ход и последствия войны.

Ключевые слова: политическая философия, Южный Йемен, гражданская война.

1. ВВЕДЕНИЕ

В этом году исполнилось 30 лет со времени кровавых событий в государстве, которого сегодня нет на политической карте мира – Южном Йемене, или Народной Демократической Республике Йемен. К этой дате даже в русскоязычной литературе практически не появилось ни одной публикации, посвященной этим событиям, хотя именно Советский Союз явился вдохновителем, создателем и «кормильцем» этого несколько искусственного государства, просуществовавшего всего 24 года – от 1997 по 1990 год.

Поэтому есть смысл обратиться к сравнительно недавнему прошлому, чтобы последовательно и логически описать указанные события; хотя бы по той причине, что автор этих строк работал в столичном – Аденском университете 2 года в

---

¹ Prof. dr hab Aleksandr Gugin, Katedra Marketingu, Wydział Zarządzania, Politechnika Rzeszowska, al. Powstańców Warszawy 10, 35-959 Rzeszów, e-mail: guga@prz.edu.pl

департаменте гуманитарных наук непосредственно перед описываемыми событиями.

Научных работ на русском языке по тогдашнему Йемену тоже опубликовано немного, в той или иной мере практически все они использованы в данной статье.

2. ИСТОРИЧЕСКАЯ СПРАВКА О ЙЕМЕНЕ

Йемен, расположенный при выходе из Красного моря в Аденский залив и Индийский океан, на протяжении многих веков преуспевал как посредник в торговле между европейскими странами и Индией. Недаром арабское название страны «аль-Йаман» переводится как «благоденствие». Однако, в наши дни Йемен трудно назвать благоденствующим.

На рубеже второго и третьего тысячелетий до н.э. на территории Йемена сформировалась Южно-Аравийская цивилизация. В середине первого тысячелетия до н.э. наиболее крупным государством здесь стала Саба, где правила царица Савская, упоминаемая в Библии. В начале четвертого века н.э. вся территория Йемена была объединена в Химьяритское царство. Постепенно «страна утратила прежнее значение в международной торговле, а изменения климата привели к потере пахотных земель»² Начиная с 7-го века Йемен входит в состав Арабского халифата, с этого же времени йеменцы исповедуют ислам. В 10-м веке Северным Йеменом завладела секта зейдитов. В начале 16-го века вся территория Йемена вошла в состав Османской империи. Однако, спустя столетие Йемен вновь стал независимым государством под управлением выборных представителей из числа зейдитов. В 1872 году страна была захвачена турками. После распада Османской империи в 1918 году Северный Йемен стал независимым государством.

Иначе сложилась судьба южной части страны. Английская экспансия в Южном Йемене, начавшаяся в 1839 г. оккупацией Адена, завершилась созданием в начале XX века Аденского протектората. 9 марта 1914 г. между Англией и Турцией была подписана конвенция, разграничившая британские и турецкие владения в Йемене. Таким образом, «Йемен был искусственно раздроблен на две части – Северный и Южный»³

3. АДЕН В ПЕРИОД АНГЛИЙСКОГО ГОСПОДСТВА

Здесь уместно объяснить слово «протекторат» в «йеменском контексте». Для этого стоит привести мнение английского политолога Р.Дж. Гэвина, который писал: «Протекторат – двусмысленный термин. По своей сущности он означает территорию, внешние сношения которой находятся под контролем державы-протектора. На практике же и в обиходе в начале XX века он стал употребляться как синоним термина «колония» и подразумевал полный контроль над внутренними и внешними делами протектората»⁴. В первом смысле Аденский протекторат был создан в 1886 -1918 гг., во втором – он создавался в 1918-1940 гг., предполагая некоторую независимость местных властей.

Что можно сказать о жизни Адена в XIX ст? В 1841 году сюда прибыла, по пути в Эфиопию, солидная английская миссия. Ее глава, капитан Р. Харрис писал

2 Страны мира. Справочник, Изд. Ранок, Харьков 2009, с.112.

3 *Новейшая история Йемена*, ред.Л.Валькова, изд. «Наука», Москва 1984, с.37.

4 R.J. Gawin, *Aden under the British Rull*, Astra, L 1974, p.252.

впоследствии в своих воспоминаниях об отталкивающей и страшной бесплодности Адена, в котором «нет ни деревьев, ни птиц, ни зверей»⁵. Вместе с тем, автор отмечал, что город быстро застраивается европейскими зданиями.

В 1853 году Аден получил статус открытого города, с дешевыми товарами; таким он просуществовал до прихода к власти социалистов. После открытия в 1869 году Суэцкого канала Аден быстро превратился не только в крупный международный порт, но и важный стратегический и политический центр на Востоке.

С момента захвата Адена англичанами и до 1932 года город считался составной частью Бомбейского округа. Правление из Индии тяжело отражалось на положении коренных жителей. Все мало-мальски значительные должности были заняты англичанами и индийцами.

В 1937 году Аденский протекторат, включающий к тому времени практически всю территорию Южного Йемена, был официально разделен на Западный и Восточный протектораты, контроль над которыми осуществляло министерство колоний Великобритании. Англия стремилась закрепить отсталость протекторатов, чтобы иметь возможность с минимальными затратами удерживать местные княжества в сфере своего влияния. Население протекторатов влачило нищенское существование. Основной сферой его экономической деятельности было сельское хозяйство, при чем обрабатывалось менее 1% всех пригодных к земледелию площадей. Не лучшим было и положение кочевников, насчитывающих 10-15% численности населения Южного Йемена⁶.

Когда после II мировой войны мощь Британской империи стала катиться к закату, и настало время трезво оценить положение дел, английские политики и военные не хотели в это верить и попросту отмахивались от доказательств возникновения новой ситуации. Такие настроения в Адене отметил Д.Холден, который написал в своей книге «Прощай Аравия!» следующее: «В Адене военная Британия выглядела явно изношенной – нарядной, но обедневшей, как джентльмен из сельской местности, который сохраняет хорошую внешность после того, как его состояние пошло с молотка. Но в баре отеля «Кресент», оснащенным кондиционерами, мрачные прогнозы по поводу ухода англичан осуждались бравыми имперскими голосами «не беспокойся, мы пробудем здесь еще 30 лет»⁷

Главным препятствием на пути осуществления замыслов руководства метрополии была национально-освободительная борьба южнойеменцев, начавшаяся в 60-е годы. Зачастую она велась чисто террористическими методами. 10 декабря 1963 года в Аденском аэропорту, где находилась большая группа британских официальных лиц во главе с верховным комиссаром Адена сэром К.Тревакисом, молодая йеменка в чадре бросила гранату. В результате взрыва было ранено 53 человека, включая К.Тревакиса.

---

⁵Цит по: В.Гусаров, *Аден*, Изд. Наука, Москва 1981, с.60.

⁶ См.: Л.Валькова, *Английская колониальная политика в Адене и Аденских протекторатах*, Изд. Наука, Москва 1967, с.4.

⁷ Д.Холден, *Прощай Аравия!*, Изд. Иностранная литература, Москва 1984, с.124-125.

Август 1964 года считается началом гражданской войны в Адене. От прежних вооруженных нападений она отличалась тем, что стала составной частью вооруженной национально-освободительной борьбы южноемцев, развернувшейся как в городах – Муккала, Хадрамаут, так и в сельской местности. Партизаны нападали на английских военнослужащих и британские военные объекты, убивали колониальных чиновников и их южноемских коллег, бросали бомбы и гранаты в кафе, рестораны, кинотеатры и бары, где собирались англичане, а также в их жилые дома.

В связи с этим лейбористское правительство лихорадочно искало выход из создавшегося положения. Южноаравийский вопрос приобрел широкую огласку в арабских странах и Европе. Англия терпела в Адене одно морально-политическое поражение за другим, вследствие чего нарастала антибританская волна протестов в мировой общественности. В английской прессе в это время писали, что на содержание Аденской военной базы каждый год расходовалось не менее 100 млн. фунтов стерлингов из кармана британских налогоплательщиков⁸.

Наряду с политическими и финансово-экономическими факторами немаловажную роль при определении судьбы Адена сыграли военно-стратегические соображения, сводившиеся к тому, что в эпоху атомных подводных лодок и ракет Аденская база утратила свое стратегическое значение в Азии. 22 февраля 1966 г. была опубликована «Белая книга» английского правительства, в которой говорилось, что военная база в Адене будет эвакуирована не позднее 1968 г. и переведена на Бахрейн.

Следует отметить, что в августе 1963 г. в Адене было опубликовано заявление о создании Национального фронта (НФ) революционных сил Южного Йемена, а год спустя, в мае 1964 г., декларация, разъясняющая политическую платформу этой организации. В декларации подчеркивалось, что Национальный Фронт представляет все силы борющегося народа юга Йемена, который всегда считал, что вооруженная борьба – путь к разрешению проблем юга. НФ выдвигал следующие требования: гарантии права на самоопределение, ликвидация военной базы в Адене и полное освобождение страны от англичан. Выступая от лица народа, НФ провозглашал, что никогда не откажется от осуществления этих целей и будет продолжать борьбу вплоть до победы⁹. Важно отметить, что еще при создании НФ он был объявлен открытым для всех сторонников вооруженной борьбы.

Крупные успехи, достигнутые НФ к 1967 году, совпали с периодом, когда в Англии разразился острый финансовый кризис, а также с последствиями атак Израиля против арабских стран, вызвавших консолидацию националистических сил арабского мира. Позиция Британии во время войны способствовала росту антианглийских настроений на Арабском Востоке.

В создавшихся чрезвычайно сложных политических и экономических условиях английское правительство было вынуждено перенести на более ранний срок дату предоставления независимости Южному Йемену и начать переговоры с НФ, фактически контролирующим положение в стране.

---

8 В.Гусаров, *Там же*, с.104.

⁹ F. Halliday, *Arabia without sultans*, L 1967, p.186.

14 ноября 1967 года британский министр иностранных дел Джордж Браун заявил, что Англия готова предоставить независимость Южной Аравии 30 ноября 1967 года, а не 9 января 1968 года, как планировалось раньше¹⁰.

21 ноября представители НФ встретились в Женеве с английской делегацией для переговоров о передаче власти национальному правительству, которое должно было возглавить Южный Йемен после ухода англичан. 26 ноября началась эвакуация английских войск из Адена. Вместе с ними отбыл последний верховный комиссар сэр Хэмфри Тревельян. Спустя 2 дня последний британский солдат покинул Аден, а на следующий день, 30 ноября было провозглашено создание Народной Республики Южного Йемена. После провозглашения республики стало ясно, что англичане всегда были в Адене инородным телом.

Наблюдая методы колониального управления англичан в Адене вскоре после его захвата, французский писатель Александр Дюма заметил: «Англичане расходуют абсурдные суммы, чтобы сделать арабов своими союзниками, и время от времени находили в их числе изменника, но друга – никогда»¹¹. Эти слова точно иллюстрируют всю историю британского господства в Адене.

Но властную проблему в Южном Йемене британцы решили с утилитаристических позиций: покидая Аден, правительство приняло немало мер, чтобы подготовить почву для сохранения у власти в будущей независимой республике проанглийские элементы. Во-первых, английские инженеры и технологи еще долгое время руководили Аденским отделом фирмы British Petroleum и другими промышленными предприятиями; во-вторых, государственные служащие молодой республики прошли английскую школу, в-третьих, в Аденском университете в первые годы преподавали профессора из Великобритании и Индии (за исключением общественных дисциплин); и в-четвертых, по сей день английский язык является обязательным иностранным языком на всех уровнях обучения.

4. ОБРАЗОВАНИЕ НДРЙ

В 1970 году Национальный Фронт изменил свое название и стал именоваться Политической организацией – Национальный фронт (ПОНФ). В 1970 году после вступления в силу конституции Народной Демократической Республики Йемен, Аден, бывший до этого в течение трех лет столицей страны де-факто, стал официальной столицей государства. Поскольку одновременно Аден являлся административным центром провинции, здесь находились как все общегосударственные министерства и ведомства, так и центральные учреждения этой провинции. Новая конституция определила молодую независимую страну как «государство народной демократии социалистической ориентации». (Правда одна из статей конституции объявляла ислам государственной религией). В январе 1971 года страна признала своей идеологией теорию научного социализма. Началось строительство нового общества при активном содействии СССР, Китая, Восточной

¹⁰ The Times, 14.11.1967.

¹¹ См.: Е.Примаков, *Колониальная политика Британии в XIX веке*, Изд.Мир, Москва 1987, с.123.

Германии и Кубы. Было сформировано новое коллективное руководство, во главе с президентом Али Салемом Рубаи и премьер-министром Али Насером Мухаммедом.

Государство стало жить, как Советский Союз, по пятилетним планам. Были национализированы банки и страховые компании, Аденский порт и нефтяная промышленность; проведено широкое кооперирование сельского хозяйства, рыболовства и ремесленничества.

При активном участии советских и кубинских военных советников (их число в отдельные годы доходило до пяти тысяч) строилась новая армия и органы безопасности. Активно велась эмансипация женщин – официально запрещено многоженство, введено право развода с равным разделом имущества. В 1972 году был введен неофициальный запрет на ношение паранджи. Так что южноменские женщины, благодаря предоставленным им свободам, стали самыми независимыми в арабском мире.

«Уникальность этого государства в том, что среди всех национал- и около-социалистических режимов в арабском мире существовал только один настоящий марксистский режим. Как раз в Южном Йемене в 70-80-е годы»¹².

В 1975 году открылся первый в стране университет, имевший 5 факультетов. В 1981-1982 учебном году в Аденом университете обучалось около 2 тыс. студентов.

В настоящее время общим местом считается охавание роли советской помощи зарубежным странам. Что касается помощи Южному Йемену в области высшего образования, то свидетельствую, что она была дружественной, высококвалифицированной и эффективной. (Хотя естественно, диктовалась идеологическими соображениями). А английские поселенцы в Адене, по словам известного исследователя Южной Аравии Д. Инграмса, «могли годами жить в Адене, не разговаривая ни с одним арабом, кроме слуг и лавочников»¹³. И сегодня в объединенном Йемене работает около 50 тысяч специалистов, получивших высшее образование в России.

Однако вернемся к политической истории страны. Президент НДРЙ выступил против развития страны по советской модели, и 26 июня 1978 года Али Селим Рубаи, а также некоторые из его сторонников были казнены как противники «правильного курса». Президентом страны стал Али Насер Мухаммед, а пост премьер-министра занял Абдель Фаттах Исмаил.

5. ПРЕДПОСЫЛКИ КРИЗИСА 1986 ГОДА

С Али Насером Мухаммедом связан взлет республики, а также ее развал и падение. Красивый мужчина выше среднего роста, любимец советского генсека Леонида Брежнева, получил высокую награду СССР – орден Ленина, очаровал лидеров основных соцстран, многих вождей арабского мира того времени; однако оказался человеком коварным, властолюбивым и жестоким. Но об этом чуть позже.

В октябре 1978 года по образцу КПСС была создана Йеменская социалистическая партия (ЙСП), которая в идеологически измененном виде существует в объединенном Йемене и поныне. Пост генерального секретаря партии занял Абдель Фаттах Исмаил. Уже в следующем году был заключен с

¹² В.Полуэктов, *Социализм в арабском мире*, Изд. Питер, Санкт-Петербург 2010, с.47.

¹³ Цит. по: В.Гусаров, *Аден*, с.77.

правительством СССР договор о дружбе и сотрудничестве. Но в 1980 году из-за «ухудшившегося состояния здоровья» Исмаил снимает с себя полномочия и вылетает на лечение в Москву. Али Насер Мухаммед становится также генеральным секретарем ЙСП. Таким образом он сосредоточил в своих руках три главных поста в стране – президента, премьер-министра и генерального секретаря правящей партии. Али Насер Мухаммед взял курс на нормализацию отношений с арабскими странами – Северным Йеменом, Оманом и Саудовской Аравией (у него были хорошие отношения с руководителями этих государств), а также с некоторыми странами Запада и Японией. В экономике он поддерживает развитие внутреннего рынка, частного предпринимательства, пытается привлечь в экономику НДРЙ деньги йеменских эмигрантов. Одновременно укрепляет родоплеменной и местнический фактор среди своих сторонников. Это привело к нарастанию недовольства внутрипартийной оппозиции. Укрепление его власти совпало с рядом стихийных бедствий, серьезно ударивших в начале 80-х годов по Южному Йемену (землетрясение и засуха). Мухаммед попытался выйти из экономических трудностей, вызванных стихийными бедствиями, за счет осторожных рыночных реформ, а также помощи, оказанной Саудовской Аравией. Это не могло не вызвать недовольства советского патрона.

На этой почве растет напряжение между сторонниками Мухаммеда и его противниками в руководстве партии. Он восстановил против себя «истинных марксистов» в партии, и, что оказалось самым опасным, зародил недоверие советских коллег – и неожиданно для себя стал терять позиции. В 1985 году ему пришлось пойти на две крупные уступки своим оппонентам: согласиться на возвращение в страну из московского изгнания Абдель Фаттах Исмаила и отказаться от поста премьер-министра. И снова, как в 1967 году, возникла политическая дилемма Аденской власти.

Однако, Мухаммед - не англичанин (хотя и обучался в Аденском английском колледже, получив только среднее образование). Человек он решительный и верит в поддержку части руководства страны, значительной части граждан, а также рассчитывает на понимание международной общественности. Поэтому подспудно готовится к силовому разрешению назревающего политического кризиса, игнорируя потенциальную опасность, исходящую из Москвы. В том же 1985 году противники дважды срывали его планы, обнаруживая неучтенные склады оружия на его малой родине – в провинции Абьян. В начале 1986 года Али Насер Мухаммед вообще сохранил слабую политическую поддержку. Среди значимых персон, выразивших явное несогласие с политикой президента, были Абдель Фаттах Исмаил, заместитель генсека партии Али Антар, министр обороны Салех Муслех Касем и ряд других.

На 13 января 1986 года президент и генеральный секретарь Али Насер Мухаммед назначил на 10.00 очередное заседание Политбюро, но он сам, ни его сторонники не прибыли. Оппозиционеры, 6 человек, оказались в зале заседаний одни. В 10.20 в зал вошли два охранника президента: один с портфелем президента, другой – с его термосом с чаем. Внезапно они выхватили оружие и начали расстреливать оппозиционеров. Али Антар (он даже отстреливался) и Салех Муслех были убиты, а Абдель Фаттах тяжело ранен. Али аль-Бейд (будущий глава ЙСП и

НДРЙ) и двое других не пострадали. Утром того же дня были назначены «совещания» во всех госучреждениях и воинских частях, на которых планировалось физическое уничтожение сторонников оппозиции.

Абделя Фаттах Исмаила попытались вывезти в безопасное место, но по дороге его машина была обстреляна, сожжена, а он пропал без вести. К полудню, пишет свидетель событий – российский писатель Андрей Константинов, стало ясно, что «в городе начался и идет настоящий государственный переворот, сопровождаемый массовой резней. В Адене ночью были помечены дома, в которых жили сочувствующие оппозиции, в эти двери вламывались насеровцы и с запредельной жестокостью уничтожали все живое... На оградах домов оппозиционеров появились свежेत्रубленные головы с выколотыми глазами, насаженные на металлические штыри, а за этими оградами насиловали женщин, которым затем вспарывали животы и отрезали груди»¹⁴.

В 15.00 Мухаммед выступил по Аденскому радио и в своей речи обвинил оппозицию в вероломной попытке переворота. В своем выступлении он «отрекся от марксизма, провозгласив исламский путь единственно приемлемым для южнойеменского народа, а в качестве главных партнеров «обновленного» государства назвал Саудовскую Аравию, Оман и Японию. Советскому Союзу в списке друзей места не нашлось»¹⁵.

Однако не все йеменское общество, и что главное – военные, приняло новую, оппортунистическую доктрину Мухаммеда. Уже через два дня к столице подошли бронетанковые и пехотные части армии, вставшие на сторону оппозиции. Начались кровопролитные бои за Аден и пригороды, при этом население страдало не только от обстрелов, но и от перебоев со снабжением пресной водой и электричеством. Многие объекты гражданской инфраструктуры были разрушены. В течение десяти дней кровавых событий в НДРЙ, превратившихся по сути дела в гражданскую войну, погибло более 10 тыс. человек¹⁶. Были жертвы и среди иностранных специалистов.

Великие державы – Советский Союз, Великобритания и Франция вынуждены были в сложившейся ситуации объединить усилия своих дипломатических представительств в Адене и флотов и организовать эвакуацию из города своих граждан и граждан других стран. (При этом они договорились с противоборствующими сторонами конфликта, что те прекратят огонь на время эвакуации). После двух недель боев установилось перемирие. Следует отметить, что Советский Союз практически не вмешивался во внутренний конфликт. Для него тогда достаточно было войны в Афганистане.

В те дни бывший президент Али Насер Мухаммед пообещал покинуть город и страну, если ему будет гарантирован свободный коридор. По полученному коридору колонны его сторонников – около 60 тыс. человек – вышли из Адена в направлении Северного Йемена. «Когда колонна, – пишет свидетель событий, – достаточно отошла от города, ей вслед были посланы вертолеты и штурмовики,

---

¹⁴ А. Константинов, *Журналист, Изд. Фолио-Пресс*, Санкт-Петербург 1992, с. 159-166.

¹⁵ В. Дудченко, *Южный Йемен. Кровавый январь 1986*,
http://artofwar.ru/d/dudchenko_w_a/text_0050.shtml,

¹⁶ Там же.

которые отработали по насеровцам весь оставшийся у них боезапас»¹⁷. Но самому Мухаммеду удалось уйти в Сану – столицу Северного Йемена.

А спустя 4 года Народно-Демократическая республика Йемен исчезла с карты мира: в мае 90 года Южный и Северный Йемен объединились в единую Йеменскую республику. Али Насер Мухаммед переехал в Дамаск, где долгое время возглавлял Центр арабских стратегических исследований.

В обширном интервью газете «Asharq Al-Awsat» (арабское издание, выходящее в Лондоне), 15 марта 2010 года Али Насер Мухаммед сказал, что дело о событиях января 1986 года «закрыто посредством взаимного прощения и общего согласия тогдашних противников»¹⁸.

6. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Йемен – безусловно, несчастная страна. После ухода Али Салеха, пост президента по результатам безальтернативных выборов 21 февраля 2012 года занял вице-президент Абд Раббо Мансур Хади, который оказался слабым лидером. Сейчас в Йемене снова идет гражданская война – между т.н. хуситами, поддерживаемыми Ираном, и правительственными группировками, воюющими с помощью Саудовской Аравии. Голод, от которого страдает 45% населения страны, катастрофическая бедность и стремительный рост малообразованной, но политически активной молодежи становится важным двигателем вооруженного сопротивления официальным властям.

Очевидно, что у перманентной турбуленции в Йемене есть несколько фундаментальных причин. Прежде всего, это низкий уровень социально-политической модернизации, означающий отсутствие гражданского общества, персонифицированность политических процессов и слабость гражданской идентичности. Место последней занимают идентичности региональная (Север Сана – Юг Аден), религиозная (сунниты – шииты) и племенная самоидентификация. Другая причина – традиционная значимость культуры населения в политической жизни народа, накладывающаяся на высокую степень милитаризации общества: около 65 млн единиц оружия на 25 млн населения.¹⁹

В 2016 году центром политических и военных событий в Йемене вновь становится Аден: здесь находится верховная власть страны, функционирует университет, практически ежедневно совершаются военные действия противостоящих военных группировок. Считается, что в Адене наиболее образованные, цивилизованные и сознательные граждане, которые еще помнят былые времена – английской оккупации и советской социалистической доминации. В Санае господствуют хуситы и оппозиция, поддерживающая свергнутого президента Салеха. 18 августа с.г. здесь состоялся 100-тысячный митинг. Сформированный на нем Высший политический совет призвал всех граждан к новому объединению государства на принципах ислама и демократии Борьба

¹⁷ А. Константинов, *Там же*, с. 195.

¹⁸ <https://english.aawsat.com/2010/03/article55251452/a-talk-with-former-south-yemen-president-ali-nasser-muhammad&prev=search>,

¹⁹ С. Серебров, *Йемен – проблема сепаратизма на Юге*, *Бюллетень Института востоковедения РАН*, Т. 1, 2015, № 5, Москва, с. 9.

властных структур продолжается, а йеменский народ терпит невыносимые бедствия.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Валькова Л., Английская колониальная политика в Адене и Аденских протекторатах, Изд. Наука, Москва 1967.
- [2] Гусаров В., Аден, Изд. Наука, Москва 1981.
- [3] Дудченко В., Южный Йемен. Кровавый январь 1986, http://artofwar.ru/d/dudchenko_w_a/text_0050.shtml 15.08
- [4] Константинов А., Журналист, Изд. Фолио-Пресс, Санкт-Петербург 1992.
- [5] Новейшая история Йемена, под ред. Л. Валькова, Изд. «Наука», Москва 1984.
- [6] Полуэктов В., Социализм в арабском мире, Изд. Питер, Санкт-Петербург 2010.
- [7] Примаков Е., Колониальная политика Британии в XIX веке, Изд. Мир, Москва 1987.
- [8] Серебров С., Йемен – проблема сепаратизма на Юге, Бюллетень Института востоковедения РАН, Москва, Т.1, 2015, № 5, с.9.
- [9] Страны мира. Справочник, Изд. Ранок, Харьков 2000.
- [10] Холден Д., Прощай Аравия!, Изд. Иностранная литература, Москва 1984.
- [11] Gawin R.J., Aden under the British Rull, Astra, L 1974.
- [12] Halliday F., Arabia without sultans, L 1967.
- [13] The Times, 14.11.1967.
- [14] <https://english.aawsat.com/2010/03/article55251452/a-talk-with-former-south-yemen-president-ali-nasser-muhammad&prev=search>,

DILEMMAS POWER POLITICS: UTILITARIANISM OR OPPORTUNISM?

This year marks 30 years since the massacre in Aden - the capital of the state is now non-existent - the People's Democratic Republic of Yemen. The author attempted to analyze these events from the standpoint of political philosophy and technology. The sources of work were the memories of the participants of the Civil War, the scientific publication of the English-speaking and Russian-speaking research problems, as well as observation and reflection of the author's text.

The UK rules Aden and southern part of the Arabian Peninsula about 130 years. In the early 60s as a result of the successful struggle of the Arab peoples for their national liberation, as well as due to the violent clashes between the British occupation forces and the South Yemen militants London authorities have concluded that there is a time to get away from Aden to prevent even greater loss of blood. The article shows that the British authorities have decided this issue is utilitarian: left almost all the material means to southern Yemenis, but the management of these funds assigned to "his people", which at first is difficult to replace.

In 1967-1990 years in South Yemen was the ruling socialist regime, mostly the Soviet type. Since the beginning of the 80s the country becomes a leader Ali Nasser Mohammed - a favorite of Brezhnev, smart, crafty and shrewd politician, an adherent of political relativism.

It was he who led his country to a civil war in 1986, which killed about 10 thousand people. The article describes the causes, course and consequences of the war.

Keywords: Political philosophy, South Yemen, civil war.

DYLEMATY WŁADCZEJ POLITYKI: UTYLITARYZM CZY OPORTUNIZM?

W tym roku mija 30 lat z czasu krwawej rzezi w Aden – stolicy nieistniejącego dziś państwa – Ludowej Demokratycznej Republiki Jemenu. Autor artykułu podjął próbę analizy wymienionych wydarzeń z punktu widzenia filozofii i technologii politycznej. Źródłami pracy służyły wspomnienia świadków tej domowej wojny, publikacje naukowe anglojęzycznych i rosyjskojęzycznych badaczy problemu, jak również spostrzeżenia i refleksje samego autora.

Wielka Brytania rządziła Adenem i Południową częścią Półwyspu Arabskiego około 130 lat. Na początku lat 60. w rezultacie udanej walki narodów arabskich za swoje wyzwolenie narodowe, a także wskutek ostrych starć między brytyjskimi wojskami okupacyjnymi i bojownikami południowojemeńskimi władze Londynu doszły do wniosku, że czas najwyższy zostawić Aden, żeby uniknąć jeszcze bardziej krwawych strat. Artykuł przedstawia rozwiązanie tego problemu przez władze angielskie w sposób utylitarystyczny: praktycznie wszystkie środki materialne zostawiono Jemeńczykom, natomiast zarządzanie nimi oddano w ręce „swoich ludzi”, którym początkowo ciężko było znaleźć zamiarę.

W latach 1967-1990 w Jemenu Południowym rządzącym był reżim socjalistyczny na wzór radzieckiego. Od początku lat 80. liderem państwa został Ali Nasser Muhammed – ulubieniec Breżniewa, inteligentny, sprytny i przebiegły polityk, zwolennik relatywizmu politycznego. Mianowicie on doprowadził swój kraj do wojny domowej 1986 roku, w której zginęło około 10 tys. ludzi. W artykule przedstawiono przyczyny, przebieg i skutki tej wojny.

Słowa kluczowe: filozofia polityczna, Jemen Południowy, wojna domowa.

DOI:10.7862/rz.2016.hss.2

Przesłano do redakcji: marzec 2016

Przyjęto do druku: czerwiec 2016

Mariusz HAMULCZUK¹

CENY SUROWCÓW ENERGETYCZNYCH A CENY PRODUKTÓW ROLNO-ŻYWNOŚCIOWYCH – BEZPIECZEŃSTWO ENERGETYCZNE A BEZPIECZEŃSTWO ŻYWNOŚCIOWE

Ostatnie lata charakteryzują się znaczącym wzrostem poziomu cen surowców rolnych i żywności, czemu towarzyszy ich podwyższona zmienność. Za przyczynę takiego stanu rzeczy często wskazuje się wzrost powiązań rynków rolnych z rynkiem energii. Dzieje się tak w wyniku coraz powszechniejszego wykorzystywania surowców rolnych do produkcji energii odnawialnej, co uzasadnia się między innymi kwestiami środowiskowymi oraz bezpieczeństwem energetycznym.

W tym kontekście pierwszym celem badań była ocena powiązań między cenami surowców energetycznych a cenami surowców rolnych i żywności. Na tym tle podjęto próbę oceny zależności między bezpieczeństwem energetycznym a bezpieczeństwem żywnościowym. W badaniach skoncentrowano się na perspektywie globalnej.

W badaniach potwierdzono wzrost powiązań między cenami nośników energii a cenami surowców rolnych i żywności. Wyraża się to między innymi poprzez wzrost korelacji między indeksem cen surowców rolnych a cenami ropy Brent, jak również widocznym skorelowaniem ich zmienności. Wzrost powiązań cenowych wynikał z wielu przyczyn, w tym z aktywnej polityki państw rozwiniętych promującej produkcję i zużycie biopaliw.

Efektom wzrostu cen żywności było obniżenie bezpieczeństwa żywnościowego, głównie w krajach rozwijających się, czemu towarzyszyły niepokoje społeczne. Równocześnie w krajach będących producentami biopaliw nastąpiła poprawa bezpieczeństwa energetycznego. Wydaje się jednak, że wraz z odbudową stanu zapasów żywności, obniżeniem cen ropy oraz stabilizacją zaangażowania sektora rolnego negatywne konsekwencje dla bezpieczeństwa żywnościowego będą coraz słabsze.

Słowa kluczowe: ceny rolno-żywnościowe, ceny energii, bezpieczeństwo energetyczne, bezpieczeństwo żywnościowe.

1. WSTĘP

Ostatnia dekada charakteryzuje się znaczącym wzrostem poziomów cen rolno-żywnościowych oraz podwyższoną zmiennością tych cen. Powszechnie mówi się, że mamy do czynienia z głęboką zmianą strukturalną, która kończy okres wieloletniego spadku realnych cen rolno-żywnościowych. Kwestia ta stała się przedmiotem rosnącego zainteresowania opinii publicznej na całym świecie ze względu na jej ewentualny wpływ zarówno na sytuację producentów, jak i konsumentów żywności.

Równocześnie przeprowadzono setki badań naukowych oraz analiz mających na celu identyfikację przyczyn, mechanizmów i konsekwencji destabilizacji rynków rolno-żywnościowych. Zgodnie z prezentowanymi w literaturze poglądami wśród

---

¹ Dr inż. Mariusz Hamulczuk, Wydział Nauk Ekonomicznych, Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego, ul. Nowoursynowska 166, 02-787 Warszawa, e-mail: mariusz_hamulczuk@sggw.pl

najważniejszych przyczyn leżących u podstaw takiego przebiegu cen wskazuje się między innymi wzrost popytu na żywność, pojawiające się okresowo negatywne konsekwencje zmian klimatycznych, finansyzację rynków surowcowych i związane z nią działania o charakterze spekulacyjnym oraz coraz silniejsze powiązanie cen rolnych z cenami surowców energetycznych. Ta ostatnia przyczyna jest przywoływana przez niektórych autorów² jako najważniejsza w ciągu wzajemnie ze sobą powiązanych przyczyn, które w literaturze anglojęzycznej określa się jako *perfect storm*.

Obserwowane zmiany cen żywności znajdują odzwierciedlenie w ograniczaniu możliwości zabezpieczenia podstawowych potrzeb żywnościowych ludności. Jest to szczególnie odczuwalne w wypadku ubogich osób i niezamożnych społeczności. W związku z tym pojawiają się pytania dotyczące sensu, skali czy formy zaangażowania sektora rolnego w produkcję energii odnawialnej. W tym kontekście celem niniejszej pracy jest ukazanie zmian cen rolno-żywnościowych w czasie, wskazanie przyczyn leżących u podstaw ich zmian oraz naświetlenie wzajemnych powiązań i zależności między nimi a cenami surowców energetycznych. W analizie istotną rolę odgrywają ceny ropy, która ma największy udział w światowym indeksie cen energii. Na tym tle podjęto próbę skonfrontowania kwestii bezpieczeństwa żywnościowego z bezpieczeństwem energetycznym w zarówno ujęciu historycznym, jak i w perspektywie najbliższych lat.

2. CENY SUROWCÓW ROLNYCH I ŻYWNOŚCI

Między cenami surowców rolnych a cenami żywności istnieje silny związek przyczynowo-skutkowy, ponieważ koszty surowca, determinowane jego ceną, stanowią często znaczący udział wartości produktu finalnego. Siła tego związku zależy głównie od stopnia przetworzenia produktu finalnego oraz od udziału kosztów pozasurowcowych.

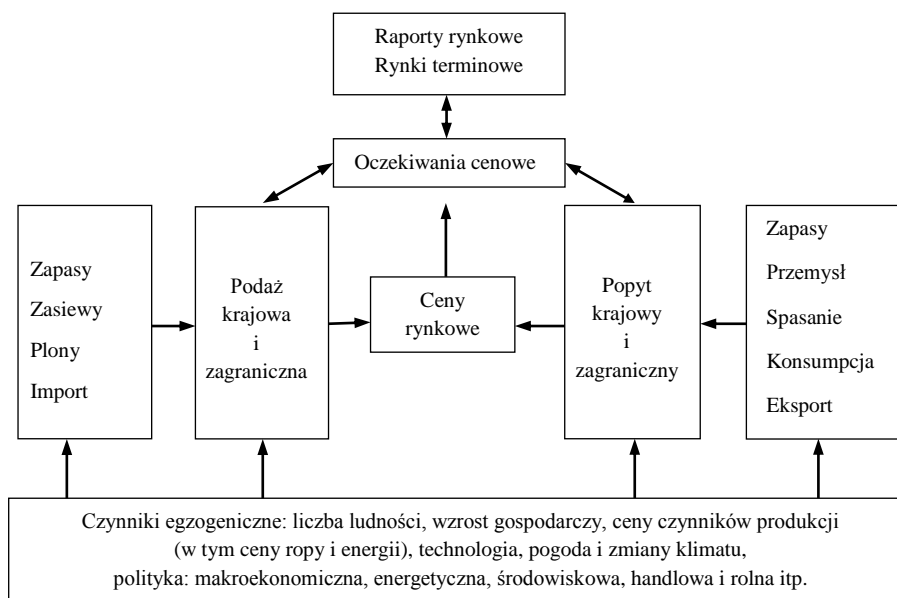
W tym miejscu warto zastanowić się, od czego zależą ceny surowców rolnych (rys. 1). Można uznać, że są one funkcją wielu czynników popytowych i podażowych, krajowych i globalnych, w tym oczekiwań formułowanych przez uczestników rynku. Ważną rolę w procesie formułowania oczekiwań odgrywają giełdy towarowe. Cena rynkowa w tym układzie jest ceną równoważącą popyt z podażą. Jakakolwiek zmiana któregoś ze składników podaży (na przykład plonów) lub popytu (między innymi zapotrzebowania przemysłowego na biopaliwa) powinna znaleźć odzwierciedlenie w cenie rynkowej. Jednak ze względu na niepełną informację uczestników rynku oraz niepewność proces ten niekoniecznie musi zachodzić liniowo.

Ceny surowców rolnych są również uwarunkowane czynnikami pozasektorowymi: makroekonomicznymi, ograniczeniami technologicznymi, pogodowymi czy interwencją państwa. Dodatkowo należy pamiętać, że ceny krajowe zależą nie tylko od uwarunkowań wewnętrznych, ale również, a może przede wszystkim – od cen światowych. Cenami światowymi określa się ceny na rynkach, które z popytowego lub podażowego punktu widzenia odgrywają kluczową rolę.

---

² B.D. Wright, *Global Biofuels: Key to the Puzzle of Grain Behavior*, „Journal of Economic Perspectives” 28/1 (2014), s. 73–98.

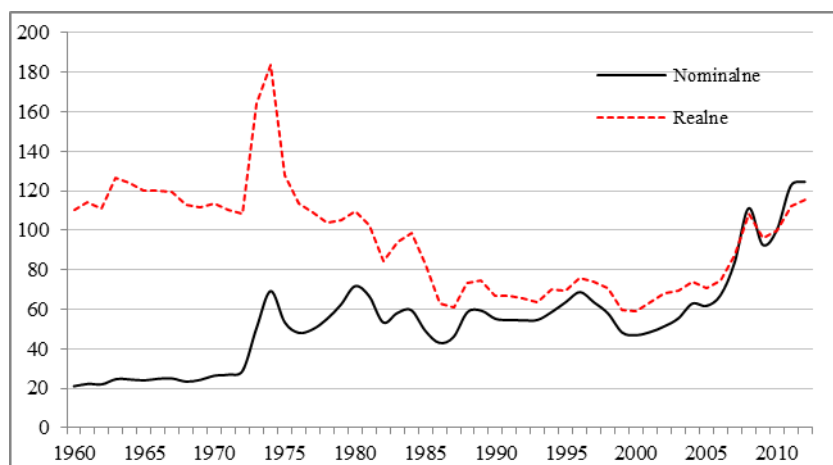
Rys. 1. Determinanty cen surowców rolnych

Źródło: opracowanie własne.

Wyjaśniając, dlaczego w ostatnich latach poświęcono tyle miejsca dyskusji na temat cen rolno-żywnościowych, należy wyjść od przedstawienia tendencji obrazujących kształtowanie się światowych cen surowców rolnych wykorzystywanych do produkcji żywności. Jak wynika z rysunku 2, po 2005 roku nastąpiła zasadnicza zmiana dotychczasowych prawidłowości. Ceny nominalne, pozostające w trendzie horyzontalnym od początku lat siedemdziesiątych, po 2005 roku wzrosły blisko dwukrotnie. Z kolei realne ceny surowców rolnych znajdujące się przez około 40 lat w tendencji spadkowej, przerwanych na trzy lata przez kryzys energetyczny lat siedemdziesiątych, również zmieniły swój trend na wzrostowy. Zatem zasadnicze pytania wiążą się ze wskazaniem przyczyn takiego stanu rzeczy, konsekwencji dla uczestników rynku oraz trwałości nowych trendów.

Rys. 2. Indeksy światowych cen surowców rolnych (2010 = 100, ceny realne w USD z 2005 roku)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Banku Światowego.

Ze względu na to, że zmiany cen surowców rolnych były dość znaczące oraz miały wiele negatywnych implikacji, przeprowadzono wiele badań i analiz mających na celu ustalanie ich przyczyn. Badania te były wielokrotnie inicjowane przez polityków i różne organizacje, często pod naciskiem opinii publicznej, w reakcji na nieprzewidywany wzrost cen i niepewność co do ich dalszego przebiegu. Bazując na literaturze, można spotkać się z różnymi poglądami co do przyczyn takiego stanu rzeczy. Wśród czynników sprawczych tych napięć najczęściej wymienia się:

- wpływ zmian klimatycznych na rolnictwo wywołujący okresowe obniżenie plonów oraz pojawiające się niedobory żywności³;
- wzrost światowego popytu na skutek zmian społeczno-demograficznych w krajach rozwijających się⁴;
- niskie stopy procentowe oraz wahania kursów walut mające wpływ na krajowe ceny produktów⁵;
- działania spekulacyjne związane z zaangażowaniem inwestorów finansowych na rynkach towarowych⁶;

³ R. Trostle, *Global Agricultural Supply and Demand: Factors Contributing to the Recent Increase in Food Commodity Prices*, USDA, Outlook Report WRS-0801, 2008; B. Troester, *The determinants of the recent food price surges – a basic supply and demand model*, „Berlin Working Papers on Money, Finance, Trade and Development” 2012/6.

⁴ D. Headey, S. Fan, *How Did It Happen? How Has It Hurt? and How Can We Prevent the Next One?*, „Research Monographs” 2010/165, IFPRI.

⁵ J. Baffes, A. Dennis, *Long-term drivers of food prices*, „Policy Research Working Paper, World Bank, Washington, D.C” 2013/6455; S. Nazlioglu, U. Soytaş, *Oil price, agricultural commodity prices and the dollar: A panel cointegration and causality analysis*, „Energy Economics” 2012/34, s. 1098–1104.

⁶ M. Robles, M. Torero, J. von Braun, *When speculation matters*, „Issue Brief” 2009/57, Washington, DC, IFPRI; I-W. Cheng, W. Xiong, *The Financialization of Commodity Markets*, „NBR Working Paper” 2013/19642; M.G. Will, S. Prehn, I. Pies, T. Glauben, *Is financial*

- krótkowzrocne, publiczne polityki rolne w odpowiedzi na wzrost cen żywności (protekcjonizm, restrykcje handlowe itd.)⁷;
- coraz silniejsze powiązanie cen surowców rolnych z cenami energii (zarówno przez stronę popytową, jak i podażową)⁸.

Ze względu na kompleksowość zmian czynników warunkujących kształtowanie się popytu i podaży identyfikacja przyczyn rosnącej zmienności cenowej surowców rolnych nie jest łatwa. Wielu autorów⁹ wskazuje, że mamy do czynienia z kombinacją wielu tych czynników jednocześnie lub też z ich następowaniem po sobie. Ogólnie podkreśla się, że w pierwszej kolejności do wzrostu cen żywności i surowców rolnych przyczynił się wzrost popytu w krajach rozwijających się. Jednakże nie doprowadziło to do znaczącego wzrostu cen na rynku rolno-żywnościowym. Dopiero regulacje w zakresie polityki biopaliw wprowadzane w krajach rozwiniętych oraz towarzyszący temu wzrost zużycia przemysłowego przyczyniły się do zmniejszenia stanu zapasów na rynku surowców rolnych. Równocześnie doszło do deprecjacji dolara amerykańskiego, co samo w sobie przełożyło się na wyższe ceny światowe wszystkich surowców, nie tylko rolnych. Oczekiwania co do wzrostu cen oraz wysoka ich zmienność spowodowały wzrost zainteresowania rynkami surowcowymi przez instytucje finansowe oraz przez spekulantów. Wysoka niepewność, jaka towarzyszyła rynkom rolnym, prowadziła do wzrostu polityki protekcjonistycznej. Pojawiające się jedna za drugą zapowiedzi ograniczeń eksportowych doprowadziły do paniki, której apogeum przypało na pierwszą połowę 2008 roku. Globalna recesja oraz wzrost produkcji doprowadziły do silnej przeceny na rynku surowcowym na przełomie lat 2008/2009. Jednak już w roku 2010 wiele z wymienionych czynników, a w szczególności niesprzyjające warunki pogodowe oraz wzrosty cen ropy, dało znać o sobie, co doprowadziło do ponownego wzrostu cen surowców rolnych¹⁰.

3. CENY SUROWCÓW ROLNYCH A CENY ENERGII

W niniejszym rozdziale dokonano próby wskazania kanałów potencjalnych współzależności cen surowców rolnych z cenami energii oraz określono stopień powiązania między tymi cenami. Za podstawę teoretycznych rozważań posłużył schemat zawarty na rysunku 1. Wychodząc od strony podażowej można stwierdzić, że dla producentów rolnych ceny energii, a w szczególności ceny paliw, mają znaczenie kosztotwórcze. Wzrost cen nośników energii znajduje przełożenie w wyższych kosztach

---

speculation with agricultural commodities harmful or helpful? A literature review of current empirical research, „Diskussionspapier“ 2012/26 des Lehrstuhls für Wirtschaftsethik an der Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg, Halle.

⁷ R. Sharma, *Food Export Restrictions: Review of the 2007–2010 Experience and Considerations for Disciplining Restrictive Measures*, „FAO Commodity and Trade Policy Research Working Paper” 2011/32.

⁸ H. de Gorter, D. Drabik, D.R. Just, *Biofuel Policies and Food Grain Commodity Prices 2006–2012: All Boom and No Bust?*, „AgBioForum” 16/1–13 (2013); M. von Lampe, A. Kavallari, H. Bartelings, H. v. Meijl, M. Banse, J. Ilicic-Komorowska, F. Junker, F. van Tongeren, *Fertiliser and Biofuel Policies in the Global Agricultural Supply Chain: Implications for Agricultural Markets and Farm Incomes*, „OECD Food, Agriculture and Fisheries Papers” 2014/69.

⁹ D. Headey S. Fan, *op. cit.*

¹⁰ R. Trostle, D. Marti, S. Rosen, P. Westcott, *Why Have Food Commodity Prices Risen Again?*, WRS-1103, Economic Research Service/USDA, 2011.

paliw, energii czy nawozów. Przekłada się to na wyższe ceny surowców rolnych, ale jednocześnie prowadzi do obniżenia opłacalności produkcji i jej spadku w kolejnych sezonach. Kanał kosztowy jest uważany za tradycyjny kanał łączący rynek rolny z rynkiem surowców energetycznych.

Schemat powiązań dość istotnie się zmienił wraz z rozwojem rynku biopaliw w skali globalnej po roku 2005, kiedy nastąpił znaczący wzrost produkcji biopaliw z wykorzystaniem surowców rolnych (tzw. pierwszej generacji). Według danych OECD w latach 2005–2013 produkcja bioetanolu wzrosła blisko 2,5-krotnie, biodiesla zaś około 7-krotnie. Do głównych producentów oraz konsumentów biopaliw w świecie należą Brazylia, Stany Zjednoczone, kraje Unii Europejskiej oraz Kanada (generalnie państwa wysoko rozwinięte oraz kraje mające nadwyżki żywnościowe). Do produkcji biopaliw wykorzystuje się głównie kukurydzę, rzepak oraz trzcinę cukrową. Według danych OECD w latach 2008–2013 około 11% światowej produkcji zbóż paszowych (głównie kukurydzy), 11% olejów roślinnych oraz blisko 17% trzciny cukrowej przeznaczono do produkcji biopaliw.

W warunkach rynkowych ekonomiczne możliwości wykorzystania surowców rolnych na biopaliwa wyznacza relacja między ceną danego surowca a ceną ropy oraz współczynniki konwersji poszczególnych surowców. Przy wysokiej relacji mamy do czynienia z brakiem ekonomicznych przesłanek produkcji biopaliw, i odwrotnie. Wydaje się, że bez aktywnej roli państwa wzrost popytu przemysłowego, jaki odnotowano w ostatniej dekadzie, nie byłby możliwy, ponieważ relacje cenowe nie zawsze uzasadniały takie przeznaczenie surowców rolnych. Dlatego wiele państw zaimplementowało różne rozwiązania polityczne, które miały się przyczynić do wzrostu produkcji paliw płynnych na bazie surowców odnawialnych¹¹. Instrumenty polityki biopaliwowej sprowadzają się głównie do subsydiowania konsumpcji (dotacje, ulgi podatkowe), ustanawiania taryf importowych oraz obowiązkowych, minimalnych i maksymalnych udziałów domieszek komponentów pochodzenia organicznego w paliwach płynnych. Polityki w poszczególnych krajach i regionach mogą się różnić pod względem kombinacji i wymiaru stosowanych instrumentów, niemniej w każdym wypadku ich efektem jest sztuczne zwiększenie popytu przemysłowego na surowce rolne¹².

Regulacje w zakresie polityki biopaliwowej nie tylko prowadzą do wzrostu popytu, ale również zmniejszają jego elastyczność (chodzi tutaj o wymagania dotyczące minimalnych udziałów domieszek). Popyt na biopaliwa wykazuje się wysoką sztywnością, ponieważ nie może być on obniżony poniżej minimalnych limitów domieszek oraz zwiększony powyżej poziomów wynikających z technologicznych ograniczeń silników spalinowych. Efektem tego może być duży wzrost cen i ich istotna zmienność w warunkach szoków podażowych (susza, powódź czy też wysoka nadprodukcja)¹³. Niepewność co do kształtu polityki oraz możliwości spełnienia wymagań ilościowych silnie oddziałują na oczekiwania cenowe oraz tworzą dodatkowe ryzyka. Przyjęcie wysokich limitów

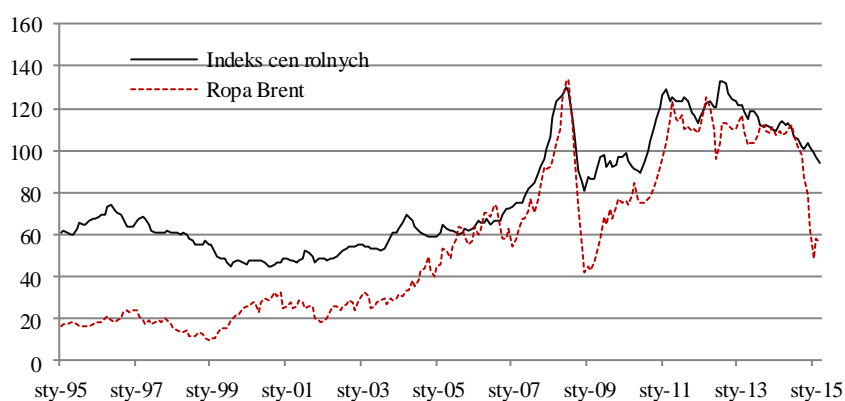
¹¹ L.L. McPhail, B.A. Babcock, *Impact of US biofuel policy on US corn and gasoline price variability*, „Energy” 37/1 (2012), s. 505–513.

¹² M. Hamulczuk, *Polityka biopaliwowa a ceny surowców rolnych – wybrane problemy*, „Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu” 16/2 (2014), s. 82–87.

¹³ W.E. Tyner, F. Taheripour, Ch. Hurt, *Potential Impacts of a Partial Waiver of the Ethanol Blending Rules*, Oak Brook, IL: Farm Foundation, 2012, s. 1-13.
B.D. Wright, 2014, *op. cit.*

minimalnych udziałów w początkowej fazie wprowadzania produkcji biopaliw doprowadziło uczestników rynku do przekonania, że trudno będzie spełnić ilościowe wymagania popytu. Znalazło to odzwierciedlenie w silnych wzrostach cen w latach 2007–2008 (rys. 2, 3).

Rys. 3. Indeks światowych cen surowców rolnych (2010 = 100) oraz notowania cen ropy Brent (USD/baryłkę)

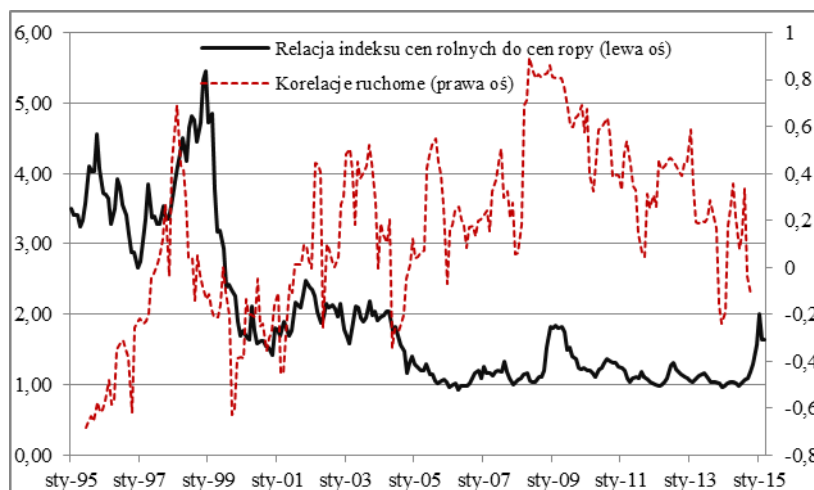
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Banku Światowego.

Wpływ rozwoju rynku biopaliw nie ogranicza się tylko do wcześniej wymienionych rynków surowcowych. Konkurencja o ziemię oraz zależności substytucyjne powodują, że w tym samym czasie mogą wzrastać ceny innych produktów roślinnych, które w niewielkim stopniu (na przykład pszenica) lub w ogóle (między innymi ryż) nie są wykorzystywane do produkcji biopaliw. Dodatkowo efekty kosztowe powodują, że wraz ze wzrostem cen zbóż i roślin oleistych rosną ceny pasz, a co za tym idzie – ceny produktów pochodzenia zwierzęcego.

Empiryczne zależności między cenami ropy a cenami surowców rolnych zobrazowano na dwóch kolejnych rysunkach odnoszących się do miesięcznych notowań, począwszy od 1995 roku. Z rysunku 3 łatwo można wywnioskować, że światowe ceny surowców rolnych w zróżnicowany sposób są powiązane z cenami ropy. O ile w pierwszej połowie analizowanego okresu brak wyraźnych związków między cenami, to w drugiej połowie okresu ceny ropy i ceny rolne są już silnie skorelowane. Trzeba mieć świadomość, że indeks stanowi agregat obejmujący również produkty niepowiązane bezpośrednio z produkcją biopaliw. Zatem w wypadku produktów, takich jak rzepak, soja, cukier czy kukurydza, związki byłyby jeszcze silniejsze.

Na rysunku 4 przedstawiono dwa szeregi czasowe. Pierwszy z nich prezentuje relacje cen indeksu światowych cen surowców rolnych do cen ropy Brent. Można zauważyć dwie zmiany strukturalne w tej relacji: w latach 2000 oraz 2005. Zmiany tych relacji wynikają z relatywnie wysokiego wzrostu cen ropy w stosunku do cen produktów rolnych. Otworzyło to potencjalne (ekonomiczne) możliwości wykorzystania surowców rolnych do produkcji paliw płynnych.

Rys. 4. Relacje indeksu światowych cen surowców rolnych do cen ropy Brent (dane z rys. 3) oraz współczynniki 12-miesięcznych korelacji ruchomych między ich skorygowanymi sezonowo logarymicznymi stopami zwrotu

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych Banku Światowego.

Drugi szereg czasowy (wyskalowany na prawej osi) przedstawia współczynniki korelacji ruchomej (centrowane) dla okna wynoszącego 12 miesięcy między pierwszymi różnicami logarytmów szeregów czasowych z rysunku 3, które to szeregi dodatkowo skorygowano z wahań sezonowych. Operowanie pierwszymi różnicami eliminuje w pewnym stopniu wpływ pozornych korelacji, ponieważ wyjściowe szeregi czasowe są niestacjonarne. Wielkości współczynników potwierdzają, że mamy do czynienia z coraz silniejszym powiązaniem w czasie między cenami surowców rolnych a cenami ropy. Można dodać, że podobne wnioski można sformułować, bazując na współczynnikach korelacji obliczonych na poziomach szeregów czasowych.

Warto zaznaczyć, że siła związku, mierzona współczynnikiem korelacji, między cenami ropy a cenami surowców rolnych jest powiązana z wysokością cen ropy oraz wzajemnej relacji tych cen. Potwierdza to, że wysokie ceny ropy powodują wzrost zainteresowania alternatywnymi źródłami energii. Związek między cenami ropy i surowców rolnych w ostatnim roku osłabił się. Można to wiązać ze spadkami cen ropy, obniżeniem opłacalności produkcji biopaliw oraz zapowiedziami obniżenia minimalnych udziałów biopaliw w paliwach wykorzystywanych w transporcie w Unii Europejskiej.

Naturze związków między cenami surowców rolnych a cenami ropy poświęcono wiele badań różniących się między sobą zakresem czasowym i przestrzennym, częstotliwością danych oraz stosowaną metodyką. Przegląd ważniejszych badań w tym zakresie zawiera między innymi praca Serry i Zilbermana¹⁴. Ogólne wnioski z przeglądu badań zasadniczo sprowadzają się do tych zaprezentowanych w poprzednim akapicie. Siła związków między cenami wrosta w czasie, ale natura tych powiązań jest niejednoznaczna. Testy

¹⁴ T. Serra, D. Zilberman, *Biofuel-related price transmission literature: A review*, „Energy Economics” 2013/37, s. 141–151.

przyczynowości w sensie Grangera w wypadku większości badań wskazują, że ceny ropy wpływają na ceny kukurydzy, pszenicy, soi czy cukru. Efekt ten jest przenoszony przez ceny bioetanolu i ceny biodiesla.

Co do długookresowej współzależności to wyniki są mniej jednoznaczne, ale w większości badań w tym zakresie wskazuje się na zależności kointegracyjne. Przy czym wskazuje się, że bardziej prawdopodobna jest nieliniowa kointegracja¹⁵ ze względu na zmieniające się w czasie reżimy uwarunkowane zmianami relacji cenowych, koniunkturą gospodarczą czy też niejednorodnym instrumentarium polityki ekonomicznej. Powiązania między cenami rolnych a cenami ropy można rozpatrywać nie tylko na gruncie poziomów cen, ale również w aspekcie transmisji zmienności między cenami. Badania w tym zakresie również potwierdzają, że po 2005 roku podwyższonej zmienności cen na rynku ropy towarzyszy wyższa zmienność cen surowców rolnych¹⁶.

4. BEZPIECZEŃSTWO ŻYWNOŚCIOWE I BEZPIECZEŃSTWO ENERGETYCZNE ŚWIETLE ZMIAN CEN

W niniejszej części opracowania spróbowano naświetlić związki między bezpieczeństwem energetycznym a bezpieczeństwem żywnościowym w nawiązaniu do produkcji energii opartej na surowcach pochodzenia rolniczego. Aby tego dokonać, należy wyjść od zdefiniowania obydwu tych kategorii, a następnie na tej podstawie dokonać oceny interakcji między nimi.

Międzynarodowa agencja ds. energetyki, w większości skupiająca kraje OECD, określa bezpieczeństwo energetyczne jako niezakłóconą dostępność do źródeł energii po przystępnej cenie. Bezpieczeństwo to może być rozpatrywane w długiej perspektywie (inwestycje sektorowe zgodne z potrzebami gospodarki i wymaganiami środowiska), jak i krótkiej (zdolność systemu energetycznego do niezwłocznego reagowania na nagłe zmiany równowagi popytu i podaży, w tym cen).

Wiele problemów nastęrcza pomiar bezpieczeństwa energetycznego czy uchwycenie za pomocą jednej wielkości liczbowej wielu jego aspektów. W tym celu stosuje się pewne miary agregatowe (indeksy), które pozwalają oszacować bezpieczeństwo energetyczne jako średniej ważonej wskaźników opisujących najważniejsze obszary. Zaletą takiego miernika jest jego skorelowanie z najważniejszymi wydarzeniami w czasie, które mają odzwierciedlenie w poszczególnych wskaźnikach, oraz możliwość zrozumienia komplementarności między różnymi wymiarami bezpieczeństwa.

Literatura w tym zakresie zwiera wiele propozycji. Przykładowo, Sovacool¹⁷ wskazuje, że najważniejsze obszary, które powinien obejmować taki indeks, to: dostępność fizyczna, przystępność cenowa, technologia i efektywność, przyjazność dla środowiska oraz kwestie regulacyjne. Jednym z bardziej znanych indeksów jest międzynarodowy indeks bezpieczeństwa energetycznego (*International Index of Energy Security Risk*) tworzony przez Instytut Energii XXI Wieku Amerykańskiej Izby

---

¹⁵ N. Merkusheva, G. Rapsomanikis, *Nonlinear cointegration in the food-ethanol-oil system: evidence from smooth threshold vector error correction models*, „ESA Working Paper” 2014/14-01, Rome, FAO.

¹⁶ T. Serra, D. Zilberman, J.M. Gil, B.K. Goodwin, *Nonlinearities in the U.S. corn-ethanol-oil-gasoline price system*, „Agricultural Economics” 2011/42, s. 35–45.

¹⁷ B.K. Sovacool, *An international assessment of energy security performance*, „Ecological Economics” 2013/88, s. 148–158.

Handlowej. Pierwowzorem dla niego był amerykański indeks bezpieczeństwa energetycznego. Międzynarodowy indeks oparty jest na 29 wskaźnikach obejmujących osiem obszarów¹⁸:

1. Globalna podaż (rezerwy i podaż surowców energetycznych);
2. Import surowców energetycznych (bezpieczeństwo bazy surowcowej);
3. Wydatki na energię (narażenia konsumentów na zmiany cen energii);
4. Cena i zmienność rynku (podatność gospodarek narodowych na wahania cen energii);
5. Zużycie energii (pomiar intensywności zużycia);
6. Sektor elektroenergetyczny (niezawodność mocy wytwórczych);
7. Sektor transportowy (efektywności wykorzystania energii w sektorze transportu);
8. Środowisko (nawiązanie międzynarodowych zleceń w zakresie redukcji emisji gazów cieplarnianych).

Poziom tego indeksu dla krajów OECD wzrastał do roku 2010 (z 0,75 do 1,03), obrazując spadek bezpieczeństwa energetycznego, natomiast w ostatnich latach można zaobserwować jego znaczący spadek (do poziomu 0,91 w 2013 roku). Wynika to z wielu czynników, w tym pewien udział ma wzrost wykorzystania odnawialnych źródeł energii opartych na surowcach pochodzenia rolniczego. Wzrastająca krajowa i światowa podaż surowców energetycznych prowadzi do zmniejszenia presji na ceny paliw i energii. Tym samym maleją wydatki na energię, zarówno przedsiębiorstw, jak i gospodarstw domowych. Dodatkowo w wypadku państw importujących ropę następuje zmniejszenie uzależnienia od importu surowców energetycznych. Istotnego znaczenia nabiera również wzrost siły przetargowej importerów surowców energetycznych. Jednakże wiele krajów (a w skali mikro – przedsiębiorstw) importuje surowce stosowane do produkcji tzw. energii odnawialnej (np. do współspalania czy surowce do produkcji biopaliw), co powoduje, że poprawa samowystarczalności energetycznej nie jest aż tak duża. Według szacunków w 2008 roku import biopaliw i surowców do ich wytwarzania w UE stanowił około 40% ich zużycia¹⁹.

Pozatywne efekty środowiskowe, które były podstawą polityk zwiększających popyt na surowce rolne do celów energetycznych, nie są już tak oczywiste. Wynika to z tego, że do produkcji surowców rolnych przeznaczanych na cele energetyczne wykorzystuje się mniej przyjazne środowisku technologie (wysokie nawożenie), a rośliny służące do produkcji biopaliw zużywają dużo wody (chyba najważniejsze dobro publiczne, które jest bardzo ograniczone). Wspomniany wcześniej import biopaliw i surowców poprzez ich transport tworzy dodatkową presję na środowisko. Dodatkowo do wyprodukowania energii ze źródeł odnawialnych należy wykorzystać pewną ilość energii ze źródeł konwencjonalnych, co zasadniczo zmniejsza pozytywne efekty w zakresie poprawy bezpieczeństwa energetycznego.

Równie złożonym i podlegającym ewolucji w czasie pojęciem jest bezpieczeństwo żywnościowe²⁰. Zgodnie z definicją Organizacji Narodów Zjednoczonych do spraw

---

¹⁸ Institute for 21st Century Energy, U.S. Chamber of Commerce, *International Energy Security Risk Index Report 2015, Assessing Risk in a Global Energy Market*, 2015.

¹⁹ Europafrica, *(Bio)Fueling Injustice? Europe's responsibility to counter climate change without provoking land grabbing and compounding food insecurity in Africa*, 2011.

²⁰ J. Michalczyk, *Bezpieczeństwo żywnościowe w obliczu globalizacji*, „Ekonomia (Economics)” 18/1 (2012), s. 9–23.

Wyżywienia i Rolnictwa (FAO, *Food and Agriculture Organization*)²¹ bezpieczeństwo żywnościowe oznacza stan, w którym zagregowana podaż żywności jest wystarczająca do wyżywienia ludności w sposób zapewniający aktywne i zdrowe życie. Bezpieczeństwo żywnościowe można rozpatrywać w krótkim okresie (krótkookresowe wahania podaży i cen) lub w długim (uwzględniając długookresowe trendy w zakresie zmian liczby ludności, obszaru użytków rolnych, technologii produkcji rolnej oraz alternatywnego wykorzystania surowców rolnych). Organizacja FAO definiuje bezpieczeństwo żywnościowe za pomocą kilkudziesięciu wskaźników podzielonych na cztery obszary:

1. Dostępność podaży (dostateczna produkcja i podaż);
2. Dostępność fizyczna i ekonomiczna (infrastruktura, ceny, udział wydatków na żywność, wzrost gospodarczy);
3. Stabilność (uzależnienie od importu, system polityczny, zmienność produkcji i cen);
4. Możliwości wykorzystania (dostępność infrastruktury wodno-sanitarnej, niedożywienie).

Niestety ze względu na niepełne dane nie jest tam wyliczony ani wskaźnik globalny, ani wskaźnik zagregowany dla poszczególnych państw. Próbę budowy takiego wskaźnika – *Global Food Security Index* – podjęli ekonomiści z The Economist Intelligence Unit, ale dostępny indeks obejmuje dane dopiero od 2012 roku. Wskaźniki dzielone są tam na trzy kategorie: przystępność cenowa, dostępność fizyczna oraz jakość i bezpieczeństwo żywności, gdzie sugerowane wagi to odpowiednio: 40, 44 i 16%²².

Wykorzystanie surowców rolnych pierwszej generacji do produkcji odnawialnych źródeł energii przyczyniło się do obniżenia bezpieczeństwa żywnościowego w dotychczasowej perspektywie²³. Z teoretycznego punktu widzenia, i w nawiązaniu do obszarów bezpieczeństwa żywnościowego, można wskazać kilka kanałów, którymi się to odbywa. Przede wszystkim wynika to z obniżenia podaży surowców na cele żywnościowe oraz spadku stanu zapasów. Efekt ten był istotny, ponieważ wymuszony regulacyjnie wysoki przyrost popytu na biopaliwa w wielu krajach przewyższał tempo wzrostu produktywności (plonów), co doprowadziło do spadku wskaźników samowystarczalności²⁴. Coraz silniejsze powiązania rynku rolnego z rynkiem energetycznym doprowadziły do wzrostu cen surowców rolnych w odpowiedzi na wzrost cen ropy, co w konsekwencji znalazło odzwierciedlenie we wzroście cen żywności. Ze względu na różnorodność czynników trudno jednoznacznie określić wpływ rynku energetycznego na zmiany cen rolno-żywnościowych.

Ceny żywności oraz związane z nimi wydatki na żywność określają bezpieczeństwo żywnościowe w aspekcie dostępności ekonomicznej. Skutki wzrostu cen żywności odczuwają przede wszystkim najbiedniejsze państwa, gdzie udział wydatków na żywność gospodarstw domowych często przekracza 50% ogółu wydatków. Na negatywne skutki narażone są ponadto kraje, które nie są samowystarczalne żywnościowo – najczęściej są

²¹ FAO, IFAD, WFP, *The State of Food Insecurity in the World 2014. Strengthening the enabling environment for food security and nutrition*. FAO, Rome 2014.

²² GFSL, *Global food security index 2014. An annual measure of the state of global food security*, The Economist Intelligence Unit Limited 2014.

²³ S. Figiel, M. Hamulczuk, *The effects of increase in production of biofuels on world agricultural prices and food security*, „European Scientific Journal” 2013/1, s. 10–17.

²⁴ HLPE, *Biofuels and food security. A report by the High Level Panel of Experts on Food Security and Nutrition of the Committee on World Food Security*, Rome 2013.

to państwa rozwijające się (głównie w Afryce). Zmniejszenie podaży światowej oraz jednoczesne wzrosty cen spowodowały, że wydatki na żywność w tych krajach znacząco wzrosły, co potwierdzają ogólnodostępne dane. Indeks cen żywności FAO dla państw rozwijających się wzrósł w latach 2005–2014 o 17%, podczas gdy w analogicznym okresie ceny żywności w krajach rozwiniętych wzrosły jedynie o 1% (w stosunku do inflacji ogółem). Zatem problem bezpieczeństwa żywnościowego w kontekście produkcji biopaliw jest problemem krajów rozwijających się.

Warto wspomnieć o innych konsekwencjach. Wzrost popytu na ziemię do produkcji biopaliw spowodował nasilenie tzw. zjawiska wykupu ziemi w krajach rozwijających się przez międzynarodowe korporacje na cele energetyczne (*land grabbing*)²⁵. Nie tylko zmniejsza to dostępne zasoby ziemi na cele żywnościowe (i tak niewystarczające), ale dodatkowo narusza równowagę środowiskową i społeczną. Efekty wzrostu cen żywności uwidoczniły się po roku 2007, doprowadzając do niepokoju społecznego, które zapoczątkowały tzw. Arabską Wiosnę. Liczba i siła tych niepokoju jest dodatnio skorelowana ze wzrostami cen światowych²⁶.

Można sądzić, że w przyszłości możliwości pogodzenia bezpieczeństwa żywnościowego i energetycznego będą zależały ciągle od kształtu polityki energetycznej oraz relacji cenowych. Wydaje się, że w kontekście obserwowanego spadku cen ropy oraz negatywnych konsekwencji, jakie były obserwowane w ostatnich latach, trudno będzie ją utrzymywać. Jednym z przejawów zmian są ostatnie decyzje Komisji Europejskiej o obniżeniu obowiązkowych limitów domieszek biokomponentów, które zmierzają też do większego powiązania produkcji z czynnikami rynkowymi. Wskazane wcześniej czynniki oraz wzrost produkcji rolnej i związana z tym odbudowa stanu zapasów żywności w świecie mogą sprawiać, że negatywne konsekwencje produkcji biopaliw dla bezpieczeństwa żywnościowego będą coraz mniejsze.

5. PODSUMOWANIE

Przeprowadzone badania wskazują, że bezpieczeństwo żywnościowe i bezpieczeństwo energetyczne są ze sobą powiązane. Poprawie bezpieczeństwa energetycznego towarzyszy obniżenie bezpieczeństwa żywnościowego. Głównym kanałem oddziaływania są ceny, a dokładnie – relacje między cenami ropy a cenami surowców rolnych wykorzystywanych do celów produkcji energii odnawialnej. Siła powiązań cenowych znacząco wzrosła w ostatnich latach na skutek aktywnej polityki państw rozwiniętych promujących wzrost konsumpcji biopaliw pierwszej generacji.

W największym stopniu spadek bezpieczeństwa żywnościowego dotknął kraje rozwijające się oraz importerów żywności. Mieliśmy do czynienia z asymetrią korzyści i strat na arenie międzynarodowej: beneficjentami okazały się kraje rozwinięte, koszty zaś poniosły kraje rozwijające się. Analizy leżące u podstaw projektowania instrumentów polityki biopaliwowej nie doszacowały ich rzeczywistego wpływu na ceny żywności oraz możliwości destabilizacji politycznej krajów rozwijających się. Wydaje się, że ostatnie propozycje obniżenia limitów zużycia biopaliw w paliwach płynnych w UE idą w dobrym kierunku. Tym samym bliższe jest to zasadzie mówiącej, że polityka energetyczna (biopaliwowa) nie powinna stanowić zagrożenia dla produkcji żywności, dostępności do

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ M. Lagi, K.Z. Bertrand, Y. Bar-Yam, *The Food Crises and Political Instability in North Africa and the Middle East*, NECSI, Cambridge 2011.

wody czy porządku społecznego.

LITERATURA

- [1] Baffes J., Dennis A., *Long-term drivers of food prices*, „Policy Research Working Paper” 2013/6455, World Bank, Washington, D.C..
- [2] Cheng I.-W., Xiong W., *The Financialization of Commodity Markets*, „NBR Working Paper” 2013/19642.
- [3] de Gorter H., Drabik D., Just D.R., *Biofuel Policies and Food Grain Commodity Prices 2006–2012: All Boom and No Bust?* „AgBioForum” 16/1 (2013), s. 1–13.
- [4] EuroAfrica, *(Bio)Fueling Injustice? Europe’s responsibility to counter climate change without provoking land grabbing and compounding food insecurity in Africa*, 2011.
- [5] FAO, IFAD, WFP, *The State of Food Insecurity in the World 2014. Strengthening the enabling environment for food security and nutrition*, FAO, Rome 2014.
- [6] Figiel S., Hamulczuk M., *The effects of increase in production of biofuels on world agricultural prices and food security*, „European Scientific Journal” 2013/1, s. 7–17.
- [7] *GFSI 2014: Global food security index 2014. An annual measure of the state of global food security*, „The Economist Intelligence Unit Limited” 2014.
- [8] Hamulczuk M., *Polityka biopaliwowa a ceny surowców rolnych – wybrane problemy*, „Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu” 16/2 (2014), s. 82–87.
- [9] Headey D., Fan S., *How Did It Happen? How Has It Hurt? and How Can We Prevent the Next One?*, „Research Monographs” 2010/165, IFPRI.
- [10] HLPE. *Biofuels and food security. A report by the High Level Panel of Experts on Food Security and Nutrition of the Committee on World Food Security*, Rome 2013.
- [11] Institute for 21st Century Energy, U.S. Chamber of Commerce, *International Energy Security Risk Index Report 2015, Assessing Risk in a Global Energy Market*, 2015, www.energyxxi.org.
- [12] Lagi M., Bertrand K.Z., Bar-Yam Y., *The Food Crises and Political Instability in North Africa and the Middle East*, NECSI, Cambridge, 2011.
- [13] McPhail L.L., Babcock B.A., *Impact of US biofuel policy on US corn and gasoline price variability*, „Energy” 37/1 (2012), s. 505–513.
- [14] Merkusheva N., Rapsomanikis G., *Nonlinear cointegration in the food-ethanol-oil system: evidence from smooth threshold vector error correction models*, „ESA Working Paper” 2014/14-01, FAO, Rome.
- [15] Michalczyk J., *Bezpieczeństwo żywnościowe w obliczu globalizacji*, „Ekonomia (Economics)” 18/1 (2012), s. 9–23
- [16] Nazlioglu S., Soytaş U., *Oil price, agricultural commodity prices and the dollar: A panel cointegration and causality analysis*, „Energy Economics” 2012/34, s. 1098–1104.
- [17] Robles M., Torero M., von Braun J., *When speculation matters*, „Issue Brief” 2009/57, International Food Policy Research Institute, Washington.
- [18] Sovacool B.K., *An international assessment of energy security performance*,

- „Ecological Economics” 2013/88, s. 148–158.
- [19] Serra T., Zilberman D., *Biofuel-related price transmission literature: a review*. „Energy Economics” 2013/37, s. 141–151.
- [20] Serra T., Zilberman D., Gil J.M., Goodwin B.K., *Nonlinearities in the U.S. corn-ethanol-gasoline price system*, „Agricultural Economics” 2011/42, s. 35–45.
- [21] Sharma R., *Food Export Restrictions: Review of the 2007–2010 Experience and Considerations for Disciplining Restrictive Measures*, “FAO Commodity and Trade Policy Research Working Paper” 2011/32.
- [22] Timmer C.P., *Causes of High Food Prices*, „ADB Economics Working Papers” 2008/128.
- [23] Troester B., *The determinants of the recent food price surges – a basic supply and demand model*, „Berlin Working Papers on Money, Finance, Trade and Development” 2012/6.
- [24] Trostle R., *Global Agricultural Supply and Demand: Factors Contributing to the Recent Increase in Food Commodity Prices*, WRS-0801, ERS-USDA 2008.
- [25] Trostle R., Marti D., Rosen S., Westcott P., *Why Have Food Commodity Prices Risen Again?*, WRS-1103, ERS-USDA 2011.
- [26] Tyner W.E., Taheripour F., Hurt Ch., *Potential Impacts of a Partial Waiver of the Ethanol Blending Rules*, Farm Foundation, Oak Brook 2012, s. 1–13.
- [27] von Lampe M., Kavallari A., Bartelings H., v. Meijl H., Banse M., Ilicic-Komorowska J., Junker F., van Tongeren F., *Fertiliser and Biofuel Policies in the Global Agricultural Supply Chain: Implications for Agricultural Markets and Farm Incomes*, „OECD Food, Agriculture and Fisheries Papers” 2014/69.
- [28] Will M.G., Prehn S., Pies I., Glauben T., *Is financial speculation with agricultural commodities harmful or helpful? A literature review of current empirical research*, „Diskussionspapier” 2012/26, des Lehrstuhls für Wirtschaftsethik an der Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg, Halle.
- [29] Wright B.D., *Global Biofuels: Key to the Puzzle of Grain Behavior*, „Journal of Economic Perspectives” 28/1 (2014), s. 73–98.

ENERGY PRICES VS AGRI-FOOD PRICES – ENERGY SECURITY AND FOOD SECURITY

The last years are characterized by a significant increase of agri-food prices, accompanied by a growth of their volatility. An increase of agricultural markets linkages with energy market is indicated a major factor underlying this state. This is the result of increasingly widespread use of agricultural raw materials for the production of renewable energy, which is justified, inter alia, by environmental and energy security concerns.

In this context, the first objective of the research was to assess the relationship between energy prices and agri-food prices. Against this background, the relationship between energy security and food security was considered. The study focused on a global perspective.

The results confirm the increase of the linkage between energy prices and the prices of agricultural commodities and food. This is expressed inter alia by an increase in the correlation between the price index of agricultural commodity prices and the price of Brent crude oil as well as a visible correlation of their volatility. The increase in price relationships

resulted from many causes, including an active policy of developed countries aimed to promote the production and consumption of biofuels.

The effect of the increase in food prices was decrease of food security, especially in developing countries, accompanied by social unrest. At the same time in countries producing biofuel the energy security has improved. However, it seems that with the rebuilding stocks of food, the reduction in oil prices and stabilization of the agricultural sector involvement adverse consequences for food security will become lower.

Keywords: agro-food prices, energy prices, energy security, food security.

DOI:10.7862/rz.2016.hss.3

Przesłano do redakcji: czerwiec 2015

Przyjęto do druku: styczeń 2016

Anna KOSIŃSKA¹

SKUTKI I NASTĘPSTWA AKCESJI REPUBLIKI CHORWACJI DO UNII EUROPEJSKIEJ

Artykuł ma na celu analizę następstw i konsekwencji, jakie pociągnęło za sobą przystąpienie Republiki Chorwacji do Unii Europejskiej. Skuteczne działanie w strukturze tak rozległej i kompletnej, jaką jest Unia, jest niezwykle skomplikowane, gdyż organizacja ta ma charakter integracyjny. Przystępujące państwa muszą spełnić wiele kryteriów oraz uznać prymat prawa wspólnotowego nad krajowym. Duża liczba instytucji, których działanie reguluje pracę Unii, z jednej strony rodzi konieczność dostosowywania się przez państwo akcesyjne na każdym poziomie do współpracy i koordynacji z innymi członkami organizacji, z drugiej zaś umożliwia realizowanie własnych interesów na wielu płaszczyznach. Oprócz instytucjonalnych dostosowań, w okresie przedakcesyjnym wypracowano kompromis dotyczący kwestii finansowo-budżetowych. Sama akcesja oddziałuje dwuwektorowo –wpływa na rolę zarówno państwa przystępującego, jak i organizacji na arenie międzynarodowej.

Autorka zbadała zmiany na każdym z poziomów integracji: instytucjonalnym, finansowym oraz politycznym. Badania oparła na źródłach prawnych: traktatach konstytuujących Unię Europejską oraz traktacie akcesyjnym Republiki Chorwacji, raportach realizacji projektów unijnych, oraz na oficjalnych danych podawanych przez Unię oraz rząd chorwacki. Wykorzystywane były również doniesienia prasowe, które opisywały stan faktyczny relacji międzynarodowych i działań podejmowanych przez decydentów unijnych oraz chorwackich. W artykule autorka wskazała również na zmianę statusu Republiki Chorwacji, która dokonała się wraz z wejściem do Unii.

Słowa kluczowe: Unia Europejska, integracja europejska, Republika Chorwacji, akcesja.

1. WPROWADZENIE

Republika Chorwacji przystąpiła do Unii Europejskiej 1 lipca 2013 r. Proces zbliżania przebiegał niezwykle dynamicznie i intensywnie. Od pierwszych rozmów w 1999 r. do podpisania traktatu akcesyjnego w grudniu 2011 r. minęło zaledwie 12 lat. W tym czasie należało sprostać wszystkim wymaganiom Brukseli, przyjąć całość prawodawstwa unijnego, dostosować struktury administracyjne i policyjne, przeprowadzić liczne reformy i akcje informacyjne. Społeczeństwo chorwackie musiało także dokonać symbolicznego wyboru między postawieniem przed Międzynarodowym Trybunałem Karnym do Spraw Byłej Jugosławii generałów z wojny o niepodległość, przez wielu uważanych za bohaterów narodowych, a dążeniem do zjednoczonej Europy. Chorwacja konsekwentnie osiągała cele pośrednie, takie jak ustanowienie Procesu Stabilizacji i Stowarzyszenia, podpisanie Układu o Stabilizacji i Stowarzyszeniu oraz otrzymanie statusu państwa kandydata. Możliwość przeprowadzenia negocjacji akcesyjnych była zwieńczeniem długiego i skomplikowanego procesu europeizacji Chorwacji.

---

¹ Mgr Anna Kosińska, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Wydział Politologii. Pl. Litewski 3, 20-080 Lublin, e-mail: kosinska.anna77@gmail.com

Spółeczeństwo chorwackie kierowało się raczej pragmatyzmem niż nadmiernym euroentuzjazmem, co uwidoczniło się podczas referendum akcesyjnego. Wprawdzie większość opowiedziała się za przystąpieniem do organizacji, ale niska frekwencja świadczyła o małym zaangażowaniu i zainteresowaniu obywateli. Niewątpliwie jednym z najważniejszych argumentów przemawiających na rzecz integracji były pomoc finansowa przekazywana w ramach funduszy przedakcesyjnych (PHARE, ISPA, SAPARD, IPA) oraz ułatwienia w handlu i usługach, nowe rynki zbytu i poszerzenie grona potencjalnych usługobiorców².

Przyjęcie do Unii nie było jednak ostatecznym celem. Po jego osiągnięciu państwo musi nauczyć się skutecznie funkcjonować w prawno-instytucjonalnej strukturze organizacji oraz efektywnie wykorzystywać możliwe szanse rozwoju.

2. NASTĘPSTWA INSTYTUCJONALNE

Przystąpienie Chorwacji do Unii Europejskiej 1 lipca 2013 r. przyniosło za sobą liczne następstwa. Zmiany instytucjonalne wynikały z konieczności przystosowania się do struktur Unii oraz przyswojenia wspólnotowego dorobku formalno-prawnego. Umożliwiły one reprezentowanie swojego stanowiska i interesów na forum unijnym, a także wpływanie na proces decyzyjny Wspólnoty. Sprawność funkcjonowania w organach unijnych w dużym stopniu zależy od jej zdolności dostosowania się do prowadzenia polityki na poziomie europejskim³. Podstawą dla wszelkich zmian instytucjonalnych było pełne przyjęcie *acquis communautaire*. Postanowienia traktatów pierwotnych oraz przepisy aktów przyjętych przez instytucje przed przystąpieniem Chorwacji stały się wiążące dla niej i są stosowane w republice od dnia przystąpienia na warunkach określonych w tych traktatach i w Akcie⁴.

Jedyną instytucją unijną, której członkowie są wybierani w bezpośrednich wyborach, jest Parlament Europejski. Podstawę uczestnictwa reprezentantów Chorwacji w Parlamencie stanowią artykuły 19 oraz 20 traktatu akcesyjnego. Określają one, że na zasadzie „odstępstwa od maksymalnej liczby miejsc zwiększa się liczbę członków Parlamentu Europejskiego o 12 członków z Chorwacji na okres od dnia przystąpienia do zakończenia kadencji Parlamentu Europejskiego w 2009–2014 roku”⁵.

Pierwsze wybory eurodeputowanych w Chorwacji odbyły się 14 kwietnia 2013 r. W ich wyniku koalicja centroprawicowa uzyskała sześć miejsc; pięć miejsc przypadło

---

² PHARE (*Poland and Hungary: Assistance for Restructuring their Economies*) – program wspierający przemiany gospodarcze i społeczne oraz służący dobremu przygotowaniu administracji i instytucji publicznych do działania w Unii Europejskiej; ISPA (*Instrument for Structural Policies for Pre-Accession*) – fundusz wspierający inwestycje o dużej wartości w dziedzinie ochrony środowiska i transportu, SAPARD (*Special Accession Programme for Agriculture and Rural Development*) – fundusz wspierający rozwój obszarów wiejskich i rolnictwa, IPA (*Instrument for Pre-accession Assistance*) – instrument mający na celu poprawę skuteczności i spójności pomocy; wszystkie informacje za: *Fundusze przedakcesyjne. Pytania i odpowiedzi*, <http://www.ec.europa.eu> (dostęp: 21.03.2015); strona internetowa Komisji Europejskiej, dalej: SI KE.

³ J. Muś, M. Szpala, *Chorwacja w Unii Europejskiej*, Łódź 2011, s. 39.

⁴ „Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej”, L 112/28 z 24 IV 2012 roku, „Akt dotyczący warunków przystąpienia Republiki Chorwacji oraz dostosowań w Traktacie o Unii Europejskiej, Traktacie o funkcjonowaniu Unii Europejskiej oraz Traktacie ustanawiającym Europejską Wspólnotę Energii Atomowej”, art. 2. Dalej: Traktat Akcesyjny Republiki Chorwacji.

⁵ *Ibidem*, „Wykaz konwencji i protokołów”, załącznik I, art. 19.

koalicji Socjaldemokratycznej Partii Chorwacji i Chorwackiej Partii Ludowej – Liberalni Demokraci. Jedno miejsce zagwarantowali sobie przedstawiciele Chorwackich Laburzystów – Partii Pracy. Frekwencja wyborcza wyniosła 20,75%⁶. Uprawnionych do głosowania było 3 748 815 obywateli, oddano 741 408 ważnych głosów⁷.

Tabela 1. Przynależność chorwackich polityków w Parlamencie Europejskim w 2013 roku

Imię i nazwisko	Partia polityczna w kraju	Grupa polityczna w Parlamencie Europejskim
Marino Baldini	Socjaldemokratyczna Partia Chorwacji (SDP)	Europejska Grupa Postępowego Sojuszu Socjalistów i Demokratów w Parlamencie (S&D)
Biliana Borzan	Socjaldemokratyczna Partia Chorwacji (SDP)	Europejska Grupa Postępowego Sojuszu Socjalistów i Demokratów w Parlamencie (S&D)
Zdravka Bušić	Chorwacka Wspólnota Demokratyczna (HDZ)	Grupa Europejskiej Partii Ludowej (Chrześcijańscy Demokraci, EPP)
Ivana Maletić	Chorwacka Wspólnota Demokratyczna (HDZ)	Grupa Europejskiej Partii Ludowej (Chrześcijańscy Demokraci, EPP)
Sandra Petrović Jakovina	Socjaldemokratyczna Partia Chorwacji (SDP)	Europejska Grupa Postępowego Sojuszu Socjalistów i Demokratów w Parlamencie (S&D)
Tonino Picula	Socjaldemokratyczna Partia Chorwacji (SDP)	Europejska Grupa Postępowego Sojuszu Socjalistów i Demokratów w Parlamencie (S&D)
Andrej Plenković	Chorwacka Wspólnota Demokratyczna (HDZ)	Grupa Europejskiej Partii Ludowej (Chrześcijańscy Demokraci, EPP)
Davor Ivo Stier	Chorwacka Wspólnota Demokratyczna (HDZ)	Grupa Europejskiej Partii Ludowej (Chrześcijańscy Demokraci, EPP)
Dubravka Šuica	Chorwacka Wspólnota Demokratyczna (HDZ)	Grupa Europejskiej Partii Ludowej (Chrześcijańscy Demokraci, EPP)
Ruža Tomašić	Chorwacka Partia Prawa dr Ante Starečević	Europejscy Konserwatyści i Reformatorzy (ECR)
Oleg Valjalo	Socjaldemokratyczna Partia Chorwacji (SDP)	Europejska Grupa Postępowego Sojuszu Socjalistów i Demokratów w Parlamencie (S&D)
Nikola Vuljanić	Chorwaccy Laburzyści – Partia Pracy	Konfederacyjna Grupa Zjednoczonej Lewicy Europejskiej/Nordycka Zielona Lewica (GUE/NGL)

Źródło: *Members of European Parliament*, <http://www.europarl.europa.eu> (dostęp: 13.01.2014).

Nowi posłowie wsparli 6 komisji parlamentarnych oraz 8 delegacji do spraw stosunków z państwami trzecimi. Bubravka Šuica, Ruža Tomašić i Nikola Vuljanić

⁶*Centroprawica wygrała wybory do Parlamentu Europejskiego*, <http://www.psz.pl> (dostęp: 15.04.2013).

⁷*Potpuni rezultati za izbor članova iz Republike Hrvatske 2013*, <http://www.izbore.hr> (dostęp: 15.04.2013); strona internetowa Chorwackiej Komisji Wyborczej, dalej: SI ChKW.

dodatkowo stali się członkami prezydiów grup politycznych (odpowiednio: EPP, ECR i GUE/NGL)⁸.

Zaledwie pół roku później, 25 maja 2014 r., w Chorwacji odbyły się kolejne wybory do Parlamentu Europejskiego. W ich wyniku wybrano 11 deputowanych. Uprawnionych do głosowania było 3 767 343 obywateli, spośród których 950 980 osób skorzystało z czynnego prawa wyborczego. Oddano 921 904 ważnych głosów, co stanowiło niemalże 97% wszystkich oddanych głosów. Frekwencja wyborcza wyniosła 25,24%⁹. Zwyciężyła centroprawicowa Koalicja Patriotyczna¹⁰.

Tabela 2. Przynależność chorwackich polityków w Parlamencie Europejskim w latach 2014–2019

Imię i nazwisko	Partia polityczna w kraju	Grupa polityczna w Parlamencie Europejskim
Biliana Borzan	Socjaldemokratyczna Partia Chorwacji (SDP)	Europejska Grupa Postępowego Sojuszu Socjalistów i Demokratów w Parlamencie (S&D)
Ivan Jakovčić*	Istryjskie Zgromadzenie Demokratyczne	Grupa Porozumienia Liberalistów i Demokratów na Rzecz Europy (ALDE)
Ivana Maletić	Chorwacka Wspólnota Demokratyczna (HDZ)	Grupa Europejskiej Partii Ludowej (Chrześcijańscy Demokracy, EPP)
Marijana Petir	Chorwacka Wspólnota Demokratyczna (HDZ)	Grupa Europejskiej Partii Ludowej (Chrześcijańscy Demokracy, EPP)
Tonino Picula	Socjaldemokratyczna Partia Chorwacji (SDP)	Europejska Grupa Postępowego Sojuszu Socjalistów i Demokratów w Parlamencie (S&D)
Andrej Plenković	Chorwacka Wspólnota Demokratyczna (HDZ)	Grupa Europejskiej Partii Ludowej (Chrześcijańscy Demokracy, EPP)
Jozo Radoš	Chorwacka Partia Ludowa – Liberalni Demokracy	Grupa Porozumienia Liberalistów i Demokratów na Rzecz Europy (ALDE)
Davor Ivo Stier	Chorwacka Wspólnota Demokratyczna (HDZ)	Grupa Europejskiej Partii Ludowej (Chrześcijańscy Demokracy, EPP)
Davor Škrlec**	Chorwacki Zrównoważony Rozwój	Zieloni – Wolny Sojusz Europejski (EFA)
Dubravka Šuica	Chorwacka Wspólnota Demokratyczna (HDZ)	Grupa Europejskiej Partii Ludowej (Chrześcijańscy Demokracy, EPP)
Ruža Tomašić	Chorwacka Partia Prawa dr Ante Starčević (HSP AS)	Europejscy Konserwatyści i Reformatorzy (ECR)

*Ivan Jakovčić zajął miejsce Nevena Mimicy, który mimo zdobycia 22 450 głosów odmówił objęcia mandatu ze względu na pełnienie funkcji Komisarza Unijnego ds. polityki konsumenckiej; **Davor Škrlec objął miejsce Mireli Holy, która mimo zdobycia 52 380 głosów odmówiła przyjęcia mandatu ze względu na pełnienie funkcji parlamentarzysty w Saborze z ramienia Partii Socjaldemokratycznej; szerzej zob. *European elections: the green party ranks third in Croatia*, <http://www.balcanicaucaso.org> (dostęp: 21.03.2014).

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: *Potpuni rezultati za izbor članova iz Republike Hrvatske 2014*, SI ChKW (dostęp: 21.03.2015); *Members of European Parliament*, SI PE (dostęp: 21.03.2015).

⁸*The political groups in the European Parliament*, SI PE (dostęp: 13.01.2014).

⁹*Potpuni rezultati za izbor članova iz Republike Hrvatske 2014*, SI ChKW (dostęp: 15.09.2014).

¹⁰ Koalicja Patriotyczna składała się z Chorwackiej Wspólnoty Demokratycznej (HDZ), Chorwackiej Partii Prawa dr Ante Starčević (HSP AS) oraz Chorwackiej Partii Chłopskiej (HSS). Koalicja ta zdobyła sześć mandatów, z czego pięć przypadło politykom HDZ, a jeden – HSP AS.

Niska frekwencja wyborcza może budzić niepokój, jednak to zjawisko nie odbiega znacząco od ogólnej tendencji w całej Unii. Za najważniejsze przyczyny takiego stanu rzeczy uznaje się: przekonanie, że Parlament Europejski nie jest typowym organem ustawodawczym, słabą mobilizację partii politycznych, niski poziom rozwoju społeczeństwa obywatelskiego¹¹. W Chorwacji co prawda frekwencja wzrosła o 5% w porównaniu z głosowaniem z 2013 r., jednak jej wynik (25,24%) sytuuje ją na piątym miejscu od końca w skali całej Unii i dużo poniżej unijnej średniej, która wyniosła ponad 43%¹².

W porównaniu wyników z wyborami z roku poprzedniego uwidacznia się spadek poparcia dla Socjaldemokratycznej Partii Chorwacji. Niechęć wyborców mogła być spowodowana złą oceną rządów Zorana Milanovicia, które określano jako nieefektywne, skorumpowane oraz niezdolne do przezwyciężenia kryzysu zarówno politycznego, jak i gospodarczego¹³. Poparcie dla Chorwackiej Wspólnoty Demokratycznej zostało potwierdzone reelekcją aż czterech z pięciu polityków wywodzących się z tej partii.

Komisja Europejska jest organem wykonawczym Unii Europejskiej i reprezentuje jej interesy jako całości. Zgodnie z unijnym prawem każdemu państwu członkowskiemu przysługuje jedno stanowisko komisarza w Komisji Europejskiej¹⁴. Wraz z wejściem Chorwacji do Unii Europejskiej ówczesny minister do spraw zagranicznych i europejskich Neven Mimica został 28 komisarzem. Chorwacki polityk zastąpił maltańskiego komisarza ds. polityki konsumenckiej, Toniego Borga. Nominację Mimicy poparło 565 eurodeputowanych, przeciwko było 64 członków Parlamentu Europejskiego, tyle samo wstrzymało się od głosu¹⁵.

Szef Komisji Europejskiej, José Manuel Barroso, wyraził przekonanie, że Mimica jest zaangażowanym i doświadczonym Europejczykiem, który wnieśli znaczący udział w pracy Komisji¹⁶. W swoim przemówieniu inauguracyjnym Mimica stwierdził, że polityka ochrony konsumentów musi działać na rzecz wzmocnienia ich pozycji, ponieważ dzięki temu będą zdolni do efektywnego korzystania z przysługujących im praw. Swoje priorytety określił jako: konsolidacja, współpraca i komunikacja. Miały się one odnosić do norm prawnych (zwłaszcza dotyczących wyrobów medycznych, diagnostyki *in vitro*, bezpieczeństwa produktów i rachunków bankowych), pełnej i efektywnej współpracy z partnerami (innymi komisarzami, Parlamentem Europejskim, organizacjami zrzeszającymi konsumentów, partnerami międzynarodowymi) oraz komunikacji z

¹¹ Szerzej zob. E. Kuzelewska, *Partycypacja w wyborach do Parlamentu Europejskiego: od bezpośredniej do głosowania elektronicznego*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2013/12, s. 381–398; M. Rulka, *Problem niskiej frekwencji w wyborach do Parlamentu Europejskiego – przyczyny i sposoby jej zwiększania*, „Przegląd Politologiczny” 2010/1, s. 115–123.

¹² *Results of European Parliament elections 2014*, SI PE (dostęp: 28.04.2015).

¹³ *Wybory do Parlamentu Europejskiego w Chorwacji*, <http://www.balkanistyka.org> (dostęp: 28.04.2015); strona internetowa portalu Bałkanistyka, dalej: SI BLK.

¹⁴ K.M. Witkowska-Chrzczonek, *Pozycja prawna Komisji Europejskiej w systemie instytucjonalnym Wspólnot Europejskich*, Toruń 2008, s. 368–390.

¹⁵ PE zatwierdził kandydaturę chorwackiego komisarza, <http://www.rp.pl> (dostęp: 12.06.2013).

¹⁶ *Od lipca 28. Komisarz UE*, <http://www.euractiv.pl> (dostęp: 26.04.2013); strona internetowa EurActiv, dalej: SI EurActiv.

obywatelami Unii, aby budować społeczeństwo oparte na wiedzy i świadomości praw konsumenckich¹⁷.

Kadencja chorwackiego komisarza była oceniana jako względnie efektywna. Od objęcia funkcji zdołał zrealizować część założonych celów. Wprowadzone zmiany dotyczyły rynku kosmetycznego (zaostrenie przepisów bezpieczeństwa, scentralizowanie zgłaszanie wszystkich produktów kosmetycznych wprowadzanych na rynek wspólnotowy, pojęcie „osoby odpowiedzialnej”)¹⁸, zakupów dokonywanych za pośrednictwem internetu (dostosowanie 116 stron sprzedających gry, książki, filmy i muzykę w formacie cyfrowym do unijnych przepisów ochrony konsumenta)¹⁹ oraz rynku produktów medycznych (sprecyzowanie kryteriów, jakie muszą spełniać jednostki notyfikowane, odpowiedzialne za przeprowadzenie inspekcji producentów wyrobów medycznych, oraz określenie zakresu czynności niezbędnych do przeprowadzenia audytów i ocen wyrobów)²⁰.

W zatwierdzonym 22 października 2014 r. nowym składzie Komisji Europejskiej pod przewodnictwem Jean-Claude’a Junckera ponownie powołano Nevena Mimicę do pełnienia funkcji komisarza unijnego. Powierzona mu została jednak nowa teka – współpracy międzynarodowej i rozwoju. Wśród nowych obowiązków i kompetencji tego komisarza można wymienić zapewnienie wywiązywania się Unii ze swoich zobowiązań w celu realizacji Milenijnych Celów Rozwoju na rzecz ograniczenia ubóstwa, wyznaczenie i reprezentowanie stanowiska Komisji i Unii Europejskiej w kontaktach z Organizacją Narodów Zjednoczonych, współpraca z rządami narodowymi i zwiększanie efektywności pomocy rozwojowej, rozpoczęcie negocjacji w sprawie zmienionej umowy z Kotonu²¹ z państwami Afryki, Karaibów i Pacyfiku²². Podczas wysłuchania przed Parlamentem Europejskim 29 września 2014 r. Mimica określił swoje podstawowe cele działalności. Wskazał na znaczenie polityki spójności oraz zadeklarował chęć ścisłej współpracy z komisarzami ds. polityki zagranicznej, handlu oraz pomocy humanitarnej. Chorwat obiecał także, że każdy wniosek legislacyjny będzie poddawać wnikliwej ocenie pod względem jakości polityki rozwoju i będzie podejmował wszelkie starania w celu przeciwdziałania ubóstwu i nierówności²³.

Rada Europejska wskazuje Unii Europejskiej ogólny kierunek działań politycznych i wytycza jej priorytety. Nadaje Unii impulsy niezbędne do jej rozwoju oraz określa

¹⁷*Hearing of commissioner-designate Neven Mimica*, <http://www.ec.europa.eu> (dostęp: 28.04.2015); strona internetowa Komisji Europejskiej, dalej: SI KE.

¹⁸*Nowe przepisy zwiększą od dziś rzetelność informacji i bezpieczeństwo kosmetyków w UE*, SI KE (dostęp: 28.04.2015).

¹⁹*Lepsza ochrona unijnych konsumentów, którzy pobierają z internetu gry, e-booki, filmy i muzykę*, SI KE (dostęp: 28.04.2015).

²⁰*Zwiększanie bezpieczeństwa konsumentów: poprawa bezpieczeństwa wyrobów medycznych*, SI KE (dostęp: 28.04.2015).

²¹ Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej, L 317, 2000/483/WE z 15 XII 2000. Umowa określała zasady współpracy zainteresowanych stron; celem było ograniczenie, a ostatecznie wyeliminowanie ubóstwa oraz stopniowe włączanie państw regionu Afryki, Karaibów i Pacyfiku do światowej gospodarki z uwzględnieniem zasady zrównoważonego rozwoju.

²²*Commissioner Neven Mimica. International Cooperation and Development*, SI KE (dostęp: 28.04.2015).

²³*Hearing of Neven Mimica. Commissioner-Designate for International Cooperation and Development*, SI KE (dostęp: 28.04.2015).

kierunki i priorytety polityczne. Decyzje są podejmowane na zasadzie porozumienia, czyli zgody wszystkich państw członkowskich²⁴. Na mocy Traktatu z Lizbony 1 grudnia 2009 r. zyskała status instytucji. Chorwacja jako członek Unii Europejskiej uczestniczy na równych prawach w spotkaniach Rady, może zatem efektywnie wpłynąć na decyzje Rady w newralgicznych kwestiach. Ze względu na panujący w Chorwacji system konstytucyjny państwo to jest reprezentowane w Radzie przez premiera. Od 2011 r. funkcję tę pełni Zoran Milanović²⁵.

Rada Unii Europejskiej jest instytucją reprezentującą rządy państw członkowskich. Rada jest głównym organem decyzyjnym Unii Europejskiej, część instytucji unijnych ma za zadanie propagować jej wartości, których zrab jest zawarty w art. 2 TUE (poszanowanie godności ludzkiej, demokracja, równość państw, państwo prawa, poszanowanie praw człowieka). Do zdań ogólnych należy także: realizacja celów Unii, słuzenie interesom obywateli i państw członkowskich, zapewnienie ciągłości i spójności polityki i działań²⁶. Chorwacja dysponuje siedmioma głosami, podobnie jak Dania, Irlandia, Litwa, Słowacja i Finlandia²⁷. W aktualnie obowiązującym systemie głosowania, tzw. systemie podwójnej większości (55% państw i 65% ludności), zmniejszony został wpływ małych państw. Każda propozycja musi zyskać poparcie minimum 15 państw. Zakłada się również konieczność uzyskania poparcia państw reprezentujących 65% ludności całej Unii, a więc więcej niż we wcześniej obowiązującym systemie. Uzgodniono także, że projekt legislacyjny zostanie odrzucony, jeśli sprzeciw wyrażą co najmniej cztery państwa członkowskie. W konsekwencji nawet małe państwa, takie jak Cypr lub Malta, mogą zablokować proces decyzyjny²⁸. Język chorwacki stał się 24 językiem oficjalnym Unii.

W Radzie Ogólnej Europejskiego Banku Centralnego zasiadają prezesi banków narodowych wszystkich państw członkowskich. Od lipca 2013 r. Chorwację w tej instytucji reprezentuje Boris Vujčić, prezes Hrvatska Narodna Banka²⁹. W skład Trybunału Obrachunkowego wchodzi jeden obywatel z każdego państwa członkowskiego³⁰. Na mocy decyzji z 9 lipca 2013 r. rewidentem z Chorwacji został mianowany Neven Mates. Jego kadencja będzie trwać od 15 czerwca 2013 r. do 14 czerwca 2019 r.³¹. W myśl Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej sędziowie i rzecznicy generalni Trybunału Sprawiedliwości są wybierani spośród osób o niekwestionowanej niezależności i mających kwalifikacje wymagane w państwach narodowych do zajmowania najwyższych stanowisk sądowych lub są prawnikami o uznanej i nieposzlakowanej opinii³². Rząd chorwacki mianował na to stanowisko Siniša

²⁴ Szerzej zob. I. Kienzler, *Leksykon Unii Europejskiej*, Warszawa 2003, s. 117.

²⁵ J. Muś, M. Szpala, *op. cit.*, s. 40–41.

²⁶ J. Barcz, *Główne reformy Unii Europejskiej*, Warszawa 2008, s. 89–90.

²⁷ *System of voting*, <http://www.consilium.europa.eu> (dostęp: 15.04.2015); strona internetowa Rady Unii Europejskiej, dalej: SI RUE.

²⁸ J. Muś, M. Szpala, *op. cit.*, s. 41–42.

²⁹ *Organizacja EBC. Rada ogólna*, <http://www.ebc.europa.eu> (dostęp: 14.04.2015).

³⁰ *Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej*, C 326 z 26 X 2012 r., Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej, art. 285; dalej: Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej.

³¹ *Council decision appointing a member of the Court of Auditors (2013/374/EU)*, <http://www.eca.europa.eu> (dostęp: 12.04.2015).

³² Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej, art. 253.

Rodina, który rozpoczął swoją kadencję 4 lipca 2013 r. Tego samego dnia swoją funkcję objęła Vesna Tomljenović, sędzina Sądu³³.

W Komitecie Ekonomiczno-Społecznym zasiada dziewięciu przedstawicieli Chorwacji. Członkowie Komitetu należą do jednej z trzech grup: pracodawców, pracowników lub innych podmiotów. Grupę pierwszą (pracodawców) reprezentują: Violeta Jelić, Davor Majetić i Darica Martinović Džamonja, przedstawicielami grupy drugiej (pracowników) są: Marij Hanževački, Anica Miličević-Pezelj i Vadim Ribić, natomiast grupę trzecią (inne podmioty) zasilili: Lidija Pavić Rogošić, Marina Škrabalo i Toni Vidan³⁴. Członkami Komitetu Regionów stali się: Snježana Bužinec, Nikola Dobroslavić, Bruno Hranić, Ivan Jakovčić, Danijel Marušić, Vojko Obersnel, Jelena Pavičić Vukičević i Predrag Štoromar³⁵.

Przystąpienie do Unii pociągnęło na sobą zmiany instytucjonalne zarówno po stronie Wspólnoty, jak i państwa przystępującego, czyli Chorwacji. Ze względu na niewielką siłę oddziaływania (7 głosów w Radzie, 12 posłów w Parlamencie Europejskim) Chorwacja nie może znacząco wpływać na proces decyzyjny w Unii. Jednakże zewzględniona wymóg jednomysłności w niektórych obszarach, między innymi polityki rozszerzenia, państwa członkowskie kształtują działania na równych zasadach. A zatem niewielki potencjał polityczny odzwierciedlający status Chorwacji nie oznacza, że nie jest ona atrakcyjnym partnerem do budowania koalicji w procesie decyzyjnym, zwłaszcza w tych obszarach, w których rola tego kraju może być widoczna³⁶.

3. NASTĘPSTWA FINANSOWE

Kwestie budżetowo-finansowe zostały uregulowane w części IV traktatu akcesyjnego Republiki Chorwacji. Przyjęła na siebie zobowiązanie wpłacenia 42,72 mln euro w ośmiu równych ratach (ostatnia transza 31 maja 2018 r.) na rzecz Europejskiego Banku Inwestycyjnego³⁷. Na Fundusz Badań Węgla i Stali będzie wpłacona kwota 494 tys. euro rozłożona na cztery raty – do 2018 r.³⁸.

W ramach pomocy tymczasowej w pierwszym roku po przystąpieniu (tzw. instrument przejściowy) została przyznana Chorwacji kwota 29 mln euro z przeznaczeniem na rozwój i wzmocnienie zdolności administracyjnych i wymiaru sprawiedliwości w celu wzmocnienia zdolności administracyjnych i wymiaru sprawiedliwości, wprowadzenie w życie i egzekwowanie prawa Unii³⁹.

Instrument finansowy Schengen został ustanowiony w celu wzmocnienia nowych zewnętrznych granic Unii i ulepszenia kontroli. Pomoc finansowa udzielana w ramach tego instrumentu wynosiła 40 mln euro w 2013 r. i 80 mln euro w 2014. Ustalono, że Chorwacja ma czas do

³³Prezentacja członków Trybunału Sprawiedliwości, <http://www.curia.europa.eu> (dostęp: 14.04.2015).

³⁴Members list, <http://www.eesc.europa.e> (dostęp: 14.04.2015) strona internetowa Europejskiego Komitetu Społeczno-Ekonomicznego, dalej: SI EKES.

³⁵Vademecum. Members and Alternates – Croatia, <http://www.cor.europa.eu> (dostęp: 14.04.2015).

³⁶T. Żornaczuk, *Wpływ rozszerzenia o Chorwację na funkcjonowanie Unii Europejskiej*, „Biuletyn PISM” 994/18 (2013), s. 1.

³⁷Traktat Akcesyjny Republiki Chorwacji, art. 27.

³⁸Ibidem, art. 28.

³⁹Ibidem, art. 30.

1 lipca 2016 r. na wykorzystanie tych pieniędzy⁴⁰. W celu usprawnienia przepływu środków pieniężnych w budżecie krajowym Unia przekazała 75 mln w 2013 r. i 28,6 mln euro w 2014 w ramach tymczasowego instrumentu przepływu środków pieniężnych. Kwoty te są wypłacane w równych miesięcznych ratach⁴¹.

Jednym z najważniejszych instrumentów pomocy jest Fundusz Spójności. Unia Europejska dąży w polityce regionalnej do podwyższenia poziomu spójności gospodarczej, społecznej i terytorialnej (przestrzennej). Spójność gospodarcza jest mierzona za pomocą produktu krajowego brutto na mieszkańca, uwzględniając parytet siły nabywczej. Spójność społeczna jest mierzona za pomocą wskaźnika stopy bezrobocia, ale coraz częściej jako miernik uwzględnia się stopę partycypacji (miernik określający, jaka część ludności w wieku produkcyjnym znajduje zatrudnienie). Spójność terytorialna (przestrzenna) jest mierzona czasem przejazdu do danego obszaru komunikacją lotniczą, drogową i kolejową. Używa się także wskaźnika liczby konsumentów obsługiwanych w danych czasie⁴². Na potrzeby polityki spójności Chorwacja została podzielona na dwa regiony: Chorwacja Kontynentalna (Kontynentalna Hrvatska) oraz Chorwacja Adriatycka (Jadranska Hrvatska). W 2013 r. została zarezerwowana kwota 449,4 mln euro na rzecz „Spójności dla rozwoju i zatrudnienia”, największego projektu w ramach funduszy strukturalnych. Jednocześnie wprowadzono dostosowanie mające zapewnić – w miarę możliwości – wzrost środków w 2014 r. o 233% w stosunku do kwoty przydzielonej na rok 2013 (1,047 mld euro), a w 2015 r. – w wysokości 300% kwoty podstawowej (1,384 mld euro)⁴³.

Całkowita kwota przeznaczona dla Chorwacji w 2013 r. z Europejskiego Funduszu Rybackiego wynosi 8,7 mln euro, z czego 25% miało zostać wypłacone w jednej racie jako płatności zaliczkowe⁴⁴. W komponencie skierowanym na rozwój obszarów wiejskich przeznaczono 27,7 mln euro⁴⁵. Oprócz tej kwoty przewidziano tymczasowe dodatkowe środki w celu: wsparcia dla gospodarstw niskotowarowych w trakcie restrukturyzacji, wsparcie grup producentów, realizacji programu Leader, a także uzupełnienia płatności bezpośrednich⁴⁶.

W Chorwacji dopłaty bezpośrednie mają być wprowadzane stopniowo do 2023 r. według ustalonego harmonogramu dochodzenia do pełnego poziomu płatności. Przemysł winiarski jest subsydiowany kwotą 10 mln rocznie, na rozminowanie terenów dotkniętych wojną zaś przewidzianych jest 9,6 mln euro⁴⁷.

Europejski Bank Inwestycyjny przekazał do końca 2014 r. 2294 mln euro. W większości (76%) środki te zostały przeznaczone na finansowanie małych i średnich projektów (1 740 mln). Kwota 246 mln euro została przeznaczona na inwestycje wodne, kanalizacyjne i urbanistyczne (11%); na transport i telekomunikację przekazano 214 mln (9%), przemysł, usługi i rolnictwo – 86 mln (4%), edukację – 6 mln, energię zaś – 3 mln.

---

⁴⁰*Ibidem*, art. 31.

⁴¹*Ibidem*, art. 32.

⁴²Polityka spójności Unii Europejskiej (Cohesion Policy), <http://www.funduszeuropejskie.gov.pl> (dostęp: 23.10.2014).

⁴³ Traktaty Akcesyjny Republiki Chorwacji, art. 33.

⁴⁴*Ibidem*, art. 34.

⁴⁵*Ibidem*, art. 35.

⁴⁶*Ibidem*, załącznik VI, s. 89–90.

⁴⁷ J. Muś, M. Szpala, *op. cit.*, s. 48.

Bezpośrednimi beneficjentami tej pomocy byli między innymi Hotelj Dubrovacka Rivijera d.d. na rzecz renowacji i modernizacji bazy turystycznej na wybrzeżu Adriatyku (25 mln euro)⁴⁸ oraz Privredna Banka Zagreb, która zainwestowała otrzymaną pomoc finansową w budowę kolektorów słonecznych na wyspie Lošnj, mających stanowić źródło odnawialnej energii w regionie⁴⁹.

Wieloletnie Ramy Finansowe (MFF, *Multilateral Financial Framework*) na lata 2014–2020 zostały przyjęte przez Radę 2 grudnia 2013 r., po udzieleniu zgody przez Parlament Europejski.

W życie weszły 1 stycznia 2014 roku. Wieloletnie Ramy Finansowe określają maksymalne roczne pułapy dla Unii Europejskiej jako całości oraz dla głównych kategorii wydatków⁵⁰.

W Polityce Spójności w latach 2014–2020 dla Chorwacji zostało przewidziane 8 609,4 mln euro. Kwota ta zostanie rozdzielona pomiędzy (w mln euro): fundusz spójności (2 559,5); rozwój regionów najslabiej rozwiniętych (5 8337,5); współpracę transgraniczną (127,8); współpracę międzynarodową (18,3); inicjatywę na rzecz zatrudnienia osób młodych (66,2)⁵¹. We Wspólnej Polityce Rolnej Zagreb otrzyma ponad 3 mld euro. Zostaną one wykorzystane na dopłaty bezpośrednie i rozwój obszarów wiejskich⁵². Dofinansowanie ma się odbywać w równych, rocznych ratach⁵³.

Niewątpliwie następstwa finansowe i gospodarcze są najsilniej odczuwalnymi i najbardziej znaczącymi zmianami wiążącymi się z pełną integracją z Unią Europejską. Bilans finansowy wpłat i wypłat do unijnego budżetu wychodzi zdecydowanie *in plus* na rzecz nadadriatyckiej republiki. Przy efektywnym wykorzystaniu udostępnionych środków Chorwacja ma możliwość uzyskania kompleksowego finansowania i rozwoju w wielu dziedzinach.

4. NASTĘPSTWA POLITYCZNE

Rozważając konsekwencje wstąpienia do organizacji międzynarodowej, jaką jest Unia Europejska, należy rozważyć kwestię następstw politycznych. Cele i zamiary każdego państwa usiłującego zjednoczyć się ze wspólną Europą można rozpatrywać w kategoriach polityki mocarstwowej lub funkcjonalnych. W codziennym dyskursie częściej podnoszone są cele funkcjonalne, związane z gospodarką, zasobami, kwestiami ekonomicznymi i handlowymi⁵⁴. Niewątpliwie ta sfera jest łatwiejsza do badania i analizowania pod względem metodologicznym. Kwestia mocarstwowości jest podejmowana niezwykle rzadko, jednak w istocie oba nurty się łączą.

W Europie – czy szerzej w kręgu kultury zachodniej – Unia jest siłą liczącą się w stosunkach światowych i mogącą oddziaływać na społeczność międzynarodową⁵⁵. W tym

⁴⁸*Croatia: EIB supports upgrade of Croatia's turistic infrastructure*, <http://www.eib.europa.eu> (dostęp: 30.03.2015); strona internetowa Europejskiego Banku Inwestycyjnego, dalej: SI EIB.

⁴⁹*Going solar in the Adriatic*, SI EIB (dostęp: 30.03.2015).

⁵⁰ Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej, art. 312.

⁵¹*Total allocations of Cohesion Policy 2014-2020*, SI KE (dostęp: 30.03.2015).

⁵²*Agriculture and Rural Development budget. Direct payment – ceilings by Member State*, SI KE (dostęp: 30.03.2015).

⁵³*Breakdown of Union support for rural development (2014–2020)*, SI KE (dostęp: 30.03.2015).

⁵⁴ J. Zielonka, *Europa jako imperium. Nowe spojrzenie na Unię Europejską*, Warszawa 2007, s. 64.

⁵⁵ Szerzej zob. R. Zięba, *Unia Europejska jako aktor stosunków międzynarodowych*, Warszawa 2003, s. 262–269.

znaczeniu rozszerzanie oddziałuje na obie strony procesu – korzyści gospodarcze wynikające z rozszerzenia wpływają nie tylko na wzrost dobrobytu Europejczyków, lecz również na międzynarodową pozycję Unii i poszczególnych państw członkowskich. Rozszerzenie, zwiększające stabilność nowych członków, wzmacnia zarazem mocarstwową pozycję Unii w wymiarze międzynarodowym⁵⁶. Proces ten można łatwo zaobserwować na przykładzie Chorwacji.

Dla Zagrzebia zwieńczenie starań o przyjęcie do Unii Europejskiej ostatecznie potwierdziło europejski status państwa, a także uwolnił od geopolitycznie niekorzystnego położenia na styku cywilizacji wschodu i zachodu. Ostatecznie pozbyła się dzięki temu statusu państwa bałkańskiego, który został mu przyporządkowany ze względu na długotrwałe funkcjonowanie w Federacji Jugosławii⁵⁷. Dzięki temu Zagrzeb zdecydowanie wzmocnił swoje bezpieczeństwo i zdystansował się od innych państw regionu. Aktualnie każde kolejne rozszerzenie Unii musiałyby się odbyć za zgodą Chorwacji, co sytuuje ją w uprzywilejowanej pozycji. Jest to tym ważniejsze, że w Europie Południowo-Wschodniej relacje sąsiedzkie często były dalekie od dobrych.

Zagrzeb staje się liderem w regionie, co uwidacznia się poprzez aktywne uczestnictwo w różnych inicjatywach regionalnych i subregionalnych. Niewątpliwie jednym z największych sukcesów, jaki udało się odnieść, było ustanowienie Strategii Unii Europejskiej na rzecz regionu Morza Adriatyckiego i Jońskiego (EUSAIR)⁵⁸. Program obejmuje cztery państwa członkowskie Unii: Chorwację, Grecję, Włochy, Słowenię, i cztery państwa nienależące do Unii: Albanię, Bośnię i Hercegowinę, Czarnogórę, Serbię. Program ten przyczyni się do wzrostu wkładu krajów kandydujących i potencjalnych krajach kandydujących z tego regionu w integrację europejską⁵⁹. To jeden z najważniejszych projektów, które zostaną objęte koncepcją strategii makroregionalnych⁶⁰.

Współpraca regionalna z państwami regionu również jest determinowana wspólnotą interesów. Zagrzeb koordynuje swoje działania z Sofią w kwestii strefy Schengen dla unijnej polityki energetycznej. Oba państwa deklarują również wsparcie dalszego rozszerzenia Unii, zwłaszcza na obszarze Europy Południowo-Wschodniej⁶¹.

Chorwacja była także brana pod uwagę jako wartościowy partner dla Grupy Wyszehradzkiej. Dla obu stron takiej współpracy priorytetowe są zagadnienia dotyczące bezpieczeństwa energetycznego, transportu i polityki sąsiedztwa⁶².

⁵⁶ J. Zielonka, *op. cit.*, s. 64.

⁵⁷ Szerzej zob. T. Bichta, M. Wichmanowski, *Od przekształceń komunistycznych w regionie do uczestnictwa we współpracy europejskiej*, [w:] *Wprowadzenie do Studiów Wschodnioeuropejskich*, t. 1: *Balkany: przeszłość – teraźniejszość – przyszłość*, red. M. Podolak, Lublin 2013, s. 403–426.

⁵⁸ *The Adriatic and Ionian Region*, <http://www.adriatic-ionian.eu> (dostęp: 25 IV 2015).

⁵⁹ Współpraca polegać będzie na sparowaniu jednego państwa członkowskiego UE z jednym państwem spoza UE. Każda taka para będzie koordynować jeden z czterech elementów planu Strategii. Chorwacja i Albania skupią się na rozwoju zrównoważonej turystyki. Szerzej zob. *Strategia adriatycko-jońska*, SI EurActiv (dostęp: 27.04.2015).

⁶⁰ *Dokument roboczy Komisji Polityki Spójności Terytorialnej Komitetu Regionów, COTER-V-047*, <http://www.cor.europa.eu>.

⁶¹ Szerzej zob. *Bulgarian, Croatian presidents back EU prospects of Western Balkans*, <http://www.balkaneu.com>; *Croatian Parliament Speaker visits Bulgaria*, <http://www.sabor.hr> (dostęp: 27.04.2015).

⁶² *Perspektywy współpracy Chorwacji z Grupą Wyszehradzką*, <http://www.osw.waw.pl> (dostęp: 27.04.2015).

5. PODSUMOWANIE

Sukces poszerzenia Unii Europejskiej o nowe państwa oraz korzyści, jakie obie strony mogą z tego czerpać, w dużym stopniu zależą od akceptacji obywateli z obu grup. Wszelkie lęki i obawy społeczeństw powinny być pokonane. Może się to dokonać tylko wtedy, gdy koszty oraz zyski rozszerzenia będą jasno wyrażone i pewne. Sukces rozszerzenia może przynieść stabilność, wzrost gospodarczy, siłę oraz dobrobyt na kontynencie europejskim⁶³. Nawet w obliczu kryzysu gospodarczego sytuacja ekonomiczna wewnątrz Unii jest relatywnie lepsza i korzystniejsza niż państwach nieczłonkowskich. Kompleksowość i mnogość instytucji unijnych zapewniają obsługę administracyjno-formalną organizacji. Zasada demokratyczności i równości oraz reprezentacji państwa przed każdym organem unijnym umożliwia realizowanie swoich partykularnych celów. Jednocześnie jednak system zależności i głosowań wewnątrz Unii jest tak skonstruowany, że niejako wymusza na państwach współpracę i koordynację działań w celu powiększenia zysków. Unia dysponuje wieloma instrumentami, którymi może wpływać na państwa członkowskie. Jednym z bodźców najsilniej oddziałujących są środki finansowe, przekazywane w formie bezpośrednich dotacji oraz inwestycji, mających na celu stymulowanie zrównoważonego rozwoju.

To, czy Chorwacja wykorzysta nadarżającą się szansę, jaką daje jej uczestnictwo w Unii Europejskiej, w dużej mierze zależy od zdolności jej elit politycznych do funkcjonowania w obrębie Unii oraz od stopnia ukształtowania społeczeństwa obywatelskiego.

LITERATURA

- [1] *Agriculture and Rural Development budget. Direct payment – ceilings by Member State*, <http://www.ec.europa.eu>.
- [2] Barcz J., *Główne reformy Unii Europejskiej*, Warszawa 2008.
- [3] Bichta T., Wichmanowski M., *Od przekształceń komunistycznych w regionie do uczestnictwa we współpracy europejskiej*, [w:] *Wprowadzenie do Studiów Wschodnioeuropejskich*, t. 1: *Balkany: przeszłość – teraźniejszość – przyszłość*, red. M. Podolak, Lublin 2013.
- [4] *Breakdown of union support for rural development (2014–2020)*, <http://www.ec.europa.eu>.
- [5] *Bulgarian, Croatian presidents back EU prospects of Western Balkan*, <http://www.balkan.eu.com>.
- [6] *Centroprawica wygrała wybory do Parlamentu Europejskiego*, <http://www.psz.pl>.
- [7] *Commissioner Neven Mimica. International Cooperation and Development*, <http://www.ec.europa.eu>.
- [8] *Council decision appointing a member of the Court of Auditors*, <http://www.eca.europa.eu>.
- [9] *Croatia: EIB supports upgrade of Croatia's turistic infrastructure; Going solar in the Adriatic*, <http://www.eib.europa.eu>.
- [10] *Croatian Parliament's Speaker visit Bulgaria*, <http://www.sabor.hr>.

⁶³J. Foo, *Can Eastern Europe accede to the European Union?*, [w:] *Globalization, European Integration and...?*, red. J.W. Steagall, A.Z. Nowak, Warszawa–Jacksonville 2002, s. 164.

- [11] *Dokument roboczy Komisji Polityki Spójności Terytorialnej Komitetu Regionów, COTER-V-047*, <http://www.cor.europa.eu>.
- [12] Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej, C 326 z 26 X 2012 r., Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej.
- [13] Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej, L 112/28 z 24 IV 2012 roku, Akt dotyczący warunków przystąpienia Republiki Chorwacji oraz dostosowań w Traktacie o Unii Europejskiej, Traktacie o funkcjonowaniu Unii Europejskiej oraz Traktacie ustanawiającym Europejską Wspólnotę Energii Atomowej wraz z Wykazem konwencji i protokołów, załącznik I.
- [14] Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej, L 317, 2000/483/WE z 15 XII 2000 r.
- [15] *Europeanelections: the green party ranks third in Croatia*, <http://www.balcanicaucaso.org>.
- [16] Foo J., *Can Eastern Europe accede to the European Union?*, [w:] *Globalization, European Integration and...?*, red. J.W. Steagall, A.Z. Nowak, Warszawa–Jacksonville 2002.
- [17] *Fundusze spójności Unii Europejskiej*, <http://www.funduszeuropejskie.gov.pl>.
- [18] *Hearing of commissioner-designate Neven Mimica*, <http://www.ec.europa.eu>.
- [19] *Hearing of Neven Mimica. Commissioner-designate for International Cooperation and Development*, <http://www.ec.europa.eu>.
- [20] Kienzler I., *Leksykon Unii Europejskiej*, Warszawa 2003.
- [21] Kuźlewska E., *Partycypacja w wyborach do Parlamentu Europejskiego: od bezpośredniej do głosowania elektronicznego*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2013/12.
- [22] *Lepsza ochrona unijnych konsumentów, którzy pobierają z Internetu gry, e-booki, filmy i muzykę*, <http://www.ec.europa.eu>.
- [23] *Member list*, <http://www.eesc.europa.eu>.
- [24] *Members and Alternates – Croatia*, <http://www.cor.europa.eu>.
- [25] *Members of the European Parliament*, <http://www.europarl.europa.eu>.
- [26] Muś J., Szpala M., *Chorwacja w Unii Europejskiej*, Łódź 2011.
- [27] *Nowe przepisy zwiększą od dziś rzetelność informacji i bezpieczeństwo kosmetyków w UE*, <http://www.ec.europa.eu>.
- [28] *Od lipca 28 Komisarz UE*, <http://www.euractiv.pl>.
- [29] *Organizacja EBC. Rada ogólna*, <http://www.ebc.europa.eu>.
- [30] *PE zatwierdził kandydaturę chorwackiego komisarza*, <http://www.rp.pl>.
- [31] *Perspektywy współpracy Chorwacji z Grupą Wyszehradzką*, <http://www.osw.waw.pl>.
- [32] *Potpuni rezultati za izbor članova iz Republike Hrvatske 2013; Potpuni rezultati za izbor članova iz Republike Hrvatske 2014*, <http://www.izbore.hr>.
- [33] *Prezentacja członków Trybunału Sprawiedliwości*, <http://www.curia.europa.eu>.
- [34] *Results of European Parliament elections 2014*, <http://www.europarl.europa.eu>.
- [35] Rulka M., *Problem niskiej frekwencji w wyborach do Parlamentu Europejskiego – przyczyny i sposoby jej zwiększania*, „Przegląd Politologiczny”, 2010, nr 1.

- [36] *Sistem of voting*, <http://www.consillium.europa.eu>.
- [37] *The Adriatic and Ionian Region*, <http://www.adriatic-ionian.eu>.
- [38] *The political group in the European Parliament*, <http://www.europarl.europa.eu>.
- [39] *Total allocation of Cohesion Policy 2014–2020*, <http://www.ec.europa.eu>.
- [40] Witkowska-Chrzczonek K. M., *Pozycja prawna Komisji Europejskiej w systemie instytucjonalnym Wspólnot Europejskich*, Toruń 2008.
- [41] *Wybory do Parlamentu Europejskiego w Chorwacji*, <http://www.balkanistyka.org>.
- [42] Zielonka J., *Europa jako imperium. Nowe spojrzenie na Unię Europejską*, Warszawa 2007.
- [43] Zięba R., *Unia Europejska jako aktor stosunków międzynarodowych*, Warszawa 2003.
- [44] *Zwiększenie bezpieczeństwa konsumentów: poprawa bezpieczeństwa wyrobów medycznych*, <http://www.ec.europa.eu>.
- [45] Żornaczuk T., *Wpływ rozszerzenia o Chorwację na funkcjonowanie Unii Europejskiej*, „Biuletyn PISM” 2013.

EFFECTS AND CONSEQUENCES OF ACCESSION OF THE REPUBLIC OF CROATIA TO THE EUROPEAN UNION

The main goal of the article is to analyze consequences of integration of the Republic of Croatia with European Union. Effective acting in extensive and complicated structure of this international organization is extremely hard, because EU is an organization of integration character. State has to archive a lot of demands and conditions and recognize primacy of common law to participate. Many European institutions adjust works of European Union. On the one hand it makes necessity to synchronize state's actions to coordination and cooperation with other EU's members but on the other hand it enable to fulfil its interest on different levels. During pre-accession period, the agreement about financial and budget was made. The accession influenced to candidate country and to the organization.

The author investigated changes on every level of integration: institutional, financial and political. The research was based on juristic sources (European Union's treaties, Accession Treaty of the Republic of Croatia, reports about realization of European projects and official dates about preparation. Press information was used to describe international relation between Brussels and Zagreb. In the article author showed also a change of estate of the Republic of Croatia in the region of Eastern and Southern Europe which was made by entry to European Union.

Keywords: European Union, integration, the Republic of Croatia, accession.

DOI:10.7862/rz.2016.hss.4

Przesłano do redakcji: czerwiec 2015

Przyjęto do druku: styczeń 2016

Marcin ŁOŚ¹
Rafał BIAŁY²
Piotr JANUSZ³
Adam SZURLEJ⁴

THE INFLUENCE OF THE NATIONAL GAS INFRASTRUCTURE DEVELOPMENT ON POLISH ENERGY SECURITY

Geographical location of Poland in relation to the location of the world's largest natural gas deposits causes that, the key to optimizing national gas safety policy lies in conducting reasonable exploitation of domestic reserves and developing the natural gas infrastructure. The milestones are the interconnections and the LNG terminal. After the political transformation the government in its strategic documents repeatedly emphasized the need to ensure Polish energy security through diversification of natural gas supplies. At that time the transmission network was adjusted to import natural gas exclusively from the East. However, for more than fifteen years the only completed project within diversification of directions of natural gas supplies was one interconnector (in Lasów) with limited capacity. Completed over the past several years projects have significantly increased the security of the natural gas supplies. The national operator has started developing the capacity of the underground gas storage facilities which are extremely important for the national gas system. What is more, currently a gradual transformation of the domestic gas market towards its liberalization can be observed, including creating, for this purpose, platforms to purchase imported natural gas and gas trading points called gas hubs. Numerous changes in the Polish gas sector in terms of diversification of gas supplies should be assessed positively. The article outlines key investments in infrastructure, including LNG terminal and highlights its importance in building full integration with the European gas market.

Keywords: natural gas, energy security, gas infrastructure, underground gas storage.

1. INTRODUCTION

In the early 90's of the last century the need to increase Polish energy security through diversification of natural gas supplies was noticed. At that time the transmission network was adapted to import natural gas to Poland only from the East, which was the consequence of historical determinants and the geographical location of Poland. In recent years a number of investments have been completed to adjust the domestic natural gas

---

¹MSc Eng. Marcin Łoś, AGH University of Science and Technology, Faculty of Drilling Oil and Gas, A. Mickiewicza Av. 30, 30-059 Krakow, marcinlos@poczta.fm

²MSc Eng. Rafał Biały, AGH University of Science and Technology, Faculty of Energy and Fuels, A. Mickiewicza Av. 30, 30-059 Krakow,

³Ph.D. Eng. Piotr Janusz, AGH University of Science and Technology, Faculty of Drilling Oil and Gas, A. Mickiewicza Av. 30, 30-059 Krakow,

⁴D. Sc., Eng. Adam Szurlej, AGH University of Science and Technology, Faculty of Drilling, Oil and Gas, A. Mickiewicza Av. 30, 30-059 Krakow, corresponding author: e-mail: szua@agh.edu.pl

market to the requirements of the EU regulations and to increase security of natural gas supplies.

2. THE STRUCTURE OF NATURAL GAS CONSUMPTION IN POLAND AND THE EU-28

Poland is a developing country with increasing primary energy consumption (0.4% increase in 2013 compared to 2012). In the same time period countries belonging to the EU-28 noticed 0.9% decrease in primary energy consumption. The differences should be, above all, related to various trends in economic development in recent years¹. Primary energy consumption in 2013 in Poland per capita reached about 2.57 toe, which is much lower than the European average (3.31 toe per capita). It seems that if the upward trend of the Polish economy is continuing, the consumption of primary energy in Poland will be increasing, approaching the European average.

Picture 1 shows a comparison of primary energy consumption in Poland and the EU-28 countries. In 2013, natural gas with 27% share was the second most frequently used source of primary energy in the EU-28. In the same year in Poland the largest amount of energy produced basing on fossil fuels and natural gas was the third source with 14% share of the total primary energy consumption. The differences are caused by historical backgrounds and in the case of Poland significant (large by the European standards) deposits of coal and lignite.

Due to the subject matter the comparison of natural gas consumption in Poland and the EU-28 countries is presented in this paper. The European Union countries (considering inland transport) acquired natural gas from internal directions (where the major suppliers are: The United Kingdom, The Netherlands) and external sources (the key suppliers are: Norway, The Russian Federation and Algeria). In 2013 own production was the biggest source of natural gas in the European Union providing 34% of the total demand (despite the decrease in domestic production by 0.6% in comparison to 2012). Globally in 2013 the EU countries consumed about 1.5% less natural gas than in the previous year (while on the world scale consumption of natural gas increased around the same value). It was caused by a number of factors and it appears that the most important were: increased costs of natural gas production and a relatively high price of crude oil and petroleum products. Another important element causing reduction in the demand for natural gas in the EU was the decline in demand for electricity due to the low economic growth and increasing competition from renewable sources and coal (in 2013 noticed 12.3 % decrease in the use of natural gas in energy sector compared to 2012).

Natural gas consumption in Poland in 2013 achieved a record volume of 16.7 bcm. Domestic production satisfied about 25% of the total demand. The import of natural gas increased by around 0.3% in comparison to 2012 (picture 2). Gas imported to Poland was supplied in the amount of 11.4 bcm from the East and 1.8 bcm from the EU market². It is hard to predict the future growth rate in demand for natural gas on the Polish market, but it cannot be forgotten that between 2002-2012 there was almost a twofold increase in

---

¹Szurlej A., Kamiński J., Janusz J., Iwicki K., Mirowski T., *Rozwój energetyki gazowej a bezpieczeństwo energetyczne*, Rynek Energii, nr 6, 2014, s. 33-38.

²*BP Statistical Review of World Energy June 2014*, <http://www.bp.com/content/dam/bp/pdf/Energy-economics/statistical-review-2014/BP-statistical-review-of-world-energy-2014-full-report.pdf> (accessed online, 2015)

imported natural gas from 7.7 bcm in 2002 to 11.6 bcm in 2012³. To maximize security of gas supplies the natural gas transmission infrastructure should both ensure continuity of supply in crisis situations and its capacity has to be prepared for sudden increase in demand for natural gas so that the gas deficit does not cause the inhibition of the growth in sectors for which gaseous fuel is a key source of energy.

Picture 3 shows the structure of natural gas consumption in Poland and the EU-28. In the European Union the biggest consumer of natural gas was the residential and commercial sector with 44% share of total consumption. Industry was the second largest consumer with 31% share (in this sector in 2013 was observed 0.7% increase in natural gas demand). In Poland the largest consumer of natural gas was industry with 49% share in gas market. That sector in 2013 consumed about 8.3 bcm. On the second place was the residential and commercial sector with 38% share in the market. It is worth highlighting the differences between Poland and the EU-28 in the scale of use of natural gas in energy sectors. These differences, more than twice as big in the EU, in coming years will probably decrease because of the existing and planned investments in generation units based on natural gas in Poland⁴.

Comparing the gas markets in Poland and in the developed EU-member states it is to be expected that with the liberalization of domestic gas market, the development of transmission infrastructure, integration with member states in the area of a common energy market and assuming forcing the industry to implement the plan of reducing CO₂ emissions –the role of natural gas in Poland will increase. It should be noticed that the current structure of natural gas supplies to member states is largely diverse, but there are still countries with the lack of diversification of supplies. Poland due to the realized in recent years projects is one of those countries which, despite the difficulties dictated by historical and geopolitical circumstances, has done significant work in both the legislative and infrastructure area to increase the security of natural gas supplies and to liberalize national gas market.

3. THE LIBERALIZATION OF THE POLISH GAS MARKET

Polish energy security is determined by a number of variables. In near future the most important may be: Polish and EU energy policy, integration of the domestic market with EU internal gas market, the geopolitical situation, diversification of supply, storage capacities, domestic gas infrastructure and EU climate policy. EU internal gas market of countries belonging to the European Union may have a positive impact on interstate cooperation (shown by the experiences of recent years) which was proved to be significant especially in crisis situations and may change gas markets in member states; liberalized market gives the possibility to select the natural gas suppliers basing on equal and transparent rules bringing mutual benefits⁵.

Not without significance may liberalized natural gas market in Poland be. Its main tasks will be: to create and to maintain fair pricing and to allow trade in natural gas on

---

³*Eurogas Statistical Report 2013*, http://www.eurogas.org/uploads/media/Eurogas_Statistical_Report_2013.pdf (accessed online, 2015)

⁴*Eurogas Statistical Report 2014*, http://www.eurogas.org/uploads/media/Eurogas_Statistical_Report_2014.pdf (accessed online, 2015)

⁵Kratochvil, P., Tichy, L., *EU and Russian discourse on energy relations*, „Energy Policy” 56(2013), s.391–406.

equal terms for all market participants. Currently two documents, which are milestones leading to liberalization in legislation, should be considered. First is an amendment to the act about storage of crude oil, petroleum products, natural gas and proceeding in emergency situations to national fuel security and during disruptions on the petroleum market. The main purposes of the amendment were to liquidate the barriers for new operators from abroad who are planning to start gas trading activities in Poland to enter the domestic market and to facilitate import of natural gas from abroad for one's own use⁶.

The next step was an amendment to the regulation on detailed conditions for the operation of the gas system introducing into Polish law the institution of the virtual trading point, defined as non-physical point located between the point of entry and exit from the transmission system for the sale of natural gas. The functioning of this point allows to separate contractual cash flows of natural gas from its physical flows, and consequently trade for example, through a commodity exchange (20th of December 2012 first listed trade deal of natural gas on the Polish Power Exchange). As part of the amendment to the regulation top range of the Wobbe index was changed from 54.0 to 56.9 MJ/m³. This change allows fuel received by the LNG terminal in Swinoujście to enter the national gas system, which is characterized by a slightly higher calorific value⁷. It is worth mentioning that other important tasks have already been completed for example: transmission infrastructure has become available to third parties and transmission infrastructure has been separated from production network.

At the moment the key task in the field of Polish gas market liberalization is releasing natural gas prices for end-use consumers. In addition, a new project proposed by the Council of Ministers specifies the minimum level of diversification of gas supplies from abroad. In the coming years the maximum share of gas imported from abroad from a single source in relation to the total amount of gas sold by the energy company on the territory of the Republic of Poland in a given year could not be greater than 59 % between 2015-2018 and 49% in 2019-2025⁸. Extremely important are the changes implemented by the Energy Regulatory Office within the Agency for the Cooperation Energy Regulations. In 2014 were introduced among others Congestion Management Procedures and Gas Capacity Allocation Mechanisms^{9,10}.

Progress in liberalization and legislative changes in the environment of the domestic gas market provide tools to change infrastructure, which is the real, physical guarantor of the continuity of supplies to Poland.

---

⁶Ustawa z dnia 16 września 2011 r. o zmianie ustawy o zapasach ropy naftowej, produktów naftowych i gazu ziemnego oraz zasadach postępowania w sytuacjach zagrożenia bezpieczeństwa paliwowego państwa i zakłóceń na rynku naftowym oraz o zmianie niektórych innych ustaw 2011, „Dziennik Ustaw” 234 (2011), poz. 1392.

⁷Rozporządzenie Ministra Gospodarki z dnia 20 sierpnia 2012 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie szczegółowych warunków funkcjonowania systemu gazowego, „Dziennik Ustaw”, poz. 968(2012).

⁸ Government Legislation Centre, <https://legislacja.rcl.gov.pl/projekt/12270503>(accessed online, 2015)

⁹Urząd Regulacji Energetyki, *Liberalizacja rynku gazu*, http://www.ure.gov.pl/portal/pl/552/Liberalizacja_rynk_u_gazu.html (accessed online, 2014)

¹⁰ Urząd Regulacji Energetyki, *URE o zmianach na rynkach energii i gazu w 2014 r. oraz planach na 2015 r.*

4. THE STRUCTURE OF NATURAL GAS SUPPLIES TO POLAND AND THE EU

In 2013, natural gas consumption in Poland was ca. 5 bcm higher than in 1999. Together with the increasing use of natural gas, its volumes procured from different countries gradually increased and the structure of deliveries to our country changed, too. In 1999 ca. 62.75% of imported natural gas came from the areas of Russia, Azerbaijan and Central Asia countries, while in 2013 the share of gas from these regions amounted to ca. 56% (not including virtual reverse). Summary of the structures of natural gas supplies to Poland in 1999 and 2013 is shown in picture 4¹¹.

In Poland in the years between 1971-2013 natural gas consumption in energy units increased from ca. 255 PJ to ca. 640 PJ, while its import increased from ca. 55 PJ up to 477 PJ (picture 5). Taking into consideration European member states of the Organization for Economic Co-operation and Development (OECD), Poland uses ca. 3.3% of natural gas out of 19263 PJ. The biggest consumers of natural gas in Europe are countries such as France (1808 PJ), Germany (3403 PJ), Italy (2670 PJ), The Netherlands (1545 PJ) and Spain (1210 PJ), which constitute more than 55% of the overall natural gas consumption of the OECD Europe member states [10]. Among the countries belonging to OECD Europe the biggest importers of natural gas are countries such as France, Germany, Italy, Spain, Turkey and The UK. The amount of fuel imported by the above mentioned countries constitutes ca. 75% of the total import of fuel to OECD Europe countries. The volumes and structure of the imported fuel by selected OECD Europe states are presented respectively in pictures 6 and 7.

5. THE DEVELOPMENT OF THE DOMESTIC NATURAL GAS INFRASTRUCTURE

The fundamental element ensuring gas security of each country is skilful diversification of the sources and directions of supplies of a given energy carrier. In the case of natural gas as energy carrier, the factor of vital importance is proper development of infrastructure used for its transportation. Alongside the increased predicted supplies of natural gas for Poland, the domestic gas pipeline network needs to be developed dynamically. Starting with the construction of interconnectors whose main objective is integrating European markets of natural gas, through simultaneous investment in transmission network to the construction and development of underground natural gas storage systems. Based on the analysis of the European natural gas market, it can be observed that access to liquefied natural gas has a growing effect on the structure of gaseous fuel supplies to particular countries. In 2013 the biggest importers of liquefied natural gas comprised countries such as Spain (142.1 TWh), The UK (102.6 TWh) and France (92.4 TWh). The amounts of gaseous fuel imported by EU-28 countries in 2013 decreased by over 29% compared to 2012. As much as 51% of liquefied natural gas in 2013 which was on the EU-28 market, came from Qatar with Algeria being the second biggest supplier of liquefied natural gas with 22% share and Nigeria 12% share. Bearing in mind a considerable drop in world prices, it is assumed that by 2015 the level of supplies of this kind of fuel to the EU markets will have increased – picture 8.

---

¹¹Minister Gospodarki, *Sprawozdanie z wyników monitorowania bezpieczeństwa dostaw paliw gazowych za okres od dnia 1 stycznia 2013 r. do dnia 31 grudnia 2013 r.*

Up to now Poland has not participated in the European market of liquefied natural gas due to the lack of suitable infrastructure for regasification of LNG. The existing situation will change significantly as soon as the key investment for the Polish gas sector has been completed, namely the construction of the terminal for receiving and regasification of liquefied natural gas in Świnoujście. Once the liquefied natural gas terminal comes into full operation, it will become a new access point to the domestic transmission system with the capacity of 5 bcm/year which can be further extended to 7.5 bcm/year. The LNG terminal will consist of two tanks with the capacity of 160 thousand cubic metres each. However, in order to increase regasification capabilities, another liquefied natural gas tank will be built. It is worth mentioning that it is the first investment of this kind in Central Europe and in the Baltic Sea region which will grant access to independent gas sources, which in turn will contribute to Poland's improvement of energy safety. Alongside the construction of the liquefied natural gas terminal, construction works of building an 80-kilometre pipeline of DN 800 between Świnoujście and Szczecin as well as the connector to the LNG terminal have been done. Other indispensable infrastructure granting access to the external port has been built – a breakwater, a deep track for vessels and a turntable for ships¹².

As far as Polish investments uniting European markets of natural gas are concerned, these include building and developing cross-border gas interconnections with neighbouring countries. In 2011, a connection between Polish and Czech transmission systems was opened in Cieszyn. This connection has a technical capacity of 0.5 bcm/year which can be further extended to 2.5 bcm. Building a new connection within the North-South Corridor is another important project on the Polish – Czech border. It includes building a new connection between Polish and Czech transmission systems owing to which technical capacity in the Czech direction can amount to 5 bcm per year. On the other hand, depending on the demand, between 6 to 10 bcm can be transported to Poland¹³.

Another important cross-border gas interconnector which gave access to natural gas from the western direction was the interconnector between the Polish and German transmission systems in Lasów with the capacity of 1.5 bcm which can be further extended to 2.5 bcm per year¹⁴. As of this year technical capabilities of import of natural gas from the western direction using the Yamal- Europe pipeline have been increased. It was possible due to the development of the access point to the domestic transmission system in Włocławek. As a result, the possibilities of gas import from the western direction by means of virtual reverse flow service on the Yamal-Europe pipeline on the continuous principle have increased by 3.2 bcm/year (continuous flow). Consequently, Poland can import ca. 5.5 bcm/year of natural gas from Germany on a continuous basis through the point Mallnow. Furthermore, if the flow on the Yamal pipeline towards

---

¹²Operator Gazociągów Przesyłowych GAZ-SYSTEM S.A., *Plan Rozwoju na lata 2014-2023*. http://www.gazsystem.pl/fileadmin/pics_pl/Inwestycje/Plan_Rozwoju_GAZ_SYSTEM_S.A._na_lata_2014-2023.pdf (accessed online, 2015).

¹³*Ibidem*

¹⁴Łoś M., *Zmiany na krajowym rynku gazu ziemnego w zakresie infrastruktury*, Zeszyty Studenckiego Towarzystwa Naukowego nr 27, Materiały konferencyjne VII Ogólnopolska Konferencja Naukowa „Energia-Ekologia-Etyka”, Wyd. STN, Kraków 2013, s. 69-77, ISSN 1732-0925.

Germany is maintained, additionally, capacity on interruptible basis is offered which enables Poland to import ca. 2.7 bcm/year¹⁵. Picture 9 shows annual capabilities of natural gas import to Poland which serve as an alternative to the eastern direction.

As can be seen, as a result of recent changes in the gas sector, annual technical capabilities of natural gas import to Poland from the western and southern directions has risen to the level of 10.2 bcm/year. It is worth mentioning that it constitutes 90% of Poland's overall import needs.

Building a new route of transport of natural gas the so called North-South Corridor is yet another important project in the sector of integration of European gas markets. Within this investment new cross-border gas interconnection between Polish and Slovakian transmission systems will be built as well as the so called Baltic pipeline connecting Polish and Danish transmission systems. The route of the North-South Corridor will run between two liquefied natural gas terminals (LNG terminal in Świnoujście and LNG terminal Adria in Croatia) through such countries as Poland, The Czech Republic, Slovakia, Hungary and Croatia.

Yet another future project of vital importance is building a cross-border gas interconnector between Poland and Lithuania. The planned intersystem connection aims at connecting areas dependent on gaseous fuel supplies from one direction so called "energy islands" with the western transmission system. The pipeline will be ca.562 km long and its minimal capacity should be up to 2.3 bcm/year with the possibility of further extension depending on the needs to 4.5 bcm/year¹⁶.

Apart from the investment projects focusing on infrastructural integration with the European market, projects connected with the development of the domestic transmission system are being concurrently carried out. At present the Operator of Transmission Pipelines GAZ-SYSTEM S.A. is implementing an investment program for the years 2015-2023, which largely concentrates on the development of high pressure pipelines in western, southern and eastern regions of our country. The above mentioned program assumes building ca. 2000km of new transmission pipelines by the end of 2023.

As far as gas infrastructure is concerned, the most important gas investments in Poland include constructing pipelines between¹⁷:

- Szczecin – Lwówek,
- Świnoujście – Szczecin,
- Szczecin – Gdańsk,
- Rembelszczyzna – Gustorzyn,
- Hermanowice – Strachocina,
- Strachocina – Pogórska Wola.

From the point of view of the safety of natural gas supplies to end users, another crucial link is the development of the domestic system of underground natural gas storage facilities (PMG). The summary of current and planned active capacities of respective natural gas storage facilities is presented in table 1.

---

¹⁵Operator Gazociągów Przesyłowych GAZ-SYSTEM S.A., <http://www.gaz-system.pl> (accessed online, 2015).

¹⁶*Ibidem*

¹⁷*Ibidem*

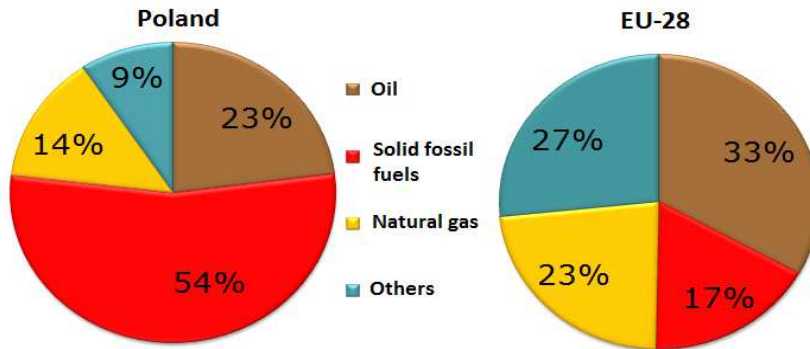
Storage base of high-methane gas includes: PMG husów, KPMG Mogilno, PMG Strachocine, PMG Swarzów, PMG Brzeźnica, and PMG Kosakowo, whereas storage facilities of nitrogen-rich natural gas comprise PMG Bonikowo and PMG Daszewo. At the present moment total active capacity of the storage facilities is ca. 2.75 bcm but owing to the planned investments in the years 2015-2027 it is expected to rise to the level of ca. 3.5 bcm of natural gas.

6. SUMMARY

In recent years increase in independence from natural gas supplies exclusively from one direction can be observed. Gradual diversification of the sources and directions of natural gas supplies to our country is taking place. Both completed and planned investments of gas infrastructure contribute to the integration of the Polish gas sector with the European gas market. Investment projects of strategic importance for strengthening Polish energy security are being carried out. Obviously, construction of LNG terminal in Świnoujście is the key project for the Polish gas sector in recent years, owing to which Poland will gain access to new sources of gas fuel. LNG terminal in Świnoujście will grant Poland a share in the global LNG market. Since 2011 rise in possibilities of receiving natural gas from directions other than eastern has been observed. Two newly-built cross-border gas interconnections (Poland-The Czech Republic; Poland-Germany – development of the existing connection) have contributed to this, whose capacities can be extended as desired. Since the beginning of 2015 technical possibilities of gas import by means of the virtual reverse flow service on the Yamal pipeline have been significantly increased.

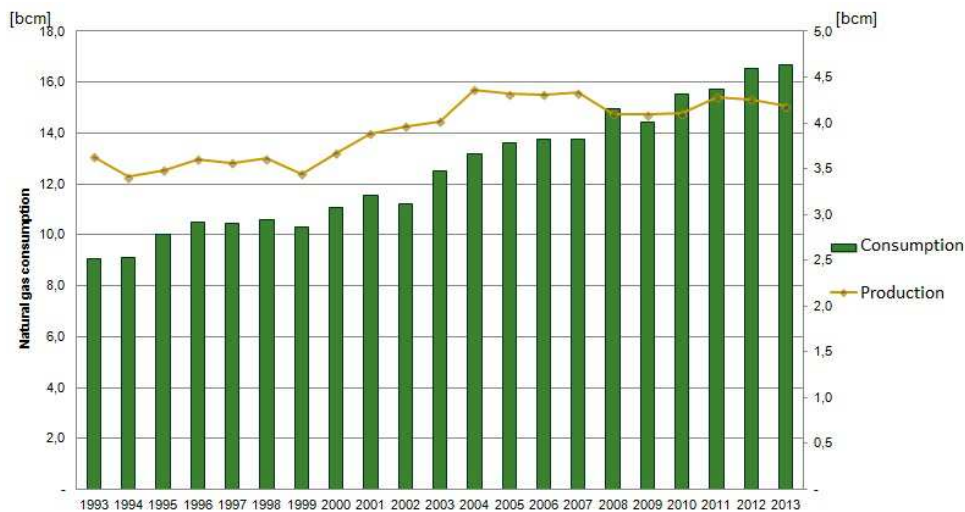
All above mentioned infrastructural investments have one common goal which is the improvement of Poland's energy security. The vast investment boom in the gas sector will contribute to the creation of new transit routes and a pipeline system operating and adjusting to the changing conditions of the European gas network.

Picture 1. Primary energy consumption by fuel in Poland and the EU-28, 2013

Source: own study based on¹⁸

Picture 2. Consumption (left axis) and production (right axis) of natural gas in Poland, 1993-2013

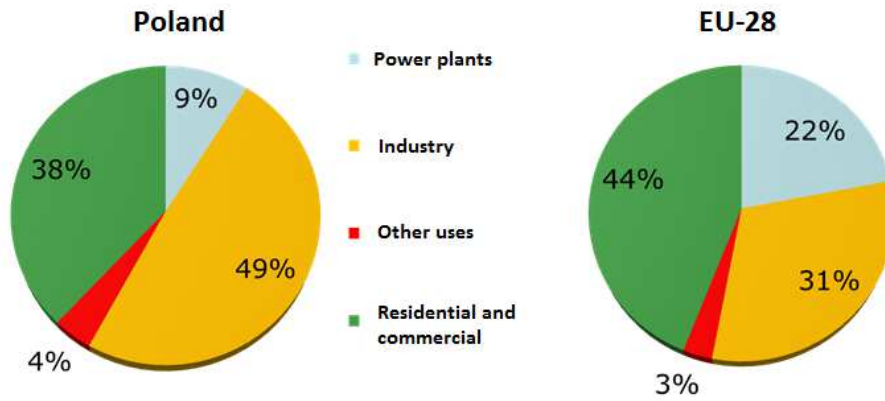

Source: own study based on¹⁹

¹⁸Eurogas Statistical Report 2014, http://www.eurogas.org/uploads/media/Eurogas_Statistical_Report_2014.pdf (accessed online, 2015)

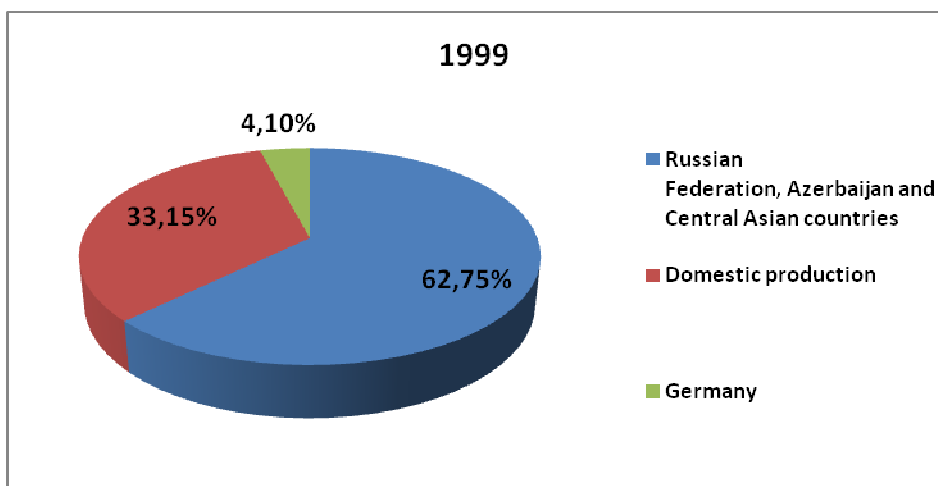
¹⁹BP Statistical Review of World Energy June 2014, <http://www.bp.com/content/dam/bp/pdf/Energy-economics/statistical-review-2014/BP-statistical-review-of-world-energy-2014-full-report.pdf> (accessed online, 2015)

Picture 3. Inland sales of natural gas in Poland and the EU-28, 2013

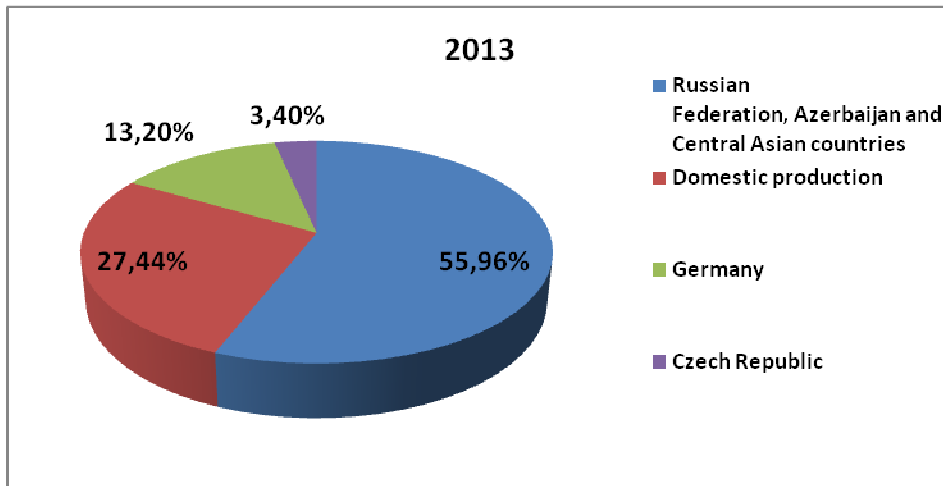

Source: own study based on²⁰

Picture 4. The structure of natural gas supplies to Poland, years 1999 and 2013

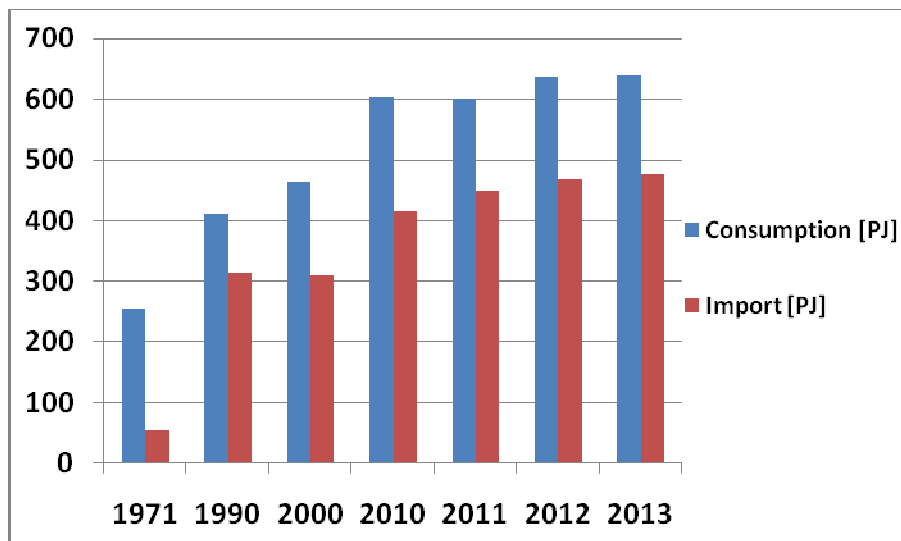

²⁰Eurogas Statistical Report 2014, http://www.eurogas.org/uploads/media/Eurogas_Statistical_Report_2014.pdf (accessed online, 2015)

Source: own study based on²¹

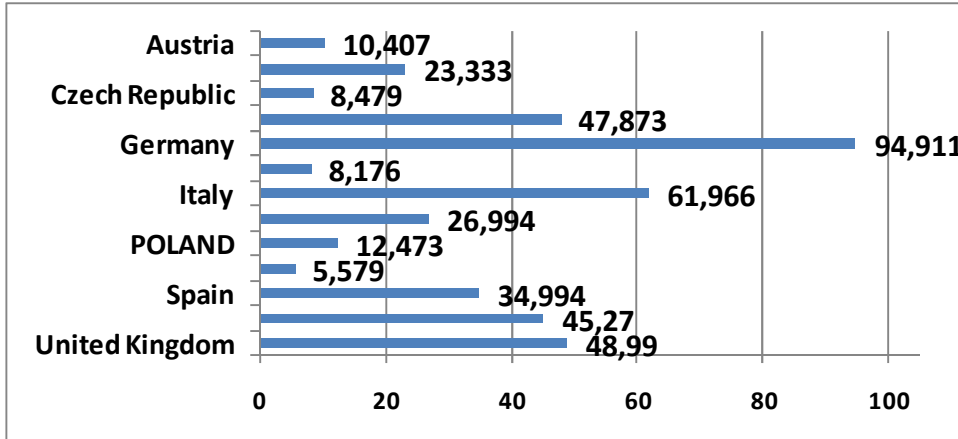
Picture 5. Consumption and import of natural gas to Poland, selected years [PJ]

Source: own study based on²²

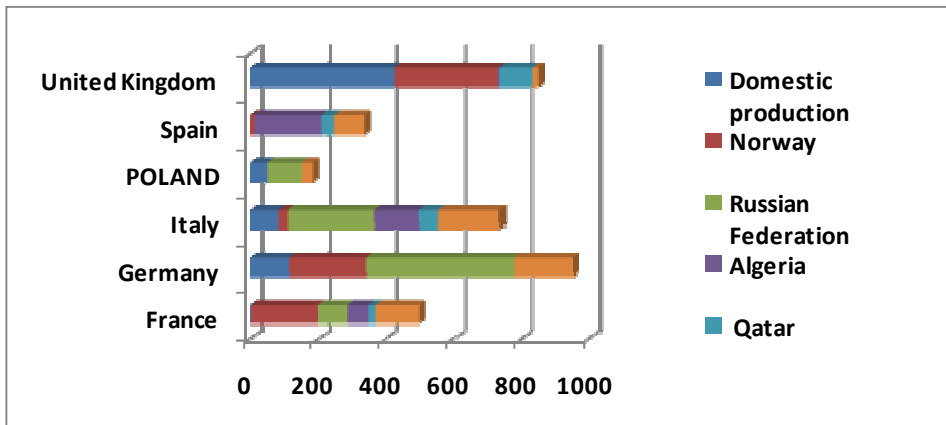
²¹Minister Gospodarki, *Sprawozdanie z wyników monitorowania bezpieczeństwa dostaw paliw gazowych za okres od dnia 1 stycznia 2013 r. do dnia 31 grudnia 2013 r.*

Picture 6. Natural gas import to selected OECD Europe countries, 2013 [bcm]

Source: own study based on²³

Picture 7. The structure of natural gas supplies to selected EU-28 countries [TWh]

Source: own study based on²⁴

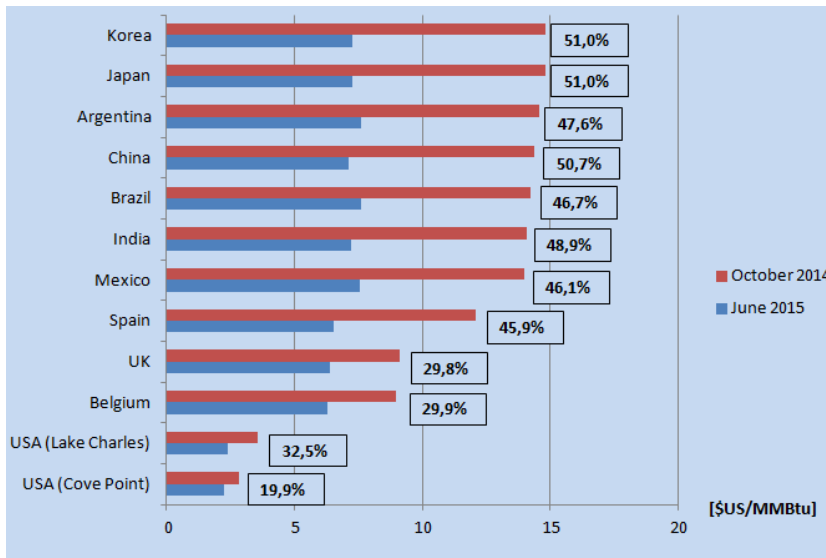
²²International Energy Agency - Natural Gas Information 2014
http://wds.iea.org/wds/pdf/Gas_documentation.pdf (accessed online, 2015).

²³*Ibidem*

²⁴*Eurogas Statistical Report 2014*, http://www.eurogas.org/uploads/media/Eurogas_Statistical_Report_2014.pdf (accessed online, 2015)

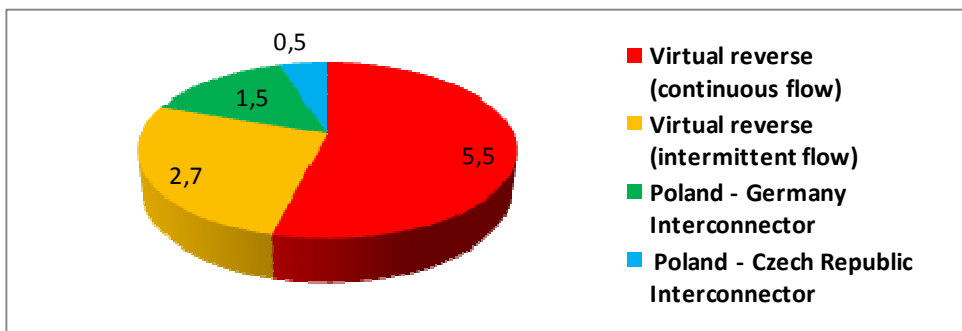

Picture 8. LNG prices in the world (October 2014vs.June 2015)[\$US/MMBtu]

Source: own study based on²⁵

Picture 9. Annual technical capabilities of natural gas import to Poland with the exception of the western direction [bcm/year]

Source: own study based on²⁶

²⁵Federal Energy Regulatory Commission, *National Natural Gas Market Overview: World LNG Landed Prices*, <http://www.ferc.gov/oversight> (accessed online, 2015)

²⁶Operator Gazociągów Przesyłowych GAZ-SYSTEM S.A., <http://www.gaz-system.pl> (accessed online, 2015).

Table 1. The summary of current and planned active capacities of respective natural gas storage facilities in Poland

Nazwa	Active Capacity [mln m ³]	Target Capacity [mln m ³]	Planned Completion Date
High –methane gas storage facilities			
Wierzchowice	1200	1200	-
Husów	500	500	-
Mogilno	408	800	2027
Strachocina	360	360	-
Swarzów	90	90	-
Brzeźnica	65	100	2015
Kosakowo	51	250	2021
Nitrogen-rich gas storage facilities			
Bonikowo	200	200	-
Daszewo	30	30	-
Total	2754	3530	-

Source: own study based²⁷

REFERENCES

- [1] BP Statistical Review of World Energy June 2014, <http://www.bp.com/content/dam/bp/pdf/Energy-economics/statistical-review-2014/BP-statistical-review-of-world-energy-2014-full-report.pdf> (accessed online, 2015)
- [2] Eurogas Statistical Report 2013, http://www.eurogas.org/uploads/media/Eurogas_Statistical_Report_2013.pdf (accessed online, 2015)

²⁷Polskie Górnictwo Naftowe i Gazownictwo, <http://www.pgnig.pl> (accessed online, 2015).

-
- [3] Eurogas Statistical Report 2014,
http://www.eurogas.org/uploads/media/Eurogas_Statistical_Report_2014.pdf (accessed online, 2015)
- [4] Kratochvil, P., Tichy, L., EU and Russian discourse on energy relations, „Energy Policy” 56(2013), s.391–406.
- [5] Ustawa z dnia 16 września 2011 r. o zmianie ustawy o zapasach ropy naftowej, produktów naftowych i gazu ziemnego oraz zasadach postępowania w sytuacjach zagrożenia bezpieczeństwa paliwowego państwa i zakłóceń na rynku naftowym oraz o zmianie niektórych innych ustaw 2011, „Dziennik Ustaw” 234 (2011), poz. 1392.
- [6] Rozporządzenie Ministra Gospodarki z dnia 20 sierpnia 2012 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie szczegółowych warunków funkcjonowania systemu gazowego, „Dziennik Ustaw”, poz.968(2012).
- [7] Urząd Regulacji Energetyki, Liberalizacja rynku gazu, http://www.ure.gov.pl/portal/pl/552/Liberalizacja_ryнку_gazu.html (accessed online, 2014)
- [8] Urząd Regulacji Energetyki, URE o zmianach na rynkach energii i gazu w 2014 r. oraz planach na 2015 r.
<http://www.ure.gov.pl/pl/urząd/informacje-ogólne/aktualnosci/5941,URE-o-zmianach-na-rynkach-energii-i-gazu-w-2014-r-oraz-planach-na-2015-r.html> (accessed online, 2015)
- [9] Minister Gospodarki , Sprawozdanie z wyników monitorowania bezpieczeństwa dostaw paliw gazowych za okres od dnia 1 stycznia 2013 r. do dnia 31 grudnia 2013 r.
- [10] International Energy Agency - Natural Gas Information 2014
http://wds.iea.org/wds/pdf/Gas_documentation.pdf(accessed online, 2015).
- [11] Operator Gazociągów Przesyłowych GAZ-SYSTEM S.A., Plan Rozwoju na lata 2014-2023.
http://www.gazsystem.pl/fileadmin/pics_pl/Inwestycje/Plan_Rozwoju_GAZ_SYSTEM_S.A._na_lata_2014-2023.pdf(accessed online, 2015).
- [12] Łoś M., Zmiany na krajowym rynku gazu ziemnego w zakresie infrastruktury, Zeszyty Studenckiego Towarzystwa Naukowego nr 27, Materiały konferencyjne VII Ogólnopolska Konferencja Naukowa „Energia-Ekologia-Etyka”, Wyd. STN, Kraków 2013, s. 69-77, ISSN 1732-0925.
- [13] Operator Gazociągów Przesyłowych GAZ-SYSTEM S.A.,<http://www.gazsystem.pl>(accessed online, 2015).
- [14] Polskie Górnictwo Naftowe i Gazownictwo, <http://www.pgnig.pl>(accessed online, 2015).
- [15] Szurlej A., Kamiński J., Janusz J., Iwicki K., Mirowski T., Rozwój energetyki gazowej a bezpieczeństwo energetyczne, Rynek Energii, nr 6, 2014, s. 33-38.
- [16] Zajdler R., Robert Zajdler, Kancelaria RadcyPrawnego, Significant declines in LNG prices in March 2015, lngsnapshot.com.

WPLYW ROZWOJU KRAJOWEJ INFRASTRUKTURY GAZOWEJ NA BEZPIECZEŃSTWO ENERGETYCZNE POLSKI

Na początku lat 90' zauważono potrzebę zwiększenia bezpieczeństwa energetycznego Polski poprzez dywersyfikację dostaw gazu ziemnego. Ówczesna sieć przesyłowa była dostosowana do importu gazu z kierunku wschodniego. Było to następstwem uwarunkowań historycznych oraz geopolitycznej lokalizacji Polski. Należy zauważyć szereg projektów zrealizowanych na przestrzeni ostatniego dziesięciolecia, tych które są w trakcie realizacji i tych które są w fazie planowania, a które łączy wspólny cel - zwiększenie bezpieczeństwa energetycznego Polski. Inwestycje, o których mowa mają z jednej strony umożliwić import gazu ziemnego do Polski w ilościach wystarczających do całkowitego uniezależnienia się rodzimej gospodarki od dostarczanego z kierunku wschodniego, a z drugiej strony przygotować infrastrukturę umożliwiającą sprzedaż i eksport nadmiarowych ilości gazu ziemnego do krajów Europy południowo-zachodniej. W niniejszym artykule poddano ocenie najważniejsze inwestycje, jakie zrealizowano w ostatnim dziesięcioleciu mające na celu zwiększenie bezpieczeństwa dostaw gazu do Polski. Przedstawiono znaczenie powstającego w Świnoujściu terminalu LNG, wymieniono i scharakteryzowano nowo wybudowane oraz rozbudowane połączenia transgraniczne. Zwrócono uwagę na prace związane z rozbudową podziemnych magazynów gazu. Dodatkowo przeanalizowano trwający proces liberalizacji krajowego rynku gazu ziemnego oraz wzrastające znaczenie Towarowej Giełdy Energii w kontekście handlu paliwem gazowym. W podsumowaniu stwierdzono, że terminal LNG oraz nowe połączenia międzysystemowe są gwarantem bezpieczeństwa energetycznego Polski oraz stanowią podwaliny do pełnej integracji z europejskim rynkiem gazowym.

Słowa kluczowe: gaz ziemny, bezpieczeństwo energetyczne, infrastruktura gazowa, podziemny magazyn gazu.

DOI:10.7862/rz.2016.hss.5

Przesłano do redakcji: czerwiec 2015

Przyjęto do druku: styczeń 2016

Ireneusz NOWAK¹
Adriana NOWAK²

ZAKAZ PALENIA WYROBÓW TYTONIOWYCH – WYBRANE ASPEKTY PRAWNE I SPOŁECZNE

Artykuł poświęcony jest problematyce ochrony zdrowia przed szkodliwymi (rakotwórczymi) następstwami używania tytoniu i wyrobów tytoniowych. Bez wątpienia przepisy prawne w tym zakresie wymagają bezzwłocznej „korekty”, mając na względzie konstytucyjną gwarancję prawa do ochrony zdrowia (art. 68 ust. 1 Konstytucji RP) nakładającą na władze publiczne obowiązek respektowania prawa osób niepalących do życia w środowisku wolnym od dymu tytoniowego.

Autorzy wskazali, że zakaz palenia wyrobów tytoniowych powinien obowiązywać *ex lege* we wszystkich miejscach publicznych, ale także wszędzie tam, gdzie osoby niepalące są narażone na rakotwórczy dym tytoniowy, ponieważ dym wydychany przez osobę palącą bezpośrednio oraz pochodzący z palącej się końcówki papierosa (bierny), zawiera czterokrotnie więcej związków toksycznych niż dym wdychany bezpośrednio przez palącego. Palenie wyrobów tytoniowych jest nałogiem (uzależnieniem), który oprócz problemów związanych z jego leczeniem (koszty finansowane w dużej mierze ze środków publicznych), wpływa także destrukcyjnie, między innymi na sfery życia rodzinnego czy też zawodowego.

Z dokonanych w publikacji ustaleń wynika, że osoby niepalące mają prawo być chronione przed szkodliwym dla ich zdrowia dymem tytoniowym, m.in. poprzez bardziej zdecydowane sankcje prawne w tym zakresie, ale także skuteczną egzekucję zakazu palenia. Ponadto należy wyeliminować „agresywną” działalność lobbystyczną przedstawicieli przemysłu tytoniowego na kształt ustawy antynikotynowej, zapewniając tym samym transparentność procesów legislacyjnych w tym obszarze zdrowia publicznego.

Słowa kluczowe: wyroby tytoniowe, zakaz palenia, palenie, zdrowie, dym tytoniowy, papierosy.

1. UWAGI WPROWADZAJĄCE

Zasadniczym celem niniejszego opracowania jest dokonanie ustaleń odnośnie wybranych aspektów prawnych obowiązującej ustawy o ochronie przed następstwami używania tytoniu i wyrobów tytoniowych³. W ograniczonym zakresie badaniom poddano także negatywne skutki używania tytoniu i wyrobów tytoniowych, zarówno dla samych użytkowników, osób narażonych na rakotwórczy dym tytoniowy (biernych palaczy) oraz dla całego systemu zdrowia publicznego w Polsce.

---

¹ Dr Ireneusz Nowak, Katedra Materialnego Prawa Podatkowego, Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Łódzkiego, autor korespondencyjny: e-mail: irnowak@uni.lodz.pl

² Dr Adriana Nowak, Instytut Technologii Fermentacji i Mikrobiologii, Wydział Biotechnologii i Nauk o Żywności Politechniki Łódzkiej.

³ Ustawa z dnia 9 listopada 1995 r. o ochronie zdrowia przed następstwami używania tytoniu i wyrobów tytoniowych, tekst jednolity: Dz.U. z 2015 r., poz. 298, dalej; u.a. lub ustawa antynikotynowa.

Podjęte w opracowaniu rozważania uzasadniają postawienie tezy, iż ustawa o ochronie przed następstwami używania tytoniu i wyrobów tytoniowych – a może właściwiej ustawa antynikotynowa – wymaga nowelizacji, co zresztą potwierdzają liczne publikacje naukowe, a także raporty organizacji dążących do ograniczenia epidemii i negatywnych skutków palenia wyrobów tytoniowych. Wyrażono też zapatrywanie, zgodnie z którym obowiązujący akt prawny w niewystarczający sposób chroni osoby niepalące przed ekspozycją na rakotwórczy dym tytoniowy.

Biorąc pod uwagę trwające prace nad nowelizacją ustawy o ochronie przed następstwami używania tytoniu i wyrobów tytoniowych, związane z koniecznością wdrożenia dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady 2014/40/UE z dnia 3 kwietnia 2014 r. w sprawie produkcji, prezentowania i sprzedaży wyrobów tytoniowych i powiązanych wyrobów, należy zauważyć, iż w kwestii zakazu palenia wyrobów tytoniowych ustawodawca nie przewiduje zasadniczych zmian⁴. Na pierwszy plan wysuwa się w tym przypadku jedynie wprowadzenie zakazu palenia papierosów elektronicznych i związane z tym faktem odpowiednie uzupełnienie niektórych przepisów ustawy.

2. USTAWOWY ZAKAZ PALENIA WYROBÓW TYTONIOWYCH

Prawodawca we wstępie do ustawy z dnia 9 listopada 1995 r. o ochronie przed następstwami używania tytoniu i wyrobów tytoniowych *expressis verbis* zaznaczył, że powstała ona „w celu przeciwdziałania uzależnieniu od używania tytoniu i wyrobów tytoniowych oraz ochrony zdrowia przed jego następstwami”. Innymi słowy, część artykułowana obowiązującego aktu prawnego jest poprzedzona uroczystym wstępem, zwanym też preambułą, który nie jest obligatoryjnym elementem każdego aktu normatywnego, a jedynie stosowanym w sytuacji, gdy ustawodawca chce wyraźnie określić cele danej regulacji prawnej⁵. Zatem nie ulega wątpliwości, że treść preambuły dostarcza wskazówek, co do zasad interpretacji poszczególnych artykułów normowanych w analizowanym akcie prawnym⁶ i ma wiążące znaczenie dla jego wykładni⁷, ale przede wszystkim wyjaśnia cel i ducha wydanego aktu⁸.

Powołane w preambule założenia znalazły swoje odzwierciedlenie, m.in. w art. 3 u.a., który stanowi, że ochrona zdrowia przed następstwami używania tytoniu realizowana jest przez kształtowanie polityki zdrowotnej, ekonomicznej i społecznej, do której należy⁹:

a) ochrona prawa niepalących do życia w środowisku wolnym od dymu tytoniowego;

⁴ Projekt Ministra Zdrowia z dnia 24 czerwca 2015 r. – zob. <https://legislacja.rcl.gov.pl/projekt/12274456/katalog/12298900#12298900>.

⁵ Wyrok WSA w Opolu z dnia 5 lutego 2004 r., II SA/Wr 318/01, CBOSA.

⁶ Por., np. W. Skrzydło, *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz 2013*, Lex/el; B. Banaszak, *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz 2012*, Legalis/el; M. Stefaniuk, *Preambuła do Konstytucji RP z 2 kwietnia 1997 roku w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego*, *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin-Polonia*, Vol. L/LI Sectio 2003/2004, s. 203 i nast.

⁷ M.E. Stefaniuk, *Preambuła...*, *op. cit.*, s. 63-78.

⁸ Por. wyrok TK z dnia 11 maja 2007 r., K 2/07, http://otk.trybunal.gov.pl/OTK/otk_odp.asp?droga=doc.htm&sygnatura=K%202/07; wyrok WSA we Wrocławiu z dnia 27 sierpnia 2013 r., III SA/Wr 331/13, CBOSA.

⁹ Analogicznie wyrok WSA w Warszawie z dnia 18 czerwca 2012 r., VII SA/Wa 477/12, CBOSA.

- b) promocja zdrowia przez propagowanie stylu życia wolnego od nałogu papierosów i używania wyrobów tytoniowych;
- c) działalność wychowawcza i informacyjna;
- d) tworzenie warunków ekonomicznych i prawnych zachęcających do ograniczenia używania tytoniu;
- e) informowanie o szkodliwości palenia tytoniu i zawartości substancji szkodliwych na opakowaniach wyrobów tytoniowych i informacjach o wyrobach tytoniowych;
- f) obniżanie norm dopuszczalnych zawartości substancji szkodliwych w wyrobach tytoniowych;
- g) leczenie i rehabilitacja osób uzależnionych od tytoniu.

Słusznie zatem Naczelny Sąd Administracyjny w wyroku z dnia 10 kwietnia 2014 r. wskazuje, że przepis art. 3 u.a. „stanowiąc, że ochrona zdrowia przed następstwami używania tytoniu realizowana jest przez kształtowanie polityki zdrowotnej, ekonomicznej i społecznej, do której należy ochrona prawa niepalących do życia w środowisku wolnym od dymu tytoniowego, urzeczywistnia cel państwa wyrażony w normie programowej art. 68 ust. 4 Konstytucji RP, nakazującej władzom publicznym zapobieganie negatywnym dla zdrowia skutkom degradacji środowiska”¹⁰.

Organy administracji rządowej i samorządu terytorialnego są obowiązane do podejmowania działań zmierzających do ochrony zdrowia przed następstwami używania tytoniu oraz mogą wspierać w tym zakresie działalność medycznych samorządów zawodowych, organizacji społecznych, fundacji, instytucji i zakładów pracy, a także współdziałać z kościołami i innymi związkami wyznaniowymi¹¹. Co więcej, ochrona zdrowia przed następstwami używania tytoniu leży w interesie publicznym i stanowi sprawę publiczną w rozumieniu art. 1 ust. 1 ustawy z dnia 6 września 2001 r. o dostępie do informacji publicznej¹², a prawo do jej uzyskania jest zgodne z art. 61 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej¹³ publicznym prawem obywatela. Zatem wiadomości o sposobie realizacji przez zobowiązany do tego podmiot obowiązku ochrony zdrowia przed następstwami używania tytoniu stanowią błąd informację publiczną¹⁴, o jakiej mowa w art. 6 ust. 1 u.d.i.p., czyli każdą wiadomość wytworzoną lub odnoszoną do władz publicznych oraz innych podmiotów wykonujących funkcje publiczne¹⁵.

Według art. 5 ust. 1 u.a. zabrania się palenia wyrobów tytoniowych:

- 1) na terenie¹⁶ przedsiębiorstw podmiotów leczniczych i w pomieszczeniach innych obiektów, w których są udzielane świadczenia zdrowotne;

¹⁰ Wyrok NSA z dnia 10 kwietnia 2014 r., II OSK 2739/12, CBOSA.

¹¹ Art. 1 u.a.

¹² Ustawa z dnia 6 września 2001 r. o dostępie do informacji publicznej, tekst jednolity: Dz.U. z 2014 r., poz. 782 ze zm.; dalej u.d.i.p.

¹³ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz.U. z 1997 r., Nr 78, poz. 483 ze zm., dalej: Konstytucja RP.

¹⁴ Wyrok NSA z dnia 16 marca 2009 r., I OSK 1277/08, Legalis nr 240672.

¹⁵ Wyrok NSA z dnia 30 października 2002 r., II SA 1956/02, Legalis nr 106369.

¹⁶ Wobec braku definicji legalnej terenu, należy przyjąć potoczne rozumienie tego terminu, zgodnie z którym jest to „część powierzchni ziemi wraz z jej rzeźbą i pokryciem; miejsce występowania, zasięgu, odbywania się czegoś; obszar, okolica” – M. Szymczak (red.), *Słownik języka polskiego*, Wyd. PWN, tom III, s. 495. Tym samym zakaz palenia tytoniu i wyrobów tytoniowych obowiązywać będzie na całym obszarze (wewnątrz i na zewnątrz) należącym, np. do przedsiębiorstw podmiotów leczniczych, uczelni, itp.

- 2) na terenie jednostek organizacyjnych systemu oświaty, o których mowa w przepisach o systemie oświaty, oraz jednostek organizacyjnych pomocy społecznej, o których mowa w przepisach o pomocy społecznej;
- 3) na terenie uczelni;
- 4) w pomieszczeniach zakładów pracy innych niż wymienione w pkt 1 i 2;
- 5) w pomieszczeniach obiektów kultury i wypoczynku do użytku publicznego;
- 6) w lokalach gastronomiczno-rozrywkowych;
- 7) w środkach pasażerskiego transportu publicznego oraz w obiektach służących obsłudze podróżnych;
- 8) na przystankach komunikacji publicznej;
- 9) w pomieszczeniach obiektów sportowych;
- 10) w ogólnodostępnych miejscach przeznaczonych do zabaw dzieci;
- 11) w innych pomieszczeniach dostępnych do użytku publicznego.

3. FAKULTATYWNE WYJĄTKI OD ZAKAZU PALENIA WYROBÓW TYTONIOWYCH

Właściciel lub zarządzający może wyłączyć spod zakazu określonego w art. 5 u.a. indywidualne pokoje w obiektach służących celom mieszkalnym¹⁷. Ponadto właściciel lub zarządzający (w tym również pracodawca) może wyznaczyć palarnię, czyli „wyodrębnione konstrukcyjnie od innych pomieszczeń i ciągów komunikacyjnych pomieszczenie, odpowiednio oznaczone, służące wyłącznie do palenia wyrobów tytoniowych zaopatrzone w wywiewną wentylację mechaniczną lub system filtracyjny w taki sposób, aby dym tytoniowy nie przenikał do innych pomieszczeń”¹⁸:

- 1) w domach pomocy społecznej lub domach spokojnej starości;
- 2) w hotelach;
- 3) w obiektach służących obsłudze podróżnych;
- 4) na terenie uczelni;
- 5) w pomieszczeniach zakładów pracy;
- 6) w lokalach gastronomiczno-rozrywkowych¹⁹.

Właściciel lub zarządzający lokalem gastronomiczno-rozrywkowym z co najmniej dwoma pomieszczeniami przeznaczonymi do konsumpcji, może wyłączyć spod zakazu określonego w art. 5 u.a., zamknięte pomieszczenie konsumpcyjne, wyposażone w wentylację zapewniającą, aby dym tytoniowy nie przenikał do innych pomieszczeń²⁰.

Biorąc powyższe pod uwagę należy stwierdzić, że w sytuacji lokalu gastronomiczno-rozrywkowego składającego się z kilku pomieszczeń, nie jest dozwolone, aby przejście do sali przeznaczonej dla osób niepalących odbywało się przez lokum, w którym można palić wyroby tytoniowe²¹. Taka lokalizacja sal wymusza konieczność przejścia przez miejsce przeznaczone dla palących i powoduje, że osoba niepaląca jest wystawiona na negatywne skutki dymu tytoniowego, co bez wątpienia jest okolicznością niezgodną z celem ustawy antynikotynowej, określonym chociażby w art. 3. pkt 1 u.a., jakim jest ochrona prawa

---

¹⁷ Art. 5a ust. 1 u.a.

¹⁸ Art. 2 pkt 9 u.a.

¹⁹ Art. 5a ust. 3 u.a.

²⁰ Art. 5a ust. 4 u.a.

²¹ Wyrok NSA z dnia 10 kwietnia 2014 r., II OSK 2739/12, CBOSA.

niepalących do życia w środowisku wolnym od dymu tytoniowego²². Oznacza to, że sala dla palących nie powinna być salą przechodnią, lecz salą docelową i co jest istotne, wyposażoną w wentylację uniemożliwiającą przenikanie dymu tytoniowego do sali dla niepalących²³. Jednakże, aby właściciel lub zarządzający lokalem gastronomiczno-rozrywkowym mógł skorzystać z wyłączenia przewidzianego w art. 5a ust. 4 u.a., musi dysponować, co najmniej dwoma pomieszczeniami do konsumpcji, ponieważ jedno z nich można wyłączyć spod zakazu palenia.

Mając na uwadze powyższe rozważania, nie można podzielić poglądu zgodnie, z którym z jednego pomieszczenia można wydzielić, np. za pomocą szklanej ścianki, parawanu niewielkie drugie pomieszczenie, ponieważ byłoby to działanie *contra legem* i zaprzeczałoby *ratio legis* analizowanej ustawy²⁴. To, że prawodawca dając możliwość wyłączenia spod zakazu palenia jednego z pomieszczeń w lokalach gastronomiczno-rozrywkowych, nie określił *expressis verbis* jego wielkości nie oznacza dowolności i tworzenia dysproporcji w postaci pomieszczeń przeznaczonych dla osób niepalących o bardzo małej powierzchni w porównaniu do ogólnej powierzchni, ponieważ taka interpretacja naruszałaby cel i istotę ustawy o ochronie zdrowia przed następstwami używania tytoniu²⁵. Tożsame w tej mierze stanowisko prezentuje judykatura, głosząc, iż „zgodzić się należy z okolicznością, że ustawodawca dopuszczając w art. 5a ust. 4. ww. ustawy (w przypadku lokalu gastronomiczno-rozrywkowego z co najmniej dwoma pomieszczeniami przeznaczonymi do konsumpcji) wyłączenie spod zakazu palenia wyrobów tytoniowych zamkniętego pomieszczenia konsumpcyjnego, nie określił wielkości tego pomieszczenia, stosunku, w jakim powinien pozostawać w odniesieniu do pomieszczeń objętych zakazem, jego położenia ani też dodatkowych warunków takich jak posiadanie oddzielnego wejścia. Jednak znowu trzeba odwołać się do celu ustawy i wskazać należy, że brak takich szczegółowych ustawowych wymagań nie może być podstawą do dowolnej interpretacji zapisów ww. ustawy, sprzecznej z jej podstawowym założeniem jakim jest przeciwdziałanie uzależnieniu od używania tytoniu i wyrobów tytoniowych oraz ochrona zdrowia przed jego następstwami”²⁶. W przeciwnym razie doszłoby do odwrócenia zasady przyjętej w ustawie o ochronie przed następstwami używania tytoniu i wyrobów tytoniowych, poprzez uznanie przestrzeni wolnej od dymu tytoniowego jako wyjątku co należy ocenić jako naruszenie przepisów w/w aktu prawnego²⁷.

Reasumując, podkreślić należy, że z unormowań ustawy o ochronie zdrowia przed następstwami używania tytoniu i wyrobów tytoniowych *explicite* wynika, że w pierwszej kolejności ustawodawca chroni sytuację prawną osób niepalących, a zatem wykładnię poszczególnych unormowań zamieszczonych w tym akcie prawnym należy przeprowadzać z tej właśnie perspektywy²⁸. Innymi słowy „skoro zasada konstytucyjnej ochrony zdrowia oznacza również zagwarantowanie niepalącym prawa do życia w

²² Wyrok WSA w Warszawie z dnia 18 czerwca 2012 r., VII SA/Wa 477/12, CBOSA.

²³ Wyrok WSA w Gliwicach z dnia 4 kwietnia 2013 r., IV SA/GI 749/12, CBOSA.

²⁴ Wyrok NSA z dnia 10 kwietnia 2014 r., II OSK 2739/12, CBOSA.

²⁵ Tamże.

²⁶ Wyrok WSA w Warszawie z dnia 18 czerwca 2012 r., VII SA/Wa 477/12, CBOSA.

²⁷ Wyrok WSA w Warszawie z dnia 6 grudnia 2011 r., VII SA/Wa 1871/11, CBOSA; wyrok WSA w Warszawie z dnia 18 czerwca 2012 r., VII SA/Wa 477/12, CBOSA.

²⁸ Wyrok WSA w Gliwicach z dnia 4 kwietnia 2013 r., IV SA/GI 749/12, CBOSA.

środowisku wolnym od dymu tytoniowego (art. 3 pkt 1 ustawy), to należy im zapewnić korzystanie z usługi gastronomicznej w powietrzu wolnym od substancji smolistych i nikotyny. Właściciele lub zarządcy lokali są obowiązani do przestrzegania tego prawa²⁹.

Uwzględniając powyższe wyjątki, w których ustawodawca dopuszcza możliwość palenia wyrobów tytoniowych należy zauważać i jednocześnie postawić pytanie, co z ochroną pracowników³⁰, którzy będą musieli, np. sprzątać palarnię, serwisować, (naprawiać) ? Czy nie będą narażeni na wdychanie szkodliwych substancji? Podobnie przedstawia się sytuacja pracowników w wydzielonych zamkniętych pomieszczeniach konsumpcyjnych w lokalach gastronomiczno-rozrywkowych³¹, gdzie właściciel lub zarządzający wydzielił jeden z nich, w którym można palić wyroby tytoniowe. I tak, np. kelnerzy serwujący posiłki i napoje w takim pomieszczeniu będą narażeni na wyjątkowo duże stężenie dymu tytoniowego przez cały czas swojej pracy (ok 12 h dziennie)³², podczas obsługi przebywających tam gości³³. Ten problem dostrzegalny jest również w ustawodawstwie unijnym, w którym wskazuje się, że „brak kompleksowych przepisów dotyczących środowisk wolnych od dymu tytoniowego (w szczególności w sektorze hotelarsko-gastronomicznym i rekreacji) powoduje nierówność poszczególnych grup zawodowych i społeczno-ekonomicznych, gdyż pracownicy w sektorze gastronomii i hotelarstwa mogą być trzykrotnie częściej narażeni na dym tytoniowy przez ponad pięć godzin dziennie niż pracownicy biurowi”³⁴.

Przechodząc do rozwiązania przedstawionego ww. problemu w regulacjach krajowych, należy w pierwszej kolejności przywołać art. 68 ust. 1 Konstytucji RP, zgodnie z którym każdy (w tym także osoba pracująca)³⁵ ma prawo do ochrony zdrowia, rozumianej szeroko³⁶, m.in. w kategoriach zbiorowych z odpowiednim obowiązkiem władz publicznych (w zakresie legislacji i administracji zdrowia oraz konstytucyjnej i sądowej kontroli wykonywania ochrony zdrowia)³⁷. Innymi słowy, ochrony zdrowia, która w Polsce została podniesiona do rangi konstytucyjnej już w okresie

²⁹ S. Cebulski, *Świeższy oddech, wyższe zarobki*, Lex nr 18861/1.

³⁰ Przez pracownika należy rozumieć nie tylko osoby zatrudnione na podstawie umów o pracę, ale także osoby „współpracujące” na podstawie innych tytułów prawnych, np. umów cywilnoprawnych (zlecenia, o dzieło), itp.

³¹ Np. bary, restauracje, dyskoteki, puby, kluby, itp.

³² Zob. K. Konieczko, K. Polańska, W. Hanke, *Ochrona pracowników przed narażeniem na środowiskowy dym tytoniowy – analiza uregulowań prawnych w Unii Europejskiej i w Polsce*, *Medycyna Pracy* 2011, nr 62(4), s. 415 i nast.

³³ K. Polańska, W. Hanke, K. Konieczko, *Wpływ rozwiązań legislacyjnych ograniczających bierną ekspozycję na dym tytoniowy w miejscu pracy na częstość występowania schorzeń układu oddechowego wśród pracowników lokali gastronomiczno-rozrywkowych – przegląd badań epidemiologicznych*, *Medycyna Pracy* 2011, nr 62(3), s. 298 i nast.

³⁴ Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 26 listopada 2009 r. w sprawie środowisk wolnych od dymu tytoniowego, <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P7-TA-2009-0100+0+DOC+XML+V0//PL>.

³⁵ W. Skrzydło, *Konstytucja...*, Lex/el.

³⁶ Wyrok TK z dnia 22 lipca 2008 r., K 24/07, Lex nr 402809.

³⁷ J. Jończyk, *Ochrona zdrowia*, Państwo i Prawo 2007, nr 2, s. 3-15; tenże *Zasady i modele ochrony zdrowia*, Państwo i Prawo 2010, nr 8, s. 2 i nast.

międzywojennym³⁸, obejmuje swym zakresem również prawo jednostki do życia i pracy w środowisku wolnym od dymu tytoniowego³⁹.

Na mocy art. 15 Kodeksu pracy⁴⁰ pracodawca jest obowiązany zapewnić pracownikom bezpieczne i higieniczne warunki pracy, w tym m.in. wykonywanie pracy w środowisku wolnym od dymu tytoniowego. Zatem obowiązek pracodawcy wynikający z art. art. 15 k.p. – podniesionego do rangi podstawowej zasady prawa pracy – ma niewątpliwie na celu zapewnienie pracownikowi bezpiecznych warunków pracy, przez co należy rozumieć zobowiązanie pracodawcy do zapewnienia pracownikowi faktycznego bezpieczeństwa⁴¹. Znajduje to odzwierciedlenie w orzecznictwie sądowym, gdzie czytamy, że „na mocy norm art. 15 i art. 207 K.p. pracodawca ponosi odpowiedzialność za stan bezpieczeństwa i higieny pracy w zakładzie pracy oraz obowiązany jest chronić zdrowie i życie pracowników, poprzez zapewnienie bezpiecznych i higienicznych warunków pracy przy odpowiednim wykorzystaniu osiągnięć nauki i techniki”⁴². W przeciwnym razie pracodawca odpowiada na podstawie art. 415 Kodeksu cywilnego⁴³ za szkodę wyrządzoną pracownikowi wskutek zaniechania zapewnienia mu bezpiecznych warunków pracy⁴⁴ i ewentualne narażenie na szwank zdrowia, bądź życia poprzez doprowadzenie go do choroby zawodowej⁴⁵. Co więcej, „podjęcie przez pracownika pracy zawodowej ze świadomością zagrożeń, jakie stwarza ona dla jego zdrowia lub życia nie zwalnia pracodawcy od odpowiedzialności za bezpieczeństwo i higienę pracy – ochronę zdrowia i życia tej osoby lub ogranicza tę odpowiedzialność”⁴⁶. Innymi słowy każdy obywatel, zgodnie z art. 66 ust. 1 Konstytucji RP, ma prawo do bezpiecznych i higienicznych warunków pracy⁴⁷, a sposób realizacji tego prawa oraz obowiązki pracodawcy określa ustawa Kodeks pracy. I dla przykładu, zgodnie z treścią art. 207 § 1 K.p. pracodawca ponosi odpowiedzialność za stan bezpieczeństwa i higieny pracy w zakładzie pracy. W sytuacji zaniedbania obowiązku zapewnienia pracownikom bezpiecznego stanowiska pracy uzasadnia odpowiedzialność pracodawcy na zasadzie winy⁴⁸.

Należy jednak raz jeszcze podkreślić, iż według art. 5 ust. 1 u.a. zabrania się palenia wyrobów tytoniowych, m.in. w pomieszczeniach zakładów pracy z zastrzeżeniem art. 5a ust. 3 u.a., czyli sytuacji, kiedy właściciel lub zarządzający może wyznaczyć palarnię w tych pomieszczeniach. Tym samym miejscami dozwolonymi do palenia wyrobów tytoniowych mogą być wyłącznie palarnie, a nie miejsca na zewnątrz budynków, przy drzwiach, klatkach schodowych, tarasach, balkonach, rampach etc., ponieważ nie chronią

³⁸ Szerzej R. Kubiak, *Prawo medyczne 2014*, Legalis/el

³⁹ B. Banaszak, *Konstytucja...*, Legalis/el.

⁴⁰ Ustawa z dnia 26 czerwca 1974 r., Kodeks pracy, tekst jednolity: Dz.U. z 2014 r., poz. 1502 ze zm.; dalej: K.p

⁴¹ Wyrok SN z dnia 19 grudnia 1980 r., I PR 87/80, Lex nr 14567.

⁴² Wyrok SA w Katowicach z dnia 27 marca 2015 r., III APa 53/14, Lex nr 1677078.

⁴³ Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny, tekst jednolity: Dz.U. z 2014 r., ze zm., dalej: K.c.

⁴⁴ Wyrok SN z dnia 13 maja 2004 r., II UK 371/03, <http://www.sn.pl/sites/orzecznictwo/Orzeczenia1/II%20UK%20371-03-1.pdf>.

⁴⁵ Wyrok SN z dnia 7 czerwca 2011 r., II PK 324/10, Lex nr 1095828.

⁴⁶ Wyrok SN z dnia 27 stycznia 2011 r., II PK 175/10, Lex nr 1130827.

⁴⁷ Wyrok WSA we Wrocławiu z dnia 24 listopada 2009 r., IV SA/Wr 359/09, Lex nr 551964.

⁴⁸ Wyrok SA w Szczecinie z dnia 27 lutego 2014 r., III APa 14/13, Lex nr 1461154.

one osób niepalących przed skutkami, tzw. biernego palenia, a tym samym następuje sprzeczność z celem ustawy o ochronie zdrowia przed następstwami używania tytoniu i wyrobów tytoniowych⁴⁹. Innymi słowy, pracodawca może, ale nie musi wyznaczyć palarnię w zakładzie pracy. W konsekwencji na pracodawcy nie spoczywa *ex lege* powinność wyodrębnienia i przystosowania pomieszczeń (palarni) przeznaczonych do palenia wyrobów tytoniowych⁵⁰. Stanowisko respektujące tę zasadę można znaleźć zarówno w orzeczeniach, jak i poglądach piśmiennictwa, gdzie podnosi się, że „urządzenie w zakładzie palarni nie jest obowiązkiem pracodawcy, ponieważ obowiązek ten został zniesiony w wyniku nowelizacji § 2 pkt 2 r.p.b.h.p., wprowadzonej rozporządzeniem zmieniającym z dnia 4 sierpnia 2011 r. (Dz. U. Nr 173, poz. 1034), obowiązującym od dnia 6 września 2011 r.”⁵¹. Na zakończenie warto odnotować, że w piśmiennictwie powszechny jest pogląd, iż „powstrzymanie się pracodawcy od urządzenia w jednym z pomieszczeń zakładu pracy palarni jest równoznaczne z milczącym i legalnym zaaprobowaniem przez pracodawcę generalnego oddziaływania ustawowego zakazu palenia tytoniu w każdym pomieszczeniu zakładu pracy”⁵². Innymi słowy, jeżeli właściciel lub zarządca (pracodawca) nie wyznaczy palarni, to z mocy prawa obowiązuje całkowity zakaz palenia wyrobów tytoniowych⁵³. Ponadto zakazu palenia wyznaczonego rangą ustawową, czy też uchwałą rady gminy nie można w żaden sposób rozpatrywać w kategoriach dyskryminacyjnych, ponieważ kardynalnym dobrem chronionym przez ustawodawcę jest ochrona zdrowia przed substancjami toksycznymi wydzielającymi się w wyniku palenia wyrobów tytoniowych.

4. UPRAWNIENIE RADY GMINY DO USTALENIA STREF WOLNYCH OD DYMU TYTONIOWEGO

Rada gminy może ustalić, w drodze uchwały, dla terenu gminy⁵⁴ inne niż wymienione w art. 5 ust. 1 u.a. miejsca przeznaczone do użytku publicznego⁵⁵ jako strefy wolne od

⁴⁹ Wyrok WSA w Łodzi z dnia 20 września 2007 r., III SA/Łd 382/07, CBOSA.

⁵⁰ R. Gola, *Nowe obowiązki pracodawców w związku z ograniczeniem palenia tytoniu*, Służba Pracownicza 2010, nr 12, s. 18.

⁵¹ K. Jaśkowski, E. Maniewska, *Komentarz aktualizowany do ustawy z dnia 26 czerwca 1974 r. Kodeks pracy 2015*, Lex/el.

⁵² M. Kobak, W. Maciejko, *Pracownicze prawo do powietrza wolnego od dymu tytoniowego w świetle orzecznictwa sądów administracyjnych*, Praca i Zabezpieczenie Społeczne 2008, nr 7, s. 31.

⁵³ P. Wilczyński, *Wolność palenia wyrobów tytoniowych? Artykuł dyskusyjny*, Administracja. Teoria. Dydaktyka. Praktyka 2007, nr 3, s. 62.

⁵⁴ P. Chmielnicki, S. Płazek, *Prawa i obowiązki jednostek samorządu terytorialnego związane z ochroną zdrowia przed następstwami palenia tytoniu*, Przegląd Prawa Publicznego 2007, nr 1-2, s. 54.

⁵⁵ Zwrot „miejsce przeznaczone do użytku publicznego” z powodu braku definicji legalnej należy rozumieć jako miejsce (np. przestrzeń, powierzchnia ziemska) dostępne dla nieograniczonej liczby osób (ogólnodostępna) i przeznaczone dla każdego do wspólnego użytku z prawem do nieodpłatnego korzystania – por. wyrok WSA w Gliwicach z dnia 9 lipca 2014 r., II SA/Gl 258/14, CBOSA; wyrok WSA w Poznaniu z dnia 9 października 2013 r., IV SA/Po 725/13, CBOSA; wyrok WSA w Poznaniu z dnia 28 sierpnia 2013 r., IV SA/Po 548/13, CBOSA; wyrok WSA w Poznaniu z dnia 20 listopada 2009 r., II SA/Po 317/09, CBOSA; A. Ostapski, *Kompetencja rady gminy do ustalenia stref wolnych od dymu tytoniowego*, Samorząd Terytorialny 2009, nr 6, s. 64.

dymu tytoniowego⁵⁶. Zatem na podstawie delegacji ustawowej rada gminy posiada fakultatywne uprawnienie⁵⁷ do wprowadzenia – a mówiąc precyzyjnie rozszerzenia ustawowego katalogu – miejsc, w których obowiązuje zakaz palenia tytoniu, niż określone przez ustawodawcę w art. 5 ust. 1 u.a.⁵⁸.

W myśl przepisu art. 87 ust. 2 Konstytucji RP akty prawa miejscowego są źródłami powszechnie obowiązującego prawa Rzeczypospolitej Polskiej na obszarze działania organów, które je ustanowiły. Charakteryzują się tym, że mogą regulować postępowanie wszystkich kategorii adresatów (obywateli, organów, organizacji publicznych i prywatnych)⁵⁹, a przez co zawierać muszą wypowiedzi wyznaczające adresatom pewien sposób zachowania się: mogą to być nakazy, zakazy lub uprawnienia, ponieważ akty o charakterze jedynie opisowym, ocennym, czy wyrażające jedynie postulaty nie są aktami prawa miejscowego⁶⁰. Należy jednak zauważyć, że „tylko ustawodawca, posługując się nazwami ogólnymi, może formułować normy generalne, odnoszące się do niezindywidualizowanej grupy odbiorców. Działająca na mocy upoważnienia ustawowego gmina, stanowiąc przepisy lokalne, w których ustanawia się dodatkowe zakazy, powinna używać nazw zindywidualizowanych (jednostkowych bądź grupowych), pozwalających odróżnić je – także ze względu na ich charakter – od innych podobnych miejsc, obiektów i obszarów”⁶¹.

Redakcja art. 5 ust. 4 u.a. wskazuje, że upoważnienie dla rady gminy do wprowadzenia stosownych zakazów palenia tytoniu i wyrobów tytoniowych nie ma służyć generalizacji, ale jedynie poszerzeniu zakazu stosowania tego typu zakazów, także na inne miejsca przeznaczone do użytku publicznego i to wyłączenie o tyle, o ile okaże się, to uzasadnione ze względu na ich charakter⁶². Innymi słowy akty prawa miejscowego nie mogą być autonomiczne, wydawane bez wyraźnego upoważnienia ustawowego oraz nie mogą regulować materii ustawowych, a tym bardziej wykraczać poza unormowania ustawowe⁶³. Rada gminy nie może także „subdelegować kompetencji do ustanowienia stref wolnych od dymu tytoniowego”⁶⁴.

Uchwała rady gminy powtarzająca (bądź modyfikująca, czy też zmieniająca) regulacje ustawowe dotyczące miejsc, w których obowiązuje bezwzględny zakaz palenia będzie

⁵⁶ Art. 5 ust. 4 u.a.

⁵⁷ M. Balwicka-Szczyrba, Ł. Balwicki, *Praktyka korzystania przez rady gminy z kompetencji do wprowadzania stref wolnych od dymu tytoniowego*, Samorząd Terytorialny 2010, nr 9, s. 60.

⁵⁸ J. Wilk, *Ustawa o ochronie zdrowia przed następstwami używania tytoniu i wyrobów tytoniowych – ustalenie stref wolnych od dymu tytoniowego*, Nowe Zeszyty Samorządowe 2015, nr 1, s. 81 i nast.; wyrok WSA w Opolu z dnia 23 października 2014 r., II SA/Op 334/14, CBOSA.

⁵⁹ Wyrok WSA w Kielcach z dnia 30 września 2010 r., II SA/Ke 436/10, CBOSA.

⁶⁰ Wyrok WSA w Lublinie z dnia 9 marca 2007 r., II SA/Lu 965/06, CBOSA.

⁶¹ Wyrok WSA w Warszawie z dnia 16 maja 2006 r., VI SA/Wa 1822/05, CBOSA; wyrok NSA z dnia 14 grudnia 2006 r., II GSK 236/06, CBOSA; wyrok SN z 17 kwietnia 1997 r., III RN 11/97, <http://www.sn.pl/sites/orzecznictwo/Orzeczenia1/III%20RN%2011-97.pdf>.

⁶² Rozstrzygnięcie nadzorcze Wojewody Małopolskiego z dnia 2 grudnia 2009 r., PN.0911-198/09, Lex nr 575038.

⁶³ Wyrok NSA z dnia 27 września 2007 r., II OSK 1046/07, CBOSA; D. Dąbek, *Prawo miejscowe samorządu terytorialnego*, Oficyna Wydawnicza Branta, Bydgoszcz-Kraków 2003, s. 74.

⁶⁴ J. Wilk, *Ustawa...*, *op. cit.*, s. 89.

uznana jako niezgodna z zasadami poprawnej legislacji⁶⁵ i jako istotnie naruszająca prawo, uznana za nieważną⁶⁶. Ten problem dostrzegalny jest również w orzecznictwie, w którym wskazuje się, że „uchwała rady gminy nie może regulować jeszcze raz tego, co jest już zawarte w obowiązującej ustawie. Taka uchwała, jako istotnie naruszająca prawo, jest nieważna. Zawsze bowiem tego rodzaju powtórzenie jest normatywnie zbędne, gdyż powtarzany przepis już obowiązuje, jak też jest dezinformujące. Trzeba bowiem liczyć się z tym, że powtórzony przepis będzie interpretowany w kontekście uchwały, w której go powtórzono, co może prowadzić do całkowitej lub częściowej zmiany intencji prawodawcy. Uchwała organu gminy nie powinna zatem powtarzać przepisów ustawowych, jak też nie może zawierać postanowień sprzecznych z ustawą”⁶⁷.

Rada gminy określając miejsca, w których mają obowiązywać zakazy palenia winna mieć na uwadze charakter tych miejsc, które powinny być uznane za obiekty o charakterze publicznym, jako stref wolnych od dymu tytoniowego⁶⁸. Tym samym delegacja ustanowiona w art. 5 ust. 4 u.a. pozwala na ustalenie miejsc przeznaczonych do użytku publicznego jako stref wolnych od tytoniu, ale jedynie ze względu na charakter danego miejsca, obiektu, tudzież obszaru, a nie przez wzgląd przykładowo na powtarzające się tam zakłócenia porządku i spokoju⁶⁹. Dla przykładu, „wprowadzanie zakazu palenia tytoniu na terenie otwartym, na mocy uchwały rady gminy (ponieważ uchwała ta odnosi się do sfery praw obywatelskich, trzeba przyjąć, iż stanowi akt prawa miejscowego), należy uznać za prawnie dopuszczalne”⁷⁰. Jednakże upoważnienie rady gminy do ustalenia w drodze uchwały, miejsc przeznaczonych do użytku publicznego jako stref wolnych od dymu tytoniowego innych niż reguluje analizowana ustawa antynikotynowa, nie upoważnia tego organu stanowiącego do określenia wysokości kary

---

⁶⁵ Będzie sprzeczna z dyrektywami legislacyjnymi zawartymi w „Zasadach techniki prawodawczej”, stanowiącej załącznik do rozporządzenia Prezesa Rady Ministrów z dnia 20 czerwca 2002 r. w sprawie „Zasad techniki prawodawczej” (Dz.U. z 2002 r., Nr 100, poz. 908). W myśl § 137 ww. załącznika w uchwałę nie powtarza się przepisów ustaw, ponieważ „naruszenie tej zasady techniki prawodawczej stanowi przede wszystkim nieuprawnione wejście prawodawcy miejscowego w sferę kompetencji zastrzeżonych wyłącznie dla ustawodawcy (twórcy prawa powszechnie obowiązującego), co może wywołać u adresatów norm wadliwe przekonanie, że transponowane na grunt lokalny normy prawa powszechnie obowiązującego, są jedynie normami prawa miejscowego, które wiążą wyłącznie na obszarze właściwości lokalnego prawodawcy” – wyrok WSA we Wrocławiu z dnia 20 maja 2008 r., III SA/Wr 204/08, Lex nr 507817. Zatem organy kontrolujące dany rodzaj aktu powinny stwierdzać w takiej sytuacji nieważność tej części aktu, która zawiera takie powtórzenie – G. Wierczyński, *Redagowanie i ogłaszanie aktów normatywnych. Komentarz 2009*, Lex/el; wyrok WSA w Gdańsku z dnia 18 kwietnia 2012 r., I SA/Gd 222/12, CBOSA.

⁶⁶ Wyrok WSA w Szczecinie z dnia 29 stycznia 2015 r., II SA/Sz 1099/14, CBOSA.

⁶⁷ Wyrok NSA z dnia 25 czerwca 2015 r., II OSK 1328/15, CBOSA; wyrok NSA z dnia 25 czerwca 2015 r., II OSK 1328/15, CBOSA; wyrok WSA w Olsztynie z dnia 9 czerwca 2015 r., II SA/Ol 362/15, CBOSA; wyrok WSA w Poznaniu z dnia 3 lutego 2015 r., IV SA/Po 582/14, CBOSA.

⁶⁸ Rozstrzygnięcie nadzorcze Wojewody Małopolskiego z dnia 2 grudnia 2009 r., PN.0911-198/09, Lex nr 575038.

⁶⁹ Rozstrzygnięcie nadzorcze Wojewody Małopolskiego z dnia 2 grudnia 2009 r., PN.II.0911-198-09, Lex nr 569994.

⁷⁰ P. Chmielnicki, S. Płazek, *Prawa...*, *op. cit.*, s. 54.

grzywny za nieprzestrzeganie zakazu palenia wyrobów tytoniowych w miejscach objętych tym zakazem⁷¹.

5. ASPEKTY SPOŁECZNE ZAKAZU PALENIA WYROBÓW TYTONIOWYCH

W dymie tytoniowym zidentyfikowano ponad 5 tys. związków toksycznych, do których należą m.in. tlenki azotu, dwutlenek węgla, amidy, imidy, laktamy, kwasy karboksylowe, aldehydy, ketony, estry, fenole, aminy, N-nitrozoaminy, policykliczne węglowodory aromatyczne, aminy aromatyczne, związki nitrozowe, metale ciężkie i tlenek węgla (popularnie zwany czadem)⁷². Według IARC (*International Agency for Research on Cancer* – Międzynarodowej Agencji Badań nad Rakiem) dla ponad 70 związków występujących w dymie tytoniowym udowodniono ich działanie rakotwórcze u ludzi i zwierząt laboratoryjnych⁷³. Należą do nich m.in. następujące karcynogeny: benzopiren, dibenzoantracen, N-nitrozodimetylamina, formaldehyd, benzen, 1,3-butadien, kadm oraz radiokatywny polon-210.

Dym tytoniowy wydychany przez osobę palącą bezpośrednio oraz pochodzący z palącej się końcówki papierosa (bierny) nie jest obojętny dla osób przebywających w jego otoczeniu, zawiera bowiem 4 razy więcej związków toksycznych (m.in. nitrozoamin, tlenku węgla, amoniaku), niż dym wdychany bezpośrednio przez palącego, w tym minimum 69 substancji o działaniu rakotwórczym, m.in. arsen, benzen, beryl, 1,3-butadien, kadm, chrom, nikiel, chlorek winylu, polon-210, tlenek etylu, formaldehyd, benzopiren oraz toluen⁷⁴. Warto także dodać, że wśród pracowników przedsiębiorstw branży gastronomicznej, w których pali się wyroby tytoniowe, ryzyko wystąpienia nowotworu płuc jest o 50 % wyższe niż wśród pracowników nienarażonych⁷⁵. Tytułem uzupełnienia należy wskazać, że czterogodzinne narażenie pracownika sektora hotelarsko-gastronomicznego na środowiskowy dym tytoniowy (zasadnie: rakotwórczy środowiskowy dym tytoniowy) w dyskotecę można porównać do mieszkania przez miesiąc z osobą palącą⁷⁶.

⁷¹ Rozstrzygnięcie nadzorcze Wojewody Podlaskiego z dnia 11 lipca 2008 r., NK.II.AŁ.0911-139/08, Lex nr 1731396; M. Balwicka-Szczyrba, Ł. Balwicki, *Praktyka...*, op. cit., s. 64; J. Wilk, *Ustawa...*, op. cit., s. 90.

⁷² A. Rodgman, T.A. Perfetti, *The composition of cigarette smoke: a catalogue of the polycyclic aromatic hydrocarbons*. Beitr. Tabakforschung Inti. 2006, nr 22, s. 13-69.

⁷³ IARC (2004). Tobacco smoke and involuntary smoking. IARC Monogr. Eval. Carcinog. Risks Hum., 83: 1–1438. PMID:15285078.

⁷⁴ Raport of National Cancer Institute (NIH) (2011). Secondhand Smoke and Cancer; <http://www.cancer.gov/about-cancer/causes-prevention/risk/tobacco/second-hand-smoke-fact-sheet> (dostęp 27.09.2015).

⁷⁵ Opinia Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego w sprawie wniosku dotyczącego zalecenia Rady w sprawie środowisk wolnych od dymu tytoniowego COM(2009) 328 wersja ostateczna - 2009/0088 (CNS) (2010/C 128/15) (Dz.U.UE C z dnia 18 maja 2010 r.), Dz.U.UE.C.2010.128.89 za M. Siegel, *Involuntary smoking in the restaurant workplace. A review of employee exposure and health effects*, "Journal of the American Medical Association", lipiec 1993, 28; 270(4), 490-493.

⁷⁶ Opinia Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego w sprawie wniosku dotyczącego zalecenia Rady w sprawie środowisk wolnych od dymu tytoniowego COM(2009) 328 wersja

Według danych *American Cancer Society* w Stanach Zjednoczonych około 480 tys. zgonów rocznie jest spowodowanych chorobami związanymi z paleniem wyrobów tytoniowych. Nawyk ten przyczynia się do śmierci większej liczby osób niż używanie alkoholu, narkotyków, wypadki samochodowe, samobójstwa, AIDS oraz zabójstwa⁷⁷. Palenie wyrobów tytoniowych zwiększa ryzyko powstania raka takich narządów, jak: płuca, krtani, jam ustna (język, wargi, policzki), nos i zatoki nosowe, tchawica, przełyk, żołądek, trzustka, szyjka macicy, nerki, pęcherz moczowy, jajniki, jelito grube i odbytnica. Zwiększa również ryzyko wystąpienia ostrych białaczek szpikowych. Szacuje się, iż 87% zgonów z powodu raka płuc u mężczyzn i 70% u kobiet jest spowodowanych paleniem papierosów⁷⁸. Jest to jeden z najczęstszych raków występujących u kobiet i mężczyzn i jednocześnie najtrudniejszy do leczenia. Na uwagę zasługuje fakt, iż wśród członków niektórych grup religijnych promujących zdrowy styl życia i zakazujących palenia wyrobów tytoniowych (np. Mormoni, Baptyści, Adwentyści Dnia Siódmego) rak płuc oraz inne typy raka związane z paleniem tytoniu występują rzadko⁷⁹.

Palenie wyrobów tytoniowych zwiększa ryzyko nie tylko nowotworów, ale także przyczynia się do wielu innych chorób, takich jak: choroby sercowo-naczyniowe, udary, nadciśnienie, tętniaki, zapalenie oskrzeli, astma, rozedma płuc. Wykazano, iż może obniżyć płodność, zwiększać ryzyko przedwczesnych porodów, poronień oraz martwych urodzeń⁸⁰. Osoby palące są narażone częściej na choroby dziąseł, osteoporozę, wrzody żołądka, chorobę tętnic obwodowych (tzw. PVD – *peripheral vascular disease*), zaćmę, a nawet ślepotę⁸¹. Bierni palacze są narażeni na zwiększone ryzyko zachorowania na raka płuc o około 20-30%, choroby serca o 25-30%, udary, chłoniaka, białaczkę, guzy mózgu, raka żołądka i pęcherza moczowego, a także na zwiększoną podatność na infekcje oraz obniżenie odporności⁸².

---

ostateczna - 2009/0088 (CNS) (2010/C 128/15) (Dz.U.UE C z dnia 18 maja 2010 r.), Dz.U.UE.C.2010.128.89 za M. Nebot et al., *Environmental tobacco smoke exposure in public places of European cities*, Tobacco Control, luty 2005 r., 14(1), s. 60-63; analogicznie K. Polańska, W. Hanke, K. Konieczko, *Ekspozycja pracowników lokali gastronomiczno-rozrywkowych na środowiskowy dym tytoniowy przed wprowadzeniem i po wprowadzeniu nowych rozwiązań prawnych – przegląd badań epidemiologicznych*, Medycyna Pracy 2011, nr 62 (2), s. 221.

⁷⁷ American Cancer Society. Cancer Facts & Figures 2014. Atlanta, Ga. 2014.

⁷⁸ Raport of National Cancer Institute (NIH) (2014). Harms of Cigarette Smoking and Health Benefits of Quitting; <http://www.cancer.gov/about-cancer/causes-prevention/risk/tobacco/cessation-fact-sheet> (dostęp 27.09.2015).

⁷⁹ L.C. Thygesen, N.C. Hvidt, H.P. Hansen, A. Hoff, L. Ross, C. Johansen, *Cancer incidence among Danish Seventh-day Adventists and Baptists*. Cancer Epidemiol. 2012, nr 36(6), s. 513-518; E. Grundmann, *Cancer morbidity and mortality in USA Mormons and Seventh-day Adventists*. Arch. Anat. Cytol. Pathol. 1992, nr 40(2-3), s. 73-78.

⁸⁰ A. Hackshaw, C. Rodeck, S. Boniface, *Maternal smoking in pregnancy and birth defects: a systematic review based on 173 687 malformed cases and 11.7 million controls*. Hum. Reprod 2011. Update 17(5): 589-604.

⁸¹ Centers for Disease Control and Prevention (CDC). Health Effects of Cigarette Smoking; www.cdc.gov/tobacco/data_statistics/fact_sheets/health_effects/effects_cig_smoking/index.htm (dostęp 27.09.2015)

⁸² Raport of National Cancer Institute (NIH) (2011). Secondhand Smoke and Cancer; <http://www.cancer.gov/about-cancer/causes-prevention/risk/tobacco/second-hand-smoke-fact-sheet> (dostęp 27.09.2015).

Palenie wyrobów tytoniowych nie jest obiektywną potrzebą fizjologiczną każdego człowieka, lecz jedynie uzależnieniem (nałogiem), któremu niektórzy ulegają⁸³. Nałóg ten oprócz problemów związanych z jego leczeniem wpływa także destrukcyjnie m.in. na sfery życia rodzinnego, czy też zawodowego, a szerzej ekonomicznego⁸⁴. Przykładowo, dzieci palaczy częściej stają się uzależnione od używania tytoniu i wyrobów tytoniowych, niż dzieci osób niepalących⁸⁵. Można postawić pytanie, czy rodzice-palacze chcą, aby ich dzieci też były uzależnione od nałogu. *Prima facie* odpowiedź będzie twierdząca, gdyż sami swoim zachowaniem dają taki, a nie inny wzorzec. Tytułem poparcia, „badanie (...) przeprowadzone w 2009 roku na Mazowszu pokazało, że ponad 52% młodzieży w wieku 13–15 lat mieszkało w domach, gdzie palono w ich obecności i ponad 70% znajdowało się w pobliżu osób palących poza domem. W 2007 roku 48% dorosłych palaczy przyznawało się do palenia w obecności dzieci. Wśród tych, którzy palili w obecności dzieci, 27% zadeklarowało palenie w obecności kobiet w ciąży”⁸⁶. Natomiast według innych badań: ponad 70 proc. młodzieży palącej ma palących rodziców⁸⁷, pamiętając, że ilość dorosłych palaczy w Polsce wynosi około 10 milionów (30,3% dorosłych z czego 36,9% mężczyzn i 24,4% kobiet)⁸⁸.

Leczenie uzależnienia od używania tytoniu jest finansowane na zasadach określonych w przepisach o świadczeniach opieki zdrowotnej finansowanych ze środków publicznych⁸⁹, czyli wydatki te są pokrywane przez całe społeczeństwo. I tak, liczba zgonów w Polsce bezpośrednio wynikających z palenia tytoniu wynosi blisko 90 tys. przypadków rocznie, z czego w przypadku biernego narażenia na dym tytoniowy osób niepalących rocznie umiera blisko 2 tys. niepalących, głównie z powodu choroby

---

⁸³ Postanowienie WSA w Poznaniu z dnia 13 grudnia 2007 r., IV SA/Po 617/07, CBOSA; wyrok WSA w Poznaniu z dnia 2 grudnia 2010 r., IV SA/Po 919/10, CBOSA.

⁸⁴ Średnia strata ekonomiczna z powodu śmierci spowodowanej aktywnym lub biernym paleniem wynosi w naszym kraju ok. 621 tys. zł na osobę – corocznie państwo traci ok. 27 mld zł. Koszty te znacznie przekraczają wpływy z podatku akcyzowego na wyroby tytoniowe (16 mld zł w 2009 r.) – W. Tomczak, Ł. Balwicki, M. Brzeziński, M. Boike, *Miejsca pracy wolne od dymu tytoniowego. Poradnik dla pracodawców*, Wyd. Polskie Towarzystwo Programów Zdrowotnych, Gdańsk 2011, s. 6.

⁸⁵ P. Szreniawski, *Strefa wolna od dymu tytoniowego w zakładach publicznych*, [w:] E. Ura (red.), *Prawne gwarancje ochrony praw jednostki wobec działań administracji publicznej*, Wyd. Mitel, Rzeszów 2002, s. 488.

⁸⁶ M. Weresa, Ch. Czart-Ciecierski, R. Cherukupalli, *Raport w sprawie opodatkowania wyrobów tytoniowych sfinansowany przez organizację Bloomberg Philanthropies oraz fundację Bill and Melinda Gates Foundation w ramach Inicjatywy Bloomberga na Rzecz Ograniczenia Używania Tytoniu*,

⁸⁷ *Eksperci: w Polsce 50 tys. zgonów rocznie związanych z paleniem tytoniu*, http://www.pap.pl/palio/html.run?_Instance=cms_www.pap.pl&_PageID=1&s=infopakiet&dz=nauka&idNewsComp=&filename=&idnews=215004&data=&status=biezace&_CheckSum=-1520043764.

⁸⁸ M. Weresa, Ch. Cz. Ciecierski, R. Cherukupalli, *Ekonomiczne aspekty palenia tytoniu i opodatkowania wyrobów tytoniowych w Polsce*, http://global.tobaccofreekids.org/files/pdfs/po/Poland_tobacco_taxes_report_po.pdf; W. Tomczak, Ł. Balwicki, M. Brzeziński, M. Boike, *Miejsca pracy wolne od dymu tytoniowego. Poradnik dla pracodawców*, Wyd. Polskie Towarzystwo Programów Zdrowotnych, Gdańsk 2011, s. 12.

⁸⁹ Art. 11 u.a.

niedokrwiennej serca, udaru mózgu, raka płuca i przewlekłych chorób układu oddechowego⁹⁰.

6. PODSUMOWANIE

Ustawa o ochronie przed następstwami używania tytoniu i wyrobów tytoniowych, wymaga bezzwłocznej „korekty prawnej”. *In fine* poczynić można kilka uwag *de lege ferenda*.

W pierwszej kolejności ustawodawca powinien zmienić tytuł obowiązującej ustawy o ochronie przed następstwami używania tytoniu i wyrobów tytoniowych na ustawę antynikotynową. Zastosowanie tej nazwy wydaje się bardziej adekwatne, a tym samym metodologicznie właściwsze⁹¹.

Po drugie, ustawa antynikotynowa w art. 5 ust. 1 u.a. nie wskazuje zakazu palenia, np. w częściach wspólnych budynków mieszkalnych wielorodzinnych, tj. na klatce schodowej, piwnicach, korytarzach piwnicznych, balkonów, itp. W literaturze przedmiotu podkreśla się, że „poza zakresem ustawowych zakazów palenia zgodnie z art. 5 ust. 1 ustawy [z 1995 r. o ochronie zdrowia przed następstwami używania tytoniu i wyrobów tytoniowych] pozostają zamknięte miejsca publiczne, inne niż enumeratywnie wymienione we wskazanym artykule, wyodrębnione ze względu na kryterium dostępności [...] miejsca dostępne dla ogółu społeczeństwa niezależnie od ich sytuacji własnościowej i prawa dostępu do nich. Wydaje się, że takim obszarem są przykładowo klatki schodowe wspólnot mieszkaniowych, czy tunele”⁹². Jak wynika z powyższego, ustawodawca co od zasady nie przewidział problemu palenia wyrobów tytoniowych w ww. miejscach, co powodując wdychanie rakotwórczego dymu przez osoby niepalące⁹³. Tym samym, przy najbliższej nowelizacji należy objąć te miejsca zakazem palenia⁹⁴, ale w taki sposób, aby frazeologia zastosowana w tej regulacji nie przyprawiała o ból głowy każdego interpretatora⁹⁵. Przecież konstytucyjna gwarancja prawa do ochrony zdrowia [art. 68 ust. 1 Konstytucji] nakłada na władze publiczne obowiązek respektowania prawa osób

⁹⁰ Odpowiedź podsekretarza stanu w Ministerstwie Zdrowia – z upoważnienia ministra – na interpelację nr 25327 w sprawie palenia tytoniu na terenie klatki schodowej w budynku wielorodzinnym, <http://www.sejm.gov.pl/Sejm7.nsf/InterpelacjaTresc.xsp?key=09413ADF>.

⁹¹ L. Wengler, P. Popowski, E. Adamska-Pietrzak, M. Balwicka-Szczyrba, Ł. Balwicki, I. Adrych-Brzezińska, K. Trzeciak-Bilska, *Wybrane aspekty polskiego prawa antytytoniowego jako narzędzia ograniczającego epidemię palenia tytoniu*, *Annales Academiae Medicae Gedanensis* 2012, nr 42, s. 82.

⁹² M. Balwicka-Szczyrba, Ł. Balwicki, *Ustawowy zakaz palenia wyrobów tytoniowych*, *Kwartalnik Prawa Publicznego* 2012, nr 1, s. 171.

⁹³ S. Cebulski, *Świeższy...*, Lex nr 18861/2.

⁹⁴ Nie można zgodzić się z poglądem Ministra Zdrowia, że regulacja tej strefy życia prywatnego za pomocą przepisów ustawy antynikotynowej wydaje się być niemożliwa do egzekwowania, a tym samym pozostałaby nieefektywna – odpowiedź podsekretarza stanu w Ministerstwie Zdrowia – z upoważnienia ministra – na interpelację nr 14590, <http://www.sejm.gov.pl/Sejm7.nsf/InterpelacjaTresc.xsp?key=09413ADF>. Nie wdając się w polemikę, wystarczy przywołać chociażby preambułę do ustawy antynikotynowej i ogromne problemy zdrowotne osób palących, a także ich rodzin.

⁹⁵ P. Chmielnicki, S. Płazek, *Prawa...*, *op. cit.*, s. 54.

niepalących do życia w środowisku wolnym od dymu tytoniowego⁹⁶, niezależnie czy jest to miejsce publiczne i jaka jest jego sytuacja własnościowa.

Po trzecie, ustawodawca powinien wprowadzić także zakaz palenia e-papierosów (elektronicznych papierosów) w miejscach publicznych, chociażby ze względów edukacyjnych, pamiętając jednocześnie, że nikotyna jest substancją toksyczną. Wydaje się jednak, że wyznaczenie dla tego typu „zwolenników nikotyny” wspólnych palarni wespół z tradycyjnymi użytkownikami tytoniu i wyrobów tytoniowych byłoby niezasadne, np. z powodu narażenia ich na skutki biernego palenia⁹⁷.

Po czwarte, zakaz palenia powinien obowiązywać *ex lege* we wszystkich miejscach publicznych⁹⁸, a także wszędzie tam, gdzie narażone są osoby niepalące na rakotwórczy dym tytoniowy, pamiętając, że nie istnieje bezpieczne narażenie na takie immisje⁹⁹. Ponadto osoby palące częściej niż osoby niepalące i byli palacze korzystają z krótko- i długoterminowych zwolnień lekarskich, zwiększając koszty ekonomiczne, a w przypadku zachorowań obciążając system opieki zdrowotnej, które ponosi całe społeczeństwo, a nie osoby odpowiedzialne za ich powstanie. Tym samym osoby niepalące mają prawo być chronione przed szkodliwymi dla ich zdrowia dymem tytoniowym, gdyż 44,2% dorosłych, czyli 14,1 mln osób, było narażonych na dym tytoniowy w domu, a 33,6% w miejscu pracy¹⁰⁰. Jak wykazuje doktryna, niskie zaangażowanie się rad gmin we wprowadzaniu stref wolnych od dymu tytoniowego w miejscach publicznych, skłania do postawienia postulatu, że to na ustawodawcy spoczywa główny ciężar rozszerzania tych miejsc analizowanym zakazem¹⁰¹.

Po piąte, należy opowiedzieć się za bardziej zdecydowanymi sankcjami prawnymi na rzecz walki z uzależnieniem od tytoniu i ograniczeniami narażenia ludzi niepalących na bierne wdychanie dymu tytoniowego. Sam ustawodawca zauważył, że „dotychczasowe miękkie, a zatem niejednoznaczne, regulacje zakazujące palenia tytoniu nie przyniosły konkretnych korzyści. Doświadczenia innych krajów, w których wprowadzono całkowity zakaz palenia – Włochy, Irlandia czy USA – dowiodły, iż warto wprowadzać zdecydowane przepisy zakazujące palenia tytoniu”¹⁰². Dla przykładu, kto pali wyroby tytoniowe w miejscach objętych zakazami określonymi w art. 5 u.a., powinien podlegać karze grzywny od 500 zł, a nie jak obecnie do 500 zł. Ponadto każdy, kto będąc właścicielem lub zarządzającym obiektem lub środkiem transportu, wbrew przepisom art. 5 ust. 1a u.a., nie umieszcza informacji o zakazie palenia tytoniu podlega karze grzywny

⁹⁶ A. Ostrzyżek, *Prawo do ochrony zdrowia w świetle artykułu 68 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 roku*, Prawo i Medycyna 2005, nr 21, s. 65 i nast.

⁹⁷ A. Sobczak, *Uwagi do projektu ustawy o zmianie ustawy o ochronie zdrowia przed następstwami używania tytoniu i wyrobów tytoniowych*, <https://legislacja.rcl.gov.pl/docs//2/12274456/12298900/12298903/dokument180534.pdf>.

⁹⁸ P. Wilczyński, *Wolność...*, *op. cit.*, s. 99 i nast.

⁹⁹ Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 26 listopada 2009 r. w sprawie środowisk wolnych od dymu tytoniowego, Dz.U.U.E.C.2010.285E.63.

¹⁰⁰ M. Weresa, Ch.Cz. Ciecierski, R. Cherukupalli, *Ekonomiczne...*

¹⁰¹ Co do zasady normowane przez rady gmin miejsca przeznaczone do użytku publicznego jako strefy wolne od dymu tytoniowego to przede wszystkim: przystanki komunikacji miejskiej, place zabaw, obiekty sportowe – M. Balwicka-Szczyrba, Ł. Balwicki, *Praktyka...*, *op. cit.*, s. 65; J. Wilk, *Ustawa...*, *op. cit.*, s. 90-91.

¹⁰² Uzasadnienie do projektu nowelizacji ustawy o ochronie zdrowia przed następstwami używania tytoniu i wyrobów tytoniowych, druk nr 1030, <http://orka.sejm.gov.pl/Druki6ka.nsf/wgdruku/1030/>.

od 2. 000 zł, a nie jak obecnie do 2. 000 zł. Oczywiście należy pamiętać, że potrzebny jest całościowy program działań o różnym zabarwieniu, np. politycznym, fiskalnym, edukacyjnym, aby przeciwdziałać epidemii palenia. Jednakże tylko szybkie i stanowcze egzekwowanie przepisów antynikotynowych zwiększy zamierzone skutki ustawodawcze.

Po szóste, należy wdrożyć systematyczną i skuteczną egzekucję zakazu palenia, m.in. poprzez lepszą edukację prawną w tym zakresie uprawnionych organów, np. policji, straży miejskiej, państwowej inspekcji sanitarnej, ponieważ „kultura polskiego palacza” odnośnie szacunku względem osób niepalących jest jeszcze mocno zakotwiczona w średniowieczu.

Po siódme, należy ograniczyć, a najlepiej wyeliminować „agresywną” aktywność lobbystyczną przedstawicieli i quasi-przedstawicieli przemysłu tytoniowego na kształt ustawy antynikotynowej, tak aby zapewnić transparentności procesów legislacyjnych w tym obszarze zdrowia publicznego¹⁰³. Jak zauważa M. Petryniak „najskuteczniejszą metodą podważania polityki antytytoniowej jest ograniczenie lub opóźnienie legislacyjnych zmian za pomocą narzędzi lobbingu. W tym celu środowiska protytoniowe zatrudniają profesjonalnych lobbystów, którzy w ich interesie występują w Sejmie lub na posiedzeniach sejmowych komisji w Polsce – tak było również w 2010 r. podczas prac nad nowelizacją ustawy, wprowadzającej zakaz palenia w miejscach publicznych”¹⁰⁴. Na marginesie warto tylko dodać, że „w ostatnim dziesięcioleciu przytłaczająca większość polskich ministrów zdrowia to ciężko uzależnieni palacze (troje z nich zmarło w tym czasie na raka płuc)”¹⁰⁵.

Poczynione uwagi nakazują uznać, iż „epidemia tytoniowa” sprawia, że ustawa o ochronie przed następstwami używania tytoniu i wyrobów tytoniowych wymaga dostosowania regulacji prawnych, tak aby finalnie utworzyć środowisko w pełni wolne od dymu tytoniowego. Co więcej, na prawodawcy ciąży obowiązek związany z ochroną zdrowia osób niepalących przed negatywnymi skutkami dymu tytoniowego¹⁰⁶, gdyż narażenie na bierne palenie tytoniu prowadzi do tych samych chorób jak w przypadku palenia czynnego. Niestety „jednocześnie zarówno w polskim sejmie jak i w większości resortów, regulacje dotyczące tytoniu (np. akcyza na wyroby tytoniowe czy dopłaty do upraw tytoniu) są dyskutowane bez powiązania z polityką prozdrowotną. Jest to niestety ilustracją ciągłego braku polityki „*heath in all policies*” (zdrowie we wszystkich politykach) promowanej przez takie organizacje jak Światowa Organizacja Zdrowia, Bank Światowy, Komisja Europejska czy międzynarodowe organizacje zdrowotne”¹⁰⁷.

¹⁰³ D. Kaleta, [w:] W. Tomczak, Ł. Balwicki, M. Boiken, M. Balwicka-Szczyrba, *Analiza działań przemysłu tytoniowego przeciwstawiających się skutecznej kontroli rynku i konsumpcji wyrobów tytoniowych w Polsce w latach 2006-2012*, Wyd. Polskie Towarzystwo Programów Zdrowotnych, Gdańsk 2013, s. 53.

¹⁰⁴ M. Petryniak, [w:] W. Tomczak, Ł. Balwicki, M. Boiken, M. Balwicka-Szczyrba, *Analiza...*, *op. cit.*, s. 52.

¹⁰⁵ K. Radziwiłł, [w:] W. Tomczak, Ł. Balwicki, M. Boiken, M. Balwicka-Szczyrba, *Analiza...*, s. 51.

¹⁰⁶ Wyrok WSA w Warszawie z dnia 22 marca 2006 r., II SA/Wa 1881/05, Lex nr 202353.

¹⁰⁷ A. Kozieł, [w:] W. Tomczak, Ł. Balwicki, M. Boiken, M. Balwicka-Szczyrba, *Analiza...*, *op. cit.*, s. 54.

BIBLIOGRAFIA**AKTY PRAWNE**

- [1] Ustawa z 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny, tekst jednolity: Dz.U. 2016, poz. 380 ze zm.
- [2] Ustawa z 26 czerwca 1974 r., Kodeks pracy, tekst jednolity: Dz.U. 2014, poz. 1502 ze zm.
- [3] Ustawa z 9 listopada 1995 r. o ochronie zdrowia przed następstwami używania tytoniu i wyrobów tytoniowych, tekst jednolity: Dz.U. 2015, poz. 298 ze zm.
- [4] Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r., Dz.U. 1997, nr 78, poz. 483 ze zm.
- [5] Ustawa z 6 września 2001 r. o dostępie do informacji publicznej, tekst jednolity: Dz.U. 2014, poz. 782 ze zm.
- [6] Rezolucja Parlamentu Europejskiego z 26 listopada 2009 r. w sprawie środowisk wolnych od dymu tytoniowego, <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P7-TA-2009-0100+0+DOC+XML+V0//PL>.

WYROKI

- [1] Wyrok TK z 11 maja 2007 r., K 2/07, http://otk.trybunal.gov.pl/OTK/otk_odp.asp?droga=doc.htm&sygnatura=K%202/07.
- [2] Wyrok TK z 22 lipca 2008 r., K 24/07, Lex nr 402809.
- [3] Wyrok SN z 19 grudnia 1980 r., I PR 87/80, Lex nr 14567.
- [4] Wyrok SN z 17 kwietnia 1997 r., III RN 11/97, <http://www.sn.pl/sites/orzecznictwo/Orzeczenia1/III%20RN%2011-97.pdf>.
- [5] Wyrok SN z 13 maja 2004 r., II UK 371/03, <http://www.sn.pl/sites/orzecznictwo/Orzeczenia1/II%20UK%20371-03-1.pdf>.
- [6] Wyrok SN z 27 stycznia 2011 r., II PK 175/10, Lex nr 1130827.
- [7] Wyrok SN z 7 czerwca 2011 r., II PK 324/10, Lex nr 1095828.
- [8] Wyrok SA w Szczecinie z 27 lutego 2014 r., III APa 14/13, Lex nr 1461154.
- [9] Wyrok SA w Katowicach z 27 marca 2015 r., III APa 53/14, Lex nr 1677078.
- [10] Wyrok WSA w Opolu z 5 lutego 2004 r., II SA/Wr 318/01, CBOSA.
- [11] Wyrok WSA w Warszawie z dnia 22 marca 2006 r., II SA/Wa 1881/05, Lex nr 202353.
- [12] Wyrok WSA w Warszawie z 16 maja 2006 r., VI SA/Wa 1822/05, CBOSA.
- [13] Wyrok WSA w Lublinie z 9 marca 2007 r., II SA/Lu 965/06, CBOSA.
- [14] Wyrok WSA w Łodzi z 20 września 2007 r., III SA/Łd 382/07, CBOSA.
- [15] Wyrok WSA we Wrocławiu z 20 maja 2008 r., III SA/Wr 204/08, Lex nr 507817.
- [16] Wyrok WSA w Poznaniu z 20 listopada 2009 r., II SA/Po 317/09, CBOSA.
- [17] Wyrok WSA we Wrocławiu z 24 listopada 2009 r., IV SA/Wr 359/09, Lex nr 551964.
- [18] Wyrok WSA w Kielcach z 30 września 2010 r., II SA/Ke 436/10, CBOSA.

- [19] Wyrok WSA w Poznaniu z dnia 2 grudnia 2010 r., IV SA/Po 919/10, CBOSA
- [20] Wyrok WSA w Warszawie z 6 grudnia 2011 r., VII SA/Wa 1871/11, CBOSA.
- [21] Wyrok WSA w Gdańsku z 18 kwietnia 2012 r., I SA/Gd 222/12, CBOSA.
- [22] Wyrok WSA w Warszawie z 18 czerwca 2012 r., VII SA/Wa 477/12, CBOSA.
- [23] Wyrok WSA w Gliwicach z 4 kwietnia 2013 r., IV SA/Gl 749/12, CBOSA.
- [24] Wyrok WSA we Wrocławiu z 27 sierpnia 2013 r., III SA/Wr 331/13, CBOSA.
- [25] Wyrok WSA w Poznaniu z 28 sierpnia 2013 r., IV SA/Po 548/13, CBOSA.
- [26] Wyrok WSA w Poznaniu z 9 października 2013 r., IV SA/Po 725/13, CBOSA.
- [27] Wyrok WSA w Gliwicach z 9 lipca 2014 r., II SA/Gl 258/14, CBOSA.
- [28] Wyrok WSA w Opolu z 23 października 2014 r., II SA/Op 334/14, CBOSA.
- [29] Wyrok WSA w Szczecinie z 29 stycznia 2015 r., II SA/Sz 1099/14, CBOSA.
- [30] Wyrok WSA w Poznaniu z 3 lutego 2015 r., IV SA/Po 582/14, CBOSA.
- [31] Wyrok WSA w Olsztynie z 9 czerwca 2015 r., II SA/Ol 362/15, CBOSA.
- [32] Postanowienie WSA w Poznaniu z 13 grudnia 2007 r., IV SA/Po 617/07, CBOSA.
- [33] Wyrok NSA z 30 października 2002 r., II SA 1956/02, Legalis nr 106369.
- [34] Wyrok NSA z 14 grudnia 2006 r., II GSK 236/06, CBOSA.
- [35] Wyrok NSA z 27 września 2007 r., II OSK 1046/07, CBOSA.
- [36] Wyrok NSA z 16 marca 2009 r., I OSK 1277/08, Legalis nr 240672.
- [37] Wyrok NSA z 10 kwietnia 2014 r., II OSK 2739/12, CBOSA.
- [38] Wyrok NSA z 25 czerwca 2015 r., II OSK 1328/15, CBOSA.

INNE

- [1] American Cancer Society, *Cancer Facts & Figures 2014*, Atlanta, Ga, 2014.
- [2] Centers for Disease Control and Prevention, *Health Effects of Cigarette Smoking*,
www.cdc.gov/tobacco/data_statistics/fact_sheets/health_effects/effects_cig_smoking/index.htm (dostęp: 27.09.2015).
- [3] *Eksperti: w Polsce 50 tys. zgonów rocznie związanych z paleniem tytoniu*,
http://www.pap.pl/palio/html.run?_Instance=cms_www.pap.pl&_PageID=1&s=infopakiet&dz=nauka&idNewsComp=&filename=&idnews=215004&data=&status=biezace&_Checksum=-1520043764.
- [4] IARC, *Tobacco smoke and involuntary smoking*, „IARC Monogr. Eval. Carcinog. Risks Hum.” 2004/83.
- [5] Odpowiedź podsekretarza stanu w Ministerstwie Zdrowia – z upoważnienia ministra – na interpelację nr 25327 w sprawie palenia tytoniu na terenie klatki schodowej w budynku wielorodzinnym,
<http://www.sejm.gov.pl/Sejm7.nsf/InterpelacjaTresc.xsp?key=09413ADF>.
- [6] Odpowiedź podsekretarza stanu w Ministerstwie Zdrowia – z upoważnienia ministra – na interpelację nr 14590,
<http://www.sejm.gov.pl/Sejm7.nsf/InterpelacjaTresc.xsp?key=09413ADF>.

- [7] Opinia Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego w sprawie wniosku dotyczącego zalecenia Rady w sprawie środowisk wolnych od dymu tytoniowego *COM(2009) 328 wersja ostateczna – 2009/0088 (CNS)* (2010/C 128/15) (Dz.U.UE C z 18 maja 2010 r.), Dz.U.UE.C.2010.128.89, cyt. za: M. Siegel, *Involuntary smoking in the restaurant workplace. A review of employee exposure and health effects*, „Journal of the American Medical Association” 270/4 (1993).
- [8] Projekt Ministra Zdrowia z 24 czerwca 2015 r., zob. <https://legislacja.rcl.gov.pl/projekt/12274456/katalog/12298900#12298900>.
- [9] Raport of National Cancer Institute, *Secondhand Smoke and Cancer*, 2011, <http://www.cancer.gov/about-cancer/causes-prevention/risk/tobacco/second-hand-smoke-fact-sheet> (dostęp: 27.09.2015).
- [10] Raport of National Cancer Institute, *Harms of Cigarette Smoking and Health Benefits of Quitting*, 2014 <http://www.cancer.gov/about-cancer/causes-prevention/risk/tobacco/cessation-fact-sheet> (dostęp: 27.09.2015).
- [11] Rozstrzygnięcie nadzorcze Wojewody Podlaskiego z dnia 11 lipca 2008 r., NK.II.AŁ.0911-139/08, Lex nr 1731396.
- [12] Rozstrzygnięcie nadzorcze Wojewody Małopolskiego z 2 grudnia 2009 r., PN.0911-198/09, Lex nr 575038.
- [13] Rozstrzygnięcie nadzorcze Wojewody Małopolskiego z 2 grudnia 2009 r., PN.II.0911-198-09, Lex nr 569994.
- [14] Uzasadnienie do projektu nowelizacji ustawy o ochronie zdrowia przed następstwami używania tytoniu i wyrobów tytoniowych, druk nr 1030, <http://orka.sejm.gov.pl/Druki6ka.nsf/wgdruku/1030/>.

PUBLIKACJE

- [1] Balwicka-Szczyrba M., Balwicki Ł., *Praktyka korzystania przez rady gminy z kompetencji do wprowadzania stref wolnych od dymu tytoniowego*, „Samorząd Terytorialny” 2010/9.
- [2] Balwicka-Szczyrba M., Balwicki Ł., *Ustawowy zakaz palenia wyrobów tytoniowych*, „Kwartalnik Prawa Publicznego” 2012/1.
- [3] Banaszak B., *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz 2012*, Legalis/el.
- [4] Cebulski S., *Świeższy oddech, wyższe zarobki*, Lex nr 18861/1.
- [5] Chmielnicki P., Płazek S., *Prawa i obowiązki jednostek samorządu terytorialnego związane z ochroną zdrowia przed następstwami palenia tytoniu*, „Przegląd Prawa Publicznego” 2007/1–2.
- [6] Dąbek D., *Prawo miejscowe samorządu terytorialnego*, Oficyna Wydawnicza Branta, Bydgoszcz–Kraków 2003.
- [7] Gola R., *Nowe obowiązki pracodawców w związku z ograniczeniem palenia tytoniu*, „Służba Pracownicza” 2010/12.
- [8] Grundmann E., *Cancer morbidity and mortality in USA Mormons and Seventh-day Adventists*, „Arch. Anat. Cytol. Pathol.” 40/2–3 (1992).
- [9] Hackshaw A., Rodeck C., Boniface S., *Maternal smoking in pregnancy and birth defects: a systematic review based on 173 687 malformed cases and 11.7 million controls*, „Hum. Reprod.” 17/5 (2011).

- [10] Jaśkowski K., Maniewska E., *Komentarz aktualizowany do ustawy z dnia 26 czerwca 1974 r. Kodeks pracy 2015*, Lex/el.
- [11] Jończyk J., *Ochrona zdrowia*, „Państwo i Prawo” 2007/2.
- [12] Jończyk J., *Zasady i modele ochrony zdrowia*, „Państwo i Prawo” 2010/8.
- [13] Kobak M., W. Maciejko, *Pracownicze prawo do powietrza wolnego od dymu tytoniowego w świetle orzecznictwa sądów administracyjnych*, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 2008/7.
- [14] Konieczko K., Polańska K., Hanke W., *Ochrona pracowników przed narażeniem na środowiskowy dym tytoniowy – analiza uregulowań prawnych w Unii Europejskiej i w Polsce*, „Medycyna Pracy” 62/4 (2011).
- [15] Kubiak R., *Prawo medyczne 2014*, Legalis/el.
- [16] Ostapski A., *Kompetencja rady gminy do ustalenia stref wolnych od dymu tytoniowego*, „Samorząd Terytorialny” 2009/6.
- [17] Ostrzyżek A., *Prawo do ochrony zdrowia w świetle artykułu 68 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 roku*, „Prawo i Medycyna” 2005/21.
- [18] Polańska K., Hanke W., Konieczko K., *Ekspozycja pracowników lokali gastronomiczno-rozrywkowych ma środowiskowy dym tytoniowy przed wprowadzeniem i po wprowadzeniu nowych rozwiązań prawnych – przegląd badań epidemiologicznych*, „Medycyna Pracy” 62/2 (2011).
- [19] Polańska K., Hanke W., Konieczko K., *Wpływ rozwiązań legislacyjnych ograniczających bierną ekspozycję na dym tytoniowy w miejscu pracy na częstość występowania schorzeń układu oddechowego wśród pracowników lokali gastronomiczno-rozrywkowych – przegląd badań epidemiologicznych*, „Medycyna Pracy” 62/3 (2011).
- [20] Rodgman A., Perfetti T.A., *The composition of cigarette smoke: a catalogue of the polycyclic aromatic hydrocarbons*, „Beitr. Tabakforschung Inti.” 2006/22.
- [21] Skrzydło W., *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz 2013*, Lex/el.
- [22] *Słownik języka polskiego*, red. M. Szymczak, t. III, PWN, Warszawa 1981.
- [23] Sobczak A., *Uwagi do projektu ustawy o zmianie ustawy o ochronie zdrowia przed następstwami używania tytoniu i wyrobów tytoniowych*, <https://legislacja.rcl.gov.pl/docs//2/12274456/12298900/12298903/dokument180534.pdf>.
- [24] Stefaniuk M., *Preambuła do Konstytucji RP z 2 kwietnia 1997 roku w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin-Polonia” L/LI (2003/2004).
- [25] Szreniawski P., *Strefa wolna od dymu tytoniowego w zakładach publicznych*, [w:] *Prawne gwarancje ochrony praw jednostki wobec działań administracji publicznej*, red. E. Ura, Mitel, Rzeszów 2002.
- [26] Thygesen L.C., Hvidt N.C., Hansen H.P., Hoff A., Ross L., Johansen C., *Cancer incidence among Danish Seventh-day Adventists and Baptists*, „Cancer Epidemiol.” 36/6 (2012).
- [27] Tomczak W., Balwicki Ł., Brzeziński M., Boike M., *Miejsca pracy wolne od dymu tytoniowego. Poradnik dla pracodawców*, Polskie Towarzystwo Programów Zdrowotnych, Gdańsk 2011.

- [28] Tomczak W., Balwicki Ł., Boiken M., Balwicka-Szczyrba M., *Analiza działań przemysłu tytoniowego przeciwstawiających się skutecznej kontroli rynku i konsumpcji wyrobów tytoniowych w Polsce w latach 2006–2012*, Polskie Towarzystwo Programów Zdrowotnych, Gdańsk 2013.
- [29] Wengler L., Popowski P., Adamska-Pietrzak E., Balwicka-Szczyrba M., Balwicki Ł., Adrych-Brzezińska I., Trzeciak-Bilska K., *Wybrane aspekty polskiego prawa antytytoniowego jako narzędzia ograniczającego epidemię palenia tytoniu*, „Annales Academiae Medicae Gedanensis” 2012/42.
- [30] Weresa M., Ciecierski Ch.Cz., Cherukupalli R., *Ekonomiczne aspekty palenia tytoniu i opodatkowania wyrobów tytoniowych w Polsce*, http://global.tobaccofreekids.org/files/pdfs/po/Poland_tobacco_taxes_report_po.pdf.
- [31] Wierczyński G., *Redagowanie i ogłaszanie aktów normatywnych. Komentarz 2009*, Lex/el.
- [32] Wilczyński P., *Wolność palenia wyrobów tytoniowych? Artykuł dyskusyjny*, „Administracja. Teoria. Dydaktyka. Praktyka” 2007/3.
- [33] Wilk J., *Ustawa o ochronie zdrowia przed następstwami używania tytoniu i wyrobów tytoniowych – ustalenie stref wolnych od dymu tytoniowego*, „Nowe Zeszyty Samorządowe” 2015/1.

TOBACCO SMOKING BAN - SELECTED LEGAL AND SOCIAL ASPECTS

The article discusses the issue of health protection against the harmful (carcinogenic) effects of tobacco and tobacco use. Without a doubt, the existing legislation regarding this matter requires immediate “adjustments” in view of the constitutional guarantee of the right to the protection of health (Article 68, section 1 of the Constitution of the republic of Poland), which imposes on public authorities an obligation to respect non-smokers’ right to live in an environment free of tobacco smoke.

The authors pointed out that the ban on smoking tobacco products should apply *ex lege* in all public places, and also everywhere where non-smokers are exposed to carcinogenic tobacco smoke, as the smoke exhaled by the smoker and that coming from the burning end of a cigarette (so-called “passive” smoke) contains four times more toxic compounds than the smoke inhaled directly by the smoker. Tobacco smoking is a dependency (addiction), which in addition to the problems associated with its treatment (costs largely financed with public funds), has a destructive effect on, among other things, family and professional life.

The findings made in this publication show that non-smokers have the right to be protected from the harmful effects of tobacco smoke on their health, through, among others, more robust legal sanctions in this regard, but also through the effective enforcement of the smoking ban. In addition, the “aggressive” lobbying activities of the tobacco industry representatives on the shape of the anti-smoking law should be eliminated, which would ensure the transparency of the legislative process in this particular area of public health.

Keywords: tobacco products, smoking ban, smoking, health, tobacco smoke, cigarettes.

DOI:10.7862/rz.2016.hss.6

Przesłano do redakcji: czerwiec 2015

Przyjęto do druku: styczeń 2016

Stanisław J. RYSZ¹

ŚWIATOWE DNI MŁODZIEŻY'2016 – ANALIZA ZAGROŻEŃ I SZACOWANIE RYZYK POPULACYJNYCH. STUDIUM NA PRZYKŁADZIE WOJEWÓDZTWA PODKARPACKIEGO

Organizowane co kilka lat wielkie międzynarodowe spotkania papieża z młodzieżą, określane mianem Światowych Dni Młodzieży, w roku 2016 zostały zaplanowane w Polsce. Poprzednie odbywały się w latach: 1986 (Rzym, Włochy), 1987 (Buenos Aires, Argentyna), 1989 (Santiago de Compostela, Hiszpania), 1991 (Częstochowa, Polska), 1993 (Denver, USA), 1995 (Manila, Filipiny), 1997 (Paryż, Francja), 2000 (Rzym, Włochy), 2002 (Toronto, Kanada), 2005 (Kolonja, Niemcy), 2008 (Sydney, Australia), 2011 (Madryt, Hiszpania), 2013 (Rio de Janeiro, Brazylia)². W 2016 r. miejscem spotkania będzie Kraków. Szacuje się, że w spotkaniu z papieżem udział może wziąć nawet 3 miliony pielgrzymów. Oznacza to, że do Krakowa na kilka dni przyjedzie drugie tyle ludzi, ile normalnie żyje w całym województwie małopolskim. Tak duża liczba osób w mieście i okolicy istotnie wpłynie na funkcjonowanie systemów i infrastruktury obliczonych na co dzień dla dużo mniejszych populacji. Taka sytuacja może się przyczynić do zwiększenia podatności środowiska i populacji, która będzie się w nim znajdować, na materializację zagrożeń. Dodatkowo, specyfika imprezy otwartej, na którą może przyjść każdy, w zestawieniu z sytuacją w kraju i na arenie międzynarodowej, z której wyniknąć mogą trudne do przewidzenia zachowania niektórych osób i organizacji wnoszą dodatkowe zagrożenia dla bezpieczeństwa. Niniejsze opracowanie dotyczy analizy wybranych zagrożeń dla uczestników tego wielkiego spotkania.

Słowa kluczowe: SDM, populacja, zagrożenie, ryzyko.

1. WPROWADZENIE

Organizowane co kilka lat wielkie międzynarodowe spotkania papieża z młodzieżą, określane mianem Światowych Dni Młodzieży (SDM) w roku 2016 zostały zaplanowane w Polsce. Tym razem spotkanie odbędzie się już po raz 14. Poprzednie odbywały się w latach: 1986 (Rzym, Włochy), 1987 (Buenos Aires, Argentyna), 1989 (Santiago de Compostela, Hiszpania), 1991 (Częstochowa, Polska), 1993 (Denver, Stany Zjednoczone), 1995 (Manila, Filipiny), 1997 (Paryż, Francja), 2000 (Rzym, Włochy), 2002 (Toronto, Kanada), 2005 (Kolonja, Niemcy), 2008 (Sydney, Australia), 2011 (Madryt, Hiszpania), 2013 (Rio de Janeiro, Brazylia). W Polsce nie było dotychczas międzynarodowej imprezy o takim rozmachu i takiej skali działań. Nawet pielgrzymki papieża Polaka Jana Pawła II nie gromadziły w jednym miejscu i czasie takich rzesz ludzi, zwłaszcza przyjezdnych obcokrajowców. Według niektórych źródeł szacuje się, że do Krakowa na spotkanie z papieżem Franciszkiem mogą przybyć nawet 3 miliony ludzi.

¹ dr Stanisław J. Rysz, Podkarpacki Urząd Wojewódzki w Rzeszowie, Wydział Bezpieczeństwa i Zarządzania Kryzysowego, ul. Grunwaldzka 15, 35-959 Rzeszów, tel.: 17 867 17 11, e-mail: stanislaw.rysz@vp.pl

² Por. <http://www.krakow2016.com/historia-sdm> (dostęp: 24.03.2016).

Oznacza to, że w województwie małopolskim liczba przybyszów może się zrównać z liczbą mieszkańców regionu. Kraków ze swoimi 750 tysiącami mieszkańców będzie musiał się uporać z zaspokajaniem potrzeb bytowych czterokrotnie większej populacji. Nawet jeśli założyć, że w gronie uczestników ŚDM pojawi się spora populacja mieszkańców tak Krakowa, jak i małopolski, to i tak skala spraw, którymi trzeba będzie się zająć, może budzić emocje.

Impreza sama w sobie nie stanowi ani sytuacji kryzysowej w myśl „Ustawy z 26 kwietnia 2007 r. o zarządzaniu kryzysowym”³, ani też nie mieści się w definicji imprezy masowej, a tym bardziej imprezy masowej podwyższonego ryzyka w rozumieniu „Ustawy z 20 marca 2009 r. o bezpieczeństwie imprez masowych”⁴. Jednak ze względu na wielkość, liczbę uczestników, napiętą międzynarodową sytuację na styku kultur i religii konieczne jest, żeby do analizowania, planowania, programowania, opisywania procedur, a więc, co się z tym wiąże, do jej sprawnego przygotowania i przeprowadzenia wykorzystać zasoby i doświadczenia zebrane w ramach realizacji procedur zarządzania kryzysowego.

Wydarzenie będzie sposobnością do wyrażenia swojej wiary, spotkań z osobami z różnych krajów i obrządków, spotkań z papieżem i poznawania historycznych i współczesnych atrakcji Polski. Całość podzielono na dwa etapy. Pierwszy, 20–25 lipca, został pomyślany jako dni diecezjalne – goście zostaną przyjęci przez polskie parafie. Przyjezdni zamieszkają wśród miejscowych. Będą uczestniczyć w ich codzienności i poznawać Polskę u źródeł. Na tym etapie wielkość liczby obcokrajowców nawiązuje do wcześniejszych deklaracji biskupów diecezjalnych⁵. W diecezjach, które przygotowują się do podjęcia zagranicznych gości ŚDM, działają specjalnie zorganizowane centra, w których odbywa się rejestracja chętnych. Odpowiedzialność za pobyt gości w tym czasie będzie spoczywać na organizatorach diecezjalnych. Właściwe ŚDM zaczną się 26 lipca już w Krakowie i jego najbliższych okolicach. Zanim jednak do tego dojdzie, wiele setek tysięcy pielgrzymów w bardzo krótkim czasie będzie próbowało dotrzeć do miejsc zakwaterowania i kilkudniowego pobytu⁶.

Ze względu na ideę wydarzenia i jego bogaty i różnorodny program zaplanowany do zrealizowania w różnym czasie i różnych miejscach w diecezjach, w celu zapewnienia optymalnego przebiegu należy dokonać analizy potencjalnych zagrożeń⁷ i oszacowania ryzyk, jakie się z nimi wiążą. Biorąc pod uwagę przyjęty do rozważań etap, można założyć, że liczba uczestników imprez organizowanych w ramach dni diecezjalnych może stanowić około podwójnej liczby zagranicznych gości. Ponadto lipiec w Polsce to miesiąc, kiedy w ciągu doby występują występują najwyższe temperatury oraz największe

³ Dz.U. 2007 nr 89, poz. 590.

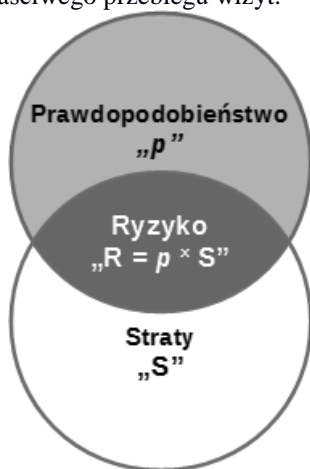
⁴ Dz.U. 2009 nr 62, poz. 504.

⁵ Rzeczywista liczba gości w poszczególnych diecezjach będzie znana dopiero w chwili, kiedy pojawią się oni w docelowych parafiach.

⁶ Więcej na temat zagrożeń związanych z transportem uczestników w opracowaniu: S.J. Rysz, *Światowe Dni Młodzieży 2016 – analiza zagrożeń i szacowanie ryzyk komunikacyjnych. Studium na przykładzie dni diecezjalnych w województwie podkarpackim*, artykuł złożony 29.02.2016 r. do wydawnictwa „Humanities and Social Sciences” Wydziału Zarządzania Politechniki w Rzeszowie.

⁷ Zagrożenie oznacza zjawisko naturalne lub będące efektem myśli i woli ludzkiej, które ma potencjał do wywarcia, w wypadku zaistnienia sprzyjających warunków, istotnych negatywnych skutków, szkód i strat w którejkolwiek spośród domen: populacja, zasoby lub środowisko naturalne.

objętości opadów atmosferycznych⁸. Czynnikiem powodującym dodatkowe zagrożenie jest to, że są to często opady burzowe. Oznacza to, że nie można w analizach pominąć zagrożeń związanych ze zjawiskami pogodowymi i hydrologicznymi⁹. Z kolei w obliczu długotrwałego pozostawania w nasłonecznionych miejscach wśród uczestników mogą wystąpić problemy zdrowotne. Możliwe, że konieczna będzie pomoc ze strony wyspecjalizowanych służb i systemów¹⁰. Trzeba także zauważyć, że wielu spośród gości po raz pierwszy spotka się z polską kuchnią i zwyczajami żywieniowymi. Skutkiem mogą być niestrawności, a nawet zatrucia pokarmowe, które także stanowią zagrożenia dla właściwego przebiegu wizyt.

Rys.1. Ryzyko materializacji zagrożenia –iloczyn prawdopodobieństwa i strat

Źródło: opracowanie własne¹¹.

Na podstawie doświadczeń wyniesionych z podobnych działań przypisanych do innych okoliczności autor sugeruje następujące potencjalne zagrożenia:

- 1) awarie autobusów;
- 2) awarie pociągów;
- 3) wypadki komunikacyjne z udziałem autobusów;
- 4) wypadki komunikacyjne z udziałem pociągów;
- 5) wypadki komunikacyjne z udziałem samolotów;
- 6) problemy logistyczne w obsłudze transportów;
- 7) przerwy w dostawach energii elektrycznej do trakcji kolejowej;
- 8) **terroryzm;**
- 9) **zbiorowe zachorowania lub zatrucia;**
- 10) **epidemia;**

⁸ Na przestrzeni lat 1981–2010 w Rzeszowie średnia dobowa temperatura powietrza w lipcu była najwyższa w ciągu roku i wynosiła 18,8°C. Podobnie średnia wielkość sumy opadów w lipcu była największa i wynosiła 90,7 mm (blisko 100 litrów na metr kwadratowy). Opracowanie własne autora na podstawie danych ze strony: <http://www.pogodynka.pl/polska/daneklimatyczne/> (dostęp: 29.01.2016).

⁹ Niezależnie od odbywanych imprez w naturze mogą się zdarzyć: burze, wichury, wiatrołomy, powodzie, osuwiska i inne sytuacje kryzysowe.

¹⁰ Tu: System Państwowe Ratownictwo Medyczne.

¹¹ Wszystkie przytoczone w niniejszym opracowaniu rysunki i tabele stanowią opracowanie własne autora.

- 11) **epizootia;**
- 12) **problemy kwaterunkowe;**
- 13) **zjawiska pogodowe i hydrologiczne;**
- 14) **problemy z dostawą energii elektrycznej;**
- 15) **problemy z dostawami wody;**
- 16) **pożary wielkoobszarowe;**
- 17) **nagły napływ dużej liczby imigrantów;**
- 18) **kradzieże i wymuszenia;**
- 19) **niepokoje społeczne;**
- 20) **lęk paniczny;**
- 21) **problemy wizerunkowe.**

W dalszej części opracowania przeprowadzono rozważania odnośnie do zagrożeń przypisanych na liście do numerów 8–21¹²: prawdopodobieństw ich materializacji i oszacowań skutków, jakie taka materializacja mogłaby spowodować. W celu ujednolicenia treści artykułu do analiz i oszacowań autor wykorzystał metodę opisową w odniesieniu do wszystkich rozważanych zagrożeń. Ze względu na charakter opracowania i zastosowaną metodykę analiz autor nie uwzględnił dynamicznych zmian poziomu składników ryzyka i samego ryzyka związanego z rozwojem sytuacji.

Prawdopodobieństwo materializacji oraz szacowany rozmiar szkód będą rozważane według pięciostopniowej skali¹³:

Tabela 1. Skale opisowe do szacowania prawdopodobieństwa materializacji zagrożenia oraz szkód, jakie to może powodować

Oznaczenie	Opis prawdopodobieństwa (częstości) zdarzenia	Opis ciężkość następstw (strat)
1 – minimalne	Zdarzenie występuje wyjątkowo rzadko: raz na kilka lat albo rzadziej	Szkody są minimalne i przekładają się na niewielkie straty, wiąże się z niewielkimi kosztami ich usuwania albo naprawy, nie powodują zagrożenia dla zdrowia i życia poszkodowanych
2 – małe	Zdarzenie występuje bardzo rzadko: raz na rok albo raz na 2–3 lata	Szkody są dostrzegalne i mają przełożenie na straty, które można pokryć bez istotnego uszczerbku w budżecie
3 – średnie	Zdarzenie występuje średnio często: raz na kilka miesięcy albo raz na rok	Szkody są istotne i dokuczliwe, a straty są odczuwalne w budżecie, mogą powodować zmęczenie i zranienia u poszkodowanych
4 – duże	Zdarzenie występuje często: raz na kilka tygodni albo raz na kilka miesięcy	Szkody są spore, a na ich usuwanie konieczne jest dołożenie lub pozyskanie pieniędzy, zagrażają zdrowiu poszkodowanych
5 – zupełne	Zdarzenie występuje bardzo często: raz na kilka dni albo raz na kilka tygodni	Szkody są bardzo duże, zniszczeniu ulegają urządzenia wykorzystywane w ramach procesu oraz inne przedmioty, które znajdują się w pobliżu miejsca zdarzenia. Uszkodzenia obejmują również budynki. Poszkodowani doznają urazów i muszą być pod opieką medyczną. Występuje zagrożenie ich życia

¹² Zagrożenia na liście przypisane do numerów 1–8 poddano analizie w opracowaniu S.J. Rysz, *Światowe Dni Młodzieży 2016 – analiza zagrożeń i szacowanie ryzyk komunikacyjnych...*

¹³ Przedstawiona tabela jest efektem przemyśleń autora w nawiązaniu do podobnych opracowań zawartych w literaturze przedmiotu.

Po rozważeniu zagrożeń przeprowadzono ocenę ryzyka przy użyciu matrycy strategicznej.

2. ANALIZA ZAGROŻEŃ I SZACOWANIE RYZYK

Światowe Dni Młodzieży w roku 2016 odbywać się będą na tle bardzo złożonej sytuacji politycznej, społecznej i gospodarczej, tak w relacjach krajowych, jak i międzynarodowych. Europa stała się w ostatnich miesiącach celem wielkiego, nielegalnego napływu uchodźców i imigrantów z Azji i Afryki. To zjawisko w połączeniu z atakami terrorystycznymi dokonywanymi w krajach tzw. Starej Unii spowodowało istotną polaryzację nastrojów społecznych zarówno wśród polityków, jak i obywateli, z których jedni świadczą pomoc, inni zaś apelują o budowę płotów i zamykanie granic. Ze względu na dopuszczalną objętość tekstu do rozważań przyjęte będą wybrane zagrożenia, których materializacja w czasie ŚDM może przynieść szczególnie negatywne skutki dla ludzi uczestniczących w imprezie.

2.1. Terroryzm

Ubiegły 2015 r. zaznaczył się w Europie wyjątkowym nasileniem aktów terroryzmu. Dotyczy to w szczególności zjawiska o podłożu religijnym, którego przyczyny są bardzo złożone i trudne do jednoznacznego zidentyfikowania. Rozważając zagrożenie terroryzmem w odniesieniu do ŚDM trzeba mieć na względzie, że Polska należy do strefy Schengen¹⁴, co oznacza, że analiza wymaga uwzględnienia sytuacji w całej Unii Europejskiej. W ostatnich miesiącach kraje tzw. Starej Unii stały się celem ataków terrorystycznych dokonywanych najczęściej przez bojowników Państwa Islamskiego (ISIS)¹⁵. Charakterystyczne było to, że zamachów dokonali młodzi ludzie – obywatele krajów europejskich, a logistyka przygotowań oparta była na miejscach i lokalach także znajdujących się w tych krajach. Konieczna jest świadomość, że podobne scenariusze mogą zostać użyte do przygotowania i przeprowadzenia zamachów w Polsce. Wprowadzie na ulicach polskich miast osoba innego koloru skóry i odmiennej kultury jest widoczna wyraźniej niż na przykład we Francji, to przyjazdy na ŚDM wielu uczestników z różnych krajów i kultur mogą istotnie zaburzyć opisaną prawidłowość. Dużo będzie młodych ludzi z torbami i plecakami, wśród których łatwo może się ukryć osoba o złych zamiarach¹⁶. Zebranie w jednym czasie i miejscu bardzo licznych grup ludzi, udział Ojca Świętego i wielu innych ważnych osobistości świata polityki, dyplomacji, sportu i sztuki, ustawiczny przekaz medialny¹⁷, ułatwienia dla podróżujących – wszystko to są detale, które stwarzają wręcz idealne warunki dla zamachowców. Dodatkowo oświadczenia polskich

¹⁴Zob. *Podstawowe informacje o strefie Schengen* na stronie: <https://www.mswia.gov.pl/pl/wspolpracamiedzynarod/unia-europejska/schengen/7094,dok.html> (dostęp: 30.01.2016).

¹⁵ISIS – akronim pochodzi od angielskich słów *Islamic State of Iraq and Sham* i oznacza salaficką organizację terrorystyczną, która od 29 czerwca 2014 r. podaje się za Państwo Islamskie. Często spotyka się skracanie nazwy także do IS, ISIL. Oficjalnym celem ugrupowania jest utworzenie islamskiego państwa opartego na zasadach szariatu regulującego zwyczajnie nie tylko religijne, ale też organizację władzy religijnej oraz codzienne życie każdego muzułmanina. Opracowanie własne autora na podstawie: <http://www.nowastrategia.org.pl/znaczenie-flagi-panstwa-islamskiego-isis/> (dostęp: 10.02.2016).

¹⁶W taki sposób zamachowcy poruszali się wśród kibiców dopingujących uczestników maratonu w Bostonie. Na podstawie: <http://www.polskieradio.pl/5/3/Artykul/827339,Oblawa-w-Bostonie-Torba-widzialem-faceta-spojrzal-na-mnie>, (dostęp: 30.01.2016).

¹⁷Jednym z celów działań terrorystycznych jest uzyskanie rozgłosu. Dzięki mediom terroryści osiągają dodatkowe skutki polegające między innymi na zaszczepieniu wśród obserwującej przekaz publiczności poczucia niepewności, strachu i niewiary w sprawność i skuteczność służb działających dla ich bezpieczeństwa.

polityków¹⁸, w których pojawiają się informacje o planach i zamiarach rządu związanych z toczącą się na terenie Syrii i sąsiadujących państw wojną przeciwko ISIS, może spowodować kroki odwetowe lub zamachy odstręczające¹⁹ przeprowadzane w czasie trwania ŚDM. Biorąc to wszystko pod uwagę, można założyć, że największe zagrożenie terrorystyczne będzie dotyczyć imprez organizowanych w Krakowie i okolicach. Niemniej trzeba pamiętać, że do uzyskania celów propagandowych wystarczy zadać cios w najmniej strzeżone miejsce, które wprost kojarzyć się będzie z katolicyzmem i ŚDM²⁰. Oznacza to, że nie można wykluczyć terrorystycznej agresji kierowanej w stronę nawet najmniejszych grup i zgromadzeń uczestników ŚDM świętujących w diecezjach²¹. Przy szacowaniu czynników ryzyka nie ma wątpliwości co do poziomu oszacowania ewentualnych strat, które należy traktować jako „zupełne”. Trudniej oszacować prawdopodobieństwo materializacji zagrożenia. Biorąc jednak pod uwagę okazję, otwartość imprezy i wciąż powtarzane zapowiedzi ataków płynące ze strony terrorystów, prawdopodobieństwo przyjęto na poziomie „duże”.

Tabela 2. Analiza zagrożenia terrorem i oszacowanie ryzyka, jakie może temu towarzyszyć

Lp.	Zagrożenie	Obszar oddziaływania	p	S	R
1.	Terroryzm	Uczestnicy, politycy, służby, media, publiczność	4	5	20

2.2. Zbiorowe zachorowania lub zatrucia

W związku ze zmianami stref czasowych, klimatu, flory bakteryjnej najbliższym otoczeniu, składników i nawyków żywieniowych oraz wielu innych elementów środowiska wokół zagranicznych uczestników ŚDM może się zdarzyć, że niektórzy z nich doświadczą pogorszenia samopoczucia albo nawet zachorują. To może wymagać wizyty w przychodni lub hospitalizacji. Można założyć, że pogorszenie samopoczucia będzie chwilowe i ustąpi po zastosowaniu tzw. domowych sposobów albo podstawowych, dostępnych bez recepty leków. Jeśli wymagana będzie pomoc lekarska, to zostanie ona udzielona w najbliższej placówce służby zdrowia – przychodni lub szpitalu. Skutki spowodowane takimi zachorowaniami nie powinny stanowić istotnego zagrożenia dla życia ani znaczącego kosztu. Dla rozpatrywanych założeń można przyjąć następujące oszacowania parametrów i ryzyka: $p = 2$, $S = 2$, $R = 4$.

¹⁸ Por. <http://wolna-polska.pl/wiadomosci/wszystkie-arabskie-media-donosza-polska-idzie-na-wojne-z-isis-2016-02> (dostęp: 2.03.2016 r.), <http://www.tvn24.pl/wiadomosci-z-kraju,3/polska-bedzie-walczy-z-tzw-panstwem-islamskim,618561.html> (dostęp: 2.03.2016).

¹⁹ Autor ma tu na myśli ataki terrorystyczne mające na celu przestraszenie i zniechęcenie opinii publicznej do zapowiadanych działań, wywołanie protestów i w końcu powstrzymanie się kraju przed spełnieniem złożonych deklaracji. O tym, że podobne działania są skuteczne, świadczy sytuacja w Hiszpanii po zamachach przeprowadzonych w Madrycie i okolicach 11 kwietnia 2004 r. Por. <http://www.tygodnikprzeklad.pl/hispania-zmienia-kierunek/> (dostęp: 2.03.2016).

²⁰Ranga imprezy i zaplanowany udział wielu ważnych osobistości sprawiają, że nad bezpieczeństwem ŚDM pracuje grono specjalistów z kraju, Europy i ze świata. Ze względu na charakter prowadzonych działań nie sposób jednoznacznie ich tu opisać.

²¹ Pod uwagę należy także wziąć zamachy pozorowane, których celem może być odwrócenie uwagi służb od miejsc, w których mogą pojawić się bardziej agresywne formy ataku. Przykłady takich akcji: napad mężczyzny uzbrojonego w atrapę pasa z ładunkami wybuchowymi (tzw. pas szahida) na posterunek policji w Paryżu 7 stycznia 2016 r. – zob. <http://www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiate,2/strzaly-w-paryzu-zaatakowal-posterunek-policji,608773.html> (dostęp: 24.03.2016), atrapa bomby w pociągu – zob. <http://www.wprost.pl/ar/525404/Alarm-bombowy-w-pociagu-w-Hanowerze-Swietnie-wykonana-atrapa-bomby/> (dostęp: 24.03.2016).

Tabela 3. Analiza zagrożenia wystąpienia zbiorowego zachorowania lub zatrucia pokarmowego i oszacowanie ryzyka, jakie może temu towarzyszyć

Lp.	Zagrożenie	Obszar oddziaływania	p	S	R
2	Zbiorowe zachorowania lub zatrucia	Osoby, PRM, służba zdrowia	2	2	4

2.3. Epidemia

Ponieważ w jednym czasie duża liczba osób z różnych państw i kontynentów przyjedzie do Polski, może się zdarzyć, że któryś z gości przyjedzie chory na chorobę zakaźną, która już w Polsce przerodzi się w epidemię. Wsiadając do samolotu, taka osoba mogła mieć chorobę w fazie utajenia (wylęgania), a jej objawy mogą się ujawnić dopiero po przybyciu na miejsce. Dodatkowym czynnikiem potęgującym zagrożenie jest świadomość, że taki scenariusz może być z premedytacją użyty do przeprowadzenia zamachu bioterrorystycznego. Warunki do rozprzestrzenienia się choroby wysoce zakaźnej będą bardzo sprzyjające: do Polski przybędą ludzie z wielu różnych miejsc, wielu dotrze transportem lotniczym, program przewiduje wiele okazji do spotkań w jednym miejscu dużych grup ludzi pozostających w bezpośredniej bliskości. Zagrożenie dotyczyć będzie nie tylko uczestników imprezy, ale także gospodarzy, z którymi będą przebywać oraz personelu medycznego świadczącego pomoc. Nie da się jednoznacznie wyeliminować takiego zagrożenia. Jego wystąpienie w postaci zawleczenia choroby przez osobę przybywającą z obszaru występowania epidemii odnotowuje się bardzo rzadko. Celowe zawleczenie choroby wysoce zakaźnej²² jako akt bioterroru nie mając na razie precedensu pozwalającego racjonalnie oszacować czynniki ryzyka. Wobec tego przyjęto, że prawdopodobieństwo materializacji zagrożenia epidemią spowodowaną zawleczeniem wirusa choroby wysoce zakaźnej, zarówno celowego, jak i przypadkowego, będzie na poziomie „małe”, ewentualne straty zaś będą na poziomie „zupełne”; $p = 2$, $S = 5$, $R = 10$.

Tabela 4. Analiza zagrożenia epidemii i oszacowanie ryzyka, jakie może temu towarzyszyć

Lp.	Zagrożenie	Obszar oddziaływania	p	S	R
3	Epidemia	Ludność: uczestnicy imprezy oraz mieszkańcy terenów wokół imprezy	2	5	10

2.4. Epizootia

Mianem epizootii określa się epidemię wśród zwierząt. Obecnie – styczeń 2016 roku – we wszystkich krajach, z którymi Polska sąsiaduje od wschodu, ujawniono ogniska wirusa afrykańskiego pomoru świń (ASF, *African Swine Fever*) wśród trzody chlewnej i przypadki wśród padłych dzików. Wirus atakuje tylko dziki i trzodę chlewną. Nie stanowi co prawda bezpośredniego zagrożenia dla ludzi, ale jego zawleczenie do Polski może spowodować ogromne straty materialne w gospodarce hodowlanej trzody chlewnej oraz handlu i przetwórstwie wyrobów z wieprzowiny. Wirus rozprzestrzenia się za sprawą migrujących dzików oraz przez ludzi, którzy przewożą i skarmiają trzodzie chlewnej zakażone produkty pochodzenia zwierzęcego. Ze względu na wielość deklaracji udziału w

²²Chodzi o najgroźniejsze czynniki patogenne, charakteryzujące się wysoką zachorowalnością, śmiertelnością oraz szybkim rozprzestrzenianiem, takie jak: wirus ospy prawdziwej (*Variola virus*), wąglik (*Bacillus anthracis*), dżuma (*Yersinia pestis*), tularemia (*Francisella tularensis*), botulizm (toksyna *Clostridium botulinum*), wirusy gorączki krwotocznej - filowirusy (np. Ebola, Marburg) oraz arenawirusy (np. Lassa, Machupo). Por. <http://biuletynfarmacji.wum.edu.pl/1102Czuba/Czuba.html> (dostęp: 24.03.2016).

ŚDM mieszkańców tamtych krajów istnieje poważne zagrożenie, że przy okazji pielgrzymki do Polski zostaną przywiezione kanapki z przetworami wieprzowymi. Może się zdarzyć, że niezjedzone trafią potem do domowego chlewika i spowodują zakażenie hodowanego zwierzęcia. Następstwem jest wtedy zawsze administracyjne wybicie i zutylizowanie całego stada. Ze względu na dolegliwość skutków zawleczenia wirusa ASF wprowadzono zakaz wwożenia do Polski artykułów żywnościowych pochodzenia zwierzęcego. Wobec tego autor oszacował parametry i ryzyko na następujących poziomach: $p = 2$, $S = 5$, $R = 10$.

Tabela 5. Analiza zagrożenia epizootii i oszacowanie ryzyka, jakie może temu towarzyszyć

Lp.	Zagrożenie	Obszar oddziaływania	p	S	R
4	Afrykański pomór świń	Gospodarstwa hodowlane trzody chlewnej, przemysł przetwórczy, podmioty handlowe, lasy państwowe, koła łowieckie	2	5	10

2.5. Problemy kwaterek

Przedstawiane w opracowaniach dotyczących ŚDM wielkości liczb potencjalnych uczestników odniesione do populacji Krakowa i całego województwa małopolskiego pokazują skalę wyzwania, jakie wzięły na siebie podmioty organizujące imprezę. Według Urzędu Statystycznego w Krakowie w mieście zamieszkuje około 762 tys. osób, całe województwo małopolskie zaś to populacja rzędu 3 370 tys. mieszkańców. Oznacza to, że jeśli sprawdzą się założenia dotyczące liczby uczestników ŚDM w czasie, kiedy do Krakowa przyjedzie papież Franciszek – 2–3 milionów przyjezdnych – w mieście będzie 3–4 gości na pojedynczego mieszkańca, licząc również dzieci i niemowlęta²³. Nawet jeśli niektórzy z nich – Polacy z okolicznych województw – dotrą tylko na samo spotkanie z Ojcem Świętym, to i tak skala potrzeb noclegowych, żywieniowych, usługowych i innych osiągnie poziom bez precedensu nie tylko w Krakowie, ale też nigdzie w całej Polsce. Rozrzut rodzajowy problemów, które mogą temu towarzyszyć, stanowi poważną trudność dla oszacowań na potrzeby zarządzania ryzykiem. Niemniej jednak przy założeniu, że nie będą to zdarzenia krytyczne ani katastrofalne, można uśrednić czynniki ryzyka na poziomie odpowiednio: uśrednione prawdopodobieństwo – „średnie” oraz pojedyncze straty – „małe”.

Tabela 6. Analiza zagrożenia problemami kwaterek i oszacowanie ryzyka, jakie może temu towarzyszyć

Lp.	Zagrożenie	Obszar oddziaływania	p	S	R
5	Problemy kwaterek	Uczestnicy, mieszkańcy, hotelarze, osoby postronne	3	2	6

2.6. Przerwy w dostawach energii elektrycznej

Dokuczliwość niedoboru energii elektrycznej zależy od rozpatrywanego miejsca pobytu uczestników ŚDM. Brak energii elektrycznej w domach, w których będą mieszkać, może spowodować problemy bytowe mieszkańców (nie działające lodówki, sprzęt RTV itp.). W sytuacji zaś, gdy prąd jest potrzebny do zasilenia urządzeń obsługujących koncert lub inną imprezę dla wielu osób, może się okazać, że nic się nie odbędzie albo odbędzie się z mniejszymi efektami. W zależności od miejsca

²³ Opracowanie własne na podstawie danych ze strony: <http://krakow.stat.gov.pl/> (dostęp: 30.01.2016).

występowania braku energii elektrycznej i czasu trwania takiego stanu problem może narastać w związku z ubywaniem zasobów zapasowych w takich miejscach, jak szpitale, sklepy, banki itp. Osobnym obszarem zagrożonym brakami zasilania energią elektryczną jest trakcja kolejowa. W wypadku braku zasilania na określonym odcinku linii kolejowej, po której poruszają się pociągi elektryczne i ciągnięte przez elektrowozy, pojawi się nieprzejezdny zator, który może spowodować bardzo duże komplikacje logistyczne zarówno w obszarze transportu podróżnych, jak i ich zakwaterowania i wyżywienia. Zakładając, że przerwy, jeśli się zdarzą, to będą miały wymiar nie dłuższy niż kilka do kilkunastu godzin, oszacowania parametrów można przyjąć następująco: $p = 2$, $S = 2$, $R = 4$.

Tabela 7. Analiza zagrożenia przerw w dostawie energii elektrycznej i oszacowanie ryzyka, jakie może temu towarzyszyć

Lp.	Zagrożenie	Obszar oddziaływania	p	S	R
6	Przerwy w dostawach energii elektrycznej	Obiekty mieszkalne, wyposażenie imprez masowych	2	2	4

2.7. Przerwy w dostawach wody

Zagrożenie jest szczególnie prawdopodobne na obszarach, gdzie wcześniej już występowały takie niedobory. Są one szczególnie dotkliwe dla mieszkańców i ich potrzeb żywnościowych oraz higienicznych, zwierząt hodowlanych, ogrodów i upraw rolnych wyposażonych w systemy nawadniania. Trzeba także brać pod uwagę problemy, jakie w wyniku braku dostępu do wystarczającej ilości wody o odpowiednio niskiej temperaturze mogą wystąpić w energetyce. Przykładem może tu być sytuacja Elektrowni w Połańcu²⁴, która miała poważne problemy z chłodzeniem zespołów energetycznych produkujących energię elektryczną. Na podstawie dotychczasowych doświadczeń można założyć następujące parametry: $p = 2$, $S = 3$, $R = 6$.

Tabela 8. Analiza zagrożenia przerw w dostawie wody i oszacowanie ryzyka, jakie może temu towarzyszyć

Lp.	Zagrożenie	Obszar oddziaływania	P	S	R
7	Przerwy w dostawach wody	Mieszkańcy, samorządy gminne, rolnictwo, przemysł energetyczny	2	3	6

2.8. Negatywne zjawiska pogodowe lub hydrologiczne

Lipiec statystycznie jest na Podkarpaciu jednocześnie miesiącem najcieplejszym i obfitującym w największe ulewy. Ponadto charakterystyczną cechą lipcowych opadów jest ich burzowy charakter. Oznacza to, że wraz z ulewnymi deszczami pojawiają się wyładowania atmosferyczne i porywiste wiatry, które powodują wiatrołomy i katastrofy budowlane. Gwałtowność i intensywność opadów mogą powodować powstawanie powodzi i lokalnych podtopień. Ze względu na ukształtowanie i zagospodarowanie terenu województwa podkarpackiego w jego górzyście południowej części mogą wystąpić bardzo dynamiczne powodzie o charakterze górskim, w równinnej części północnej zaś – wezbrania o charakterze ustabilizowanych powodzi nizinnych. Przyjęto: prawdopodobieństwo materializacji „małe”, straty zaś „duże”.

²⁴ Por. <http://www.staszowskie.pl/content/fatalne-skutki-upalow-w-elektrowni-w-polancu-wylaczono-dwa-bloki>, (dostęp: 3.02.2016).

Tabela 9. Analiza zagrożenia wystąpienia negatywnych zjawisk pogodowych lub hydrologicznych i oszacowanie ryzyka, jakie może temu towarzyszyć

Lp.	Zagrożenie	Obszar oddziaływania	p	S	R
8	Negatywne zjawiska pogodowe lub hydrologiczne	Ludność: uczestnicy imprezy oraz mieszkańcy terenów wokół imprezy, obiekty budowlane, lasy, linie energetyczne itp.	2	4	8

2.9. Zagrożenie pożarami wielkoobszarowymi

Mając na uwadze doświadczenia z minionych lat, kiedy latem w Polsce i na Podkarpaciu występowały zarówno susze meteorologiczne, jak i hydrologiczne trzeba założyć, że także w roku 2016 mogą wystąpić takie zjawiska. Wiąże się z tym istotne zwiększenie zagrożenia pożarami lasów i wysuszonych upraw na polach. To z pewnością spowoduje odpowiednie zarządzenia administracyjne i ograniczenia w dostępie do lasów, ale nie wykluczy możliwości powstania pożaru. Choć ewentualne pożary mogą nie mieć bezpośredniego związku z odbywającą się imprezą, to działania związane z ich gaszeniem, ewakuacją zagrożonych ludzi i zwierząt oraz wszelkie inne akcje wymagające udziału mieszkańców będą miały w wpływ na przebieg ŚDM. Doświadczenie pokazuje, że obszary leśne w województwie podkarpackim są odpowiednio monitorowane, a straże pożarne, zarówno ochotnicze, jak i Państwowa Straż Pożarna są odpowiednio przygotowane do podejmowania skutecznej akcji. Oszacowania parametrów zagrożenia można przyjąć odpowiednio: $p = 1$, $S = 4$, $R = 4$.

Tabela 10. Analiza zagrożenia wystąpienia pożarów wielkoobszarowych i oszacowanie ryzyka, jakie może temu towarzyszyć

Lp.	Zagrożenie	Obszar oddziaływania	p	S	R
9	Pożary wielkoobszarowe	Ludność: uczestnicy imprezy oraz mieszkańcy terenów wokół zdarzenia, obiekty budowlane, lasy, obiekty infrastruktury przesyłowej itp.	1	4	4

2.10. Gwałtowny napływ dużej liczby imigrantów

Ze względu na toczące się we wschodniej Europie²⁵, Afryce i Azji konflikty wojenne daje się zauważyć duże nasilenie procesów migracyjnych. Ludzie uciekają ze swoich domów w nadziei znalezienia lepszego miejsca do życia dla siebie i swoich dzieci. Niestety, tragedie ludzi, których domy i życia legły w gruzach, zostały wykorzystane do uruchomienia na ogromną skalę nielegalnych, wręcz przestępczych przemytniczych procedurów, gdzie przedmiotem kontrabandy są nie przedmioty, ale żywi ludzie. W roku 2015 główny ciężar zmaganiń przypadał w Unii Europejskiej na Grecję i Włochy, do których docierało najwięcej uchodźców i imigrantów z Afryki i Azji. To spowodowało, że kraje, przez których terytoria odbywał się największy exodus, zaczęły wdrażać obostrzenia i utrudnienia w dostępie do swoich terytoriów. Zdaniem ekspertów reakcją środowisk przestępczych i imigrantów może być zmiana szlaku przerzutowego wiodącego przez kraje bałkańskie na szlak przez Morze Czarne, Ukrainę i Polskę. Gdyby do tego doszło, oznaczałoby to, że na granicy pomiędzy Polską a Ukrainą mogłaby się pojawić

²⁵ Autor ma tu na myśli przede wszystkim konflikt zbrojny na wschodzie Ukrainy.

duża liczba ludzi, których celem byłoby dostanie się do Polski jako do kraju – członka Unii Europejskiej. Taki stan rzeczy wymagałby uruchomienia procedur i wykorzystania zasobów, które zostały w tym celu opracowane i przygotowane. Obserwacje wydarzeń na bałkańskim szlaku migracyjnym pokazują, że skala zjawiska była trudna do przewidzenia, jego intensywność i niektóre przejawy zachowań zaś wymagały użycia wyspecjalizowanych służb, a nawet oddziałów wojska²⁶. Pojawiły się sygnały świadczące o polaryzacji stanowisk zarówno wśród polityków, jak i zwykłych obywateli. Na podstawie obrazu sytuacji, jaki został przedstawiony w ramach III Podkarpackiego Forum Myśli o Bezpieczeństwie²⁷, które poświęcone było tematowi: „Czy polskie granice są bezpieczne? Masowe migracje a przyszłość Strefy Schengen”, postuluje się następujące poziomy szacowanych składników ryzyka materializacji zagrożenia nagłym napływem dużej liczby imigrantów: prawdopodobieństwo „małe” $p = 2$, ale straty, gdyby doszło do jego materializacji, mogłyby być duże albo bardzo duże, stąd $S = 5$.

Tabela 11. Analiza zagrożenia nagłego napływu dużej liczby imigrantów i oszacowanie ryzyka, jakie może temu towarzyszyć

Lp.	Zagrożenie	Obszar oddziaływania	p	S	R
10	Gwałtowny napływ dużej liczby imigrantów	Służby, mieszkańcy terenów dotkniętych zagrożeniem, politycy, media, publiczność	2	5	10

2.11. Kradzieże i wymuszenia

Przyjazd do Polski wielu obcokrajowców i związane z tym wielkie zgrupowania osób to dla niektórych doskonała okazja do popełniania przestępstw. Policijni eksperci ostrzegają przed kieszonkowcami²⁸: „Pracują zazwyczaj w grupie, rzadko decydując się na działania pojedynczo. Dogodne warunki stwarzają im miejsca – duże skupiska ludzi podczas takich imprez jak sportowe, rozrywkowe czy handlowe. Wykorzystują zamieszanie i tłok, często sami go wywołują, aby ułatwić sobie działanie. Szczególną operatywność wykazują w zatłoczonych autobusach przy wsiadaniu i wysiadaniu, w momencie kiedy Twoja uwaga jest już zajęta czymś innym. Ulubionymi miejscami ich «pracy» są również dworce autobusowe i kolejowe – dokonują kradzieży w kolejkach do kas, na peronach, gdy Twoje ręce zajęte są bagażem”. Kraków, kiedy odbywać się będą spotkania i uroczystości religijne, stanie się zapewne celem także dla złodziei i kieszonkowców. Zdarzać się więc będą kradzieże i wymuszenia, których ofiary często o stracie dowiedzą się dopiero w chwili, kiedy staną w obliczu potrzeby zapłacenia za zakupione dobro albo znalezienia kwoty na tacę. Nadzieją jest, że nie będą to duże kwoty, takie, jakie będą potrzebne do ponoszenia kosztów związanych z przeżyciem

²⁶ Por. <http://www.rp.pl/Uchodzcy/160219260-Wojsko-ochroni-granice-Bulgarii.html> (dostęp: 3.03.2016).

²⁷ III. Podkarpackie Forum Myśli o Bezpieczeństwie, „Czy polskie granice są bezpieczne? Masowe migracje a przyszłość Strefy Schengen”, 9 lutego 2016 roku, sala konferencyjna WSPiA Rzeszów, ul. Cegielniana 14.

²⁸ Fragment zaczerpnięty z zakładki „Profilaktyka/Uwaga – kieszonkowiec” umieszczonej na stronie internetowej Komendy Wojewódzkiej Policji w Rzeszowie: <http://www.podkarpacka.policja.gov.pl/prewencja/uwaga---kieszonkowiec/> (dostęp: 3.03.2016).

pojedynczego dnia w Krakowie i okolicach. Wobec tego propozycja oszacowań wygląda następująco: $p = 3$, $S = 3$.

Tabela 12. Analiza zagrożenia kradzieżami i wymuszeniami oraz oszacowanie ryzyka, jakie może temu towarzyszyć

Lp.	Zagrożenie	Obszar oddziaływania	p	S	R
11	Kradzieże i wymuszenia	Uczestnicy ŚDM, służby, media	3	3	9

2.12. Niepokoje społeczne

Zgromadzenie, któremu towarzyszy zainteresowanie mediów, może stanowić doskonałą sposobność do zwrócenia publicznej uwagi na sprawy istotne dla charakterystycznych grup społecznych, które – obiektywnie lub subiektywnie – mogą mieć problem z dotarciem ze swoimi ideami do szerokiej publiczności. Może się pojawić pokusa wykorzystania imprezy do upustu niezadowolenia z sytuacji w kraju. Wprawdzie wobec poszanowania, z jakim większość Polaków odnosi się do Kościoła katolickiego i jego nauki, podjęcie podobnych inicjatyw wydaje się mało prawdopodobne, to jednak zupełnie wykluczyć ich nie można. Zwłaszcza w odniesieniu do grup, dla których ta impreza będzie przede wszystkim kosztem i oni sami nie dostrzegają żadnego racjonalnego uzasadnienia jego ponoszenia. W wypadku tych ostatnich można jednak założyć, że nie powinno się to ujawniać w zachowaniach agresywnych, a już samo zwrócenie przez media uwagi na takie protesty zostanie uznane za sukces. Osobną kwestią jest możliwość występowania niepokojów społecznych jako skutków celowych prowokacji. Podłoża do takich zachowań mogą być różne: religijne, polityczne, gospodarcze, sportowe (kibicowskie) itp.

Czynniki ryzyka i ryzyko dla materializacji niepokojów społecznych w czasie trwania ŚDM można oszacować odpowiednio: prawdopodobieństwo na poziomie „średnie” oraz straty także jako „średnie”.

Tabela 13. Analiza zagrożenia wystąpienia niepokojów społecznych i oszacowanie ryzyka, jakie może temu towarzyszyć

Lp.	Zagrożenie	Obszar oddziaływania	p	S	R
12	Niepokoje społeczne	Uczestnicy, politycy, media, służby	3	3	9

2.13. Paniczny lęk

Ze względu na planowane wielkości populacji, które w jednym miejscu będą wspólnie uczestniczyć w obrzędach, oraz powszechną wśród nich świadomość zagrożenia terrorem ze strony agresywnych, wojujących, fanatycznych ugrupowań, należy brać pod uwagę możliwość pojawienia się niespodziewanej sytuacji rzeczywistego lub domniemanego zagrożenia, które może wywołać grupowe przejawy panicznego lęku²⁹.

Tłumy mijających się ludzi, którzy mówią w różnych, często niezrozumiałych dla przechodniów językach, nieznanne miejsca, zmęczenie to tylko kilka spośród czynników, które stanowią okoliczności ułatwiające wybuch paniki. Gustaw Le Bon w *Psychologii tłumu* stwierdza: „Niekiedy pod wpływem nagłego pojawienia się sytuacji zagrażającej może w tłumie powstać panika. Jeżeli uczestnicy tłumu spostrzegają określoną sytuację

²⁹ Paniczny lęk rozumiany jako pobudzenie motoryki objawiające się ucieczką przed grożącym lub do mniemanym niebezpieczeństwem (bardzo słaba kontrola ze strony umysłu, a w skrajnych przypadkach całkowity jej brak) – por. http://infowsparcie.net/wria/o_autorze/pwliopk011985.html (dostęp: 3.02.2016).

jako zagrażającą każdemu z nich (nawet jeśli źródłem takiej informacji są inni, np. okrzyk «Pali się!»), to pojawia się u nich strach, który może być zredukowany, jeżeli unikną w jakiś sposób tego, co im zagraża. Najprostszą formą uniknięcia zagrożenia jest opuszczenie miejsca, gdzie ono istnieje, a więc ucieczka. Wtedy na ogół mamy do czynienia z paniką: uczestnicy tłumu, nie zwracając uwagi na innych, rzucają się do ucieczki. Często tego rodzaju zachowania prowadzą do tragicznych skutków [...]»³⁰.

Paweł Rozmus pisze, że niejednokrotnie „[...] panika, jako zachowanie reaktywne, stanowi dużo większe zagrożenie niż pierwotne zjawisko, które ją wywołało. Osoby działające w panice tracą możliwość racjonalnej oceny, przy jednoczesnym uruchomieniu silnego i bezwzględnego odruchu ucieczki z miejsca niebezpiecznego bądź uznanego za niebezpieczne»³¹.

Opisane zagrożenia, takie jak terroryzm, niepokoje społeczne, zjawiska meteorologiczne itp., nagłe incydenty niosą w sobie potencjał do wywoływania paniki. Dlatego dla zagrożenia panicznym lękiem przyjęto następujące poziomy oszacowania czynników ryzyka: prawdopodobieństwo „małe”, straty „duże”.

Tabela 14. Analiza zagrożenia wybuchem paniki i oszacowanie ryzyka, jakie może temu towarzyszyć.

Lp.	Zagrożenie	Obszar oddziaływania	p	S	R
13	Paniczny lęk	Uczestnicy, osoby postronne, służby, media, publiczność	2	4	8

2.14. Problemy wizerunkowe

Światowe Dni Młodzieży to wielowymiarowa impreza. Oprócz okazji do modlitw i spotkań, stwarzają także okazję do pokazania w dobrym świetle kraju – gospodarza, jego mieszkańców, atrakcji, a także organizatorów imprezy: rządu, służb interwencyjnych i ratunkowych. Imprezie przez cały czas towarzyszyć będzie zainteresowanie mediów i międzynarodowej społeczności, zwłaszcza związanej z rzymskim katolicyzmem. Ta szansa jest z drugiej strony także zagrożeniem, ponieważ wszystko, co odbędzie się z zakłóceniem, niezgodnie z programem, każda sytuacja, gdzie pojawią się negatywne skutki, poszkodowani albo ofiary, będzie szczegółowo analizowana i komentowana. Taki obraz sprawy może istotnie przesłonić wszystko inne, co będzie robione dobrze, a nawet wzorowo. Nawet jeśli sytuacja obserwowana z dystansu nie wykaże znamion sytuacji kryzysowej, to może się znaleźć niewielka grupa niezadowolonych z rozwoju wydarzeń albo nawet pojedyncza niezadowolona osoba, którą znajdą media i w poszukiwaniu sensacji nagłośnią właśnie jej punkt widzenia. Rozważane w opracowaniu zagrożenia – terroryzm, niepokoje społeczne, zjawiska meteorologiczne i innemżliwe przypadki materializacji zagrożeń – będą jednoznacznie źródłem takich problemów wizerunkowych.

Ze względu na opisaną na wstępie skomplikowaną sytuację społeczno-polityczną przyjęto następujące poziomy oszacowania czynników ryzyka: prawdopodobieństwo „duże”, straty „średnie”.

³⁰G. Le Bon, *Psychologia tłumu*, Antyk, Warszawa 2003. Tekst dostępny także na stronie: <http://physicsoflife.pl/bibliografia/books/psychologia-tlumu.pdf> (dostęp: 30.01.2016), s. 7.

³¹P. Rozmus, *Zjawisko paniki i kontrolowanie reakcji tłumu*, „Anestezjologia i Ratownictwo” 2014/8, S. 200–204, tekst dostępny na stronie: http://www.pawelasmus.pl/images/upload/Zjawisko_paniki_Rasmus.pdf, (dostęp: 30.01.2016).

Tabela 15. Analiza zagrożenia złego wizerunku imprezy i kraju oraz oszacowanie ryzyka, jakie może temu towarzyszyć

Lp.	Zagrożenie	Obszar oddziaływania	p	S	R
14	Problemy wizerunkowe	Uczestnicy, media, publiczność, politycy	4	3	12

3. OCENA RYZYKA

Wyniki przeprowadzonej analizy zagrożeń stanowiąc będą dane do oceny ryzyka ich materializacji. Zostanie do tego użyta metoda matrycowa z zastosowaniem matrycy strategicznej uwzględniającej następujące warunki³²:

1. Ryzyko nieakceptowane – skwantyfikowana wartość oszacowanego ryzyka przekracza założoną wartość progową (może to także dotyczyć każdego ze składników ryzyka: prawdopodobieństwa i strat). Zarządzanie takim ryzykiem wymaga podjęcia zdecydowanych kroków mających na celu jego wyeliminowanie (unikanie ryzyka), zminimalizowanie (redukcja ryzyka) albo jego przeniesienie na inny podmiot (transfer ryzyka). Należy podjąć natychmiastowe działania w celu zwiększenia bezpieczeństwa, zmienić stosowane rozwiązania i procedury.
2. Ryzyko warunkowo akceptowalne – wartość ryzyka mieści się w obustronnie określonym przedziale, w którym dopuszcza się funkcjonowanie obiektu na zasadach uwzględniających określone ograniczenia i zastrzeżenia (może to dotyczyć także poszczególnych czynników ryzyka: p i S). Na czas trwania imprezy należy wprowadzić dodatkowe środki bezpieczeństwa lub poprawić już stosowane rozwiązania.
3. Ryzyko akceptowalne to taka wartość ryzyka materializacji zagrożenia, która uzasadnia pozostawienie sytuacji w analizowanym obiekcie (obszarze) bez potrzeby dodatkowych działań albo tylko niewielkich działań. Taki poziom ryzyka oznacza, że zmaterializowanie się tego konkretnego zagrożenia jest albo praktycznie niemożliwe, albo straty z tym związane są pomijalnie małe. Nie są wymagane żadne dodatkowe środki bezpieczeństwa, akceptowane są aktualne rozwiązania i przypisane im siły i środki, działania monitorujące.
4. Matryca strategiczna:
  - a. wszystkie ryzyka, dla których straty zostały oszacowane jako „zupełne”, są nieakceptowalne;
  - b. na pozostałym obszarze matrycy ryzyko szacowane jest metodą iloczynową;
  - c. ryzyka większe lub równe 15 są nieakceptowalne;
  - d. ryzyka należące do przedziału większe lub równe 5 i mniejsze do 15 będą traktowane jako warunkowo akceptowalne;
  - e. ryzyka mniejsze niż 5 będą traktowane jako akceptowalne.

W tabeli 16 zawarto zestawienie czynników ryzyka oraz same ryzyka dotyczące materializacji zagrożeń rozważanych w niniejszym opracowaniu. Na tej podstawie sporządzono mapę ryzyka – matrycę strategiczną według wymienionych zasad i ograniczeń³³.

³² Opracowanie własne autora.

³³ Przedstawiona analiza zagrożeń, oszacowanie czynników ryzyka i tego ryzyka ocena stanowią ilustrację osobistego poglądu autora i są tylko teoretycznym rozważaniem opartym na ogólnie dostępnych informacjach.

Tabela 16. Analiza zagrożeń i szacowanie ryzyk

Lp.	Zagrożenie	Obszar oddziaływania	p	S	R
1	Terroryzm	Uczestnicy, politycy, służby, armia, media, publiczność	4	5	20
2	Zbiorowe zachorowania lub zatrucia	Uczestnicy, PRM, służba zdrowia	2	2	4
3	Epidemia	Ludność: uczestnicy imprezy oraz mieszkańcy terenów objętych epidemią, służba zdrowia, media, politycy, publiczność	2	5	10
4	Epizootia – Afrykański pomór świń	Gospodarstwa hodowlane trzody chlewnej, przemysł przetwórczy, podmioty handlowe, lasy państwowe, koła łowieckie	2	5	10
5	Problemy kwaterunkowe	Uczestnicy, mieszkańcy, hotelarze, osoby postronne	3	2	6
6	Przerwy w dostawach energii elektrycznej	Obiekty mieszkalne, wyposażenie imprez masowych	2	2	4
7	Przerwy w dostawach wody	Mieszkańcy, zwierzęta hodowlane, uprawy	2	3	6
8	Negatywne zjawiska pogodowe lub hydrologiczne	Ludność: uczestnicy imprezy oraz mieszkańcy terenów wokół imprezy, obiekty budowlane, lasy, linie energetyczne itp.	2	4	8
9	Pożary wielkoobszarowe	Środowisko naturalne, zwierzęta gospodarskie, uprawy, ludność obszarów objętych i sąsiadujących, politycy, media, publiczność	1	4	4
10	Nagły napływ dużej liczby imigrantów	Uczestnicy, politycy, media, służby, administracja publiczna, publiczność	2	5	10
11	Kradzieże i wymuszenia	Uczestnicy, służby, media	3	3	9
12	Niepokoje społeczne	Uczestnicy, politycy, media, służby	3	3	9
13	Paniczny lęk	Uczestnicy, politycy, służby, media, publiczność	2	4	8
14	Problemy wizerunkowe	Uczestnicy, politycy, służby, media, publiczność	4	3	12

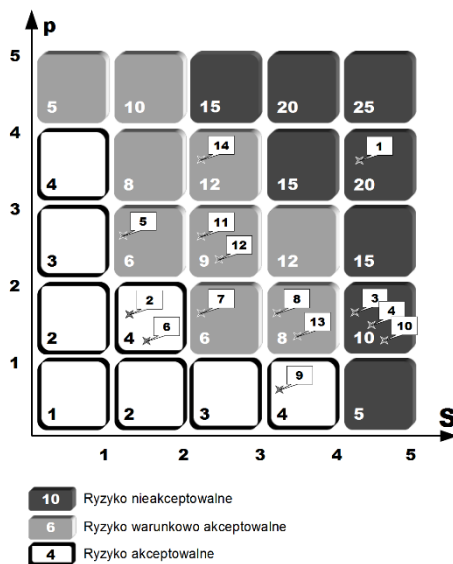
Przedstawiony graficzny sposób oceny ryzyka za pomocą matrycy strategicznej pozwala prosto i jednoznacznie wskazać obszary, w których wymagane lub wskazane jest podjęcie właściwych działań zmierzających do jego ograniczenia.

Wśród zagrożeń, dla których analiza wskazała następujące ryzyka materializacji w kolejności rozpatrywania, można wymienić:

- nieakceptowalne,;
  - 1 – terroryzm,
  - 3 – epidemia,
  - 4 – epizootia,
  - 10 – nagły napływ dużej liczby imigrantów i uchodźców;
- warunkowo akceptowalne:
  - 5 – problemy kwaterunkowe,
  - 7 – przerwy w dostawach wody,
  - 8 – negatywne zjawiska pogodowe lub hydrologiczne,
  - 11 – kradzieże i wymuszenia,
  - 12 – niepokoje społeczne,
  - 13 – paniczny lęk,
  - 14 – problemy wizerunkowe;
- akceptowalne:

- 2 – zbiorowe zachorowania lub zatrucie,
- 6 – przerwy w dostawach energii elektrycznej,
- 9 – pożary wielkoobszarowe.

Rys.2. Mapa ryzyka – matryca strategiczna zdefiniowana w punkcie 4

4. PODSUMOWANIE

Przedstawione w niniejszym opracowaniu rozważania prowadzone były z perspektywy początku 2016 r.; sytuacja, w pewnym sensie, się ustabilizowała i świat wypracował mechanizmy funkcjonowania w obliczu odbywających się konfliktów i związanych z nimi sytuacji społecznych. Niemniej jednak nie można jednoznacznie stwierdzić, że taki stan będzie się utrzymywać przez cały czas i do tego odnosić planów i zamierzeń organizacyjnych takich wydarzeń społecznych, jak te związane z ŚDM w Krakowie. Dynamika procesów międzynarodowych, zwłaszcza tych dziejących się na tle wojny z „państwem islamskim”, sprawia, że wiele spośród założeń poczynionych na wstępie i modyfikowanych w trakcie przygotowywania imprezy może zostać istotnie zweryfikowanych za sprawą zaskakujących zmian w przebiegu wydarzeń. To się przekłada na dynamiczne zmiany poziomu składników ryzyka i samego ryzyka związanego z zagrożeniami, których materializacja może zakłócić przebieg rozważanej imprezy. Działania zapobiegawcze i ochronne przygotowywane dla przebiegu ŚDM prowadzone są w szczególnych warunkach. Z jednej strony mamy do czynienia z wciąż narastającym poziomem zagrożenia atakami terrorystycznymi ze strony radykalnych młodych ludzi niesionych ideologią *dżihad*, konfliktem na wschodzie Ukrainy i związanymi z jedną i drugą sytuacją trudnymi do przewidzenia działaniami Rosji. Z drugiej zaś przygotowania do imprezy odbywają się w bliskiej współpracy pomiędzy Kościołem katolickim a administracją publiczną wszystkich szczebli. To nie ułatwia podejmowania optymalnych decyzji. Nie wszystkie cele są wspólne i nie każde rozwiązanie jest widziane w identyczny sposób. Widziane z perspektywy planowanej

imprezy otwartej, na którą może przyjść każdy i nie da się wszystkich skontrolować pod względem wnoszonych ze sobą na miejsce spotkania rzeczy, okoliczności wskazują, że najlepszym sposobem uniknięcia materializacji zagrożeń, a szczególnie zagrożenia terrorystycznego w trakcie trwania imprezy, może być jej odwołanie. To zaś nie wydaje się możliwe wobec oczekiwań wyrażanych przez uczestniczące w przygotowaniach strony oraz już zrealizowanych działań i poczynionych zobowiązań. Wszelkie jednoznacznie wypowiedziane przez polityków zapewnienia co do bezpieczeństwa imprezy i jej uczestników, są bardziej wyrażaniami ich nadziei i deklaracjami woli niż oświadczeniami osadzonymi na realnych podstawach. Na szczęście Polska nie ma w swojej historii doświadczeń związanych z aktami terroru na swoim terytorium, ale to także oznacza, że nie zostały w rzeczywistych okolicznościach przeprowadzone żadne akcje, które stanowiłyby rzeczywistą weryfikację teoretycznie opracowanych na takie okoliczności planów i procedur.

Wartością dodaną przygotowań do ŚDM i samej imprezy, już podczas jej trwania, będzie uzyskanie danych do pracy nad systemem zarządzania bezpieczeństwem w Polsce, zarówno w odniesieniu do spektakularnych imprez masowych, jak i codziennego funkcjonowania organów, służb i podmiotów, które za tę sferę odpowiadają.

LITERATURA

- [1] biuletynfarmacji.wum.edu.pl/1102Czuba/Czuba.html
- [2] infowsparcie.net/wria/o_autorze/pwliopk011985.html
- [3] krakow.stat.gov.pl/
- [4] Le Bon G., *Psychologia tłumu*, Antyk, Warszawa 2003.
- [5] mswia.gov.pl/pl/wspolpraca-miedzynarod/unia-europejska/schengen/7094,dok.html
- [6] nowastrategia.org.pl/znaczenie-flagi-panstwa-islamskiego-isis/
- [7] pawelrasmus.pl/images/upload/Zjawisko_paniki_Rasmus.pdf
- [8] physicsoflife.pl/bibliografia/books/psychologia-tlumu.pdf
- [9] podkarpacka.policja.gov.pl/prewencja/uwaga---kieszonkowiec/
- [10] pogodynka.pl/polska/daneklimatyczne/
- [11] polskieradio.pl/5/3/Artykul/827339,Oblawa-w-Bostonie-Torba-widzialem-faceta-spojrzal-na-mnie,
- [12] Rozmus P., *Zjawisko paniki i kontrolowanie reakcji tłumu*, „Anestezjologia i Ratownictwo” 2014/8, s. 200-204,
- [13] rp.pl/Uchodzcy/160219260-Wojsko-ochroni-granice-Bulgarii.html
- [14] Rysz S.J., *Światowe Dni Młodzieży 2016 - analiza zagrożeń i szacowanie ryzyk komunikacyjnych. Studium na przykładzie dni diecezjalnych w województwie podkarpackim*, „Humanities and Social Sciences” 2016.
- [15] staszowskie.pl/content/fatalne-skutki-upalow-w-elektrowni-w-polancu-wylaczono-dwa-bloki
- [16] *Threat and Risk Assessment Working Guide*, iwar.org.uk/comsec/resources/risks/itsg-04e.pdf.
- [17] tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiata,2/strzaly-w-paryzu-zaatakowal-posterunek-policji,608773.html
- [18] tvn24.pl/wiadomosci-z-kraju,3/polska-bedzie-walczyz-z-tzw-panstwem-islamskim,618561.html
- [19] tygodnikprzeklad.pl/hiszpania-zmienia-kierunek/
- [20] Ustawa z 20 marca 2009 r. o bezpieczeństwie imprez masowych (Dz.U. 2009 nr 62, poz. 504 ze zm.).

- [21] Ustawa z 26 kwietnia 2017 r. o zarządzaniu kryzysowym (Dz.U. 2007 nr 89, poz. 590 ze zm.).
- [22] web.archive.org/web/20140202095138/http://www.stat.gov.pl/gus/definicje_PLK_HTM.html?id=POJ-3289.
- [23] wolna-polska.pl/wiadomosci/wszystkie-arabskie-media-donosza-polska-idzie-na-wojne-z-isis-2016-02
- [24] wprost.pl/ar/525404/Alarm-bombowy-w-pociagu-w-Hanowerze-Swietnie-wykonana-atrapa-bomby/

**WORLD YOUTH DAY 2016 – HAZARD ANALYSIS AND EVALUATION
OF RISKS OF TRANSPORTATION. STUDY ON THE EXAMPLE
OF DAYS IN DIOCESES IN PODKARPACKIE REGION**

Organized every few years great international meetings Pope with the youth known as the World Youth Days in 2016 were planned in Poland. Previous took place in Rome, Italy (1986), Buenos Aires, Argentina (1987), Santiago de Compostela, Spain (1989), Czestochowa, Poland (1991), Denver, USA (1993), Manila, Philippines (1995), Paris, France (1997), again Rome, Italy (2000), Toronto, Canada (2002), Köln, Germany (2005), Sydney, Australia (2008), Madrid, Spain (2011) and in Rio de Janeiro, Brazil (2013). In 2016, Krakow will be the meeting place. It is estimated that in the meeting with the Pope would participate even 3 million pilgrims. That means that to Krakow for a few days arrive as many people as ordinary lives in all the MalopolskaProvince. Such a high number of people in the city and surrounding area will significantly influence on the functioning of the systems and infrastructure usually calculated for much smaller populations. Such a situation can contribute to an increase of the vulnerability of the city, environment and the population staying there, to the materialization of some risks. In addition, the specificity of the event open, where everyone can come, in connection to the situations in the country and internationally, which may cause difficult to predict behaviours of some individuals and organizations bring additional security threats. This study concerns the analysis of selected threats to the participants of this great meeting.

Keywords: WYD, population, threats, risk.

DOI:10.7862/rz.2016.hss.7

Przesłano do redakcji: czerwiec 2015

Przyjęto do druku: styczeń 2016

Joanna Kazimiera SKULSKA¹

TEORIA ARGUMENTACJI DOUGLASA WALTONA W ZASTOSOWANIU DO BADAŃ Z ZAKRESU KOMUNIKACJI POLITYCZNEJ²

Celem niniejszego artykułu jest metodologiczna ocena użyteczności narzędzi (w postaci schematów argumentacji), jakich dostarcza współczesna teoria argumentacji Douglasa N. Waltona w zastosowaniu do badań z zakresu komunikacji politycznej. Jest to zatem próba odpowiedzi na pytanie: czy zaproponowane przez Douglasa N. Waltona schematy argumentacji są możliwą do zastosowania w badaniach z zakresu komunikacji politycznej (analizach wypowiedzi argumentacyjnych wyrażonych w języku naturalnym) alternatywą dla nieadekwatnych i nieskutecznych w tym zakresie narzędzi, dostarczanych przez logikę formalną? W tym celu opisano kluczowe pojęcia, stanowiące bazę dla niniejszych rozważań, m.in. podejście dialogowe, reprezentowane przez Jürgena Habermasa, będące jednym z kluczowych paradygmatów badań, dotyczących sposobów komunikowania politycznego oraz niemonotonicznego charakteru nauk społecznych. Dialogiczna struktura komunikacji stanowi fundament wypowiedzi argumentacyjnych, co umożliwia wykorzystanie schematów argumentacji jako narzędzi metodologicznych do przeprowadzania badań z tego zakresu, zaś niemonotoniczność jest trzonem współczesnych koncepcji, związanych z teorią argumentacji, w tym także waltonowskiej koncepcji schematów argumentacji. Działania te doprowadzą w konsekwencji do próby wykazania, że zaproponowane w niniejszym artykule analizy argumentacyjne w obszarze zachowań komunikacyjnych mogą mieć znaczący wpływ na rozwój metodologii badań politycznych oraz weryfikację dotychczasowych sposobów ich interpretacji. Przeprowadzenie badań i analiz argumentacyjnych w obszarze politycznych zachowań komunikacyjnych ma duże znaczenie dla zrozumienia istniejącej rzeczywistości politycznej. Zastosowanie wyników badań współczesnej teorii argumentacji do badania dyskursu naturalnego politologii znacząco wpłynie na rozwój metodologii badań politologicznych. Zwróci uwagę na problem nieuniknionego wartościowania, podejmowania decyzji oraz niemonotoniczności wyciąganych wniosków. Teoria argumentacji jest aktualnie bardzo burzliwie rozwijającą się nauką i podsuwa wiele rozwiązań w tej dziedzinie.

Słowa kluczowe: logika nieformalna, dyskurs naturalny, metodologia badań politologicznych, rozumowania niemonotoniczne.

1. WSTĘP

Jednym z kluczowych nurtów współczesnych badań nad argumentacją jest tzw. logika nieformalna (*informal logic*). Wśród jej czołowych przedstawicieli należy wymie-

---

¹Mgr Joanna Kazimiera Skulska, Wojskowa Akademia Techniczna w Warszawie, Wydział Cybernetyki, ul. gen. Sylwestra Kaliskiego 2, 00-908 Warszawa 49, tel.: (22) 683 95 24, e-mail: joannaskulska@o2.pl

²Niniejszy tytuł jest tożsamy z tytułem pracy doktorskiej Joanny Skulskiej, która stanowiła inspirację dla powstania niniejszego artykułu.

nić takich uczonych, jak J. Anthony Blair, Ralph H. Johnson czy Douglas Walton³. Motywacją do stworzenia tej koncepcji była chęć zaangażowania narzędzi logiki do zastosowań, takich jak analiza i ocena argumentacji prowadzonej w życiu codziennym, w politycznych debatach, prawnych sporach, czy społecznych komentarzach charakterystycznych dla gazet, telewizji, internetu. Charakterystyczną cechą tego typu argumentów jest po pierwsze – ich dialogiczna struktura, po drugie – niemonotoniczny (podważalny) charakter. Logika nieformalna dostarcza metodologicznych narzędzi w postaci schematów argumentacji, które umożliwiają tego typu analizę. Schematy argumentacji obejmują dedukcyjne formy rozumowania, jak *modus ponens*, i indukcyjne formy, jak argument ze zgromadzonych zbiorów danych do statystycznego wniosku wynikającego z tych danych. Ten rodzaj rozumowania wspomaga wnioskowanie w wypadku jego niekompletności, umożliwia domyślenie się niewiadomych danych. Stanowi on zatem idealne narzędzie wspierające, stosowaną w naukach społecznych, analizę „języka” w danym dyskursie naturalnym.

Podobnie jak wszystkie nauki o społeczeństwie, tak i politologia ma indukcyjne pochodzenie⁴. Metody, jakimi posługuje się politologia, osadzone są zatem we współczesnym pojęciu rozumowań niepewnych (*nonmonotonic, defeasible, presumptive*)⁵. Rozumowania te pod pewnym względem stanowią odpowiednik reguł inferencji monotonicznych systemów dedukcyjnych z jedną jednak różnicą. Wniosek wyprowadzony na podstawie rozumowania niemonotonicznego nie jest przyjęty z całkowitą pewnością. Rozszerzenie zbioru przesłanek o jakieś nowe informacje zobowiązuje (*commit*) nas do wycofania poprzedniego wniosku i przyjęcia nowego. Rozumowania te opierają się nie na przesłankach koniecznych, ale na przesłankach prawdopodobnych. Przesłankach, które opisują najczęściej (zazwyczaj) występującą sytuację, przesłanki te są zazwyczaj (choć nie zawsze) prawdziwe.

Podstawę poznania politologicznego stanowią materiały źródłowe. Dostarczają one określonych informacji nazywanych wiedzą źródłową. Z punktu widzenia poznania politologicznego źródłem jest każdy utrwalony i zachowany ślad myśli, działania oraz aktywności ludzkiej służący do jego deskrypcji, eksploracji oraz przewidywania związanej z nim rzeczywistości politycznej⁶. Owe materiały źródłowe, które stanowią podstawę poznania politologicznego, są mocno związane ze zjawiskiem komunikacji międzyludzkiej. Badania nad dyskursem są związane z przekonaniem, „że rzeczywistość

---

³ Zob. R.H. Johnson, T. Blair, *Logical Self-Defence*, Toronto 1977; D. Walton, *Informal Logic: A Handbook for Critical Argumentation*, Cambridge University Press, New York 1989.

⁴ Indukcja (łac. *inductio* – wprowadzenie) to typ rozumowania redukcyjnego. Określa się je jako wnioskowanie „od szczegółu do ogółu”, tj. wnioskowanie z prawdziwości racji (wniosków w szerokim znaczeniu tego słowa) o prawdziwości następstw (przesłanek w szerokim znaczeniu tego słowa). J.M. Bocheński, *Współczesne metody myślenia*, ANTYK, Komorów 2009; T. Jemioło, A. Dawidczyk, *Wprowadzenie do metodologii badań bezpieczeństwa*, Warszawa 2008, s. 22.

⁵ H. Prakken, G. Vreeswijk, *Logics for Defeasible Argumentation, Handbook of Philosophical Logic*, vol. 4, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht 2002, s. 219–318.

⁶ A.J. Chodubski, *Wstęp do badań politologicznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2004.

jest konstruowana w procesach komunikacyjnych”⁷. W rozwoju badań nad komunikowaniem politycznym odnaleźć można różne podejścia teoretyczne. Podejścia te akcentują różnorodne elementy, takie jak dialog, strategia, zachowania, system, a nawet konstrukcja rzeczywistości społecznej. Jednym z obowiązujących współcześnie podejść teoretycznych do komunikowania politycznego jest podejście dialogowe. Stanowi ono wypośredkowanie koncepcji interakcjonizmu symbolicznego (intersubiektywizm komunikowania) i interakcjonizmu strategicznego (prakseologia komunikowania)⁸. Model dialogowy opiera się na idei konsensusu wypracowanego w drodze debaty publicznej. Jest przedłużeniem tradycji filozoficznej wywodzącej się od Arystotelesa, zakładającej, że ludzie (obywatele) mogą rozważyć dzielące ich opinie w dyskusji opartej na argumentach po to, aby ustalić wspólny punkt widzenia⁹.

2. WPROWADZENIE DO BADAŃ NAD WYKORZYSTANIEM TEORII ARGUMENTACJI DO ANALIZY KOMUNIKACJI POLITYCZNEJ

Politologia w badaniach wykorzystuje dorobek naukowy innych dyscyplin, co umożliwia łączenie ze sobą osiągnięć uzyskanych niezależnie. Weryfikacji wymagają dotychczasowe sposoby interpretacji znaczenia teorii argumentacji dla badań typu politologicznego. Ostatnie prace z dziedziny teorii argumentacji wykazały, że argumentacja oferuje potężne środki do rozwiązania wspomnianych wcześniej problemów przez odejście od czysto dedukcyjnych podejść monotonicznych do rozumowania i ku przypuszczalnemu, podważalnemu technikom¹⁰. Takie rozumowanie musi także być przedstawione w formie dialogicznej, w formie, która jest odpowiednia do używanej przez ludzi. Współcześnie w teorii argumentacji dominują normatywne modele technik w dwóch ujęciach – argumentacyjnym i dialogowym. W pierwszym z nich dąży się do sformułowania skutecznych (przekonujących) schematów argumentacji¹¹, przy czym duży nacisk kładzie się na zapewnienie poprawności stosowania tych schematów. W ujęciu dialogowym formułuje się reguły dyskusji. Na polskim gruncie można zaobserwować rosnące w ostatnich latach zainteresowanie tematyką strategii retorycznych i argumentacyjnych, przy czym dominują tu trzy tendencje: historyczno-teoretyczna (np. Ziomek czy Korolko), retoryki stosowanej (np. Załęska czy Warchał) oraz najbardziej rozwinięte podejście teorio-argumentacyjne (np. Hołówka, Marciszewski, Szymanek, Tokarz)¹².

⁷ Por. A. Grzymała-Kazłowska, *Socjologicznie zorientowana analiza dyskursu na tle współczesnych badań nad dyskursem*, „Kultura i Społeczeństwo” XLVIII/1 (2004), s. 13; B. Jabłońska, *Krytyczna analiza dyskursu: refleksje teoretyczno-metodologiczne*, „Przegląd Socjologii Jakościowej” 2/1 (2006), s. 57.

⁸ B. Dobek-Ostrowska, R. Wiszniowski, *Teoria komunikowania publicznego i politycznego*, Astrum, Wrocław 1999, s. 110.

⁹ J. Gerstle, *Le communication politique*, PUF, Paris 1992, s. 32.

¹⁰ Zob. D. Carbogim, D. Robertson, J. Lee, *Argument-based Applications to Knowledge Engineering*, „Knowledge Engineering Review” 15/2 (2000), s. 119–149.

¹¹ Por. np. Ch. Perelman, L. Olbrechts-Tyteca, *Traite de l'argumentation – la nouvelle rhetorique*, PUF, Paris 1958.

¹² T. Hołówka, *Błędy, spory, argumenty*, UW, Warszawa 1999; W. Marciszewski, *Podstawy logicznej teorii przekonań*, PWN, Warszawa 1972; W. Marciszewski, *Sztuka dyskusowania*, 4 wyd., Aleph, Warszawa 1996; K. Szymanek, *Sztuka argumentacji, Słownik terminologiczny*,

Również badania nad komunikowaniem politycznym są na bardzo zaawansowanym poziomie. Od połowy lat pięćdziesiątych XX w. powstało wiele publikacji poruszających tego typu problematykę. Badania prowadzone są głównie w ramach dziedzin naukowych, takich jak: komunikowanie masowe (np. J. Blumer, M. Gurevitch, D. McQuail, D. Swanson, R. Negrine, B. McNair czy P. Zemor), socjologia i politologia (np. P. Norris, J. Gerstle, M. Wheeler, D. Watts, R. Denton, G. Woodward, D. Nimmo). W polskiej literaturze naukowej tematyka komunikowania politycznego jest dość rzadko podejmowana, a nieliczne opracowania pisane są przez autorów reprezentujących dziedziny politologii czy socjologii (np. P. Pawelczyk, D. Pionek, J. Muszczyński, G. Ulicka, czy R. Eiszniowski). W literaturze przedmiotu brakuje opracowań, które zawierałyby całościowy wgląd w tę dziedzinę życia politycznego będącą jednym z istotnych obszarów funkcjonowania rzeczywistości politycznej. Konieczne jest, aby badane zagadnienia ujęte zostały kompleksowo, gdyż przedmiotem analizy jest całokształt systemu politycznego. Kompleksowe badania zapewnia rzetelna analiza uwzględniająca prawidłowe zastosowanie metodologii badawczej, w tym także analizy dyskursu naturalnego typu argumentacyjnego. Ciągłe zauważalny jest deficyt badań dotyczący argumentacyjnej analizy „języka” nauk społecznych osadzonej w analizie dyskursu naturalnego.

Do pełnych badań nad dyskursem niezbędne jest przeprowadzenie jakościowej analizy treści zwracającej uwagę na strategię argumentacji, poprawność jej użycia, nie tylko analizę pojęć, ale również zachodzących między nimi relacji. Konieczne jest, aby badane zagadnienia ujęte zostały kompleksowo, ponieważ przedmiotem analizy jest całokształt systemu politycznego. Kompleksowe badania zapewnia rzetelna analiza uwzględniająca prawidłowe zastosowanie metodologii badawczej, ustalenie występujących wzorców, wykrycie sprzeczności, ich źródeł oraz przyczyn, a także próba wyciągnięcia wniosków i przewidywań na przyszłość. Logika nieformalna dostarcza metodologicznych narzędzi w postaci schematów argumentacji, które umożliwiają tego typu analizę. Wymagałoby to korelacji współczesnej teorii argumentacji, ze szczególnym uwzględnieniem koncepcji schematów argumentacyjnych Douglasa Waltona ze stosowanymi w naukach społecznych, politycznych podstaw metodologicznych zmierzających ku analizie „języka” nauk społecznych. Teoria schematów argumentacji Waltona jest jednym z bieżących nurtów badań logiki nieformalnej. Motywacją do stworzenia tej koncepcji była chęć zaangażowania narzędzi logiki do zastosowań, takich jak analiza i ocena argumentacji prowadzonych w życiu codziennym, w politycznych debatach czy społecznych komentarzach. Charakterystyczną cechą tego typu argumentów jest po pierwsze – ich dialogiczna struktura, po drugie – niemonotoniczny (podważalny) charakter.

3. NARZĘDZIA ANALIZY, JAKICH DOSTARCZA TEORIA ARGUMENTACJI

Do zrozumienia struktury teorii argumentacji niezbędne jest zaprezentowanie jej podstawowych pojęć i metod, jakie rozwinęły się do dziś. W literaturze wyróżnione są cztery zadania podejmowane przez teorię argumentacji: identyfikacja, analiza, ocena i

inwencja (*invention*)¹³. Zadanie identyfikacji polega na zidentyfikowaniu w tekście dyskursu przesłanek i wniosku argumentu¹⁴. Częścią tego zadania jest także określenie, czy znaleziony w tekście dany argument pasuje do znanej formy argumentu o nazwie „schemat argumentacji”. Celem analizy jest standaryzacja, czyli wyodrębnienie w wypowiedzi argumentacyjnej zawartych w niej przesłanek oraz wniosku argumentu. Aby dokonać prawidłowej standaryzacji, niezbędne jest dokonanie szczegółowej analizy struktury argumentu. Funkcją oceny jest ustalenie, czy argument jest słaby czy silny poprzez ogólnie stosowane kryteria. Jednym z najważniejszych narzędzi aktualnie wykorzystywanych do wspierania zadania analizy i oceny argumentów jest diagram argumentacji. Metoda diagramów polega na wizualnej reprezentacji struktury oraz schematów argumentacji. Ostatnim i zarazem najmniej rozwiniętym zadaniem teorii argumentacji, na jakie wskazuje literatura, jest zadanie inwencji. Polegać ono ma na budowaniu nowych argumentów, które mogą być wykorzystane do udowodnienia konkretnego wniosku. Schematy mają zatem na celu budowanie nowych argumentów, które mogą być wykorzystane do udowodnienia konkretnego wniosku. Idealnie jednak nadają się również do funkcji analizy oraz oceny argumentów.

Schematy argumentacji są to rozumowania oparte na toposach, czyli funkcjach zdaniowych uznawanych za powszechnie ważne¹⁵, oraz współczesnym pojęciu rozumowań niepewnych (*nonmonotonic, defeasible, presumptive*)¹⁶. Schematy argumentacji opierają się na przesłankach prawdopodobnych. Przesłankach, które opisują najczęściej występującą sytuację. Takie rozumowanie jest przypuszczalne i podważalne. Ten rodzaj rozumowania jest tylko prawdopodobny i często odnosi się do warunków niepewności i braku wiedzy. Domniemane rozumowanie wspiera wnioskowanie w warunkach niekompletności przez umożliwienie domyślenia się niewiadomych danych. Rozumowanie to jest podważalne w tym sensie, że wniosek może zostać wycofany lub zmieniony w wypadku, gdy znane (ale niepewne) dane okażą się wadliwe¹⁷. Arthur Hastings¹⁸ w tezach doktoratu (1963) zaprezentował systematyczną analizę wielu najpopularniejszych schematów¹⁹. Sam schemat, w podejściu Hastingsa, jest określony poprzez wskazanie formy przesłanek i wniosków w każdego rodzaju argumentach. Hastings wyróżnia jedną szczególną przesłankę w każdym schemacie (zgodnie z wskazaniem Toumlina²⁰), która mogłaby być postrzegana jako uogólnienie lub zasada, prowadząca inne założenie lub przesłanki do wniosku. Taki nakaz jest zazwyczaj niepewnym uogólnieniem i pod-

¹³ *Argumentation Theory: A Very Short Introduction, Argumentation in Artificial Intelligence*, eds. I. Rahwan, G. Simari, Springer, Berlin 2009, s. 1–24.

¹⁴ Z argumentem (łac. *argumentum*) mamy do czynienia, gdy „jako uzasadnienie poglądu T przedstawione są jakieś zdania P1, P2, ..., Pn; zdania te nazywa się przesłankami, zaś zdanie T – konkluzją argumentu”; K. Szymanek, *Sztuka argumentacji. Słownik terminologiczny*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2004.

¹⁵ Arystoteles, *Retoryka*, PWN, Warszawa 2008.

¹⁶ H. Prakken, G. Vreeswijk, *op. cit.*, s. 219–318.

¹⁷ J. Fox, D.S. Subrata, *Safe and Sound: Artificial Intelligence in Hazardous Applications*, Cambridge Mass MIT Press, Cambridge 2000.

¹⁸ A.C. Hastings, *A Reformulation of the Modes of Reasoning in Argumentation*, Ph.D. Dissertation, Northwestern University, Evanston, III 1963.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ S. Toulmin, *The Uses of Argument*, Cambridge University Press, Cambridge 1958.

lega weryfikacji. Dlatego też do każdego schematu Hastings podaje odpowiedni zestaw krytycznych pytań. Walton (1996)²¹ zidentyfikował około 31 (w zależności od sposobu ich liczenia) schematów argumentacji dla typowych niepewnych rozumowań. Podążając, za modelem Hastingsa, Walton do schematów dołączył zestaw krytycznych pytań, którego zadaniem jest dopasowanie i testowanie struktury schematu argumentu. Zadawanie krytycznych pytań oraz udzielanie na nie odpowiedzi to forma określania rodzaju struktury w każdej z obu stron współdziałających ze sobą. Jeśli argument przedstawiony przez zwolennika spełnia wymagania systemu, a przesłanki są do zaakceptowania przez respondent, to respondent jest zobowiązany do zaakceptowania wniosku. Taka akceptacja lub zobowiązanie, jak to jest często nazywane, jest w dialogu tymczasowe. Jeśli respondent zada jedno z krytycznych pytań pasujących do schematu, a orędownik nie oferuje odpowiedniej odpowiedzi, argument jest podważalny. Widać zatem, że podważalność jest związana ze strukturą dialogu.

Te dwa elementy razem – schemat argumentacji i pasujące krytyczne pytania – są używane do oceny danego argumentu w konkretnym wypadku (w odniesieniu do kontekstu dialogu, w których argument jest zastosowany). Według standardowego podejścia do oceny argumentu w nieformalnej logice podany argument musi być oceniany w świetle trzech czynników: akceptowalności przesłanki, znaczenia przesłanek dla wniosku oraz oceny, czy przesłanki zapewniają wystarczający powód do przyjęcia wniosku.

4. PRZYKŁADOWA ANALIZA

W tej części artykułu pokazano, w jaki sposób metoda diagramów oraz schematy argumentacji Waltona wspierają analizę argumentacji. Analizę przeprowadzono na przykładzie wypowiedzi opublikowanej na oficjalnej stronie partii „Twój Ruch”: „Najwyższa Izba Kontroli odkryła Amerykę, stwierdzając, że szkolne programy profilaktyki narkomanii są nic niewarte. Pomylili się w jednym – szkolne pogadanki są nie tylko nieskuteczne, ale również szkodliwe. Jak w praktyce wygląda szkolna «profilaktyka»?

Do lokalnego gimnazjum przychodzi policjantka w podeszłym wieku, która czytając z kartki straszy dzieciaki, że wszystkie nielegalne narkotyki to zło i prosta droga do śmierci. W tym samym czasie z ostatniej ławki dobiega chichot upalonych małałatów. Dzięki prohibicji i braku regulacji państwa, byli w stanie bez problemu kupić zanieczyszczoną marihuanę przed lekcjami. Jediną nauką, jaką wyniosą ze szkolnych pogadarek, jest przekonanie o hipokryzji i zakłamaniu «dorosłych». Jedną z głównych przyczyn popularności browna (heroiny do palenia) w ubiegłej dekadzie, było właśnie wrzucanie do jednego worka stosunkowo nieszkodliwej marihuany z silnie uzależniającymi substancjami, takimi jak heroina. Ustawa wskazuje jako główne narzędzie przeciwdziałania narkomanii właśnie profilaktykę, której – jak dobitnie pokazuje ten raport – w Polsce praktycznie nie ma. Cała uwaga i środki skupione zostały na przepisach karnych i represjach, które zgodnie z literą prawa winny stanowić jedynie uzupełnienie programów profilaktycznych. Twój Ruch opowiada się za rzetelną, popartą danymi empirycznymi profilaktykę prowadzoną od najwcześniejszych lat.

---

²¹ D. Walton, *Argumentation Schemes for Presumptive Reasoning*, LEA, New York 1996.

Priorytetem musi być skuteczność i zdrowie publiczne, nie zaś obłudna moralność i ideologia”²².

Temu fragmentowi opublikowanej wypowiedzi można nadać różną reprezentację wizualną w zależności od interpretacji słów dokonanej przez konkretnego analizującego. W artykule przedstawiono jedną z propozycji standaryzacji tej wypowiedzi.

Standaryzacja przykładu

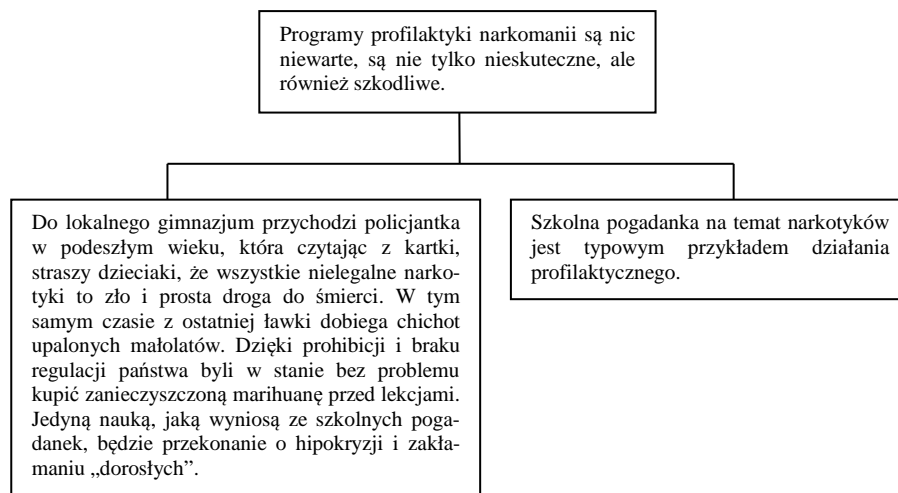
WNIOSEK: Programy profilaktyki narkomanii są nic niewarte, są nie tylko nieskuteczna, ale również szkodliwe.

PRZESŁANKA 1: Do lokalnego gimnazjum przychodzi policjantka w podeszłym wieku, która czytając z kartki straszy dzieciaki, że wszystkie nielegalne narkotyki to zło i prosta droga do śmierci. W tym samym czasie z ostatniej ławki dobiega chichot upalonych małaolotów. Dzięki prohibicji i braku regulacji państwa byli w stanie bez problemu kupić zanieczyszczoną marihuanę przed lekcjami. Jedyną nauką, jaką wyniosą ze szkolnych pogadanek, jest przekonanie o hipokryzji i zakłamaniu „dorosłych”.

PRZESŁANKA 2: Jedną z głównych przyczyn popularności browna (heroiny do palenia) w ubiegłej dekadzie było właśnie wrzucanie do jednego worka stosunkowo nieszkodliwej marihuany z silnie uzależniającymi substancjami, takimi jak heroina.

PRZESŁANKA 3: Ustawa wskazuje jako główne narzędzie przeciwdziałania narkomanii właśnie profilaktykę, której – jak dobitnie pokazuje ten raport – w Polsce praktycznie nie ma.

PRZESŁANKA 4: Cała uwaga i środki skupione zostały na przepisach karnych i represjach, które zgodnie z literą prawa powinny stanowić jedynie uzupełnienie programów profilaktycznych.

Rys. 1. Diagram – przesłanka 1, schemat z przykładu

²² <http://twojruch.eu/wiadomosci/nik-profilaktyka-narkotykowa-w-szko-ach-nie-istnieje> (dostęp: 20.10.2013).

Na rysunku 1 zaprezentowano wizualną reprezentację, w jaki sposób przesłanka pierwsza doprowadza do wniosku głównego. Rozumowanie to wpisuje się w Waltonowski schemat z przykładu²³:

Przesłanka: W tej sytuacji k ma własność F oraz własność G

[w tej sytuacji – czyli na lekcji w gimnazjum wśród upalonych uczniów, (k) – szkolna pogadanka na temat narkotyków, (F) – świadczy o hipokryzji i zakłamaniu oraz (G) – jest nieskuteczna i szkodliwa].

Przesłanka: k jest typowym przykładem obiektu, który ma własność F, oraz może mieć lub nie mieć własności G

[(k) – szkolna pogadanka na temat narkotyków jest typowym przykładem działania profilaktycznego, które (F) – świadczy o hipokryzji i zakłamaniu oraz może być lub nie być (G) – nieskuteczne i szkodliwe].

Wniosek: Generalnie, jeżeli x ma własność F, to (zwykle, prawdopodobnie, typowo) x ma również własność G

[generalnie, jeżeli jakieś x ma własność hipokryzji i zakłamania (F) to zwykle x jest również szkodliwe i nieskuteczne (G)].

Do tego Schematu z Przykładu Walton podaje propozycje pięciu krytycznych pytań, których zadaniem jest testowanie poprawności użycia danej argumentacji. Po przedstawieniu do analizowanego przykładu powinniśmy zatem rozstrzygnąć następujące kwestie:

(KP1) Czy k faktycznie **ma własność F i G**? (czy rzeczywiście opisana sytuacja w gimnazjum świadczy o hipokryzji i zakłamaniu oraz jest nieskuteczna i szkodliwa).

(KP2) Czy przykład k faktycznie **wspiera uogólnienie** (ogólny wniosek): czy jest to rzeczywiście przypadek podpadający pod tę generalizację? (czy szkolna pogadanka na temat narkotyków faktycznie jest przykładem podpadającym pod tę generalizację).

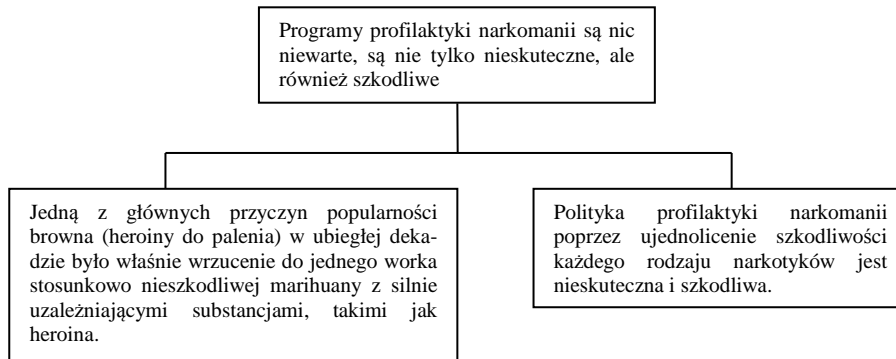
(KP3) Czy k jest faktycznie **typowym rodzajem przypadków**, których dotyczy ta generalizacja? (czy szkolna pogadanka na temat narkotyków jest typowym działaniem profilaktycznym podpadającym pod tę generalizację).

(KP4) W jak szerokim **zakresie** ta generalizacja znajduje zastosowanie? (w jak wielu wypadkach przyjęta generalizacja ma zastosowanie?).

(KP5) Czy istnieją **szczególne okoliczności** odnoszące się do k, które osłabiają możliwość generalizacji? (czy istnieją jakieś szczególne okoliczności usprawiedliwiające nieudolność szkolnych pogadank na temat narkotyków?).

---

²³ D. Walton, C. Reed, F. Macagno, *Argumentation Schemes*, Cambridge University Press, New York 2008, s. 308.

Rys. 2. Diagram – przesłanka 2, schemat od przyczyny do skutku

Na rysunku 2 przedstawiono wizualną reprezentację tego, w jaki sposób przesłanka druga doprowadza do wniosku głównego. Rozumowanie to wpisuje się w Waltonowski schemat od przyczyny do skutku²⁴:

Przesłanka: Generalnie, jeśli wystąpi x, to wystąpi lub może wystąpić y [Polityka profilaktyki narkomanii poprzez ujednoczenie szkodliwości każdego rodzaju narkotyków (x), jest nieskuteczna i szkodliwa (y)].

Przesłanka: W tym wypadku występuje (lub może wystąpić) x (nasza polityka zakazuje wszystkich narkotyków, nie rozróżniając ich siły szkodliwości – nie uwzględnia podziału na miękkie i twarde).

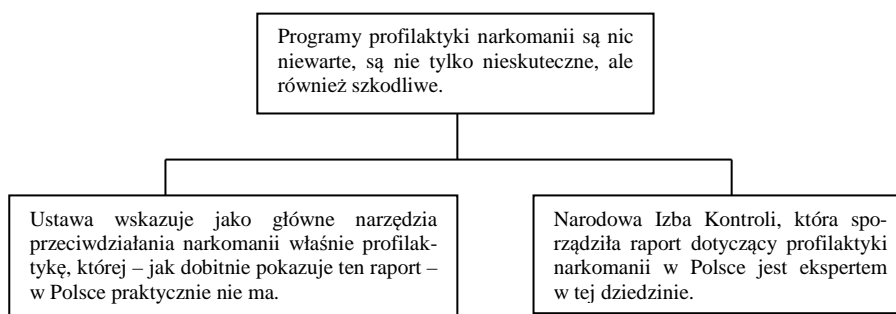
Wniosek: W tym wypadku występuje (lub może wystąpić) y (nasza polityka profilaktyki narkotykowej jest nieskuteczna i szkodliwa).

Do tego schematu od przyczyny do skutku Walton podaje następujące krytyczne pytania:

(KP1) Jak silne jest **przyczynowe uogólnienie** (jeśli w ogóle jest prawdą)?

(KP2) Czy wymienione **dowody** (jeśli w ogóle jakiegokolwiek istnieją) są wystarczająco silne, aby zagwarantować prawomocność uogólnienia?

(KP3) Czy istnieją **inne czynniki**, które mogłyby lub będą zakłócać wywołanie efektów w tym przypadku?

Rys. 3. Diagram – przesłanka 3, schemat z opinii eksperta

²⁴ *Ibidem*, s. 312.

Na rysunku 3 przedstawiono wizualną reprezentację tego, w jaki sposób trzecia przesłanka doprowadza do wniosku głównego. Rozumowanie to wpisuje się w Waltonowski schemat z opinii eksperta²⁵. Argumentację przedstawioną przez „Twój Ruch” otrzymuje się przez zastąpienie w schemacie zmiennych **x**, **D** oraz **A konkretnymi stałymi**, czyli w miejsce zmiennej:

- X – należy wstawić „Najwyższą Izbę Kontroli”;
- D – dziedzinę dotyczącą kontroli skuteczności profilaktyki narkomanii w Polsce;
- A – należy zastąpić przez zdanie „programy profilaktyki narkomanii są nie niewarte, są nie tylko nieskuteczna, ale również szkodliwe”.

Schemat z opinii eksperta²⁶:

Przesłanka: Źródło x jest ekspertem w dziedzinie D zawierającej zdanie A.

Przesłanka: x stwierdza, że A (w dziedzinie D) jest prawdziwe (fałszywe).

Wniosek: A może z pewnym prawdopodobieństwem (*plausibly*) zostać uznane za prawdziwe (fałszywe).

Krytyczne pytania przypisane do tego schematu przedstawiają się następująco:

(KP1) Pytanie dotyczące wiedzy specjalistycznej: Na ile x jest **wiarygodny** jako źródło wiedzy eksperckiej?

(KP2) Pytanie dotyczące dziedziny: Czy x jest ekspertem w **diedzynie**, w której znajduje się A?

(KP3) Pytanie dotyczące opinii: Co stwierdził ekspert x, co by **implikowało** A?

(KP4) Pytanie dotyczące wiarygodności: Czy x jest **godny zaufania** jako źródło?

(KP5) Pytanie dotyczące zgodności: Czy A jest zgodne z tym, co **inni eksperci** twierdzą?

(KP6) Pytanie dotyczące uzasadnienia: Czy twierdzenie x jest oparte na dowodzie/na jakimś uzasadnieniu? Czy dla twierdzenia x istnieje jakieś inne dodatkowe uzasadnienie?

- **Pierwsze pytanie** krytyczne wymaga, aby osoba, na której zdaniu polegamy, była faktycznym ekspertem w danej dziedzinie (tzn. miała odpowiednie kwalifikacje, doświadczenie itd.), a nie jedynie była np. osobą popularną czy sławną. W wypadku Krajowej Izby Kontroli jej kompetencje może weryfikować fakt, że jest organ państwowy powołany właśnie w celu kontroli.
- **Drugie pytanie** zaleca ostrożność co do możliwości popełnienia błędu ekstrapolacji autorytetu, tzn. rozciągnięcia zakresu czyichś kompetencji na dziedzinę, w których ta osoba już kompetencji nie ma. Zatem wątpliwość mógłby budzić fakt, czy dziedzina, w której KIK jest ekspertem, jest adekwatna do poruszanych treści. Zauważmy, że decyzja co do tego, jaka będzie odpowiedź na to pytanie (jak i również na inne pytania), zależeć będzie od subiektywnej oceny osoby analizującej. Nie jest to jednak specyficzna własność metody krytycznych pytań – subiektywność wyboru jest nieunikniona wszędzie tam, gdzie analizowane są teksty z realnych sytuacji komunikacyjnych, a nie abstrakcyjne obiekty, takie jak np. formuły logiczne mające z góry ustalone wartościowanie.

²⁵ *Ibidem*, s. 310.

²⁶ *Ibidem*, s. 310.

- **Trzecie pytanie** sugeruje, że faktyczny sens słów eksperta mógł być przeinaczony. W wypadku raportu KIK można rozważać, czy jego treść została dokładnie zacytowana.
- **Czwarte pytanie** zawiera wątpliwość, czy ekspert jest osobiście godny zaufania jako źródło informacji. Na przykład istniałaby podstawa do kwestionowania wiarygodności raportu KIK, gdyby był on stronniczy, czyli gdyby KIK coś zyskało przez forsowanie tego twierdzenia.
- **Piąte pytanie** wiąże się z opiniami „indywidualistów”, szczególnie w zagadnieniach, w których eksperci się nie zgadzają. Pytanie zgodności stawia się zatem przez porównywanie z innymi znanymi opiniami (i zwłaszcza z jakimiś ekspertami z dziedziny D, głoszącymi inne opinie niż wypowiedź A). W celu przetestowania przykładu wniosku z opinii KIK powinniśmy zatem prześledzić opinię na przykład jakichś innych ekspertów i sprawdzić, czy zgadzają się oni ze stwierdzeniem zawartym w raporcie KIK.
- **Ostatnie pytanie** wymaga, aby ekspert był w stanie poprzeć swoją opinię obiektywnym dowodem. Można zatem zażądać od KIK wyników badań, testów, jakie zostały przeprowadzone podczas analizy poruszanych kwestii.

W niniejszym rozdziale przedstawiono metodę wizualnej reprezentacji struktury argumentacji nazywaną w teorii argumentacji metodą diagramów. Metoda ta polega na wyróżnieniu poszczególnych komponentów, które składają się na daną wypowiedź argumentacyjną. Pozwala ona opisać i przeprowadzić analizę struktury argumentacji, czyli zależności między jej komponentami. Dodatkowo umożliwia dokładne śledzenie i ocenę każdego z elementów. Metoda diagramów pozwala także przeprowadzić klasyfikację argumentacji pod względem budowy, innymi słowy – umożliwia opisanie schematów argumentacji.

5. ZAKOŃCZENIE

W przytoczonych przykładach bardzo wyraźnie widać, że w dyskursie naturalnym, argumentując, nie posługujemy się dokładnie schematami, gdyż w naturalnym języku mamy tendencję do skracania i omijania oczywistych dla nas elementów. Jednakże na podstawie kontekstu i zrozumienia treści wypowiedzi, a także znajomości struktury różnych schematów argumentacji jesteśmy w stanie te rozumowania zrekonstruować, odtworzyć tok rozumowania, co umożliwia przeprowadzenie analizy oraz odpowiedniej oceny argumentacji. Taka analiza języka i argumentacji użytej w dyskursie stanowi podstawę dalszych analiz politologicznych. Umożliwia nam ona ocenę poprawności użytych argumentów, ich siłę, adekwatność, ocenę i określenie strategii osoby wypowiadającej się, a co za tym idzie – określenie przyszłych działań. Daje nam również potężną broń w walce z matactwem, kłamstwem i wysuwaniem niepoprawnych wniosków.

W artykule przedstawiono model schematów argumentacji bazujący na propozycji Waltona²⁷. Omówiono również podstawowe typy schematów argumentacji, które stanowią propozycję formalnego modelu dla wypowiedzi argumentacyjnych. Ponadto na konkretnym przykładzie zaprezentowano możliwości wizualnej reprezentacji struktury argumentacji, czyli metodę diagramów, utworzono formalną strukturę argumentu –

---

²⁷ *Ibidem.*

czyli schematy argumentacji, tzw. metoda krytycznych pytań, testowania poprawności zastosowania schematu argumentacji.

Celem niniejszego artykułu było zaproponowanie rozszerzenia metod badań politologicznych o analizę dyskursu naturalnego typu argumentacyjnego. Zastosowanie wyników badań współczesnej teorii argumentacji do badania dyskursu naturalnego politologii znacząco wpłynie na rozwój metodologii badań politologicznych. Zwróci uwagę na problem nieuniknionego wartościowania, podejmowania decyzji oraz niemonotoniczności wyciąganych wniosków. W tym świetle ciekawa staje się próba odpowiedzi na pytanie: czy możliwe jest zastosowanie analizy dyskursu publicznego w obszarze badań politologicznych przy użyciu narzędzi dostarczanych przez teorię argumentacji?

Konkluzje wynikające z badań zaprezentowanych w niniejszym artykule mogą być przydatne do:

- przedstawienia mechanizmów funkcjonowania komunikowania publicznego, ze szczególnym uwzględnieniem komunikowania politycznego;
- dostarczenia narzędzi wzbogacających metody badań politologicznych o analizę dyskursu naturalnego typu argumentacyjnego (analizy, która wspomogłoby ustalenie występujących wzorców, wykrycie sprzeczności, ich źródeł oraz przyczyn, a także próby wyciągnięcia wniosków i przewidywań na przyszłość);
- celów dydaktycznych, zwłaszcza w obrębie krytycznego myślenia, teorii argumentacji, komunikacji politycznej.

LITERATURA

- [1] Argumentation Theory: A Very Short Introduction, Argumentation in Artificial Intelligence, eds. I. Rahwan, G. Simari, Springer, Berlin 2009.
- [2] Arystoteles, *Retoryka*, PWN, Warszawa 2008.
- [3] Bocheński J.M., *Współczesne metody myślenia*, ANTYK, Komorów 2009.
- [4] Carbogim D., Robertson D., Lee J., *Argument-based Applications to Knowledge Engineering*, „Knowledge Engineering Review” 15/2 (2000).
- [5] Chodubski A.J., *Wstęp do badań politologicznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2004
- [6] Dobek-Ostrowska B., Wiszniowski R., *Teoria komunikowania publicznego i politycznego*, Astrum, Wrocław 1999.
- [7] Fox J., Subrata D.S., *Safe and Sound: Artificial Intelligence in Hazardous Applications*, Cambridge Mass MIT Press, Cambridge 2000.
- [8] Gerstle J., *Le communication politique*, PUF, Paris 1992.
- [9] Grzymała-Kazłowska A., *Socjologicznie zorientowana analiza dyskursu na tle współczesnych badań nad dyskursem*, „Kultura i Społeczeństwo” XLVIII/1 (2004).
- [10] Hastings A.C., *A Reformulation of the Modes of Reasoning in Argumentation*, Ph.D. Dissertation, Northwestern University, Evanston, III 1963.
- [11] Hołówka T., *Błędy, spory, argumenty*, UW, Warszawa 1999.
- [12] <http://twojruch.eu/wiadomosci/nik-profilaktyka-narkotykowa-w-szkolach-nie-istnieje> (dostęp: 20.10.2013).
- [13] Jabłońska B., *Krytyczna analiza dyskursu: refleksje teoretyczno-metodologiczne*, „Przegląd Socjologii Jakościowej” 2/1 (2006).

- [14] Jemioło T., Dawidczyk A., *Wprowadzenie do metodologii badań bezpieczeństwa*, Warszawa 2008.
- [15] Johnson R. H., Blair T., *Logical Self-Defence*, Toronto 1977.
- [16] Marciszewski W., *Podstawy logicznej teorii przekonań*, PWN, Warszawa 1972.
- [17] Marciszewski W., *Sztuka dyskusowania*, 4 wyd., Aleph, Warszawa 1996.
- [18] Perelman Ch., Olbrechts-Tyteca L., *Traite de l'argumentation – la nouvelle rhétorique*, PUF, Paris 1958.
- [19] Prakken H., Vreeswijk G., *Logics for Defeasible Argumentation, Handbook of Philosophical Logic*, vol. 4, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht 2002.
- [20] Szymanek K., *Sztuka argumentacji, Słownik terminologiczny*, PWN, Warszawa 2001.
- [21] Szymanek K., *Sztuka argumentacji. Słownik terminologiczny*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2004.
- [22] Tokarz M., *Argumentacja, Perswazja, Manipulacja (Argumentation, Persuasion, Manipulation)*, GWP, Gdańsk 2006.
- [23] Toulmin S., *The Uses of Argument*, Cambridge University Press, Cambridge 1958.
- [24] Walton D., Reed C., Macagno F., *Argumentation Schemes*, Cambridge University Press, New York 2008.
- [25] Walton D., *Argumentation Schemes for Presumptive Reasoning*, LEA, New York 1996.
- [26] Walton D., *Informal Logic: A Handbook for Critical Argumentation*, Cambridge University Press, New York 1989.

DOUGLAS WALTON'S THEORY FOR ARGUMENTATION APPLICABLE TO THE TEST OF POLITICAL COMMUNICATION

The purpose of this article is methodological evaluation of the usefulness of tools (in the form of argumentation schemes), which provides the contemporary theory of argumentation by Douglas N. Walton applied to research in the field of political communication. It is thus an attempt to answer the question of whether schemes proposed by Douglas N. Walton are possible for use in research in the field of political communication (speech analysis of arguments expressed in natural language) alternative to inadequate and ineffective in this respect tools provided by formal logic. For this purpose, the key concepts that are the basis for these considerations are described, among others dialogue approach, represented by Jürgen Habermas, which is one of key paradigms of research on political communication and non-monotonic character of the social sciences. Dialogical communication structure is the foundation of argumentative statements, which enables the use of patterns of argumentation as methodological tools to conduct research in this field, and non-monotonicity the core of modern concepts related to the theory of argumentation, including Walton's concept of argumentation schemes. These actions will result in attempting to demonstrate that the analysis of argumentation in the area of communicative behaviours presented in this article can have a significant impact on the development of political research methodology and revision of the existing ways of interpreting them. Conducting research and analysis of argumentative behaviour in the area of political communication is very important for understanding the existing political reality. An application of the results of modern theory of argumentation for studying the natural discourse of political sci-

ence significantly influences the development of political science research methodology. It draws attention to the inevitable evaluation, decision-making and non-monotonicity of reached conclusions. The theory of argumentation is currently very rapidly developing science and suggests a number of solutions in this field.

Keywords: informal logics, natural discourse, political science research methodology, non-monotonic reasoning.

DOI:10.7862/rz.2016.hss.8

Przesłano do redakcji: czerwiec 2015

Przyjęto do druku: styczeń 2016

Mirosław ŚMIESZEK¹

Magdalena DOBRZAŃSKA²

Paweł DOBRZAŃSKI³

ANALIZA ZMIAN W TRANSPORCIE PUBLICZNYM UNII EUROPEJSKIEJ NA PRZYKŁADZIE WYBRANYCH MIAST

Potrzeby transportowe należą do potrzeb wtórnych człowieka i są związane z różnym rozmieszczeniem przestrzennym zasobów, skupisk ludzkich i miejsc pracy. Rozwój gospodarczy jest ściśle uzależniony od infrastruktury transportowej i możliwości transportowych. Transport dotyczy zarówno przemieszczania ładunków, jak i ludności. W miastach szczególnie istotny jest transport osób, zwany często transportem publicznym. Rozwój miast zarówno pod względem liczby ludności, jak i ich powierzchni generuje wzrost potrzeb transportowych. Dodatkowo rozwój gospodarczy wymaga coraz to większej aktywności ludzi i ich mobilności. Miejski transport pasażerski w znacznym stopniu opiera się na prywatnych samochodach osobowych, które posiadają konwencjonalny układ napędowy. Wzrastająca liczba podróży tymi środkami komunikacji przyczynia się do powstawania zatorów komunikacyjnych i wzrostu zanieczyszczenia atmosfery w obszarach miejskich przez emisję gazów pochodzących ze spalania produktów naftowych. Oba te czynniki i hałas powodowany ruchem pojazdów przyczyniają się do obniżenia komfortu życia. Jednym ze sposobów ograniczenia tych niekorzystnych tendencji jest przejście na bardziej zrównoważony system mobilności, jakim jest zbiorowy transport pasażerski. Podejście to jest zgodne z aktualnymi wytycznymi Unii Europejskiej mającymi za zadanie ochronę środowiska i oszczędności pierwotnych źródeł energii, promującymi rozwój zrównoważonego transportu i odnawialne źródła energii. Głównym celem pracy jest przedstawienie zmian zachodzących w funkcjonowaniu transportu pasażerskiego w krajach Unii Europejskiej oraz ukazanie na przykładzie dwóch wybranych miast średniej wielkości stopnia realizacji polityki transportowej zmierzającej do rozwoju zrównoważonego transportu miejskiego.

Słowa kluczowe: transport publiczny, polityka transportowa, organizacja transportu publicznego.

1. WPROWADZENIE

W miastach Europy, zamieszkuje około 70% ludności Unii Europejskiej. Mieszkańcy miast wytwarzają około 80% PKB Unii⁴. Prawidłowe funkcjonowanie tych miast i zapewnienie możliwości ich dalszego rozwoju gospodarczego wymagają odpowiedniej infrastruktury transportowej i mobilności ich mieszkańców. Mobilność w miastach staje się jednak coraz trudniejsza i coraz mniej efektywna. Nadal w wielu miastach jako podstawowy środek transportu wykorzystywane są pojazdy prywatne o napędzie konwencjonalnym.

---

¹ Dr hab. inż. Mirosław Śmieszek, prof. PRz, Katedra Metod Ilościowych, Politechnika Rzeszowska, Rzeszów, autor korespondencyjny; e-mail: msmieszek@prz.edu.pl

² Dr inż. Magdalena Dobrzańska, Katedra Metod Ilościowych, Politechnika Rzeszowska, Rzeszów

³ Dr inż. Paweł Dobrzański, Zakład Informatyki w Zarządzaniu, Politechnika Rzeszowska, Rzeszów

⁴ European Commission Report Brussels, 17.12.2013COM (2013) 913 final.

Problemem wielu miast europejskich są notoryczne zatory komunikacyjne, których koszt osiąga znaczące rozmiary⁵. Obszary miejskie mają również wysoki udział w całkowitych emisjach CO₂ pochodzących z działalności transportowej, który wynosi około 23%. Zgodnie z wytycznymi UE miasta muszą spotęgować wysiłki, aby odwrócić niekorzystne tendencje w zużyciu paliwa i emisji składników toksycznych. Przepisy unijne dotyczące jakości powietrza oraz coraz bardziej rygorystyczne normy emisji dla pojazdów drogowych mają za zadanie zapewnienie ochrony obywateli przed narażeniem na szkodliwe skutki zanieczyszczeń powietrza i pyłu zawieszonego. Celem tych wysiłków powinno być osiągnięcie 60-procentowej redukcji emisji gazów cieplarnianych. Ze względu na dużą gęstość zaludnienia w miastach oraz wysoki poziom ruchu na trasach o niewielkich długościach system transportu publicznego jest preferowanym rozwiązaniem⁶. Daje on większe możliwości redukcji całkowitej emisji składników toksycznych w mieście w porównaniu z transportem realizowanym za pomocą samochodów osobowych wyposażonych w konwencjonalne układy napędowe. W ramach polityki unijnej duży nacisk kładziony jest na wykorzystanie odnawialnych źródeł energetycznych w transporcie pasażerskim oraz preferowanie takich form transportu jak transport rowerowy. Wszystkie te zabiegi wymagają jednak sporych nakładów finansowych i zmiany w mentalności mieszkańców. Polityka UE nakreśla kierunki tych zmian. Stopień zaawansowania tych zaleceń nie jest jednakowy we wszystkich państwach członkowskich oraz ich miastach. Ogólnie można stwierdzić, że im bogatsze państwo, tym polityka proekologiczna w transporcie publicznym jest bardziej rozwinięta i są bardziej zaawansowane wprowadzone zmiany, których celem jest rozwój zrównoważonego transportu. Jednym z głównych celów pracy jest ocena zmian zachodzących w transporcie pasażerskim w krajach UE na przykładzie dwóch wybranych miast średniej wielkości o różnych stopniach rozwoju gospodarczego. Za wzorzec do porównania posłużyło szwedzkie miasto Linköping charakteryzujące się wysokim stopniem rozwoju. Drugim z rozpatrywanych w porównaniu miast jest Rzeszów, którego poziom rozwoju gospodarczego jest znacznie niższy, ale miasto to charakteryzuje się dużą dynamiką rozwojową.

2. PRZEGLĄD WYBRANYCH DANYCH ZWIĄZANYCH Z DZIAŁALNOŚCIĄ TRANSPORTU PUBLICZNEGO

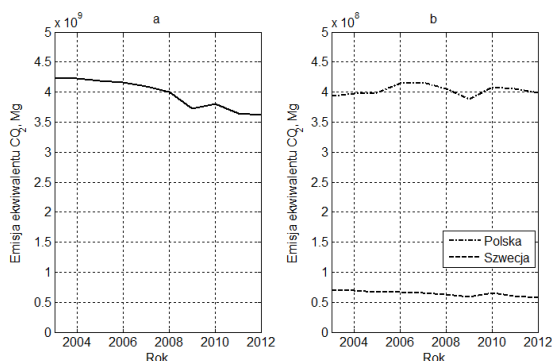
Coraz bardziej rygorystyczne ustawodawstwo UE przyczynia się do spadku emisji szkodliwych substancji przez środki transportu drogowego. Zmiany w całkowitej emisji dla 19 krajów będących członkami UE przed rokiem 2005 pokazano na rysunku 1a. Na rysunku widoczna jest wyraźna tendencja spadkowa w wielkości emisji. Dla porównania Polska (rys. 1b) w obszarze tym ma jeszcze wiele do zrobienia⁷. Ostatnie trzy lata 2010–2012 (rys. 1b) dają nadzieję, że i w Polsce rozpoczął się okres korzystnych zmian. Natomiast dla Szwecji (rys. 1b) poza latami 2009–2010 zauważalna jest ciągła tendencja spadkowa w wielkości emisji szkodliwych substancji.

⁵ L. Mussone, S. Grant-Muller, J. Laird, *Sensitivity analysis of traffic congestion costs in a network under a charging policy*, „Case Studies on Transport Policy” 2015/3; European Commission Report Brussels, 17.12.2013COM (2013) 913 final.

⁶ R. Prud'homme, M. Koning, L. Lenormand, A. Fehr, *Public transport congestion costs: The case of the Paris subway*, „Transport Policy” 2012/21.

⁷ <http://ec.europa.eu/eurostat>.

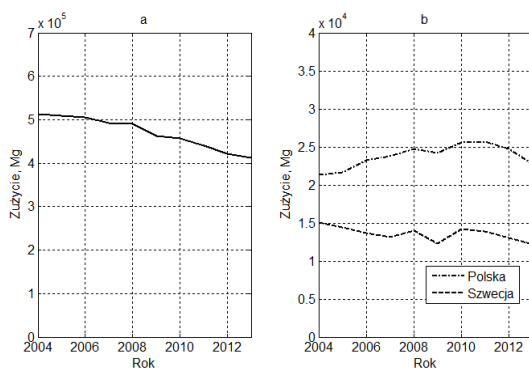
Rys. 1. Emisja ekwiwalentu CO₂ w krajach a) UE19, b) Polski, Szwecji

Źródło: opracowanie własne na podstawie <http://ec.europa.eu/eurostat>.

Emisja zanieczyszczeń i gazów cieplarnianych związana jest z ilością zużytych paliw ropopochodnych. Zmiany zachodzące w zużyciu paliw pokazane na rysunku 2 mają przebiegi o podobnym charakterze jak na rysunku 1 pod względem emisji.

Rys. 2. Zużycie paliw ropopochodnych a) w krajach UE19, b) w Polsce

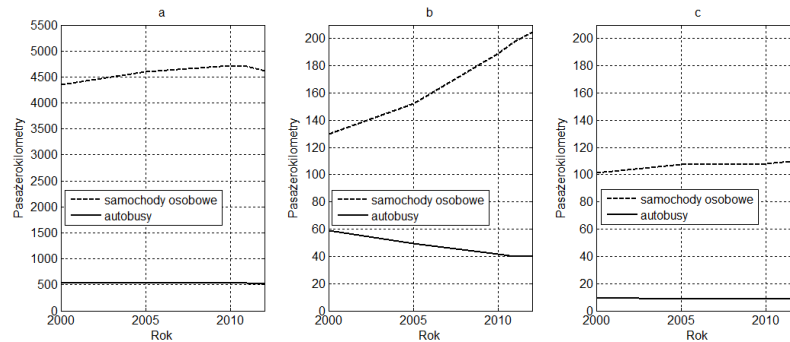
Źródło: opracowanie własne na podstawie <http://ec.europa.eu/eurostat>.

Transport drogowy osób ma znaczny udział w całkowitym zużyciu paliwa. Na transport ten składają się przewozy realizowane przez transport autobusowy i samochody osobowe. Wykresy zamieszczone na rysunku 3 pokazują, że zarówno w krajach UE, jak i w Polsce następuje spadek przewozów autobusowych wyrażony w pasażerokilometrach i jednocześnie zachodzi wzrost przewozów realizowanych samochodami osobowymi. Podobnie sytuacja przedstawia się w Szwecji. Wzrost ten dla krajów UE jest niewielki. W wypadku UE wzrost przewozów realizowanych samochodami osobowymi, porównując rok 2000 z 2012, wynosi 6%. Największy wzrost obserwowany jest dla Polski i jest równy ponad 50%, natomiast w Szwecji – 8%. W wypadku Wielkiej Brytanii, Niemiec i Francji wynosi 1–8%⁸. Biorąc pod

⁸ EU transport in figures, Statistical Pocketbook 2014; EU transport in figures, Statistical Pocketbook 2015.

uwagę przewozy autobusowe, obserwowany spadek w analizowanym okresie wynosi dla UE 4%, Polski – ponad 30% natomiast Szwecji – prawie 9%.

Rys. 3. Przewozy w pasażerokilometrach realizowane przez transport autobusowy i samochody osobowe dla a) wszystkich krajów UE, b) Polski, c) Szwecji

Źródło: opracowanie własne na podstawie *EU transport in figures*, Statistical Pocketbook 2015.

Zachodzące zmiany są szczególnie niekorzystne w Polsce. Analizując dane statystyczne⁹ dotyczące poszczególnych regionów i miast Polski, można stwierdzić, że spadek przewozów w komunikacji publicznej dotyczył wszystkich miast poniżej 500 tys. mieszkańców. Aby rozpoznać skalę problemu, postanowiono przeanalizować funkcjonowanie komunikacji publicznej w wybranych miastach UE o średniej liczbie mieszkańców.

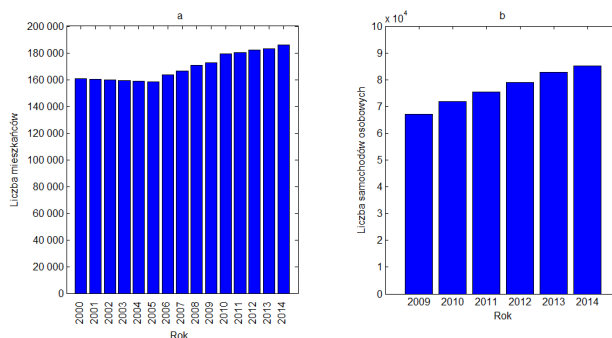
3. ANALIZA FUNKCJONOWANIA KOMUNIKACJI MIEJSKIEJ W RZESZOWIE

Rzeszów jest miastem wojewódzkim leżącym w południowo-wschodniej Polsce. Ma 116,32 km² powierzchni i liczy ponad 184 tys. mieszkańców. Miasto to jest stolicą województwa podkarpackiego i zarazem ważnym ośrodkiem gospodarczym, handlowym, przemysłowym, kulturalnym i akademickim. Miasto jest położone na skrzyżowaniu istotnych drogowych szlaków komunikacyjnych, blisko granic ze Słowacją i Ukrainą. Rzeszów ma wyraźnie ukształtowaną strefę zabudowy śródmiejskiej, która ma układ promienisto-koncentryczny, dzielnice przemysłowe i mieszkaniowe są widocznie rozgraniczone. Gęstość zaludnienia w Rzeszowie należy do najniższych w Polsce wśród miast średniej wielkości. W ostatnich latach nastąpił wzrost liczby mieszkańców i liczby zarejestrowanych pojazdów osobowych¹⁰ (rys. 4). Wraz z rozwojem ludności następował wzrost obszaru miasta i tym samym zwiększały się długości tras niezbędnych do pokonania między miejscem zamieszkania a celem podróży.

⁹ <http://ec.europa.eu/eurostat>.

¹⁰ <http://stat.gov.pl/>.

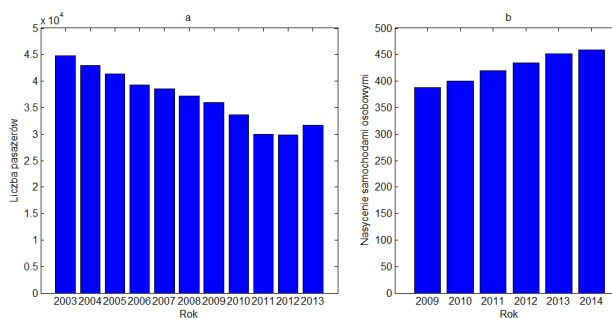
Rys. 4. Wybrane wskaźniki charakteryzujące miasto Rzeszów a) liczba mieszkańców, b) liczba samochodów osobowych

Źródło: opracowanie własne na podstawie <http://stat.gov.pl/>.

Na terenie Rzeszowa potrzeby transportowe zaspokajane są przez transport publiczny i indywidualny. W wypadku transportu publicznego najważniejsza jest komunikacja miejska podlegająca zarządowi miasta. Rzeszowska komunikacja publiczna w grudniu 2014 r. składała się z 46 linii autobusowych zwykłych, 3 linii specjalnych oraz 3 linii nocnych¹¹. W ramach tej komunikacji można wyróżnić 6 linii o znaczeniu priorytetowym, których częstotliwość kursowania w godzinach szczytu wynosi 10–15 minut, oraz grupę linii podstawowych kursujących co 20–30 minut oraz uzupełniające. Przez teren miasta przebiegają również linie komunikacyjne innych przewoźników. Skupiają się oni jednak wyłącznie na dowozie pasażerów do Rzeszowa i można przyjąć, że nie biorą udziału w zaspokajaniu potrzeb transportowych na terenie miasta. Jak w większości polskich miast można zaobserwować tu spadek przewozów komunikacją publiczną i wzrost zarówno liczby samochodów osobowych, jak i nasycenia tymi pojazdami (rys. 5)¹².

Rys. 5. a) Przewozy komunikacją publiczną i b) nasycenie samochodami osobowymi

Źródło: opracowanie własne na podstawie <http://stat.gov.pl/>.

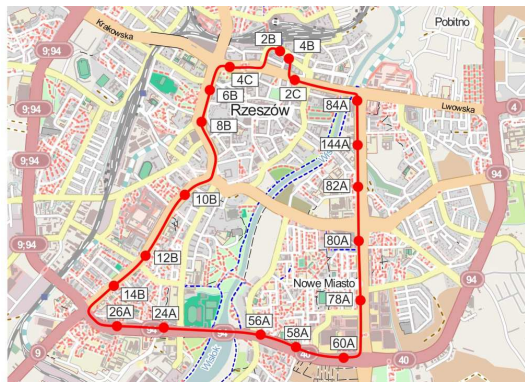
¹¹ M. Śmieszek, M. Dobrzańska, P. Dobrzański, *Analiza czasów przejazdu wybranej linii komunikacji miejskiej w Rzeszowie*, „Logistyka” 2015/4.

¹² *Ibidem*.

Zaobserwowany spadek w przewozach komunikacji publicznej zachodzi przy wzroście liczby mieszkańców. Rosnące wraz ze wzrostem liczby mieszkańców potrzeby przewozowe są zaspokajane przez transport indywidualny. Jest to tendencja niekorzystna z punktu widzenia zużycia energii i emisji szkodliwych substancji.

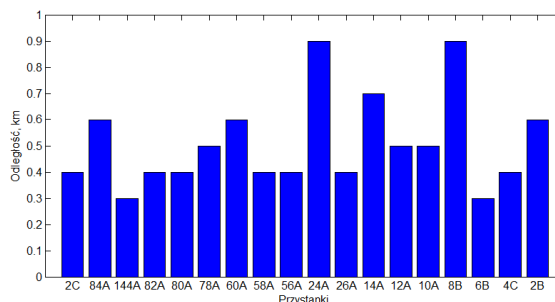
W ramach pracy przeprowadzono badania funkcjonowania komunikacji miejskiej. Skupiono się w nich na jednej wybranej linii komunikacji miejskiej w każdym z analizowanych miast. W wypadku Rzeszowa analizie poddano linię 0B, która jako jedna z sześciu należy do grupy linii priorytetowych. Linia ta charakteryzuje się ruchem okrężnym jednokierunkowym wokół centrum miasta. Jej początek i koniec znajdują się w sąsiedztwie dworca kolejowego PKP. Przeciwny kierunek jest obsługiwany przez linię 0A. Na obu liniach kursują w większości nowoczesne dwuosiove autobusy niskopodłogowe. Wzdłuż trasy przejazdu znajdują się główne centra handlowe Rzeszowa, dwie wyższe uczelnie wraz z osiedlami studenckimi i największy zakład przemysłowy Rzeszowa. Na trasie linii znajduje się 19 przystanków. Przebieg linii 0B oraz wykaz przystanków i odległości pomiędzy nimi przedstawiono na rysunkach 6 i 7.

Rys. 6. Przebieg linii 0B na terenie Rzeszowa wraz z umiejscowionymi na jej trasie przystankami

Źródło: opracowanie własne.

Rys. 7. Odległości między przystankami linii 0B

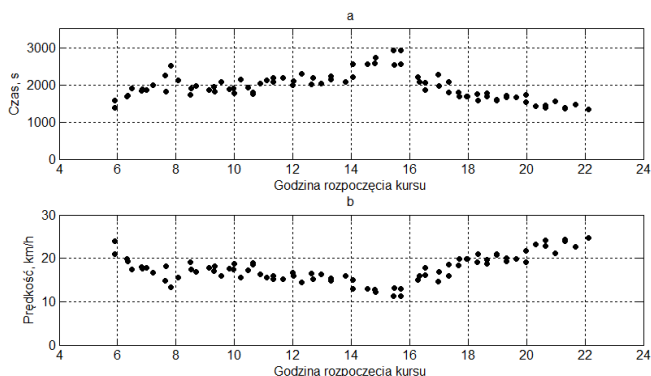
Źródło: opracowanie własne.

Badania wykonywano między godziną 6.30 a 19.30 w dni robocze tygodnia. W godzinach tych realizowana jest zdecydowana większość kursów i przewożonych jest około 90%

pasażerów. Badania polegały na rejestracji czasów przejazdu oraz zliczaniu pasażerów wsiadających i wysiadających z autobusów na poszczególnych przystankach¹³.

Ruch drogowy w Rzeszowie charakteryzuje się występowaniem dwóch szczytów: porannego w godzinach 6.30–8.30 oraz popołudniowego w godzinach 14.00–16.00. Na rysunku 8 pokazano czasy przejazdu i średnią prędkość całej trasy w wybranym dniu roboczym.

Rys. 8. Parametry przejazdu całej trasy linii 0B w dzień roboczy: a) czas, b) prędkość

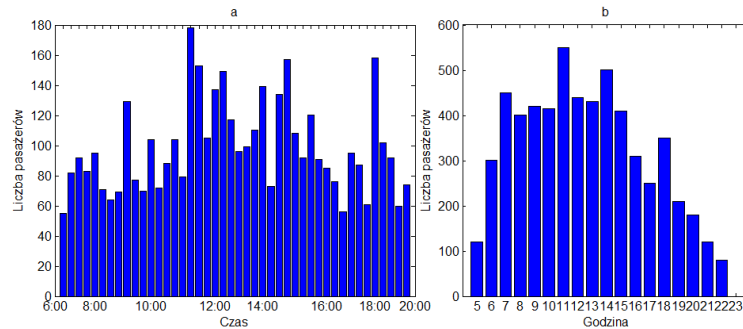
Źródło: opracowanie własne.

Godziny szczytów komunikacyjnych nie charakteryzowały się jednak największymi przewozami na poszczególnych kursach. Dla wybranego dnia 18 listopada 2014 r. przewożona przez autobusy w poszczególnych kursach liczba pasażerów została przedstawiona na rysunku 9a. Dane te dotyczą autobusów kursujących przez cały dzień i nie uwzględniają autobusów dodatkowych. Przebieg linii 0B jest dosyć specyficzny. Wzdłuż trasy znajdują się głównie centra handlowe, szkoły i uczelnie wyższe oraz urzędy. Uwzględniając dane z rysunku 9a oraz dodatkowe kursy wykonywane w godzinach porannych i popołudniowych, sporządzono wykres liczby przewożonych pasażerów w poszczególnych godzinach – przedstawiony na rysunku 9b. Przewozy największej liczby pasażerów występują między godzinami 7.00–15.00. Są to godziny pracy szkół i instytucji publicznych oraz centrów handlowych. Pasażerami w większości są uczniowie, studenci, petenci urzędów i instytucji oraz osoby wybierające się na zakupy.

¹³ M. Śmieszek, M. Dobrzańska, P. Dobrzański, *op. cit.*

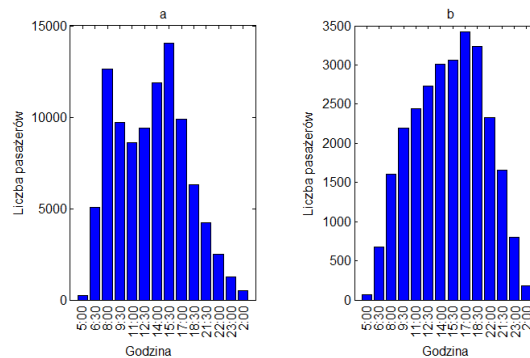
Rys. 9. Zmierzona i obliczona 18 listopada 2014 r. liczba pasażerów na linii 0B a) na poszczególnych kursach, b) w poszczególnych godzinach

Źródło: opracowanie własne.

Na rysunku 10a przedstawiono liczbę pasażerów przewiezionych przez rzeszowską komunikację miejską w wybranym dniu powszednim. W analizowanym dniu na wszystkich liniach przewieziono 96,3 tys. pasażerów. Przedstawione na rysunku 10a wartości dotyczą przedziałów półtoragodzinnych. Największa liczba pasażerów korzystających z rzeszowskiej komunikacji miejskiej przypadła na godziny 6.30–8.00 (szczyt poranny) i 14.00–15.30 (szczyt popołudniowy). W niedzielę liczba pasażerów rzeszowskiej komunikacji miejskiej stanowiła 28,5% liczby pasażerów korzystających z usług rzeszowskiej komunikacji miejskiej w dzień powszedni. Najwięcej pasażerów zostało przewiezionych w godzinach popołudniowych 15.30–18.30 (rys. 10b)¹⁴.

Rys. 10. Liczba pasażerów przewożonych przez rzeszowską komunikację miejską: a) w dniu powszednim, b) w niedzielę

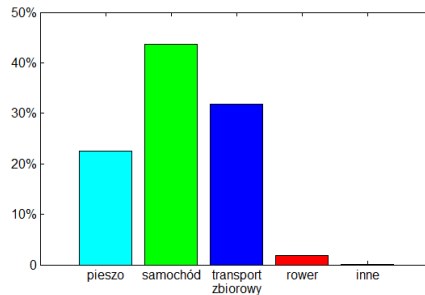
Źródło: opracowanie własne na podstawie <http://www.ztm.ereszow.pl/>.

Analizując wykorzystanie środków transportu w Rzeszowie, można stwierdzić, że najczęściej wykorzystywanym środkiem transportu jest samochód osobowy. Był on wykorzystywany w ponad 40% podróży. Drugie miejsce zajmuje transport zbiorowy, którego udział wynosi ponad 30%. Dość znaczny udział ponad 20% stanowią podróże piesze.

¹⁴ <http://www.ztm.ereszow.pl/>.

Wykorzystanie rowerów w wypadku Rzeszowa jest marginalne i stanowi niespełna 2% (rys. 11).

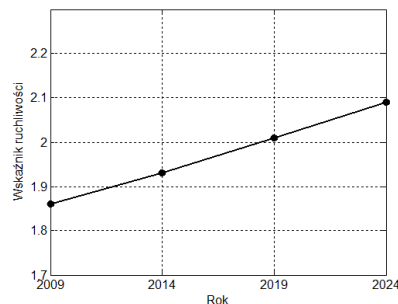
Rys. 11. Procentowy rozkład pomiędzy różnymi środkami transportu

Źródło: opracowanie własne na podstawie <http://www.ztm.ereszow.pl/>.

Na rysunku 12 przedstawiono prognozę wskaźnika ruchliwości dla mieszkańców Rzeszowa. W 2014 r. obserwowany był wzrost tego wskaźnika w stosunku do 2009. W kolejnych latach przewiduje się dalszy wzrost tego wskaźnika.

Rys. 12. Prognoza wskaźnika ruchliwości dla mieszkańców Rzeszowa

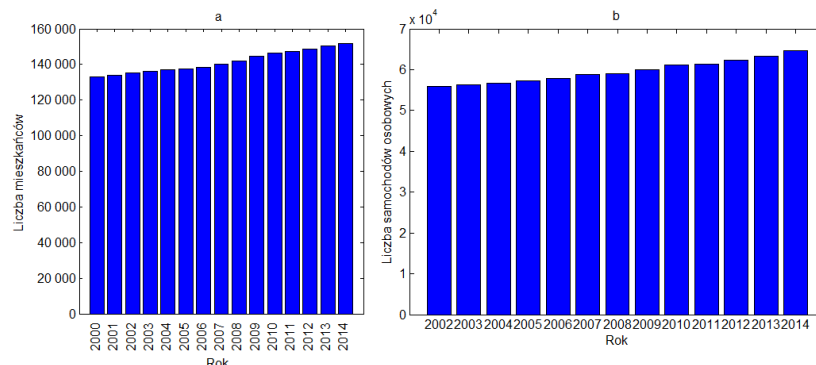
Źródło: opracowanie własne na podstawie <http://www.ztm.ereszow.pl/>.

4. ANALIZA FUNKCJONOWANIA KOMUNIKACJI MIEJSKIEJ W LINKÖPING

Kolejnym analizowanym miastem jest Linköping. Jest to miasto leżące na południowy wschód od Sztokholmu, nad rzeką Stångån. Jest jednym z najbardziej zaludnionych miast w Szwecji. Miasto liczy 104 232 (2010) mieszkańców, a gmina Linköping, około 149 906 (2013). Jest to jedna z najszybciej rozwijających się gmin w Szwecji. Linköping jest siódmym co do wielkości miastem w Szwecji. Miasto to jest stolicą regionu administracyjnego Östergötland i zarazem ważnym ośrodkiem gospodarczym, handlowym, przemysłowym, kulturalnym i akademickim. Posiada zróżnicowaną działalność przemysłową (przemysł mechaniczny, lotniczy, sprzętu obronnego, elektroniki i mikroelektroniki, spożywczy). Lokalizacja w centrum regionu i jego doskonała sieć komunikacyjna sprawiły, że Linköping jest krajowym i międzynarodowym centrum biznesu.

Powierzchnia miasta wynosi 42,16 km²¹⁵. Na rysunku 13 przedstawiono liczbę mieszkańców (rys. 13a) oraz zarejestrowanych pojazdów (rys. 13b). W obydwu wypadkach można zauważyć tendencję wzrostową. Pod względem liczby ludności jest to wzrost wynoszący 14% w latach 2000–2014. Podobnie sytuacja przedstawia się w wypadku liczby zarejestrowanych pojazdów. W okresie 2002–2012 wzrost wyniósł ponad 15%.

Rys. 13. Wybrane wskaźniki charakteryzujące miasto Linköping a) liczba mieszkańców, b) liczba samochodów osobowych

Źródło: opracowanie własne na podstawie: <http://www.linkoping.se/>.

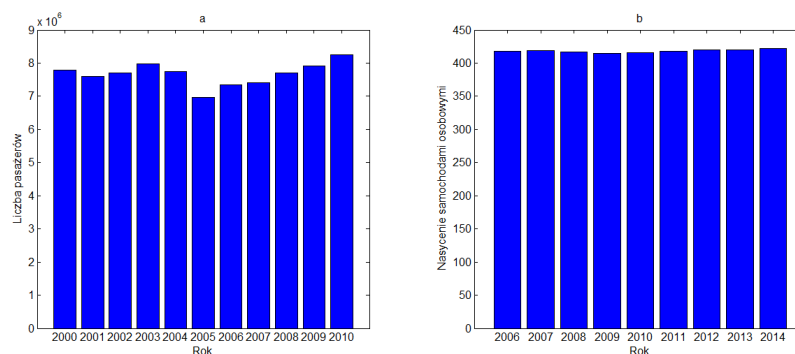
Transport publiczny w Linköping jest obsługiwany przez regionalnego operatora transportu publicznego AB ÖstgötaTrafiken, który oferuje usługi autobusowe, kolejowe i tramwajowe w całym regionie Östergötland. Podczas gdy pociągi są najczęściej wykorzystywane do dotarcia do sąsiednich miast i miasteczek, autobusy są najbardziej rozpowszechnioną formą transportu publicznego w mieście. Sieć transportowa miasta jest skuteczna i przyjazna dla środowiska. Do zasilania autobusów miejskich wykorzystuje się odnawialne źródło energetyczne – biogaz¹⁶. Wszystkie linie autobusowe rozchodzą się z dworca głównego. Komunikacja publiczna w Linköping składa się z 29 linii miejskich, wśród których można wyróżnić kilka linii specjalnych, ograniczających się do przewozu uczniów lub pracowników do odpowiednich punktów (szkoły, zakłady pracy). Linie te kursują tylko w wybranych godzinach związanych z harmonogramem dnia pasażerów (uczniów, pracowników).

W wypadku liczby przewozów komunikacją miejską od 2005 r. jest obserwowany systematyczny wzrost (rys. 14a). Natomiast nasycenie samochodami osobowymi utrzymuje się na zbliżonym poziomie (rys. 14b).

¹⁵ <http://www.linkoping.se/>.

¹⁶ M. Falldé, M. Eklund, *Towards a sustainable socio-technical system of biogas for transport: the case of the city of Linköping in Sweden*, „Journal of Cleaner Production” 2015/98.

Rys. 14. a) Przewozy komunikacją publiczną i b) nasylenie samochodami osobowymi

Źródło: opracowanie własne na podstawie: <http://www.linkoping.se/>.

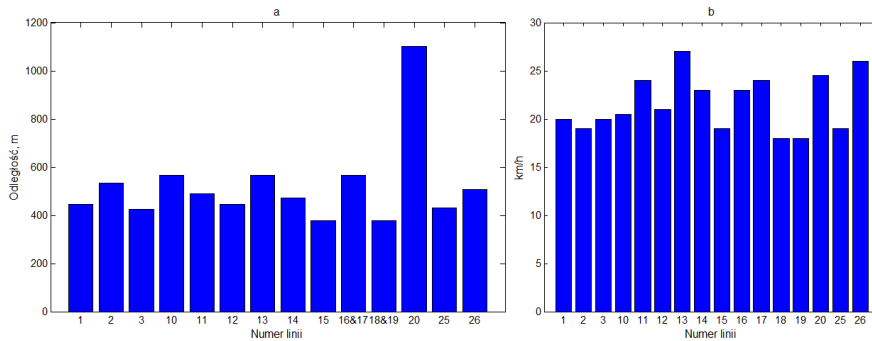
W wypadku miasta Linköping analizie poddano linię numer 18. Jest to linia o podobnym charakterze do linii 0B w Rzeszowie. Charakteryzuje się również jednokierunkowym ruchem okrężnym wokół centrum miasta. Jej początek i koniec znajdują się na dworcu głównym znajdującym się w centrum miasta. Na trasie linii są 24 przystanki, średnia odległość między sąsiednimi przystankami wynosi około 400 m (rys. 16a). Na rysunku 15 przedstawiono przebieg linii 18. Wzdłuż trasy przejazdu autobusu znajduje się między innymi szpital uniwersytecki, który zatrudnia 4300 pracowników i posiada 640 łóżek. Na linii kursują autobusy zasilane biogazem. Poszczególne linie charakteryzują się różnymi średnimi prędkościami (rys. 16b). Najniższe wartości osiągają pojazdy kursujące w centrum miasta. Przykładem jest tu analizowana linia 18.

Rys. 15. Przebieg linii 18 na terenie miasta Linköping wraz z umiejscowionymi na jej trasie przystankami

Źródło: opracowanie własne.

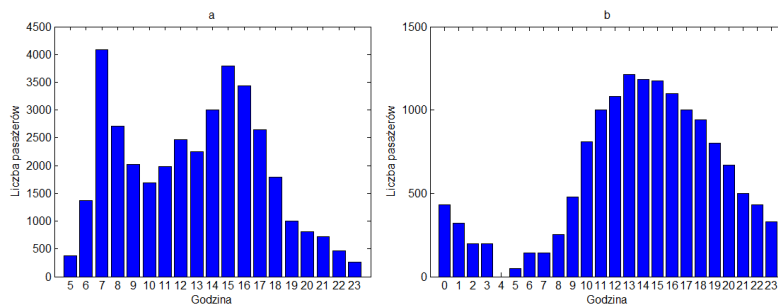
Rys. 16. Wybrane parametry linii komunikacji miejskiej: a) odległości międzyprzystankowe, b) średnie prędkości

Źródło: opracowanie własne na podstawie <http://www.linkoping.se/>

Badania dla Linköping przeprowadzono w dni powszednie i weekendy w godzinach 0.00–23.00¹⁷. W mieście w dzień powszedni również można wyróżnić dwa szczyty: poranny w godzinach 7.00–8.00 oraz popołudniowy w godzinach 15.00–16.00 (rys. 17a). Natomiast w dni świąteczne można zauważyć jeden szczyt przypadający na godziny 13.00–14.00 (rys. 17b). Można również stwierdzić, że liczba podróżnych w godzinach wieczornych i nocnych jest o wiele wyższa w weekendy niż w dni powszednie.

Rys. 17. Zmierzona liczba pasażerów w a) dni powszednie, b) weekendy

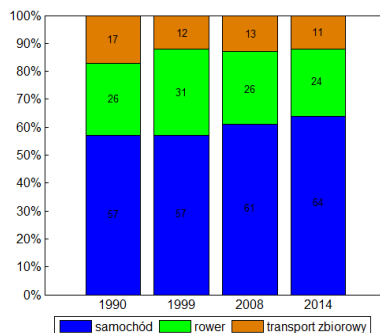

Źródło: opracowanie własne na podstawie <http://www.linkoping.se/>

Analizując wykorzystanie poszczególnych środków transportu w mieście Linköping (rys. 18), można zauważyć od 1999 r. wzrost udziału wykorzystania samochodów prywatnych. W 2014 r. udział samochodów prywatnych wynosił 64% i w porównaniu z rokiem 1999 był to wzrost o 7 punktów procentowych. W przypadku wykorzystania jako środka transportu rowerów można z kolei zauważyć w 2014 r. 7 procentowy spadek liczby podróży wykonywanych przy wykorzystaniu tego środka transportu w porównaniu z rokiem 1999. Natomiast transport publiczny utrzymuje się na dość stabilnym poziomie, choć porównując lata 2008 i 2014 można zauważyć 2-procentowy spadek.

¹⁷ <http://www.linkoping.se/>.

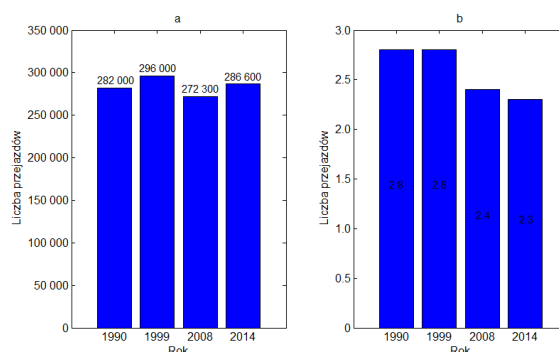
Rys. 18. Procentowy rozkład pomiędzy różnymi środkami transportu w dni powszednie

Źródło: opracowanie własne na podstawie <http://www.linkoping.se/>.

Na kolejnym wykresie (rys. 19a) przedstawiono liczbę przejazdów, jakie odbyły się w mieście Linköping w badanym okresie. Najniższą liczbę przejazdów można zaobserwować w 2008 r. W porównaniu z rokiem 1999 spadek ten wynosi prawie 8%. Natomiast w 2014 r. widoczny jest 5-procentowy wzrost liczby przejazdów w porównaniu z 2008. Rozpatrując liczbę przejazdów przypadającą na jedną osobę (rys. 19b), można zauważyć tendencję spadkową. W 1999 r. liczba ta wynosiła 2,8, natomiast 15 lat później 2,3 przejazdu na osobę.

Rys. 19. Liczba przejazdów w dzień powszedni: a) całkowita, b) na osobę

Źródło: opracowanie własne na podstawie <http://www.linkoping.se/>.

5. PODSUMOWANIE

Konieczność ochrony środowiska wymusza podjęcie działań we wszystkich obszarach gospodarczych wykorzystujących źródła energii i emitujących substancje szkodliwe do atmosfery. Jednym z takich istotnych obszarów jest transport pasażerski. W ramach polityki Unii Europejskiej zaleca się rozwój zrównoważonego transportu pasażerskiego i zwiększenie udziału wykorzystania energetycznych surowców odnawialnych. W ramach tych działań dąży się do zwiększenia roli i znaczenia komunikacji publicznej, preferuje się proekologiczne formy transportu w postaci transportu rowerowego oraz prowadzi prace mające na celu wykorzystanie odnawialnych źródeł energii w transporcie miejskim. Wszystkie te zalecenia wprowadzane są w poszczególnych krajach członkowskich. Stopień ich realizacji w

poszczególnych krajach nie jest jednakowy. Zmiany te w dużym stopniu zależą od poziomu świadomości proekologicznej społeczeństwa oraz od osiągniętego dochodu narodowego.

W celu pokazania tych różnic w artykule przedstawiono politykę transportową realizowaną przez dwa miasta z państw UE o różnych stopniach rozwoju gospodarczego. Jednym z nich jest Linköping. Ze względu na osiągnięty poziom rozwoju gospodarczego i wprowadzonych zmian w komunikacji publicznej miasto to zostało użyte jako wzorzec określający kierunki zmian. Nasycenie pojazdami prywatnymi praktycznie nie zmienia się w nim już od kilku lat i można przyjąć, że osiągnęło już maksymalny poziom. Cała działalność władz miasta w dziedzinie ochrony środowiska skupia się na pozostałych formach transportu publicznego, do których można zaliczyć transport zbiorowy i rowerowy. Rzeszów jest miastem o znacznie niższym poziomie dochodów mającym aspiracje w niedalekiej przyszłości zbliżenia się do poziomu miast zachodniej Europy. Poziom nasycenia pojazdami samochodowymi osiągnął już stan Linköpingu. Natomiast w innych obszarach działalności transportowej występują duże różnice. W wypadku transportu zbiorowego wszystkie autobusy szwedzkie napędzane są ekologicznym paliwem pochodzącym z odnawialnych źródeł energetycznych. W Rzeszowie większość pojazdów komunikacji zbiorowej wykorzystuje olej napędowy. Udział ekologicznego paliwa CNG w pracy przewozowej autobusów zbliża się do poziomu 40%. Obszarem, w którym występuje największa dysproporcja pomiędzy dwoma miastami, jest transport rowerowy. Udział transportu rowerowego w Linköpingu sięga 24%. W Rzeszowie udział transportu rowerowego jest raczej marginalny, a przejażdżki rowerowe wykorzystywane są głównie do celów rekreacyjnych. Problem ten jest dostrzegany przez władze miasta. W mieście powstają nowe trasy rowerowe, wypożyczalnie rowerów miejskich oraz jest prowadzona polityka zachęcająca mieszkańców do korzystania z tej formy transportu.

LITERATURA

- [1] EU transport in figures, Statistical Pocketbook 2014.
- [2] EU transport in figures, Statistical Pocketbook 2015.
- [3] European Commission Report Brussels, 17.12.2013COM (2013) 913 final.
- [4] Fallde M., Eklund M., *Towards a sustainable socio-technical system of biogas for transport: the case of the city of Linköping in Sweden*, „Journal of Cleaner Production” 2015/98, s. 17–28.
- [5] <http://ec.europa.eu/eurostat>.
- [6] <http://stat.gov.pl/>.
- [7] <http://www.linkoping.se/>.
- [8] <http://www.ztm.erszow.pl/>.
- [9] Musson L., Grant-Muller S., Laird J., *Sensitivity analysis of traffic congestion costs in a network under a charging policy*, „Case Studies on Transport Policy” 2015/3, s. 44–54.
- [10] Prud'homme R., Koning M., Lenormand L., Fehr A., *Public transport congestion costs: The case of the Paris subway*, „Transport Policy 2012/21”, s. 101–109.
- [11] Śmieszek M., Dobrzańska M., Dobrzański P., *Analiza czasów przejazdu wybranej linii komunikacji miejskiej w Rzeszowie*, „Logistyka” 2015/4, s. 6131–6137.

ANALYSIS OF CHANGES IN PUBLIC TRANSPORT OF THE EUROPEAN UNION ON THE EXAMPLE OF SELECTED CITIES

Transportation needs are secondary needs of a man and are associated with different spatial distribution of resources, human settlements and places of work. Economic development is closely linked to the transport infrastructure and transport capacity. Transportation applies to both cargo movement and population. In the cities, especially important is the transport of people, often referred to as public transport. Urban development, both in terms of population and the surface, generates an increase in transport needs. In addition, economic development requires more and more active people and their mobility. Urban passenger transport is largely based on private cars with a conventional drive system. An increasing number of travels by those means of transport contributes to congestion and an increase of air pollution in urban areas through gas emissions from the combustion of petroleum products. Both of these factors and the noise caused by vehicle traffic contribute to a reduction in quality of life. One way to reduce these negative trends is to switch to more sustainable mobility, which is the collective passenger transport. This approach is consistent with the current guidelines of the European Union aimed at protecting the environment and saving of primary energy sources that promote the development of sustainable transport and renewable energy. The main aim of this article is to present the changes in the functioning of passenger transport in the European Union, and to show, on the example of two selected medium-sized cities, the degree of implementation of transport policy aimed at the development of sustainable urban transport.

Keywords: public transport, transport policy, organization of public transport.

DOI:10.7862/rz.2016.hss.9

Przesłano do redakcji: styczeń 2016

Przyjęto do druku: maj 2016

Krzysztof SUROWIEC¹
Aleksander RAZIN²

ZAŁOŻENIA GEOPOLITYKI IWANA IV GROŹNEGO I JEJ REALIZACJA W ROSJI W LATACH 1547–1584. CZ. I

W artykule przedstawiono główne założenia geopolityczne w czasach rządów cara Rosji Iwana IV Groźnego i sposoby ich realizacji. Ekspansję Rosji w tym czasie ukierunkowała w dużym stopniu geografia, ale za konkretne działania w czasie i przestrzeni odpowiadał Iwan IV. Jeszcze w okresie Wielkiego Księstwa Moskiewskiego wytyczono główne zamierzenia geostrategiczne. Należały do nich: 1. Zapewnienie bezpieczeństwa od strony granic wschodnich państwa i skierowanie ekspansji przeciwko państwom będących spadkobiercami Mongołów. 2. Zdobycie dostępu do Bałtyku i przesunięcie granic na zachód w celu zjednoczenia ziem należących na przestrzeni wieków do Rusi Kijowskiej. To „zbieranie ziem ruskich” miało też połączyć wyznawców prawosławia pod jednym panowaniem Cerkwi rosyjskiej. 3. Rozbudowa odpowiedniej ideologii dla uzasadnienia spraw politycznych. W tym czasie pojawia się teoria przedstawiająca Moskwę jako „Trzecie Rzym”, mająca po upadku Konstantynopola potwierdzać władzę Moskwy nad wszystkimi ludami prawosławnymi, a w przyszłości także będąca czynnikiem uzasadniającym roszczenia rosyjskie do terenów po byłym Cesarstwie Bizantyńskim. Iwan IV Groźny w wyniku podjętych działań stał się jednym z pierwszych władców rosyjskich, który z dużymi sukcesami realizował te założenia geopolityczne, odnosząc przy tym również porażki. Był też pierwszym władcą, który dzięki swoim działaniom stworzył pojęcie „eurazjatyckiej Rosji”. Artykuł składa się z części omawiających realizację planów Iwana IV Groźnego oraz jego sukcesy i porażki na trzech głównych kierunkach jego polityki. Cele, jakie sobie wyznaczył car, nie zostały przez niego w pełni zrealizowane, ale odgrywały rolę uniwersalną także dla przyszłych władców Rosji, którzy jakby wypełniając jego testament polityczny, dążyli do podobnych celów w polityce zagranicznej. Osąd działań cara Iwana IV w Rosji dziś nie jest jednoznaczny, oceny wahają się od uwielbienia aż po nienawiść.

Słowa kluczowe: Iwan IV Groźny, geopolityka, Rosja w XVI wieku, wojny rosyjskie.

1. WPROWADZENIE

Europa Wschodnia do Uralu, jako granicy kontynentu, z geopolitycznego punktu widzenia długo nie odgrywała praktycznie żadnej roli. Przez cały okres starożytności i wczesnego średniowiecza nie wykształciły się na tym ogromnym i słabo zaludnionym terenie państwa przypominające charakterem despotyczne monarchie (Asyria, Chiny, Persja), wpływowe miasta-państwa (jak w Helladzie) czy imperia – cesarstwa na miarę Rzymu, Bizancjum czy państwa Franków. Mimo to X w. przyniósł ze sobą ważne zmiany na mapie Europy w jej wschodniej części. Plemiona słowiańskie w wyniku rozwoju

¹Mgr Krzysztof Surowiec, asystent w Zakładzie Nauk Humanistycznych, Wydział Zarządzania, Politechnika Rzeszowska, autor korespondencyjny: e-mail: ks@prz.edu.pl

²Prof. dr hab. Aleksander Razin, kierownik Katedry Etyki Moskiewskiego Państwowego Uniwersytetu im. M. Łomonosowa.

społecznego i gospodarczego doprowadziły do wykształcenia się grup współdziałania ze sprawującymi władzę książętami plemiennymi, co zapoczątkowało zmiany ustrojowe i geopolityczne w tej części Europy. Powstały nowe państwa: Polska, Ruś Kijowska, Czechy oraz inne. Nastąpiła również zmiana ustroju demokracji wojennej na bardziej scentralizowane formy monarchii. Raz powstałe państwa, mimo wzlotów i upadków, na stałe wkomponowały się w układ sił, tworząc jednolitą Europę mimo różnic politycznych, religijnych (szczególnie od czasów schizmy wschodniej z 1054 r.) czy kulturalnych. Największym i najsilniejszym państwem, które wyłoniło się na przestrzeni wieków na terenie Europy Wschodniej, była Rosja jako następczyni Wielkiego Księstwa Moskiewskiego. Sukces tego państwa mozolnie budowanego przez kilkaset lat opierał się na podejmowaniu dobrych decyzji geopolitycznych, zwykłym szczęściu, którego również państwa doświadczają, jak i wytrwałym dążeniu do postawionych celów. Jednym z pierwszych władców, który z podrzędnego państwa europejskiego za wielką cenę zbudował silne terytorialnie państwo, był Iwan IV Groźny z dynastii Rurykowiczów. Na bazie tej mogli budować potęgę państwa car Aleksy Michajłowicz, Piotr Wielki oraz Katarzyna II Wielka. W końcu średniowiecza sukces Moskwy wcale nie był pewny i przewidywalny, konkurentów do zjednoczenia ziem ruskich oraz wrogów zewnętrznych nie brakowało. Ukształtowanie się Rosji Iwana IV czy Piotra Wielkiego poprzedzone było całą serią strategicznych wyborów dokonywanych przez władców Rusi, które ukształtowały ten kraj do dziś.

Problem badawczy niniejszego artykułu jest następujący: w jakim stopniu realizacja wyborów geopolitycznych przez Iwana IV Groźnego przyczyniła się do stworzenia podstaw imperium rosyjskiego³ w późniejszych wiekach? Natomiast celem jest przedstawienie doniosłości realizacji kierunków polityki wewnętrznej, jak i zewnętrznej tego cara wraz z jego sukcesami i porażkami. Przedmiotem badań zostały objęte rządy Iwana Groźnego w latach 1533–1584 w różnych aspektach geopolitycznych. Główna hipoteza badawcza streszcza się w stwierdzeniu, że rządy Iwana Groźnego doprowadziły do budowy podstaw rosyjskiej mocarstwowości i imperializmu, czemu były podporządkowane działania tego władcy zarówno na arenie międzynarodowej, jak i wewnętrznej Rosji⁴.

2. SYTUACJA ZIEM ROSYJSKICH W DOBIE WYBORÓW GEOSTRATEGICZNYCH PÓŹNEGO ŚREDNIOWIECZA

Wiek XV i XVI w całej Europie – od Portugalii po Moskwę – były okresem wielkiego rozwoju. Przeobrażenia społeczne, gospodarcze i kulturalne docierały również do wschodniej Europy. Powoli zaczęła się tworzyć gospodarka światowa, gdzie rola późniejszej Rosji jako łącznika z państwami Azji Środkowej i Wschodniej miała wielkie znaczenie. Budowa scentralizowanej monarchii carów rezydujących w Moskwie zaczęła

³ P.Y.Wipper, *Iwan Groźny*, Moskwa 1994, s. 16.

⁴ Iwan IV Groźny i jego rządy doczekały się wiele opracowań: A. Pawłow, M. Perrie, *Iwan Groźny. Car i tyran*, Warszawa 2008; J. Martin, *Medieval Russi, 980–1584*, Cambridge 1995; S.F. Płatonow, *Iwan the Terrible*, GulfBreeze 1974; R.G. Skrynnikow, *Iwan the Terrible*, GulfBreeze 1981; I. de Madriaga, *Iwan the Terrible*, New Haven 2005; A. Andrusiewicz, *Iwan Groźny*, Warszawa 2006; B. Floria, *Iwan Groźnyj*, Moskwa 1999; W. Kobrin, *Iwan Groźnyj*, Moskwa 1989; W.A. Serczyk, *Iwan Groźny*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1977; Z. Wójcik, *Wokół epoki Iwana Groźnego*, „Kwartalnik Historyczny” 1975/2.

się dość późno⁵, wzmiankowano ją po raz pierwszy w 1147 r. Początkowo nie odgrywała większej roli wśród starszych i silniejszych państw tego regionu, takich jak: Nowogród Wielki, Riazan, Suzdal czy Włodzimierz. Mimo ekspansji Księstwa, a później Wielkiego Księstwa Moskiewskiego jego rozwój gospodarczy oraz cywilizacyjny był zakłócany nie tylko przez państwa ruskie, ale również przez innych etnicznych wrogów, takich jak Szwedzi, niemieccy rycerze zakonnicy z Bałtyku, Litwa, a później również Polska czy wreszcie Mongołowie⁶. Oni to zadali największą klęskę młodemu państwu moskiewskiemu, doprowadzając do długoletniej stagnacji ziem ruskich, co zakończyło się dopiero w wyniku bitwy pod Kulikowym Polem 8 września 1380 r. Od tego momentu Moskwa niezagrożona przez Mongołów przystąpiła do szerokiej ekspansji, mając silne poparcie podporządkowanej państwu Cerkwi prawosławnej. Zwierzchnictwo religijne Moskwy datowane jest na rok 1326, kiedy została przeniesiona do niej siedziba metropolity z Włodzimierza. Pozbycie się kurateli mongolskiej spowodowało – jak twierdzi Hélène Carrère d'Encausse – zapoczątkowanie narodzin narodu rosyjskiego⁷. Powoli już w XIV i XV w. przestrzeń geograficzna zaczęła odgrywać dużą rolę w dziejach przyszłej Rosji, była również imperatywem działania kolejnych władców, wymuszając określone działania⁸. Położenie ziem rosyjskich na styku Europy i Azji, tworzące tzw. Eurazję, czyli terytorium dominacji Imperium Rosyjskiego, powoli stawało się pojęciem nie tylko geograficznym, ale również historyczno-religijno-kulturalnym⁹. Rosja stawała się coraz bardziej osobnym światem położonym na styku dwóch kontynentów, według samych Rosjan idealnym, tworzącym nawet „ósmą kontynent”¹⁰. Przez wieki to właśnie swego rodzaju izolacjonizm i ekskluzywizm państwa rosyjskiego w oczach ideologów i historyków prowadził do budowania własnej drogi rozwoju. Wielką rolę w tym odgrywał Iwan Groźny, którego wpływ na mentalność rosyjską widoczny był na przykład w XX w. w wypowiedziach i działaniach Stalina¹¹.

⁵Zob. szerzej S. Franklin, J. Sheppard, *The Emergence of Rus, 750–1200*, London 1996.

⁶O mongolskich wpływach na Rus patrz: Ch. J. Halperin, *Russia and Golden Horde: the Mongol Impact on Medieval Russian History*, London 1987; D. Ostrowski, *Muscovy and the Mongols: Cross-Cultural Influences on the Steppe Frontier, 1304–1589*, Cambridge 1998.

⁷H. Carrère d'Encausse, *Eurazjatyckie imperium. Historia Imperium Rosyjskiego od 1552 r. do dzisiaj*, Kęty 2014, s. 29–30. W wyniku zręcznej polityki po Kulikowym Polu pozycja Moskwy wśród księstw ruskich została uznana i nie była już kwestionowana.

⁸O znaczeniu przestrzeni w dziejach Rosji i jej geopolityce zob. szerzej: I. Salimow, *Politiczeskaja geometrija Rossiji*, [w:] *Imperija prostranstwa. Chriestomatija po geopolitike i geokulturie Rossiji*, red. D. N. Zamiatin, A. N. Zamiatin, Moskwa 2003, s. 17 i n.; P. Gołębek, *Lew Gumilow i Aleksander Dugin. O dwóch obliczach eurazjatyizmu w Rosji po 1991 roku*, Kraków 2012, s. 47–59.

⁹Por. W. A. Michajłow, *Geopolitika. Uczebnik*, Moskwa 2010; K. Chojnicka, *Idee towarzyszące procesowi uzyskiwania przez Moskwę dominacji na ziemiach ruskich w XV, XVI wieku*, [w:] *Oblicza Wschodu w kulturze polskiej*, red. G. Kotlarski, M. Figura, Poznań 1999.

¹⁰Określenie to znalazło się w tytule książki: W. Zajaczkowski, *Rosja i narody. Ósmy kontynent. Szkic dziejów Eurazji*, Warszawa 2009, s. 3–6, 33–89; następuje tu charakterystyka Rosji jako imperium przestrzennego, które autor nazwał „ósmym kontynentem”, specyficznym, różnorodnym religijnie i etnicznie. Na temat eurazjatyizmu por. również R. Paradowski, *Eurazjatyckie imperium Rosji. Studium Idei*, Toruń 2001.

¹¹Por. D. Madejski, *Początek mongolskiego księcia. Eurazjatyzm Rosji w myśli Aleksandra Dugina cz. I*, 2011, <http://www.konserwatyzm.pl/artukul/3266/pocalunek-mongolskiego-ksiecia-eurazjatyzm-rosji-w-mysli-ale> (dostęp: 15.01.2016).

„Geopolityczne orientacje”¹² – określenie użyte przez Andrzeja Nowaka – na długo wyznaczały sukcesy i porażki państwa rosyjskiego, poczynając od XV i XVI w. Stworzyły również Rosję Stalina, Chruszczowa, Breżniewa i ich następców. Wybory takich orientacji można zauważyć od 988 r., kiedy to Włodzimierz Wielki przyjął chrzest z ośrodka bizantyjskiego, w którym później powstało prawosławie, tak mocno oddziałujące na ducha Rosji przez całe wieki. Nad decyzją tą wspomniany władca zastanawiał się długo, a możliwości wyboru było więcej: nie tylko zachodnia, łacińska wizja, ale również w grę wchodził judaizm wyznawany przez Chazarów czy islam przyjęty przez Bułgarów kamskich (sąsiadów Rusi) z bardzo rozwiniętego ośrodka państwa Abbasydów. Jak wyglądałby dzisiejszy świat, gdyby decyzja Włodzimierza była inna? Już decyzja o przyjęciu chrztu, a później wielka schizma wschodnia skutecznie oddzieliły Rosję od Zachodu. Prawosławie stało się czynnikiem budującym tożsamość religijną, kulturową oraz geopolityczną Rosjan. Założenie patriarchatu moskiewskiego w 1589 r. za czasów cara Fiodora, o co zabiegał usilnie również jego ojciec – Iwan IV Groźny, bardzo wzmocniło siłę oddziaływania Rosji na państwa, gdzie mieszkali przedstawiciele prawosławia. Miękką siłą (*softpower*) oddziaływania religijnego Cerkwi rosyjskiej połączona z twardą siłą państwa rosyjskiego przyczyniły się do włączenia terytoriów Ukrainy (1648 r. i rozbiory Polski), Białorusi (rozbiory Polski), Kaukazu czy stworzenia strefy wpływów od XVIII w. na terenie Bałkanów (Serbia, Rumunia, Bułgaria czy Grecja)¹³.

Dzieje Wielkiego Księstwa Moskiewskiego i powstanie Rosji tworzyły trzy podstawowe „orientacje geopolityczne”¹⁴. Pierwsza z nich jest związana z okupacją mongolską i jej upadkiem ostatecznie w 1480 r. Głównym architektem tego sukcesu był Iwan III Srogi. Złota Orda, jako spadkobierczyni państwa Czyngis-chana na Zachodzie, przeżywała w tym czasie swój upadek i nie mogła się przeciwstawić sukcesom Moskwy. Rozpad Złotej Ordy zapoczątkował przejmowanie przez Moskwę dziedzictwa po Mongołach. Ta decyzja doprowadziła do ekspansji Moskwy na wschód Azji, aż do Pacyfiku. Miało to ogromne znaczenie, ponieważ z Azji Środkowej coraz bardziej były rugowane imperia stepowe, łączące tzw. magistralą stepową¹⁵ świat Azji Wschodniej z

¹² A. Nowak, *Putin. Źródła imperialnej agresji*, Warszawa 2014, s. 16.

¹³ Pojęcie „*softpower*” – miękka siła – zostało stworzone przez Josepha Nye’a. Autor definiuje je następująco: „jest to zdolność uzyskiwania tego, czego się chce, raczej dzięki atrakcyjności niż przymusowi czy pieniądzu. Jest ona rezultatem atrakcyjności, kultury, politycznych ideałów i konkretnej polityki danego kraju. Jest ona formą siły danego państwa, a nie wynikiem jego słabości”. Zob. szerzej: J. Nye, *Soft Power. Jak osiągnąć sukces w polityce światowej*, Warszawa 2007, s. 10 i n.

¹⁴ Odnośnie do historycznych koncepcji geopolitycznych w Rosji zob. szerzej: W. Aleksiejewa, J. I. Zieleniew, W. I. Jakunin, *Gieopolitika w Rossiji. Między Wostokom i Zapadom. Koniec XVIII – naczło XX w.*, Sankt-Petersburg 2001; J. P. LeDonne, *The Russian Empire and the World. The Geopolitics of Expansion and Containment*, Oxford 1997.

¹⁵ Pojęcie użyte przez: J. Morris, *Dlaczego Zachód rządzi – na razie*, Poznań 2015, s. 328–330, 538–543. Terytorium mało urodzajnych równin od Mongolii do Węgier, gdzie w I tys. lat p.n.e. doszło do wykształcenia się nowego modelu życia: koczownictwa, jeżdżących na koniach pasterzy. Konsekwencje dla koczowników zamieszkujących magistralę stepową były bardzo doniosłe: ich swoboda przemieszczenia została przerwana, a oni sami zostali zepchnięci do roli najemników, jak na przykład Kozacy. Natomiast dwa imperia, Rosja i Chiny, zyskały nowe pogranicza, gdzie mogli osiedlać się mieszkańcy z ośrodków bardziej przeludnionych. To

Chinami na czele (wraz z jej kulturą i wynalazkami) z Europą Zachodnią. Zamknięcie magistrali stepowej w XVIII w. przez Rosję i Chiny, wyznaczyło Rosji rolę pośrednika między Europą a Azją oraz ostatecznie zlikwidowało zagrożenie płynące z działalności niespokojnych imperiów stepowych.

Jednak do roli państwa silnego i znaczącego w Europie XV i XVI w. droga wiodła Rosję na Zachód. Narodziła się wtedy ideologia „zbierania ziem ruskich”. Ta orientacja geopolityczna nawiązywała do terenów zajmowanych przez Ruś Kijowską w okresie największego jej rozwoju, a nawet w trakcie podziałów dzielnicowych tego państwa. Tutaj Moskwa, a później Rosja miała silniejszego przeciwnika niż Mongołowie, mianowicie Litwę, a od 1569 r. całą Rzeczpospolitą. Państwo rosyjskie szczególnie interesowało się dostępem do Bałtyku, a później do Morza Czarnego. Zrealizowanie tego projektu ostatecznie udało się Piotrowi Wielkiemu, choć i Iwan Groźny miał na tym polu kilka sukcesów.

Trzecim czynnikiem, który odgrywał ogromną rolę w poczynaniach władców Rosji na przestrzeni wieków, była idea imperium¹⁶ światowego, „trzeciego Rzymu”¹⁷. Ta idea geopolityczna uznawała Moskwę jako uniwersalnego obrońcę prawosławia na świecie w spadku po Bizancjum¹⁸. Moskwa miała być ostatnim, wielkim, uniwersalnym imperium w dziejach świata po Rzymie i Bizancjum. Upadek Konstantynopola w 1453 r. doprowadził do jej sformułowania przez pskowskiego mnicha Filoteusza¹⁹. Podbudowaniem tej ideologii było małżeństwo wielkiego księcia moskiewskiego Iwana III Srogiego z przedstawicielką dynastii rządzącej Bizancjum Zoe Paleolog²⁰. Zaślubiny dokonały się w 1472 r., a Zofia wniosła dla władcy Moskwy wiele korzyści: Iwan III jako godło ustanowił dwugłowego orła bizantyńskiego, a także tu miały źródło pretensje władców Moskwy, a później Rosji do władzy na Konstantynopolu i terenami byłego Cesarstwa Bizantyńskiego. Tutaj w kierunku południowo-wschodnim głównym

---

zamknięcie magistrali stepowej zdaniem Morrisa przyczyniło się do rewolucyjnego rozwoju społecznego w XVIII w.

¹⁶ Pojęcie „imperium” w kontekście Rosji jest od dawna dyskutowane w nauce. Zdaniem badacza zachodniego Emila Paina: „Imperium to państwo poddanych, opierające się na przymusie i podporządkowaniu, gdy tymczasem naród – państwo to państwo obywateli, zjednoczonych wzajemnymi interesami i samoorganizacją”. Główną cechą imperium zdaniem Paina jest ustrój oparty na autorytarnej władzy. Por. W. Marciniak, *Imperium i państwo: historia pojęć w kontekście dziejów Rosji*, [w:] *Rosja i Europa Wschodnia: „imperologia stosowana”*, red. A. Nowak, Kraków 2006, s. 46–59; E. A. Pain, *Mieźduimperiej a nacyej. Modernistskij projekt i jgotradycjonalistkajaal'ternativa w nacyonalnojpolitikie Rossii, Fond Libieralnajamisija*, Moskwa 2003.

¹⁷ Por. N. I. Chodakowski, *Tretij Rim*, Moskwa 2002.

¹⁸ Najstarszym zachowanym dokumentem, w którym została zaprezentowana teoria trzech Rzymów, jest list Filoteusza do księcia Wasyla III Rurykowicza z 1510 r. Por. J. H. Billington, *Ikona i topór. Historia kultury rosyjskiej*, Kraków 2008, s. 53–54. W 1492 r. również metropolita Moskwy, Zosima Brodaty, używa teorii Moskwy – jako trzeciego Rzymu, por. B. Uspienski, *Religia i semiotyka*, wybrał, przeł. i przedmową opatrzył B. Żyłko, Gdańsk 2001, s. 41 i n.

¹⁹ Podkreśla się, że Filoteusz nie zamierzał tworzyć ideologicznej podbudowy rosyjskiej polityki zagranicznej, a jedynie dążył do wzmocnienia roli prawosławia i podkreślenia, że jest to jedyna słuszna wiara. Por. N. V. Riasanovsky, M. D. Steinberg, *Historia Rosji*, Kraków 2009, s. 129.

²⁰ K. Chojnicka, *Narodżiny rosyjskiej doktryny państwowej. Zoe Paleolog – między Bizancjum, Rzymem a Moskwą*, Kraków 2001.

przeciwnikiem dla Rosji stała się Porta Osmańska, z którą wojny były toczone przez długie wieki, a ich usprawiedliwieniem była walka z niewiernymi oraz solidaryzm z ludnością prawosławną, zamieszkującą Bałkany. Polityka wobec prawosławia na terenach innych państw europejskich miała charakter ponadregionalny, uniwersalistyczny²¹.

Zdaniem Paula Kennedy'ego Rosja w XIV–XVI w. przypominała swoim położeniem geopolitycznym Japonię w wiekach XVII–XIX²². Wiązało się to z pewnym oddalaniem od Zachodu (zła komunikacja, brak dostępu do Bałtyku i Morza Czarnego w wyniku kordonu państw: Szwecji, Litwy, Polski, Porty Otomańskiej), mimo to Rosja pozostawała pod wpływem dziedzictwa europejskiego, również pod względem wyposażenia armii: działa i muszkiety rozwiązały problem zagrożenia ze strony koczowników i chanatów azjatyckich i umożliwiły ekspansję na Syberię, aż do wybrzeży Pacyfiku (plany te zostały osiągnięte w 1638 r.). Trudniejszą ekspansję Rosjanie mieli w kierunku zachodnim²³.

3. POCZĄTKI RZĄDÓW IWANA IV GROŻNEGO: KORONACJA NA CARA, PODBÓJ POWOŁŻA

Można powiedzieć, że geografia oraz splot okoliczności, nierzadko szczęśliwych, była głównym czynnikiem sprawczym, wymuszającym określone działania Iwana IV Groźnego na polu polityki zagranicznej. Władca ten urodził się w 1530 r. i po okresie regencji osobiste rządy zaczął sprawować od 1547 r. Jako pierwszy władca rosyjski przyjął tytuł cara. Rozpoczynając rządy, Iwan IV objął władzę nad byłym Wielkim Księstwem Moskiewskim, którego terytorium rozrosło się bardzo za panowania jego poprzedników: Iwana III Srogięgo i Wasyla III (Jarosław dołączony w 1463 r., Rostów w 1474 r., Nowogród Wielki w 1478 r., Twer w 1485 r., Psków w 1510 r., Smoleńsk w 1514 r., Riazan w 1521 r. oraz tereny wschodniej Litwy)²⁴. Mając tak duże państwo, Iwan IV mógł przystąpić do realizacji szerokiej ekspansji, która stworzyła w przyszłości podwaliny pod imperium rosyjskie. Okres małoletniości Iwana IV bardzo ukształtował

²¹Zob. szerzej M. Poe, *Izobrietienijekonceptiji „Moskwa – tritij Rim”*, „Ab Imperio” 2000/2, s. 61–86; D. Rowland, *Moscow – The Third Rome or the New Israel?*, „Russian Review” 1996. Jak twierdzi Feliks Koneczny, projekt ślubu Iwana III z Zoe mógł wypłynąć od despotów Mangupu na Krymie – Kommenów, por. F.Koneczny, *Cywilizacja bizantyńska*, Londyn 1973, s. 289. Zob. szerzej K.Bojko, *Stosunki dyplomatyczne Moskwy z Europą Zachodnią w czasach Iwana III*, Kraków 2010, s. 45–54.

²²P.Kennedy, *Mocarstwa świata. Narodziny, rozkwit, upadek*, Warszawa 1994, s. 30–31.

²³Według Michaiła Hellera Rosja w XVI w. liczyła około 8–10 mln ludności.M. Heller, *Historia Imperium Rosyjskiego*, Warszawa 2009, s. 146.

²⁴Według Lwa Gumilowa to polityka prowadzona szczególnie przez Iwana III Srogięgo doprowadziła do powstania nowego rosyjskiego etnosu – „naturalnie ukształtowana na podstawie oryginalnego stereotypu zachowań społeczność istniejąca jako system, który przeciwstawia siebie innym podobnym systemom na zasadzie poczucia komplementarności”, który zastąpił dawny etnos związany z Rusią. W XVI w. za panowania Wasyla III, Iwana IV Groźnego i Fiodora rosyjski superetnos nieustannie się rozszerzał, oznaczał on, według Gumilowa, „system etniczny składający się z kilku etnosów powstałych w jednym regionie klimatycznym i w jednakowych warunkach naturalnych, który występuje w dziejach jako mozaikowa całość”. Inaczej mówiąc,superetnos to grupa etnosów w jednym regionie, na przykładsuperetnos Bizancjum złożony był Greków, Egipcjan, Ormian, Słowian, Syryjczyków. W superetnosie rosyjskim zaczęły się również tworzyć subetnosy, czyli podsystemy, takie jak Kozacy dońscy. Poglądy Gumilowa są uważane za kontrowersyjne przez naukowców, choćnie można im odmówić oryginalności. Zob. szerzejL. Gumilow, *Od Rusi do Rosji*, Warszawa 2004, s. 8–15, 174–202.

jego charakter, a spory i walki frakcyjne kolejnych koterii możnowładców, sprawujących regencję nad małoletnim władcą wyzwoliły w nim nieufność, przekonanie o własnej racji, a także przeświadczenie, że tylko siła decyduje o skuteczności rządów. Pierwszy rosyjski car przez cały okres swoich rządów działał zgodnie z zasadą „divide et impera”, a kto z tym się nie zgadzał, musiał ponieść ciężkie konsekwencje, niezależnie od piastowanych godności i pochodzenia społecznego.

Iwan IV już po kilku latach rządów i pierwszych reformach w duchu centralizmu zaczął realizować politykę zagraniczną w kierunku wyznaczonym przez geopolitykę. Mając silniejszych przeciwników na Zachodzie, zaczął od państw leżących za wschodnimi granicami Rosji. Złota Orda rozpadła się, z tego podziału powstały nowe państwa koczownicze na peryferiach imperiów, mianowicie: Chanat Kazański w 1438 r., Chanat Krymski w 1441 r., Chanat Astrachański w tym samym roku oraz dalej Orda Nogajska i Chanat Syberyjski. Zadanie zdobycia tych terenów było o tyle ułatwione, że w państwach tych dochodziło do nieustannych walk wewnętrznych, a pozostałe mocarstwa nie były zainteresowane tymi ziemiami. Wyjątkiem tylko była Turcja, wspierająca Chanat Krymski, który w XVI w. znajdował się poza zasięgiem Rosji (ostatecznie Rosja miała go podbić dopiero w XVIII w. za czasów Katarzyny Wielkiej). Rosja w wojnach z chanatami posiadała przewagę w postaci artylerii i pierwszych muszkietów²⁵. Mimo dwóch nieudanych kampanii z 1547 i 1549 r. trzecia z roku 1551 przyniosła sukcesy, co zostało uwieńczone zdobyciem Kazania w październiku 1552 r. W następnych latach włączono pozostałe ziemie chanatu do Rosji, zabezpieczono teren umocnionymi punktami, rozpoczęto misję prawosławną wśród tamtejszej ludności oraz przeprowadzono reformy w duchu centralizmu i podporządkowania carowi tych terenów, włącznie z władzą religijną²⁶.

Wraz z przyłączeniem Kazania w historii Rosji dobiegł końca długi okres zagrożenia ze strony Mongołów lub ich następców²⁷. Osiągnięcie Wołgi oznaczało, że to Rosja stała się państwem dominującym na tym terenie, a tereny położone na wschód od Moskwy z Niznym Nowogrodem na czele, miały być od tej pory bezpieczne od wrogów

²⁵ Podobną przewagę, jeśli chodzi o artylerię, miała Turcja osmańska w pierwszych wiekach swojej ekspansji w Azji zachodniej przeciwko Persji Safawidów, dzięki temu bez problemu pokonała ten kraj w bitwie pod Czałdarynem w 1514 r. Zob. szerzej: S. Shaw, *Historia Imperium Osmańskiego i Republiki Tureckiej*, t. 1: 1280–1808, Warszawa 2012, s. 142–145.

²⁶ Zaraz po zdobyciu Kazania wybudowano tam okazałą katedrę prawosławną, powstawały również cerkwie i monasterium. W 1555 r. Kazań został podniesiony do rangi eparchii. Rządy Iwana IV na terenach kazańskich okazały się bardzo tolerancyjne, zabroniono nawracać przymusowo muzułmanów. Późniejsi carowie zmienili w tej kwestii zapatrywania, dochodziło do coraz większych prześladowań wyznawców islamu, szczególnie za czasów Fiodora, syna Iwana IV, który nakazał zniszczenie wszystkich meczetów na terenie dawnego Kazania. Dopiero Katarzyna Wielka przywróciła na tych terenach tolerancję, skutki przymusowego nawracania po śmierci Iwana IV nie były zbyt szczęśliwe dla Rosji w przyszłości, zob. szerzej: J. Pelenski, *Russia and Kazan. Conquest and Imperial Ideology (1438–1560s)*, The Hague 1974, s. 251–275; M. Khodarkovsky, *Four Degrees of Separation: Constructing Non-Christian Identities in Muscovy*, [w:] *Culture and Identity in Muscovy, 1359–1584*, red. A.M. Kleimola, G.D. Lenhoff, Moskwa 1994, s. 257–264.

²⁷ Sukcesy wobec państw położonych na Powołżu możliwe były dzięki nowej broni Rosjan, mianowicie artylerii. Według opinii pośła angielskiego Gilla Fletchera: „żadne z chrześcijańskich władców tej epoki nie miał tak potężnej artylerii”. Por. M. Heller, *op. cit.*, s. 151.

zewnętrznych i szybko się rozwijać²⁸. Z tych terenów także rozpocznie się ekspansja Rosji w niedługim czasie na Syberię. Nowe nabytki poddane zostały szybkiej rusyfikacji, można wręcz mówić o nastaniu w Rosji środkowej swego rodzaju *paxrussica* na linii Wołgi. Duże sukcesy w utwierdzeniu zdobyczy Iwana IV na tym terenie miał gubernator wojskowy Kazania Aleksander Gorbatiy. Iwan IV poprzestał na tym, rezydując w Moskwie, chciał wiedzieć o wszystkim, co dzieje się na Wschodzie. W wyniku tego powołał w 1553 r. tzw. dwór kazański, który później stał się *prikazem*, czyli ministerstwem zajmującym się sprawami byłego chanatu. O znaczeniu tego *prikazu* i jego wysokim statusie świadczy przynależność do tzw. wielkich *prikazów*, których było tylko cztery. Dużym wyzwaniem, z którym sobie dość szybko poradzono, było zasiedlenie nowych terenów kolonistami rosyjskimi. Chłopi nawet z zachodnich obszarów Rosji, chcąc polepszyć swoje położenie, zaczęli uzyskiwać działki nad Wołgą. Podobnie czyniła również szlachta. Iwan IV nie przeszkadzał temu, przeciwnie – wspierał przedsięwzięcie, z którym łączył wielkie nadzieje na przyszłość.

Ustanowienie za czasów Iwana IV *paxrussica* na wschodzie Rosji bardzo szybko przyniosło ze sobą korzyści ekonomiczne i dyplomatyczne. Przed kupcami rosyjskimi otworzyły się drogi do Persji, Indii i Chin²⁹. Szybko tę drogę odkryła również Anglia, która zaproponowała Iwanowi IV prawa do tranzytu. Geopolityka carska znowu zatriumfowała, monopol na przedostanie się na Wschód, który dzierżyły Turcja osmańska oraz Portugalia, zmuszał Anglię do poszukiwania innych dróg dotarcia tych bogatych państw³⁰. Rosja z mało znaczącego kraju szybko stała się partnerem pożądanym w Londynie, z którym można było robić korzystne interesy dla obu stron. Dla ułatwienia kontaktów z Anglią w 1583 r. został założony Archangielsk, choć port ten zamarzał i nie mógł być wykorzystywany przez cały rok³¹.

²⁸ Nie jest dziełem przypadku, że to właśnie z terenów na wschód od Moskwy wyszła irredenta przeciwko interwencji Rzeczypospolitej w okresie Smuty po 1609 r. Tamtejsza bogata szlachta bojarska i mieszczaństwo, widząc zagrożenie dla swoich interesów i posiadając duże środki, potrafili skutecznie przywrócić spokój w Rosji.

²⁹ Handel Rosji z terenami Powołża był już wcześniej rozwinięty. Na wyprawę na Kazań Orda Nogajska przysłała do Moskwy ponad 50 tys. koni. Na szczęście dla Iwana IV Nogajcy uważali go za potomka Czyngis-chana, czego sam Iwan Groźny nie negował. Przez Ordę Nogajską przechodził też szlak handlowy z Persji do Rosji. Por. Heller M., *op. cit.*, s. 152.

³⁰ Anglicy w drugiej połowie XVI w. podjęli próbę stworzenia drogi przez Rosję i Morze Kaspijskie do Persji oraz Indii. Utworzona w tym celu w 1555 r. Kompania Moskiewska (*Muscovy Company*) miała za zadanie ominięcie do krajów Wschodu geograficznego monopolu Turcji na handel lewantyński oraz portugalskiego monopolu wzdłuż wybrzeży Afryki i Indii. Względy polityczne i znalezienie innej drogi przez Anglię spowodowały załamanie się projektu handlu ze Wschodem przez Wołgę. Zob. szerzej: A.J.Gerson, E.V. Vaughn, *Studies in the history of English commerce in the Tudor period*. I: *The organization and early history of the Muscovy company*, II: *English trading expeditions into Asia under the authority of the Muscovy company (1557–1581)*, New York 1912; T.S. Willan, *The Early History of the Russia Company, 1553–1603*, Manchester 1956.

³¹ Różnorodność rozwoju gospodarczego ziem rosyjskich w XVI w. była duża. Można mówić o inwestowaniu szlachty w folwarki pańszczyźniane, co wiązało się z kontaktami zagranicznymi. Rozrastał się rynek wewnętrzny, bojarzy szukali nowych możliwości wzbogacenia się w skutek spadku swoich dochodów w połowie XVI w. Skutkiem tego było pogarszanie się sytuacji chłopów i coraz częstsze przywiązywanie ich do ziemi. Postępowała jednak kolonizacja, rozwijały się miasta i kupiectwo, hodowla oraz szczególnie gospodarka leśna. Por. J. Topolski, *Narodziny*

Podbój Kazania rozwiązał jeden problem, ale stworzył nowy – przesuwając granice na wschód, Rosja zaczęła graniczyć i walczyć z kolejnym państwem peryferyjnym w stosunku do Rosji, Turcji i Persji, a mianowicie z Astrachaniem. Chanat ten dzierżył władztwo nad ujściem Wołgi do Morza Kaspijskiego i z tego powodu jego podbicie umożliwiłoby nowe możliwości w handlu z Persją i Wielkimi Mogołami w Indiach. Astrachań wspierał również Krym, co również brał pod uwagę Iwan IV. Iwan IV odniósł zwycięstwo, przyłączając Astrachań do swojego państwa w 1554 r. Początkowo pozwolono zachować pozory niezależności byłego chanatu w ramach Rosji. Ostatecznie niezależność Astrachania została zlikwidowana w 1556 r. Szybko przy ujściu Wołgi zaprowadzono porządki podobne do tych w Kazaniu³². Próba odzyskania zdobyczy Iwana IV poczyniona w 1569 r. przez Krym i Turcję sultana Selima II nie powiodła się. Pozycja zdobyta nad Wołgą nie została już nigdy zachwiana, dawała ona wolny dostęp do Syberii i jej zasobów. Iwan IV nie tylko zapewnił bezpieczeństwo i stabilną pozycję na tym terenie swojego państwa, ale również stworzył pojęcie „eurazjatyckiej Rosji”.

LITERATURA

- [1] Acton E., *Rosja dziedzictwo caratu i władzy radzieckiej*, Warszawa 2013.
- [2] Aleksiejewa W., Zieleniew J.I., Jakunin W.I., *Gieopolitika w Rossiji. MiędzyWostokom i Zapadom. Koniec XVIII – naczęło XX w.*, Sankt-Petersburg 2001.
- [3] Andrusiewicz A., *Iwan Groźny*, Warszawa 2006.
- [4] Bäcker R., *Międzywojenny eurazjatyzm. Od intelektualnej kontrakulturacji do totalitaryzmu?*, Łódź 2000.
- [5] Bazyłow L., Wiczorkiewicz P., *Historia Rosji*, Wrocław 2005.
- [6] Besancon A., *Święta Ruś*, Warszawa 2012.
- [7] Billington J. H., *Ikonaipotór. Historia kultury rosyjskiej*, Kraków 2008.
- [8] Bogucka M., *Zboże rosyjskie na rynku amsterdamskim w pierwszej połowie XVII wieku*, „Przegląd Historyczny” 1962/4.
- [9] Bojko K., *Stosunki dyplomatyczne Moskwy z Europą Zachodnią w czasach Iwana III*, Kraków 2010.
- [10] Braudel F., *Kultura materialna, gospodarka i kapitalizm XV–XVIII wieku. Gry wymiany*, t.III, Warszawa 1992.

---

kapitalizmu w Europie w XIV–XVII w., Poznań 2003, s. 131–133. W wielu regionach było to spowodowane kontaktami z krajami morskimi Zachodu. Mowa tutaj o Anglii i Holandii. Maria Bogucka wskazuje początki kontaktów rosyjsko-holenderskich na ostatnie ćwierćwiecze XVI w. Zob. szerzej: M. Bogucka, *Zboże rosyjskie na rynku amsterdamskim w pierwszej połowie XVII wieku*, „Przegląd Historyczny” 1962/4. Otwarcie przez Iwana IV portu w Narwie dla żeglugi bałtyckiej w latach 1564–1581 przyniosło bardzo duże korzyści dla handlu rosyjskiego. Jak wskazuje Fernand Braudel, już w tym czasie środek ciężkości rosyjskiej gospodarki powoli przesunął się na północ, choć południowy wschód zachowuje swoją najważniejszą pozycję. Zob. szerzej: F. Braudel, *Morze Śródziemne i świat śródziemnomorski w epoce Filipa II*, t. 1, Warszawa 2004, s. 204–209.

³² Wojskowym gubernatorem (wojewodą) został Czeremyszynow. Fernand Braudel porównuje znaczenie Kazania dla Rosji do znaczenia królestwa Grenady dla jednoczącej się Hiszpanii. Również w tym wypadku rozpoczęła się szybka kolonizacja nowych terenów Powołża. Por. F. Braudel, *Morze Śródziemne i świat...*, s. 120.

- [11] Braudel F., *Morze Śródziemne i świat śródziemnomorski w epoce Filipa II*, t. 1, Warszawa 2004.
- [12] Carrèred'Encausse H., *Eurazjatyckie imperium. Historia Imperium Rosyjskiego od 1552 r. do dzisiaj*, Kęty 2014.
- [13] Chodakowski N.I., *Tretij Rim*, Moskwa 2002.
- [14] Chojnicka K., *Idee towarzyszące procesowi uzyskiwania przez Moskwę dominacji na ziemiach ruskich w XV, XVI wieku*, [w:] *Oblicza Wschodu w kulturze polskiej*, red. G. Kotlarski, M. Figura, Poznań 1999.
- [15] Chojnicka K., *Narodziny rosyjskiej doktryny państwowej. Zoe Paleolog – między Bizancjum, Rzymem a Moskwą*, Kraków 2001.
- [16] *Czy Putin jest awatarem? – rozmowa z Aleksandrem Duginem*, „Frona” 2001/23–24.
- [17] Fennell J.L.I., *The Correspondence between Prince A. M. Kurbsky and Tsar Ivan IV of Russia*, Cambridge 1955.
- [18] Floria B.N., *Magnateria litewska a Rosja w czasie drugiego bezkrólewia*, „Odrodzenie i reformacja” 1977/XXII.
- [19] Floria B.N., *Russko-polskije otnoszenii i politiceskoje razwitiie Wostocznoj Jewropy w otworoj połowinie XVI – naczale XVII w.*, Moskwa 1978.
- [20] Floria B.N., *Iwan Groznyj*, Moskwa 1999.
- [21] Franklin S., Sheppard J., *The Emergence of Rus, 750–1200*, London 1996.
- [22] Gerson A.J., Vaughn E.V., *Studies in the history of English commerce in the Tudor period*, I: *The organization and early history of the Muscovy company*, II: *English trading expeditions into Asia under the authority of the Muscovy company (1557–1581)*, New York 1912.
- [23] Gołąbek P., *Lew Gumilowi Aleksander Dugin. O dwóch obliczach eurazjatyizmu w Rosji po 1991 roku*, Kraków 2012.
- [24] Gumilow L., *Od Rusi do Rosji*, Warszawa 2004.
- [25] Halperin Ch.J., *Russia and Golden Horde: the Mongol Impact on Medieval Russian History*, London 1987.
- [26] Heizer P., *Neopricznina – Aleksander Dugin i Eurazjatycki Związek Młodzieży*, „Przegląd Rusycystyczny” 140/4 (2012).
- [27] Heller M., *Historia Imperium Rosyjskiego*, Warszawa 2009.
- [28] *Historia dyplomacji polskiej*, t. I: *połowa X w. – 1572*, red. M. Biskup, Warszawa 1982.
- [29] Kaługin W., *Car Iwan Groznyj i książę Andriej Kurbskij: Stili myszlenija i tworczestwa*, [w:] *Pisarz i władza. Od Awwakuma do Sołżenicyna*, red. B. Mucha, Łódź 1994.
- [30] Kennedy P., *Mocarstwa świata. Narodziny, rozkwit, upadek*, Warszawa 1994.
- [31] Khodarkovsky M., *Four Degrees of Separation: Constructing Non-Christian Identities in Muscovy*, [w:] *Culture an Identity in Muscovy, 1359–1584*, red. A.M. Kleimola, G.D. Lenhoff, Moskwa 1994.
- [32] Khodarkovsky M., *Na granicach Rosji. Budowanie imperium na stepie 1500–1800*, Warszawa 2009.
- [33] Kłoczowski J., *Młodsza Europa*, Warszawa 2003.
- [34] Kobrin W., *Iwan Groznyj*, Moskwa 1989.
- [35] Koneczny F., *Cywilizacja bizantyńska*, Londyn 1973.

- [36] Krasowski K., Lesiński B., Sikorska-Dzięgielewska K., Walachowicz J., *Powszechna historia państwa i prawa*, Poznań 1993.
- [37] LeDonne J.P., *The Russian Empire and the World. The Geopolitics of Expansion and Containment*, Oxford 1997.
- [38] Łapiński Z., *Pośmiertny żywot Iwana Groźnego*, „Tygodnik Powszechny” 1987/42.
- [39] Madejski D., *Pocałunek mongolskiego księcia. Eurazjatyzm Rosji w myśli Aleksandra Dugina* cz. I, 2011, <http://www.konserwatywizm.pl/artukul/3266/pocalunek-mongolskiego-ksiecia-eurazjatyzm-rosji-w-mysli-ale>.
- [40] Madriaga I. de, *Ivan the Terrible*, New Haven 2005.
- [41] Malleson G. B., *The Decisive Battles of India from 1746 to 1819*, London 1885.
- [42] Małowist M., *Wschód a Zachód Europy XIII–XVI wieku*, Warszawa 2006.
- [43] Marciniak W., *Imperium i państwo: historia pojęć w kontekście dziejów Rosji*, [w:] *Rosja i Europa Wschodnia: „imperiologia stosowana”*, red. A. Nowak, Kraków 2006.
- [44] Martin J., *Medieval Russi, 980–1584*, Cambridge 1995.
- [45] Massaka I., *Eurazjatyzm. Z dziejów rosyjskiego misjonizmu*, Wrocław 2001.
- [46] Michajłow W.A., *Gieopolitika. Uczebnik*, Moskwa 2010.
- [47] Morris J., *Dlaczego Zachód rządzi – na razie*, Poznań 2015.
- [48] Natanson-Leski J., *Granica moskiewska w epoce jagiellońskiej*, Oświęcim 2014.
- [49] Nowak A., *Putin. Źródła imperialnej agresji*, Warszawa 2014.
- [50] Nye J., *Soft Power. Jak osiągnąć sukces w polityce światowej*, Warszawa 2007.
- [51] Ostrowski D., *Muscovy and the Mongols: Cross-Cultural Influences on the Steppe Frontier, 1304–1589*, Cambridge 1998.
- [52] Pain E.A., *Mieźduimperiej a nacyiej. Modernistskij projekt i jgotradycjonalistkajaaltiernativa w nacyonalnojpolitikieRossii. FondLibieralnajamisija*, Moskwa 2003.
- [53] Paradowski R., *Eurazjatyckie imperium Rosji. Studium Idei*, Toruń 2001.
- [54] Pawłow A., Perrie M., *Iwan Groźny. Car i tyran*, Warszawa 2008.
- [55] Pelenski J., *Russia and Kazan. Conquest and Imperial Ideology (1438–1560s)*, The Hague 1974.
- [56] Pipes R., *Rosja carów*, Warszawa 2012.
- [57] Płatonow S.F., *Ivan the Terrible*, Gulf Breeze 1974.
- [58] Poe M., *Izobrietienije koncepciji „Moskwa – tritij Rim”*, „Ab Imperio” 2000/2.
- [59] Riasanovsky N. V., Steinberg M. D., *Historia Rosji*, Kraków 2009.
- [60] Rojek P., *Przekleństwo imperium. Źródła rosyjskiego zachowania*, Kraków 2014.
- [61] Rowland D., *Moscow – The Third Rome or the New Israel?*, „Russian Review” 1996.
- [62] Salimow I., *PoliticzieskajageomorfologijaRossiji*, [w:] *Impierijaprostranstwa. Chriestomatija po gieopolitike i gieokulturieRossiji*, red.D.N. Zamiatin, A.N.Zamiatin, Moskwa 2003.

- [63] Serczyk W.A., *Iwan Groźny*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1977.
- [64] Serczyk W.A., *Radziecka dyskusja o absolutyzmie w Rosji*, „Kwartalnik Historyczny” 1973/3.
- [65] Shaw S., *Historia Imperium Osmańskiego i Republiki Tureckiej*, t. 1:1280–1808, Warszawa 2012.
- [66] Skrynnikow R.G., *Ivan the Terrible*, Gulf Breeze 1981.
- [67] Skrynnikow R.G., *Tragedija Nowgoroda*, Moskwa 1994.
- [68] Soloviev A.V., *Holy Russia. The History of a Religious – Social Idea*, Gravenhage 1959.
- [69] Stevens C.B., *Rosyjskie wojny 1460–1730. Narodziny mocarstwa*, Warszawa 2003.
- [70] Szczaniecki M., *Powszechna historia państwa i prawa*, Warszawa 2003.
- [71] Tarczyński A., *Podbój imperiów Inków i Azteków*, Warszawa 2009.
- [72] Topolski J., *Narodziny kapitalizmu w Europie w XIV–XVII w.*, Poznań 2003.
- [73] Urban W., *Nowożytni najemnicy*, Warszawa 2008.
- [74] Uspienski B., *Car i patriarcha. Charyzmat władzy w Rosji. Bizantyjski model i jego nowe rosyjskie ujęcie*, Katowice 1999.
- [75] Uspienski B., *Religia i semiotyka*, wybrał, przeł. i przedmową opatrzył B. Żyłko, Gdańsk 2001.
- [76] Willan T.S., *The Early History of the Russia Company, 1553–1603*, Manchester 1956.
- [77] Wipper P.Y., *Iwan Groźny*, Moskwa 1994.
- [78] Wójcik Z., *Dzieje Rosji 1533–1801*, Warszawa 1971.
- [79] Wójcik Z., *Wokół epoki Iwana Groźnego*, „Kwartalnik Historyczny” 1975/2.
- [80] Zajączkowski W., *Rosja i narody. Ósmy kontynent. Szkic dziejów Eurazji*, Warszawa 2009.
- [81] Zakrzewski W., *Stosunki Stolicy Apostolskiej z Iwanem Groźnym i wielkim księciem moskiewskim*, „Przegląd Polski” 1872–1873, t. I–IV.

THE ASSUMPTIONS OF GEOPOLITICS AND ITS IMPLEMENTATION IN RUSSIA IVAN IV THE TERRIBLE IN THE YEARS 1547–1584. PART I

The article presents the main assumptions of the geopolitical reign of the Russian Tsar Ivan IV the Terrible and methods of their implementation. The expansion of Russia at that time has focused largely on the same geography, but to translate this into concrete actions in time and space belonged to Ivan IV. Even during the Great Duchy of Moscow the major geo-strategic ambitions were marked. These included: 1. Ensuring safety from the eastern borders of the state and directing the expansion against states that are the heirs of the Mongols. 2. Gaining access to the Baltic Sea and borders moved west, to unite the lands belonging to the centuries to Kievan Rus. This “gathering of the Russian lands” had also connect Orthodox believers under one rule of the Russian Orthodox Church. 3. Development of appropriate ideologies to justify policy issues. At this time, there is the theory of Moscow as the “Third Rome”, designed after the fall of Constantinople confirmed Moscow's authority over all Orthodox peoples, and in the future being a factor justifying claims to Russian territories of the former Byzantine Empire. Ivan IV the Terrible as a result of actions taken to become one of the first rulers of Russia, who with considerable success realized these geopolitical assumptions, while also referring successes. He was also the first ruler, who created by his actions the concept of “Eurasian Russia”. The article consists of two parts discussing implementation and successes and failures of Ivan IV the Terrible at the three main lines of its policy. Goals it has set itself the Tsar have not been fully realized

by him, but he played the role of a universal for future rulers of Russia, who liked realizing his political testament aspired to similar objectives in foreign policy. The judgment of the activities of Tsar Ivan IV of Russia to this day it is not clear, from adoration to the hatred.

Keywords: Ivan IV the Terrible, geopolitics, Russia in the sixteenth century, The Russian Wars.

DOI:10.7862/rz.2016.hss.10

Przesłano do redakcji: wrzesień 2015

Przyjęto do druku: styczeń 2016

Aleksandra SZUBART¹
Barbara FURA²

EFEKTY SYSTEMU ZARZĄDZANIA ŚRODOWISKOWEGO ISO 14001 W ORGANIZACJACH W ŚWIETLE WYNIKÓW BADAŃ

Artykuł podejmuje problematykę efektów systemu zarządzania środowiskowego (SZŚ) ISO 14001 w przedsiębiorstwach. Na wstępie dokonano przeglądu literatury o tematyce ekoinnowacyjnej, w tym wdrażania SZŚ oraz wskazano główne czynniki motywujące organizacje do stosowania rozwiązań przyjaznych środowisku. Następnie przedstawiono główne korzyści uzyskiwane w przedsiębiorstwach w efekcie stosowania systemu ISO 14001 przytaczane w publikacjach zagranicznych, jak i krajowych. Do najczęściej wskazywanych profitów należą: dostosowanie działalności do obowiązujących przepisów i prawa środowiskowego, wzrost zaangażowania kadry kierowniczej, pracowników czy dostawców w kwestie środowiskowe oraz redukcja wytwarzanych zanieczyszczeń. W drugiej części artykułu przedstawiono wyniki badań własnych przeprowadzonych w drugiej połowie 2014 r. wśród przedsiębiorstw z województwa podkarpackiego mających wdrożony SZŚ ISO 14001. Badania przeprowadzono za pośrednictwem internetu, a dane empiryczne pozyskano z 66 przedsiębiorstw. Celem badania było m.in. poznanie opinii przedsiębiorstw odnośnie do korzyści uzyskiwanych ze stosowania SZŚ ISO 14001. Przedsiębiorcy pozytywnie ocenili wpływ SZŚ na działalność poszczególnych obszarów przedsiębiorstwa. W opinii przedsiębiorstw stosowanie systemu przyczyniło się w największym stopniu do usprawnienia procesu dostawy, za najważniejszą korzyść organizacje uznały poprawę swojego wizerunku. W artykule zweryfikowano hipotezę badawczą głoszącą, że wydłużanie okresu stosowania systemu ISO 14001 przez organizacje pozytywnie wpływa na poziom korzyści generowanych przez ten systemem zarządzania. Przedsiębiorstwa, które stosowały system przez dłuższy czas, korzystniej oceniały jego wpływ na poszczególne aspekty swojej działalności.

Słowa kluczowe: system zarządzania środowiskowego, ISO 14001, województwo podkarpackie, przedsiębiorstwa.

1. WSTĘP

W ciągu ostatnich 30 lat Polska przeszła wiele korzystnych zmian pod względem dbałości o środowisko naturalne. Jeszcze na początku lat osiemdziesiątych aż 11% powierzchni kraju stanowiły obszary ekologicznego zagrożenia, co doprowadziło do umieszczenia Polski na liście najbardziej zanieczyszczonych krajów europejskich. Kluczowymi działaniami związanymi ze zmianą tego stanu było uchwalenie polityki ekologicznej państwa, wprowadzenie do Konstytucji RP zapisu odnoszącego się do działalności zgodnej z zasadami zrównoważonego rozwoju, przyjęcie „Strategii

---

¹Mgr inż. Aleksandra Szubart, absolwentka Wydziału Ekonomii Uniwersytetu Rzeszowskiego, e-mail: aleksandra_szubart@interia.pl

²Dr Barbara Fura, Wydział Ekonomii, Uniwersytet Rzeszowski, ul. Ćwiklińskiej 2, 35-601 Rzeszów, 17 872 1617, autor korespondencyjny: e-mail: bfura@ur.edu.pl

zrównoważonego rozwoju Polski do 2025 r.” oraz wstąpienie Polski do Unii Europejskiej (UE)– dostosowanie się do unijnych dyrektyw związanych z ochroną środowiska. Zgodnie z długookresową strategią „Europa 2020” do rozwiązań sprzyjających rozwojowi zrównoważonemu krajów członkowskich UE można zaliczyć efektywniejsze korzystanie z zasobów, stosowanie technologii przyjaznych środowisku oraz zmianę wzorców konsumpcji i produkcji³. Narzędziem, które w szczególności przyczynia się do stosowania ekologicznych rozwiązań w gospodarce, jest zarządzanie środowiskowe.

Zarządzanie środowiskowe to nowe podejście do zarządzania przedsiębiorstwem, które jest ściśle powiązane z ogólnym systemem zarządzania występującym w organizacji⁴. Początki koncepcji sięgają lat osiemdziesiątych XX w. Zarządzanie środowiskowe nakierowane jest na kontrolowanie i sterowanie wpływem działalności przedsiębiorstwa na środowisko naturalne⁵. Kluczem do skutecznego zarządzania środowiskowego w przedsiębiorstwie są znormalizowane systemy zarządzania środowiskowego (SZŚ). Najbardziej powszechny jest system zarządzania środowiskowego ISO 14001 oraz *Eco-Management and Audit Scheme* (EMAS).

W międzynarodowych badaniach prowadzonych na zlecenie organizacji *International Organization for Standardization* (ISO) z 2013r.⁶ odnotowano rosnące zainteresowanie normą ISO 14001 wśród organizacji z całego świata. W 2013 r. o 6% wzrosła liczba wydanych certyfikatów ISO 14001porównaniu z 2012 r. System zarządzania środowiskowego zgodny z wymaganiami normy ISO 14001 wdrożyło ponad 300 tys. organizacji z 171 państw z całego świata. System ten jest najbardziej rozpowszechnionym i przystępnym programem w zakresie zarządzania środowiskowym oddziaływaniem organizacji. Wpływa na to fakt, że norma nie narzuca przedsiębiorstwom odgórnie oczekiwanych rezultatów środowiskowych. Najważniejsze jest podjęcie kroków do bardziej ekologicznego i świadomego prowadzenia działalności. System zarządzania środowiskowego oparty jest na podejściu PDCA (*Plan, Do, Check, Act*) – Planuj, Wykonaj, Sprawdź, Działaj⁷.

³ B. Ziółkowski, „Europa 2020” w zarządzaniu zrównoważonym rozwojem Unii Europejskiej, „Humanities and Social Sciences”20/1 (2013), s. 123.

⁴ A. Marciniuk-Kluska, *Zarządzanie środowiskowe w aspekcie zrównoważonego rozwoju gospodarczego*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach. Administracja i Zarządzanie” 2013/96, s. 132.

⁵ T.N. Phan, K. Baird, *The comprehensiveness of environmental management systems: The influence of institutional pressures and the impact on environmental performance*, „Journal of Cleaner Production” 2015/160, s. 46–47.

⁶ ISO, *The ISO Survey of Management System Standard Certifications – 2013 Executive summary*, <http://www.iso.org/iso/iso-survey> (dostęp: 20.07.2015).

⁷ W.E. Deming, *Nowa ekonomia dla przemysłu, rządu, edukacji*, OpexBooks.pl, Wrocław 2012, s. 113–114; C. Comoglio, S. Botta, *The use of indicators and the role of environmental management systems forenvironmental performances improvement: a survey on ISO 14001 certifiedcompanies in the automotive sector*, „Journal of Cleaner Production” 2012/20, s. 92; B. Fura, *Improving ISO 14001 environmental management systems*, „Polish Journal of Environmental Studies”22/6 (2013), s. 1711.

Istotny wpływ na tzw. boom certyfikacyjny, zdefiniowany przez Krystynę Lisiecką⁸, wywiera nie tylko ekologiczny trend obserwowany wśród przedsiębiorstw, ale i zaostrzające się przepisy prawa środowiskowego. Wiele z firm podejmuje decyzje o wdrożeniu SZŚ na podstawie informacji o licznych korzyściach wynikających z jego certyfikacji.

2. MOTYWY PROEKOLOGICZNEJ DZIAŁALNOŚCI PRZEDSIĘBIORSTW

Rosnące zainteresowanie ochroną środowiska prowadzi do narastania presji wobec przedsiębiorstw emitujących dużą ilość zanieczyszczeń. Presja ta wywierana jest przez państwo i organizacje proekologiczne, a także przez społeczeństwo – konsumentów i dotyczy konieczności redukcji zanieczyszczeń przez ich emitentów. Co więcej, w wielu krajach znacznie zmniejszyło się przyzwolenie społeczne na brak poszanowania środowiska naturalnego.

Zapoczątkowanie trendu ekologicznego wśród przedsiębiorców przyczyniło się do utworzenia koncepcji „zielonej gospodarki”. Podstawę tej nowoczesnej koncepcji stanowią: środowisko, gospodarka, polityka społeczna oraz innowacje. Ich połączenie umożliwia poprawę jakości życia, przeciwdziałanie wykluczeniu i dbałość o stan środowiska naturalnego. Zielona gospodarka to taki sposób gospodarowania, w którym już na poziomie decyzji dotyczących produkcji i konsumpcji rozważa się dobro środowiska i społeczeństwa. Wyzwania, jakie stawia zielona gospodarka, to między innymi racjonalne użytkowanie zasobów, ograniczenie presji wywieranej na środowisko, dbałość o ekosystemy (badanie ich stanu, żywotności), troska o dobrobyt społeczny. Postulaty zielonej gospodarki wskazują na potrzebę „przemodelowania” dotychczasowej gospodarki, co ma umożliwić wyrównanie podziału kosztów i korzyści między wszystkimi użytkownikami środowiska⁹.

Z tematyką aktywności proekologicznej przedsiębiorstw związana jest koncepcja społecznej odpowiedzialności biznesu (CSR, *Corporate Social Responsibility*). Zgodnie z CSR przedsiębiorcy już na etapie tworzenia strategii rozwoju organizacji uwzględniają aspekty społeczne i środowiskowe. Koncepcja ta jest traktowana zarówno jako działanie dobrowolne, ale i obowiązek wynikający z obowiązujących przepisów prawnych¹⁰. Społeczna odpowiedzialność biznesu zyskała uznanie wśród przedsiębiorców, decydentów i innych zainteresowanych stron jako ważny element współczesnego zarządzania mogący ułatwić rozwiązywanie problemów wyłaniających się na styku gospodarki i środowiska.

Wychodząc naprzeciw globalnym problemom środowiskowym, z szeroko rozumianej koncepcji CSR wyodrębniono środowiskową odpowiedzialność biznesu (CER, *Corporate Environmental Responsibility*). Wśród obszarów działalności przedsiębiorstwa, w których możliwe jest wdrożenie rozwiązań opartych na CER, wymienia się: ekobiuro, ekotransport, edukację ekologiczną pracowników, kontrahentów, dostawców, wpływ na

⁸ K. Lisiecka, *Znormalizowane systemy zarządzania, ich certyfikacja a rozwój przedsiębiorstwa, Rola znormalizowanych systemów zarządzania w zrównoważonym rozwoju*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu” 2011/166, s. 51.

⁹ Główny Inspektorat Ochrony Środowiska, *Stan Środowiska w Polsce Raport 2014*, Biblioteka Monitoringu Środowiska, Warszawa 2014, s. 19.

¹⁰ D.K. Zuzek, *Społeczna odpowiedzialność biznesu a zrównoważony rozwój przedsiębiorstw*, „Zeszyty Naukowe Małopolskiej Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Tarnowie” 21/2 (2012), s. 198.

bioróżnorodność, efektywność, ekomarketing¹¹. Przedsiębiorstwa odpowiedzialne środowiskowo szczególnie mogą korzystać z formalnych rozwiązań, do których należy wspomniany wcześniej SZŚ.

Polscy przedsiębiorcy są zainteresowani wdrażaniem innowacyjnych rozwiązań. Z raportu „Dojrzałość innowacyjna przedsiębiorstw w Polsce” KPMG z 2014r.¹² wynika, że 78% średnich i dużych przedsiębiorstw przeprowadzi prace nad innowacjami, 47% przedsiębiorstw uznaje wdrażanie innowacji za jeden z celów strategicznych, natomiast ponad 80% firm planuje poszerzenie skali działalności innowacyjnej. Jednym z rodzajów innowacyjnych rozwiązań w przedsiębiorstwach są ekoinnowacje. Badania nad motywacją do wdrażania ekoinnowacji w 2013 r. prowadził między innymi Adam Ryszko. Zgodnie z wynikami jego badań największą motywacją dla polskich przedsiębiorców jest chęć poprawy wizerunku organizacji, następnie możliwa do uzyskania redukcja kosztów oraz zaostrzające się przepisy prawne. Autor ten wskazuje również bariery hamujące wdrażanie ekoinnowacji. Najczęściej określanymi przez przedsiębiorców barierami są: niepewny zwrot z zainwestowanego w innowacyjne rozwiązania kapitału, stosunkowo długi okres zwrotu, problemy z uzyskaniem dofinansowania oraz niezadowalająca kondycja finansowa przedsiębiorstwa¹³.

Przykładowo w badaniach prowadzonych w Malezji wśród przedsiębiorstw przemysłu opakowań czynnikami, które najbardziej motywowały do działalności proekologicznej (wdrożenie SZŚ ISO 14001), były zainteresowanie stanem środowiska naturalnego przez najwyższe kierownictwo przedsiębiorstwa oraz wychodzenie naprzeciw potrzebom klientów¹⁴. Inne badania, prowadzone na terenie Indii wśród przedsiębiorstw z ponad stu różnych sektorów, wykazały, że główną motywacją do wdrożenia SZŚ były: oczekiwany pozytywny wpływ systemu na wizerunek firmy, możliwość zapobiegania zagrożeniom środowiskowym oraz spodziewany wzrost konkurencyjności firmy. Do mniej znaczących czynników motywujących należały zaś dążenie do zmniejszenia kosztów i wzrost innowacyjności należały¹⁵.

3. KORZYŚCI Z WDROŻENIA SYSTEMU ZARZĄDZANIA ŚRODOWISKOWEGO W ŚWIETLE DOSTĘPNEJ LITERATURY

Popularność SZŚ ISO 14001 stale rośnie. Wzrasta również zainteresowanie faktycznym wpływem certyfikacji na przedsiębiorstwa oraz jej oddziaływanie na środowisko. Poziom korzyści wynikający z wdrożenia SZŚ jest przedmiotem badań naukowców z całego świata.

¹¹ P. Grodkiewicz, *CER – środowiskowa odpowiedzialność biznesu*, „Logistyka Odzysku” 15/2(2015), s. 16–18.

¹² KPMG, *Dojrzałość innowacyjna przedsiębiorstw w Polsce*, KPMG w Polsce, 2014, <http://kpmglegal.pl/wp-content/uploads/2014/07/Dojrzalosc-innowacyjna-przedsiębiorstw-w-Polsce-KPMG-2014.pdf> (dostęp: 20.07.2015).

¹³ A. Ryszko, *Motywacje i bariery działalności ekoinnowacyjnej przedsiębiorstw w Polsce*, „Modern Management Review” 21/1 (2014), s. 132.

¹⁴ C.T. Ang, N. Morad, J. Pertanika, *Motivating Factors in the Implementation of ISO 14001 in the Packaging Industries in Northern Region of Peninsular Malaysia*, „Social Sciences & Humanities” 22/2 (2014), s. 405.

¹⁵ S. Jain, P. Sharma, N. Singh, *Motivations for implementing environmental management practices in Indian industries*, „Ecological Economics” 2015/109, s. 1.

Z badań z 2013 r. prowadzonych na zlecenie ISO wśród 5000 respondentów z 110 krajów (ISO 14001 Continual Improvement Survey 2013)¹⁶ wynika, że SZŚ ISO 14001 jest istotnym narzędziem dla przedsiębiorców w zakresie spełniania obowiązujących wymagań prawnych, minimalizacji szkodliwego oddziaływania na środowisko oraz zwiększenia zaangażowania kierownictwa i interesariuszy.

Badania prowadzone w Hiszpanii wśród przedsiębiorstw przemysłu motoryzacyjnego wskazują na liczne korzyści wynikające z certyfikacji. Do najważniejszych należą: redukcja zużycia wody, energii i surowców, recykling, redukcja emisji zanieczyszczeń oraz wzrost satysfakcji klientów¹⁷.

Największą korzyścią osiągniętą z wdrożenia SZŚ wśród przedsiębiorstw cementowych w Wietnamie okazała się poprawa w kwestii recyklingu. Komponent ten uzyskał średnią ocen 3,7 w czterostopniowej skali (0 – brak poprawy, 4 – bardzo duża poprawa). Przedsiębiorstwa w Wietnamie odnotowały również poprawę w zakresie zarządzania niebezpiecznymi odpadami (3,5), transporcie (3), emisji zanieczyszczeń do atmosfery (2,9)¹⁸. Na podstawie badań prowadzonych w Indiach wśród małych i średnich przedsiębiorstw stwierdzono, że implementacja systemu ISO 14001 przyczyniła się do zmniejszenia ilości wytwarzanych odpadów o 25%¹⁹.

Korzyści płynące z certyfikacji systemu ISO 14001 były tematem badań między innymi Waldemara Zadwornego. W 2012 r. autor ten przeprowadził badanie wśród 35 przedsiębiorstw z województwa lubelskiego. Największą korzyścią, jaką odnotowały przedsiębiorstwa, była poprawa działalności zgodnie z obowiązującymi przepisami środowiskowymi (89,3%). Co więcej, znacząco wzrosła świadomość ekologiczna pracowników (82,1%) oraz uzyskano dużą poprawę w kwestii racjonalnego gospodarowania odpadami (78,6%). Szybsze i łatwiejsze wykrywanie niezgodności zadeklarowało 67,9% respondentów. Niemal połowa przedsiębiorstw odnotowała oszczędność materiałów i surowców (46,4%). W 90% przedsiębiorstw korzyści wynikające z certyfikacji ISO 14001 przewyższyły poniesione koszty, co pozwoliło stwierdzić, że wdrożenie SZŚ jest przedsięwzięciem efektywnym ekonomicznie²⁰. Ekonomiczną efektywność SZŚ potwierdziły również badania Barbary Fury. Około 2/3 z przebadanych przez autorkę organizacji uznało, że korzyści z funkcjonowania systemu zarządzania przewyższają koszty wdrożenia i utrzymania systemu, wskazując na ekonomiczną efektywność takiego przedsięwzięcia²¹.

¹⁶ ISO, ISO 14001 Continual Improvement Survey 2013, http://www.iso.org/iso/iso_14001_survey_2013_-_summary_report.pdf (dostęp: 20.07.2015).

¹⁷ E. Diaz-Garrido, J.M. Sanchez-Lopez, M.L. Martin-Pena, *Analysis of benefits and difficulties associated with firms' Environmental Management Systems: the case of the Spanish automotive industry*, „Journal of Cleaner Production” 2014/70, s. 226.

¹⁸ L. Hens, Q.A. Nguyen, *Environmental performance of the cement industry in Vietnam: the influence of ISO 14001 certification*, „Journal of Cleaner Production” 2015/96, s. 367.

¹⁹ M. Brueckner, P.K. Padhy, M. Singh, *Environmental management system ISO 14001: effective waste minimisation in small and medium enterprises in India*, „Journal of Cleaner Production” 2015/102, s. 298.

²⁰ W. Zadworny, *Ocena efektywności systemu zarządzania środowiskowego według normy ISO 14001 w przedsiębiorstwach województwa lubelskiego*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” 315/2 (2013), s. 419–420, 423.

²¹ B. Fura, *System zarządzania środowiskowego a efektywność przedsiębiorstw. Zagadnienia teoretyczne i praktyczne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2011, s. 117–122.

4. CEL I METODY BADAWCZE

Głównym celem artykułu było zbadanie opinii przedsiębiorców na temat efektów uzyskiwanych z certyfikacji ISO 14001. Przedsiębiorcy, oceniając poszczególne obszary działalności przedsiębiorstwa, prezentowali swój poziom zadowolenia odnośnie do korzyści wynikających ze stosowania SZŚ ISO 14001. W niniejszym artykule zweryfikowano następującą hipotezę badawczą:

H:Skala korzyści wynikających ze stosowania SZŚ w przedsiębiorstwach zależy od okresu posiadania certyfikatu ISO 14001. W organizacjach stosujących system przez dłuższy czas skala obserwowanych korzyści jest większa.

Badanie objęło teren województwa podkarpackiego, a przeprowadzono je w drugiej połowie 2014 r. Narzędziem badawczym była anonimowa ankieta, którą rozesłano drogą elektroniczną. Respondenci oceniali wpływ systemu ISO 14001 na jakość produktów, proces dostawy, produkcji i poziom kosztów oraz korzyści z wdrożenia certyfikatu. Oceny dokonano z użyciem 5- lub 7-stopniowej skali mierzącej opinię respondenta w danej kwestii.

Kwestionariusz ankiety rozesłano do 89 przedsiębiorstw z województwa. Ankiety wypełniło 66 przedsiębiorstw. Informacje odnośnie do certyfikowanych organizacji pozyskano ze stron internetowych przedsiębiorstw oraz z portalu eko-net.pl.

5. CHARAKTERYSTYKA BADANYCH PRZEDSIĘBIORSTW

Wśród przedsiębiorstw biorących udział w badaniu największą grupę stanowiły średnie i duże przedsiębiorstwa. Ankiety wypełniło 1 mikroprzedsiębiorstwo, 6 małych, 29 średnich i 30 przedsiębiorstw zatrudniających więcej niż 249 pracowników. Firmy były zlokalizowane w czterech podregionach województwa podkarpackiego (krośnieńskim, przemyskim, rzeszowskim i tarnobrzeskim), z czego największą grupę stanowili przedsiębiorcy podregionu rzeszowskiego (56%) i krośnieńskiego (29%). Dominowały przedsiębiorstwa produkcyjne (45) i usługowe (14). Na inny rodzaj działalności wskazało 7 przedsiębiorstw. Najwięcej przedsiębiorstw było sklasyfikowanych w sekcji C (przetwórstwo przemysłowe) – 42 oraz F (budownictwo) – 11. Pozostałe działały w sekcjach B, D, E, G, H, L i M. Wśród analizowanych przedsiębiorstw dominowały spółki z ograniczoną odpowiedzialnością (36) oraz spółki akcyjne (25). Na 5 pozostałych przedsiębiorstwach składały się 4 spółki jawne i 1 spółka cywilna. Analizując przedsiębiorstwa pod kątem pochodzenia ich kapitału, to wśród badanych organizacji dominowały organizacje z przewagą kapitału polskiego (41), 21 przedsiębiorstw zaś było z przewagą kapitału zagranicznego. Pozostałe 4 przedsiębiorstwa wskazały na inną odpowiedź. Wśród badanych przedsiębiorstw przeważały takie, które mogły się poszczycić posiadaniem certyfikatu ISO 14001 przez dłuższy czas. Tylko 9 przedsiębiorstw stosowało system nie dłużej niż 3 lata. Dwadzieścia osiem firm posiadało wdrożony SZŚ 4–9 lat, a 29 firm ponad 9 lat.

6. WPŁYW SYSTEMU ZARZĄDZANIA ŚRODOWISKOWEGO ISO 14001 NA WYBRANE ASPEKTY DZIAŁALNOŚCI ORGANIZACJI

Wyniki badań własnych w zakresie efektów systemu ISO 14001 w przedsiębiorstwach województwa podkarpackiego prezentują się następująco. Niemal 75% ankietowanych wskazało na wysoki lub bardzo wysoki wpływ systemu ISO 14001 na zgodność przedsiębiorstwa z prawem środowiskowym. Ponad 60% objętych badaniem zauważyło duży lub bardzo duży wpływ systemu na wzrost zaangażowania kierownictwa i

pracowników w kwestie środowiskowe. Ponad 85% badanych wskazało na co najmniej umiarkowany wpływ systemu na poprawę działalności proekologicznej przedsiębiorstw, zwiększone zadowolenie interesariuszy, jak i łatwiejszą komunikację wewnątrz i na zewnątrz przedsiębiorstwa. Ponadto 64% ankietowanych zauważyło poprawę efektywności ekologicznej w zakresie procesu dostawy. Uzyskane dane wskazują na znaczny wpływ systemu ISO 14001 na funkcjonowanie przedsiębiorstwa. Wpływ ten zaobserwowano w szczególności w zakresie: spełniania wymagań, do których organizacja się zobowiązała, poprawy wizerunku przedsiębiorstwa, osiągania celów strategicznych oraz integracji z dotychczas funkcjonującym systemem zarządzania (więcej niż połowa uczestników ankiety wskazała na duży lub bardzo duży wpływ systemu na wymienione kwestie).

W kolejnym etapie badań ocenie poddano wpływ stosowanego SZŚ na następujące obszary działalności firmy²²: jakość produktów, proces dostawy, elastyczność produkcji, poziom kosztów produkcji. W 88% przedsiębiorstwach potwierdzono wpływ systemu na poprawę cech produktów. Poprawę wydajności zauważyło 80% respondentów. Wpływ systemu na poprawę ogólnej jakości produktów pozytywnie oceniło 92% respondentów. System zarządzania środowiskowego oddziaływał również na proces dostawy realizowany przez przedsiębiorstwa. Poprawę wyników w zakresie zgodności produktu z zamówieniem zauważyło 94% ankietowanych. Czas realizacji dostawy znacząco polepszył się w 86% przedsiębiorstwach. Poprawę sprawności składania zamówień odnotowało 91% przedsiębiorców. Spośród ankietowanych 83% zauważyło poprawę w zakresie elastyczności dostawy. Korzystne zmiany w elastyczności odnośnie do wielkości produkcji zaobserwowało 78% respondentów. Najslabiej w zestawieniu oceniono elastyczność w zakresie zmiany asortymentu. Wprawdzie 68% przedsiębiorstw zauważyło poprawę, jednak 12% wskazało na pogorszenie sytuacji. Ponadto 75% badanych pozytywnie oceniło zdolność do kontrolowania kosztów. Zgodnie z udzielonymi odpowiedziami 76% przedsiębiorców przychylnie oceniło poziom kosztów surowców i materiałów. Negatywną ocenę wystawiło 6% przedsiębiorstw, zauważając wzrost kosztów. Kontrolę nad całkowitymi kosztami produkcji przychylnie oceniło 74% firm, podobnie jak w poprzednim przypadku 6% zauważyło pogorszenie. Najlepiej oceniono bezpośrednie koszty produkcji – 79% ankietowanych zauważyło ich redukcję, a 5% wzrost.

W analizie średnich ocen poszczególnych aspektów (tab. 1) najlepsze wyniki uzyskano w obszarze dostawy oraz jakości produktów. Najwyższą średnią (5,95) w 7-stopniowej skali odnotowano w zakresie ogólnej jakości produktu oraz zgodności produktu z zamówieniem. Najslabiej oceniano zagadnienia związane z poziomem kosztów produkcji.

---

²² C.J.C. Jabbour, E.M. de Silva, E.L. Paiva, F.C.A. Santos, *Environmental management in Brazil: is it a completely competitive priority?*, „Journal of Cleaner Production” 2012/21, s. 14.

Tabela 1. Średnia ocena aspektów działalności przedsiębiorstw

Oceniany aspekt		Średnia ocena
Jakość produktów	Cechy produktu	5,76
	Wydajność produktu	5,50
	Postrzegana ogólna jakość produktu	5,95
Proces dostawy	Sprawność złożenia zamówienia	5,71
	Szybkość dostawy	5,67
	Zgodność produktu z zamówieniem	5,95
Elastyczność produkcji	Elastyczność w zakresie dostawy	5,64
	Elastyczność w zakresie zmiany wielkości produkcji	5,45
	Elastyczność w zakresie zmiany asortymentu	5,24
Poziom kosztów produkcji	Bezpośrednie koszty produkcji	5,36
	Całkowite koszty produkcji	5,26
	Koszty surowców i materiałów	5,33

Źródło: opracowanie własne.

Respondenci oceniali również korzyści z wdrożenia certyfikatu ISO 14001 (tab. 2). Aż 88% ankietowanych zauważyło, że certyfikacja wpłynęła na relacje przedsiębiorstwa z klientami. Jedynie 2% ankietowanych temu zaprzeczyło. Poprawę wizerunku przedsiębiorstwa jako rezultatu posiadania certyfikatu ISO 14001 zadeklarowało 89% respondentów. Z tym stwierdzeniem nie zgodziło się zaledwie 2% przedsiębiorstw. Zmniejszenie zagrożeń środowiskowych dzięki posiadaniu certyfikatu odnotowało 85% organizacji. Jedynie 2% respondentów zdecydowanie nie zauważyło poprawy w tym zakresie. Zmniejszenie zużycia energii w efekcie wdrożenia SZŚ potwierdziło 61% ankietowanych. Według 2% ankietowanych certyfikat nie wywiera wpływu na ten aspekt działalności. Redukcję zanieczyszczeń po wdrożeniu certyfikatu zauważyło 74% przedsiębiorców. Podobnie jak wcześniej tylko 2% ankietowanych nie zgodziło się z tym stwierdzeniem.

Tabela 2. Średnia ocena korzyści z wdrożenia certyfikatu ISO 14001

Oceniany aspekt		Średnia ocena
Korzyści z wdrożenia certyfikatu ISO 14001	Zmniejszenie zanieczyszczeń	3,89
	Zmniejszenie zużycia energii	3,70
	Zmniejszenie ryzyka zagrożeń środowiskowych	4,15
	Poprawa wizerunku przedsiębiorstwa	4,44
	Poprawa relacji z interesariuszami	4,27

Źródło: opracowanie własne.

Średnia ocen wynikająca z udzielanych odpowiedzi w 5-stopniowej skali wskazuje na najniższy wynik dla zmniejszenia zużycia energii – 3,70, natomiast najwyższy wynik dla poprawy wizerunku przedsiębiorstwa – 4,44.

W kolejnej części badań analizowano średnie oceny poszczególnych obszarów działalności przedsiębiorstwa i korzyści z certyfikacji w zależności od czasu posiadania certyfikatu przez przedsiębiorstwo (tab. 3). W przedsiębiorstwach, które miały wdrożony certyfikat krócej niż 3 lata, najwyżej oceniono postrzeganą ogólną jakość produktu.

Przedsiębiorstwa te oceniły również bardzo pozytywnie cechy produktu i zgodności produktu z zamówieniem w procesie dostawy. Organizacje posiadające certyfikat 4–9 lat również wysoko oceniły postrzeganą ogólną jakość produktu i zgodność produktu z zamówieniem. Oba aspekty były oceniane najlepiej także wśród firm z okresem certyfikacji dłuższym niż 9 lat. Spośród 12 wymienionych aspektów działalności przedsiębiorstw w 8 przypadkach odnotowano rosnące średnie ocen wraz z czasem posiadania SZŚ. Natomiast we wszystkich przypadkach przedsiębiorstwa mające najdłuższy staż certyfikacji wystawiały najlepsze oceny.

Tabela 3. Ocena jakości produktów, procesu dostawy, elastyczności produkcji, kosztów produkcji a czas posiadania certyfikatu ISO 14001

Oceniany aspekt	Czas posiadania certyfikatu		
	<3 lat	4–9 lat	>9 lat
	Średnia ocena		
Cechy produktu	5,78	5,61	5,90
Wydajność produktu	5,56	5,36	5,62
Postrzegana ogólna jakość produktu	5,89	5,89	6,03
Sprawność złożenia zamówienia	5,44	5,64	5,86
Szybkość dostawy	5,56	5,43	5,93
Zgodność produktu z zamówieniem	5,78	5,89	6,07
Elastyczność w zakresie dostawy	5,22	5,50	5,90
Elastyczność w zakresie zmiany wielkości produkcji	4,78	5,46	5,66
Elastyczność w zakresie zmiany asortymentu	4,67	5,14	5,52
Bezpośrednie koszty produkcji	5,00	5,25	5,59
Całkowite koszty produkcji	5,00	5,07	5,52
Koszty surowców i materiałów	5,11	5,14	5,59

Źródło: opracowanie własne.

Niezależnie od czasu posiadania certyfikatu poprawa wizerunku przedsiębiorstwa była najwyżej ocenioną korzyścią wynikającą z ISO 14001 (tab. 4).

Tabela 4. Korzyści z wdrożenia certyfikatu ISO 14001 a czas posiadania certyfikatu

Oceniana korzyść	Czas posiadania certyfikatu		
	<3 lat	4–9 lat	>9 lat
	Średnia ocena		
Zmniejszenie zanieczyszczeń	3,56	3,89	4,00
Zmniejszenie zużycia energii	3,56	3,68	3,76
Zmniejszenie ryzyka zagrożeń środowiskowych	3,89	4,29	4,10
Poprawa wizerunku przedsiębiorstwa	4,33	4,43	4,48
Poprawa relacji z interesariuszami	4,11	4,25	4,34

Źródło: opracowanie własne.

Z pięciu możliwych do wyboru korzyści w czterech przypadkach odnotowano wzrost średniej oceny wraz z czasem posiadania certyfikatu. Tylko w jednym przypadku – zmniejszenia ryzyka zagrożeń środowiskowych – najwyższa ocena została uzyskana wśród przedsiębiorstw posiadających system ISO 14001 4–9 lat.

7. PODSUMOWANIE

Wyniki przeprowadzonych badań wskazują, że przedsiębiorcy z województwa podkarpackiego dostrzegają pozytywny wpływ SZŚ ISO 14001 na swoją działalność. Jako efekt stosowania SZŚ odnotowali poprawę w obszarach: jakości produktów, procesu dostawy, elastyczności produkcji oraz poziomu kosztów produkcji, przy czym najwyżej oceniano rezultaty w zakresie procesu dostawy. Natomiast najniższe oceny odnotowano w zakresie redukcji kosztów procesu produkcji. Największą korzyścią dla przedsiębiorców z wdrożenia SZŚ była poprawa wizerunku firmy. Respondenci wskazali również na poprawę relacji z interesariuszami i zmniejszenie ryzyka zagrożeń środowiskowych. Korzyści, na które badane organizacje rzadziej wskazywały, to redukcja zanieczyszczeń oraz zmniejszenie zużycia energii.

W artykule postawiono hipotezę zakładającą, że wydłużanie czasu stosowania certyfikatu przez organizację pozytywnie wpływa na poziom odnotowanych korzyści. Hipotezę tę potwierdziły prezentowane wyniki badań. Zarówno w poddanych ocenie obszarach działalności przedsiębiorstwa, jak i w zakresie korzyści z certyfikacji najniższe oceny udzielane były przez przedsiębiorstwa posiadające SZŚ najkrócej (<3 lat). Najwyższe oceny niemal zawsze wystawiali przedsiębiorcy posiadający wdrożony certyfikat ISO 14001 dłużej niż 9 lat. Spośród 12 wymienionych aspektów działalności przedsiębiorstwa w 8 przypadkach poziom zadowolenia respondentów wzrastał wraz z czasem stosowania systemu. Przedsiębiorcy mający certyfikat ISO 14001 (<3 lat, 4–9 lat, >9 lat) zgodnie najwyżej ocenili poprawę w zakresie postrzeganej ogólnej jakości produktu oraz zgodności produktu z zamówieniem. Na 5 uwzględnionych w kwestionariuszu ankiety korzyści w 4 przypadkach oceny wzrastały wraz z wydłużaniem czasu stosowania systemu ISO 14001. Każda z trzech grup przedsiębiorców najwyżej oceniła wpływ ISO 14001 na poprawę wizerunku przedsiębiorstwa.

Wyniki badań pozwalają wysnuć wniosek, że SZŚ ISO 14001 prowadzi do pozytywnych zmian w działalności przedsiębiorstw, czego potwierdzeniem są opinie samych przedsiębiorców. Wraz z upływem czasu posiadania certyfikatu osiągnane korzyści rosną. Ponadto certyfikacja szczególnie wpływa na poprawę wizerunku przedsiębiorstwa, co stanowi jedną z głównych motywacji do wdrażania tego systemu zarządzania.

LITERATURA

- [1] Ang C.T., Morad N., Pertanika J., *Motivating Factors in the Implementation of ISO 14001 in the Packaging Industries in Northern Region of Peninsular Malaysia*, „Social Sciences & Humanities” 22/2 (2014), s. 395–407.
- [2] Brueckner M., Padhy P.K., Singh M., *Environmental management system ISO 14001: effective waste minimisation in small and medium enterprises in India*, „Journal of Cleaner Production” 2015/102, s. 285–301.
- [3] Comoglio C., Botta S., *The use of indicators and the role of environmental management systems for environmental performances improvement: a survey on ISO 14001 certified companies in the automotive sector*, „Journal of Cleaner Production” 2012/20, s. 92–102.
- [4] Deming W.E., *Nowa ekonomia dla przemysłu, rządu, edukacji*, OpexBooks.pl, Wrocław 2012.

- [5] Diaz-Garrido E., Sanchez-Lopez J.M., Martin-Pena M.L., *Analysis of benefits and difficulties associated with firms' Environmental Management Systems: the case of the Spanish automotive industry*, „Journal of Cleaner Production” 2014/70, s. 220–230.
- [6] Fura B., *System zarządzania środowiskowego a efektywność przedsiębiorstw. Zagadnienia teoretyczne i praktyczne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2011.
- [7] Fura B., *Improving ISO 14001 environmental management systems*, „Polish Journal of Environmental Studies” 22/6 (2013), s. 1711–1721.
- [8] Główny Inspektorat Ochrony Środowiska, *Stan Środowiska w Polsce Raport 2014*, Biblioteka Monitoringu Środowiska, Warszawa 2014.
- [9] Grodkiewicz P., *CER – środowiskowa odpowiedzialność biznesu*, „Logistyka Odzysku” 15/2 (2015), s. 16–19.
- [10] Hens L., Nguyen Q.A., *Environmental performance of the cement industry in Vietnam: the influence of ISO 14001 certification*, „Journal of Cleaner Production” 2015/96, s. 362–378.
- [11] ISO: ISO 14001 Continual Improvement Survey 2013, http://www.iso.org/iso/iso_14001_survey_2013_-_summary_report.pdf (dostęp: 20.07.2015).
- [12] ISO: The ISO Survey of Management System Standard Certifications – 2013 Executive summary, <http://www.iso.org/iso/iso-survey> (dostęp: 20.07.2015).
- [13] Jabbour C.J.C., De Silva E.M., Paiva E.L., Santos F.C.A., *Environmental management in Brazil: is it a completely competitive priority?*, „Journal of Cleaner Production” 2012/21, s. 11–22.
- [14] Jain S., Sharma P., Singh N., *Motivations for implementing environmental management practices in Indian industries*, „Ecological Economics” 2015/109, s. 1–8.
- [15] KPMG, *Dojrzałość innowacyjna przedsiębiorstw w Polsce*, KPMG w Polsce, 2014, <http://kpmglegal.pl/wp-content/uploads/2014/07/Dojrzalosc-innowacyjna-przedsiębiorstw-w-Polsce-KPMG-2014.pdf> (dostęp: 20.07.2015).
- [16] Lisiecka K., *Znormalizowane systemy zarządzania, ich certyfikacja a rozwój przedsiębiorstwa, Rola znormalizowanych systemów zarządzania w zrównoważonym rozwoju*, „Zeszyty naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu” 2011/166.
- [17] Marciniuk-Kluska A., *Zarządzanie środowiskowe w aspekcie zrównoważonego rozwoju gospodarczego*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach” 2013/96, s. 129–140.
- [18] Phan T.N., Baird K., *The comprehensiveness of environmental management systems: The influence of institutional pressures and the impact on environmental performance*, „Journal of Cleaner Production” 2015/160, s. 45–56.
- [19] Ryszko A., *Motywacje i bariery działalności ekoinnowacyjnej przedsiębiorstw w Polsce*, „Modern Management Review” 21/1 (2014), s. 127–138.
- [20] Zadworny W., *Ocena efektywności systemu zarządzania środowiskowego według normy ISO 14001 w przedsiębiorstwach województwa lubelskiego*

„Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” 315/2 (2013), s. 413–424.

[21] Ziółkowski B., „Europa 2020” w zarządzaniu zrównoważonym rozwojem Unii Europejskiej, „Humanities and Social Sciences” 20/1 (2013), s. 117–125.

[22] Zuzek D. K., Społeczna odpowiedzialność biznesu a zrównoważony rozwój przedsiębiorstw, „Zeszyty Naukowe Małopolskiej Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Tarnowie” 21/2 (2012), s. 197–207.

EFFECTS OF ISO 14001 ENVIRONMENTAL MANAGEMENT SYSTEM IN ENTERPRISES IN THE LIGHT OF RESEARCH RESULTS

The article presents the issue of effects of ISO 14001 environmental management system (EMS) in the Podkarpackie Province enterprises. It starts with the literature review in terms of eco-innovation activities of enterprises, including the implementation of EMS and identifies the main factors that motivate organizations to apply environmentally friendly solutions. Then it describes the main benefits of ISO 14001 system usage presented in global and domestic literature. According to literature among most frequent profits are: compliance with existing rules and environmental laws, increase in managers' and employees' as well as suppliers' involvement in environmental issues, and pollution reduction. In the second part of the article we present the results of own research carried out in the second half of 2014 among companies from the Podkarpackie Province which implemented ISO 14001 EMS. These studies were conducted with the use of an anonymous questionnaire addressed to people in charge of management systems in the examined enterprises. We sent the survey through the Internet to 89 enterprises. The questionnaire was filled out by 66 companies. The aim of the survey was, among others, to examine the opinions of entrepreneurs with regard to main benefits derived from ISO 14001 adoption and application. Generally, most entrepreneurs positively evaluated the effect of EMSs on their business activities. In the opinion of the enterprises' representatives the ISO 14001 system contributed most to the improvement of the delivery process. The most important benefit achieved from ISO 14001 system adoption was the improvement of enterprises' image. In the presented article we verified a research hypothesis assuming that the extension of the period of ISO 14001 system using in the organizations affected positively on the level of benefits obtained as a result of the system adoption. Companies that used the system for a longer period observed more benefits than those using ISO 14001 standard for a shorter time.

Keywords: environmental management system, ISO 14001, Podkarpackie Province, enterprises.

DOI:10.7862/rz.2016.hss.11

Przesłano do redakcji: wrzesień 2015

Przyjęto do druku: styczeń 2016

Тамара ТКАЧ¹¹

НЕЙРОЭКОНОМИКА В ТЕОРИИ ПРИНЯТИЯ РЕШЕНИЙ

*Большинство из нас считает привычку задумываться
над последствиями
наших поступков ужасно скучной... порой до смерти.
Бертран Рассел*

Статья представляет собой введение в вопросы и результаты исследования междисциплинарного направления, каким является нейроэкономика. Целью данной статьи является представление нейроэкономики в качестве исследовательского подхода, основанного на нейробиологии, психологии, нейрхимии, который основан на экспериментальных течениях бихевиоризма. В первой части описывается влияние нейронауки на экономические теории. Указывается, что модель Homo oeconomicus основана на том, что экономика и управление традиционно осмысливают мир, бесстрастно руководствуясь рациональными личными интересами различных групп людей. Определяющим фактором экономического поведения таких людей является стремление к максимизации прибыли. Такая ситуация господствовала до тех пор, пока практически ничего не было известно о механизмах и принципах работы человеческого мозга.

Благодаря современным знаниям о психических, психологических, биологических особенностях восприятия информации, ее обработки, принятия решений, эмоций, мотиваций, интуиции и действий на основе принятия решений появились новые науки: поведенческая экономика, эмоциональная экономика, социальная когнитивная нейронаука, которые теперь стали отраслями экономической теории, учитывающей в явном виде психологические особенности человеческого восприятия. Хотя все еще молодая дисциплина, нейроэкономика уже внесла определенный вклад в экономической теории. Нейроэкономика занимается измерениями реального поведения человека и особенности, связанные с мозгом. Нейроэкономика не предлагает модели идеальное, или оптимальное поведение или систем. В частности, в некоторых смежных с нейроэкономикой дисциплинах необходимо соблюдать осторожность, чтобы избежать ошибочной интерпретации результатов исследований. При первых исследованиях ученые фокусировали свое внимание на ключевых для современной экономической теории понятиях, такие как честность, доверие, альтруизм, памяти, обучения и знаний. В конце статьи был сделан обзор немногочисленных исследований в нейроэкономике, в которых использовались ссылки для процессов, происходящих в мозгу человека, а также оценены перспективы развития

---

¹¹Тамара Ткач, доктор психологических наук, профессор кафедры управления Мелитопольского института государственного и муниципального управления Классического частного управления, e-mail: tkach_t@mail.ru

нейронаучных подходов в экономике. Автор обсуждает также методологические и практические проблемы, стоящие перед нейроэкономикой.

Ключевые слова: принятие решений, человек рациональный, экономический человек, нейронаука, роль эмоций в экономических решениях, нейроэкономика, поведенческая экономика, эмоциональная экономика.

1. ВСТУПЛЕНИЕ

Долгое время классическая и неоклассическая экономическая теория, а также теория управления, в своем анализе опирались на абстрактную смитовскую модель *Homo oeconomicus*. Главной особенностью этой модели был человек, способный к неограниченному рациональному поведению, в основе которого лежит модель исключительно «экономического» мышления человека. Эта модель основана на том, что экономика и управление традиционно осмысливают мир, бесстрастно руководствуясь рациональными личными интересами различных групп людей. Определяющим фактором экономического поведения таких людей является стремление к максимизации прибыли. Предполагается, что люди придерживаются определенных рациональных правил, поэтому всегда имеют возможность оценить верооятность и значение результатов принятых решений. В экономике и управлении традиционно относились к человеку рациональному как индивидууму, который в жизни руководствуется корыстью и неэмоциональным осмыслением. Хорошо известно, что в экономической теории рациональный человек – это максимизатор, соглашающийся лишь на лучший вариант. Даже его ожидания, как мы усвоили в последние несколько десятилетий, рациональны². Такая ситуация господствовала до тех пор, пока практически ничего не было известно о механизмах и принципах работы человеческого мозга. В то время невозможно было понять каким именно образом решение экономических вопросов отражается в мозговой деятельности, т.е. как экономические решения влияют на нейробиологию человека (или наоборот?). Экономисты чаще всего считали, что поведение можно предсказать на основе того, что человек чувствует в отношении определенной ситуации. Но, как известно, измерение чувств и эмоций было затруднено, а поведение человека не всегда выражает то, что мы чувствуем и думаем. Поэтому, несмотря на успехи классических экономических моделей на основе концепции *homo oeconomicus*, их ограниченные возможности сегодня требуют переосмысления.

Последние десятилетия стали эрой успехов психологического подхода к экономическим и управленческим процессам. Быстрыми темпами расширяются знания о психических, психологических, биологических особенностях восприятия информации, ее обработки, принятия решений, эмоций, мотиваций, интуиции и действий на основе принятия решений. Появились новые термины: поведенческая экономика, эмоциональная экономика, социальная когнитивная нейронаука, которые теперь стали отраслями экономической теории, учитывающей в явном виде психологические особенности человеческого восприятия. Очевидным стало, что простые модели оптимизации поведения человека, принятие им решений не в полной мере характеризуют экономическую деятельность. Но для

---

²J.F. Muth, *Rational Expectations and the Theory of Price Movements*, *Econometrica*, July 1961, v.29, с. 315–35.

экономистов возникла проблема: как может в экономическую модель принятия экономических решений быть включены эмоциональные состояния человека и должны ли экономисты изучать эмоции, если, как оказывается, эмоции определяют экономическое поведение? Эмоции – это движение души. Страх, радость, угрызения совести, душевные волнения, неприязнь, доверие – это проявления душевного состояния человека. Если человек способен управлять своими эмоциями, хорошо их идентифицирует, он может управлять отношениями. В состоянии коммуникаций мы можем понять и управлять состоянием другого человека, влиять на него, управлять процессом взаимодействия. Это очень важное и редкое качество человека, которое бывает решающим в принятии важных экономических решений³.

Такой подход нашел свое отражение в новом понимании Homo oeconomicus-человека экономического, который играет все более важную роль в анализе вопросов экономических решений и управления. Было признано, что Homo oeconomicus – это только односторонняя абстракция, которая не учитывает того, что человек устроен гораздо сложнее, чем это отражено в любой математической модели. В последние годы это стало причиной критики модели Homo oeconomicus и попыткой заменить модель человека экономического на более реалистичную картину.

Сама идея исследования экономических явлений и их причин через призму действия разума не нова, однако ее реализация стала возможна благодаря достижениям экспериментальной психологии и созданию современных инструментов визуализации головного мозга, таких как, например, функциональный магнитный резонанс (МРТ). Такие современные нейродиагностики, как например, сканирование мозга, дали возможность выявить нейробиологическую реакцию человека, которую он не осознает или даже пытается сознательно подавить. И в этом случае, появился интерес к дополнительным исследованиям, объясняющих отношение человека к решению определенных экономических вопросов. В начале 1970-х получили свое развитие расширенные модели экономического порядка, в котором используются знания из других отраслей наук (в них включены системная «интуиция» и «рассуждения»). На основании их результатов был сформирован новый междисциплинарный подход, новая теория изучения поведения человека в процессе принятия решений - нейроэкономика. А в 2002 году Daniel Kahneman и Amos Tversky, объяснив механизмы принятия человеком решений в ситуации неопределенности, получили Нобелевскую премию и этим открытием ученые дали старт новой науке нейроэкономике⁴. С этого момента, активно начал развиваться междисциплинарный подход к изучению сознания человека, что привело к созданию разных сфер когнитивной науки, т. е. науки, охватывающей нейробиологию, психологию, антропологию, искусственный интеллект и философию.

---

³J. Whalley, *Rationality, Irrationality and Economic Cognition*, "CESIFO Working Paper" 2005, No. 1445.

⁴В.А. Ключарев., А. Шмидс, А.Н. Шестакова, *Нейроэкономика: нейробиология принятия решений*, Экспериментальная психология, Т.4, № 2, 2011, с.15.

2. ТЕОРЕТИЧЕСКОЕ ОБОСНОВАНИЕ

Нейроэкономика относительно новая наука, которая возникла на стыке таких дисциплин как нейрология (совокупность наук, изучающих нервную систему и её деятельность), когнитивная психология и, конечно, экономика. В общем виде, нейроэкономика (Neuroeconomics) стремится объяснить процесс принятия решений человеком, его способность обрабатывать несколько альтернатив и соблюдать порядок действий. Она изучает экономическое поведение и может формировать наше представление о мозге, а как нейронаучное открытие может определять и уточнять экономические модели. Поэтому нейроэкономика - это междисциплинарная область нейронауки и экономики, которая, во-первых, изучает, каким образом мозг взаимодействует с внешним окружением в процессе формирования экономического поведения человека; во-вторых, она соединяет достижения неврологии, экономики, когнитивной и социальной психологии для построения общей теории принятия решений. Поскольку исследования в области принятия решений и поведения все больше опираются на вычислительные процессы, нейроэкономика также включает в себя новые подходы в теоретической биологии, информатике и математике.

3. ТЕОРИЯ РАЦИОНАЛЬНОГО ВЫБОРА В ЭКОНОМИКЕ

В последние десятилетия в экономической науке и менеджменте все большей критике поддается теория рационального выбора. Доказывается, что люди не ведут себя строго последовательно, поскольку рациональность мышления не существует без эмоциональной составляющей, и люди не поступают исключительно сообразно экономической выгоде, а психологический фактор присутствует в большей или меньшей степени. Первые результаты исследований на стыке нескольких дисциплин свидетельствуют о вреде эмоциональной составляющей и личностных особенностей человека в ходе принятия экономических решений. Безусловно, для человека очень важна роль эмоций для принятия решения. Их наличие означает, что люди не холодные рациональные агенты, как это предполагает традиционная экономическая наука. Так например, Daniel Kahneman и Amos Tversky доказали, что отрицательное эмоциональное воздействие от потерь и неудач в два раза интенсивнее, чем положительный эмоциональный эффект от получения доходов, что влияет на принятие решений предсказуемым образом⁵. Большой интерес возник абсолютно новому набору определяющих факторов, которые лежат в основе принятия решений⁶. Объясняется это двумя серьезными недостатками в подходах стандартной экономической теории – игнорирование автоматической и эмоциональной обработки информации. Сначала, обычно, идет автоматическая обработка информации, которая происходит без осознания, и поэтому эта стадия проходит быстрее рационального выбора. Люди не имеют интроспективного доступа к этим процессам или волевого контроля над ними. Эти процессы развивались по ходу решения проблем эволюционной важности, поэтому желание

⁵D. Kahneman, A. Tversky, *Advances in prospect theory: Cumulative representation of uncertainty*. Journal of Risk and uncertainty 1992 No 5, 297-323.

⁶ C. Camerer, G. Loewenstein, D. Prelec, *Neuroeconomics: How Neuroscience Can Inform Economics*, Journal of Economic Literature 2005, Vol. XLIII, с. 9-64.

следовать логическим закономерностям, соответственно, второстепенны по отношению к автоматическим процессам, и поэтому люди необязательно следуют нормативным аксиомам логического вывода и рационального выбора⁷. Кроме того, поведение человека находится под сильным влиянием аффективной (эмоциональной) системы. Когда эта система повреждена или не сбалансирована в результате стресса или других эмоциональных изменений, то немного разбалансированная логическая когнитивная система, не может нормально регулировать поведение. Постоянно происходит взаимодействие между контролируемой когнитивной системой, аффективной системой и автоматической. Так как автоматические процессы регулируют поведение без вмешательства сознания, то мы склонны преувеличивать важность контроля, как считает Камерер⁸. По этому поводу философ и аналитик Ноам Хомский считает, что воздействие на эмоции это классический прием блокирования способности людей к рациональному анализу. Короткое замыкание, как он это называет, лишает человека возможности критического осмысления происходящего. С другой стороны, стимулирование эмоциональных раздражителей позволяет проникать в подсознание, и, таким образом, легче внедрять страхи, желания, опасения.

Знание работы мозга помогает понять, как происходят когнитивные и аффективные процессы и какие из них наиболее влияют на решение экономических задач. Камерер считает, что когнитивные процессы сами по себе не могут произвести действие или повлиять на поведение. Когнитивные процессы должны действовать через аффективную систему. Аффект выражается не только через «социальный» аффект: гнев, страх, зависть, но также может быть «биологическим» аффектом.

4. УСЛОВИЯ ПРИНЯТИЯ РЕШЕНИЙ

Хотя экономика, менеджмент - это науки, которые занимаются принятиями решений прогнозом их последствий, до недавнего времени экономисты удивительно мало могли сказать о том, каким образом эти решения могут быть приняты. Поэтому эти науки объединяет общая заинтересованность в понимании механизмов, лежащих в основе человеческого поведения. Каждый человек ежедневно принимает десятки решений, большинство из которых относятся к экономическим. Традиционно считается, что человек вынужден принимать решения, если возникает, во-первых, потребность, и, во-вторых, мотивация. Затем происходит оценка альтернатив - оценки возможных вариантов решений. После этого происходит выбор, непосредственно принятие решений. По оценке результата деятельности можно сделать вывод насколько удовлетворена потребность. Но экономисты не учитывают того, что люди всю свою жизнь ощущают различные эмоциональные состояния, которые изменяются также в течение дня. И в этих условиях, люди всегда будут хотеть и искать различные виды экономической деятельности. Поэтому вне их внимания остаются такие вопросы как отношения между познанием и эмоциональными состояниями, межличностных отношений и эмоций, связь

---

⁷ *Ibidem.*

⁸ C. Camerer, *Behavioral game theory: Experiments in strategic interaction*. Princeton University 2003.

биологических основ эмоций и социальным поведением человека (поведение человека влияние оказывают отдельные эмоциональные состояния).

Основоположники теории принятия решений: Г. Саймон, Дж. Марч, Р. Кайерт, Г. Минцберг, В. Врум, Ч. Линблом, К. Круазье и др. предложили в наиболее общем виде теорию принятия оптимальных решений представлением двух моделей. Первая это нормативная математическая модель принятия идеального решения, описанная как наиболее эффективный путь достижения поставленной цели. Нужно отметить, что в экономической науке достаточно долго доминировали (и сейчас продолжают) математические модели. Они базировались на том, что модели описывают оптимальные, рациональные действия по принятию решений, определяли основные принципы и закономерности этого процесса. Однако все эти установки носили, в большинстве случаев, идеализированный характер, мало учитывающий разницу между нормами и реальностью.

Поэтому наука столкнулась с тем, что идеальные математические модели, предложенные классической экономической теорией, не всегда были валидны (достаточно надёжны). Эту ситуацию Даниэль Канеман объяснил тем, что человек часто руководствуется не рациональными, а иррациональными, интуитивными соображениями - «поведенческими эвристиками»⁹. За этим стоят много факторов, одними из которых есть жизненные ценности человека, культурные факторы в целом.

Для экономической науки это стало большой проблемой. Поэтому и возникли дескриптивные теории, которые пытаются описать реальное поведение людей и объяснить, почему они отклоняются от рационального поведения, почему люди ведут себя странно, не следуя своей очевидной пользе. Дескриптивные (описательные) модели основываются на эмпирических наблюдениях, они содержат небольшое количество элементов и объясняют экономические соотношения так, как они существуют в реальном мире, но в упрощенной форме. Дескриптивная модель описывает реальный процесс принятия решений в трудных ситуациях (незапрограммированные решения и ситуации неуверенности и неопределенности), когда менеджеры, даже если они захотят, не могут принять экономически рационального решения. Дескриптивные теории принятия решений носят ярко выраженный объясняющий, а не предписывающий характер. Нейроэкономика относится к этой форме. Она помогает понять, как в реальности принимаются решения на нейронном уровне¹⁰.

Иногда исследования в области нейронауки могут привести совершенно к противоположным выводам в зависимости от мировоззрения исследователей. Возможно, это происходит оттого, что люди часто не успевают «угнаться» за временем. невозможно заметить или удержать в фокусе больше информации, чем тот объём, который способен одновременно перерабатывать человеческий мозг. Извлечение информации из памяти, помещение её в фокус сознания, сравнение, оценка, принятие решения — все эти процессы задействуют ограниченные

---

⁹ D. Kahneman, *A perspective on judgment and choice: Mapping bounded rationality*. The American Economic Review 2003, 93(5), с. 1449-1475.

¹⁰ A. Newberg, M. Waldman, *How God Changes Your Brain*, New York, Ballantine 2009.

возможности нашего мозга¹¹. Поэтому ответы на вызовы современности часто оказываются контрпродуктивными. Нейронауки, в этом случае, помогают понять степень влияния социальных факторов на психическое и физическое здоровье людей. А выводы, в свою очередь, приводят к разному применению знаний в обществе, и, в свою очередь, от общественного научного мировоззрения. Поэтому, теория нейроэкономики подвержена многим вопросам, замечаниям и критике.

5. ОБСУЖДЕНИЕ И КРИТИЧЕСКИЕ ЗАМЕЧАНИЯ

Нужно признать, что до сих пор многие экономисты сомневаются в полезности нейроэкономики [Harrison, 2008]. В самой своей тривиальности, сомнения заключаются в том, что нейроэкономика заинтересована только в том, «где и что именно находится в головном мозге». Эти знания, конечно, могут быть полезными, например, для хирурга, психиатра, но не для экономиста. Можно не сомневаться, что наше экономическое поведение и решения берут свое начало в активности нейронов где-то в мозгу. Но зачем экономистам знать, где и что именно происходит в головном мозге человека в момент принятия им решений? Нейроэкономисты, в таком случае, могут аргументировать, что их исследования могут помочь подтвердить экономические теории. Если, например, теория предусматривает негативные эмоции по отношению к чему-то (убытки, кризисы, потери, сожаления, разочарования, чувство вины и т. д.), то мы должны быть способными наблюдать активацию островковой доли мозга (*lobus insularis, insula*), человека, идентифицированной как главный «центр отвращения»¹². А это может стать решающим сигналом в принятии важных решений.

F. Gul и W. Pesendorfer формулируют свои замечания более точно и фундаментальней¹³. Они считают, что экономика, в основном, является наукой о выборах на рынке. Преференциями экономики, в этом случае, есть только описание принятие выбранного решения. И не более! Экономические подходы не дифференцируют того, к чему потребитель склоняется, что его соблазняет, что именно должен выбрать и получил бы он удовольствие от выбора. Это свидетельствует о том, что отсутствуют конкретные основания относительно процессов принятия решений, которые происходят в человеческом уме. В связи с этим, фальсификация экономической теории с помощью данных на тему поведения нервных клеток невозможно, поэтому нейроэкономика нам не нужна.

Сторонники нейроэкономики считают, что во-первых, в рамках своего исторического развития каждая наука неоднократно пересматривает свой метод и предмет исследований. И это естественный процесс, который происходит под влиянием открытий и прогресса в разных областях науки. Поэтому, не удивительно, что нейроэкономика стала первой ласточкой фундаментальной унификации наук о принятии решения, которая существенно повлияла бы на способ определения области экономической науки. Во-вторых, более лояльный ответ может заключаться

¹¹М. Чиксентмихайи, Поток: Психология оптимального переживания, Пер. с англ., М. Чиксентмихайи. – М.: Смысл. Альпина нон-фикшн. 2011, с.461.

¹²М. Krawczyk, *Pożytek z neuroekonomii*, „Decyzje” 2011, nr 15, s. 43–59.

¹³F. Gul, W. Pesendorfer, *The case for mindless economics*, [in] A. Caplin, A. Schotter, (red.) *The foundations of Positive and normative Economics: A handbook*. Oxford University Press 2008.

в том, что число возможных вариантов создания экономической теории является бесконечным. Если результаты нейроисследований (как и психологии и других дисциплин) позволят сосредоточиться на этих теориях индивидуальной природы процессов принятия решения, возможно они также окажутся полезными экономистам в отношении человеческих выборов и эффективности институций. Даже если состояние современной экономической науки не позволяет решить какая из двух (или больше) теорий есть более достоверной, по-видимому, сосредоточенность на той, которая имеет более серьезные основания, даст лучшие прогностические эффекты в будущем¹⁴.

Н.М. Сланевская задается вопросом, что же происходит в наших мозгах и умах в момент принятия решения? Можем ли мы проанализировать эти процессы и чему-то научиться? На это нейробиологи отвечают так. Важно осознавать, что в силу нейропластичности мозга нейроны никогда не перестают учиться. Физическое состояние нейрона изменяется при повторных действиях, как и нейрохимия мозга. Поэтому, что является в-третьих, очень важно, что в результате принятия решений человек приобретает некий опыт, и таким образом обучается. Каждое чувство и мысль изменяют прилив крови к определенной структуре мозга, как и ее электрохимическую активность¹⁵. А это свойство мозга уже влияет на социальное поведение человека. В связи с этим Мэтью Либерман (Matthew Lieberman), известный нейрочеловек, исследующий социальное поведение и работу мозга, пишет следующее: «Биологические и медицинские науки теперь признают, что невозможно дать полное объяснение человеческой биологии, не включив социальные (экономические, управленческие) эмоциональные факторы, которые изменяют функционирование и здоровье биологических систем и, возможно, сыграли ключевую роль в эволюционном развитии этих систем. Одновременно и социальные науки пришли к выводу, что социальное мышление нельзя отделить от социального мозга и организма. В конечном итоге понимание социального мышления зависит от полного понимания того, как мозг и организм реагируют на социо-эмоциональное влияние и, таким образом, порождают социальное поведение».

Формирование социального поведения человека относится к одной из составляющих человеческого капитала. И в этом аспекте применение результатов нейронаучных исследований открывают новые перспективы для продолжения продуктивной жизни человека. Так, например, польский учёный Małgorzata Adamska-Chudzińska рассматривает такой «нетрадиционный вопрос» для общества (да и для психологов) как управление возрастом, использование человеческого капитала и управление компетенциями в возрастной группе «50+», «65+»¹⁶. Многие считают естественным процессом замедление работы мозга в пожилом возрасте. Увеличение популяции пожилых людей становится неизбежным явлением социально-экономической, главным образом, в высокоразвитых странах, постепенно так же в Польше. Но современная демографическая ситуация указывает

¹⁴ M. Krawczyk, *op. cit.*, s. 43–59.

¹⁵ A. Newberg, M. Waldman, *op. cit.*

¹⁶ M. Adamska-Chudzińska, *Zarządzanie wiekiem a wykorzystanie kapitału ludzkiego w przedsiębiorstwie. Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy 2016*. Zeszyt Nr 46, c. 334–345.

на то, что нынешний век будет веком пожилых людей, а в современной экономике дефицитом окажется человеческий капитал трудоспособного возраста. Поэтому так актуальна проблема привлечения в экономику людей в возрасте, но с опытом, компетенциями, знаниями. С этой целью автор исследует такие интересные вопросы, как для экономистов, так и для психологов как психосоциальные противоречия в управлении компетенциями людей возрастной группы «50+», «65+», принятие решений которыми будет позитивно способствовать разработке решений, отвечающих на вызовы развития в экономике. Представители социальной когнитивной нейронауки, вместе с экономистами, включают эмпирическое изучение нейромеханизмов, лежащих в основе социальных когнитивных процессов и связанных с взаимодействием трех уровней: социального, когнитивного и нейронного. На социальном уровне происходит изучение мотивационных и социальных факторов, которые влияют на поведение и опыт. На когнитивном уровне изучаются механизмы обработки информации, которые способствуют возникновению явлений на социальном уровне. А нейронный уровень изучает механизмы мозга, которые способствуют когнитивным процессам. Когнитивный уровень – это тот уровень, где нейронаука и социальные науки больше всего взаимодействуют. Ученые отмечают, что социальный когнитивный процесс присущ разным областям деятельности человека: экономической, политической, юридической и т.д. И в этом процессе можно прогнозировать перспективу использования нейронаучного метода в социальных науках и зависимость общественной жизни от развития познавательного, творческого, сравнительно-критического и морального мышления.

Колин Камерер (Colin Camerer) и коллеги считают, что в наше время нейронаука позволяет напрямую измерить мысли и чувства, и мозг перестает быть черным ящиком благодаря новым технологиям изучения мозга¹⁷. Колин Камерер и коллеги различают два вида возможного вклада в экономику со стороны нейронауки: первый – постепенный, и второй – радикальный¹⁸. (1) При постепенном вкладе в экономику, нейронаука добавляет что-то новое к общепринятому в экономике (например к объяснению принятия решений) и предлагает эмпирическую основу для теоретического предположения «как, если бы». Например, нейроэкономисты, изучающие экономические параметры дурного пристрастия людей, подтверждают, что потребление наркотиков ограничивает удовольствие, которое можно получить от потребления других товаров и также информируют, что окружающие признаки или намеки на предмет пристрастия вызывает неприятное болезненное стремление и увеличение потребности. Такого рода информация, полученная в результате нейронаучных экспериментов, может войти в стандартную экономическую теорию, использующую обычные инструменты.

6. ВЫВОДЫ

Развитие разносторонних научных исследований создало основу для сотрудничества представителей гуманитарных и естественных

---

¹⁷ C. Camerer, *op. cit.*

¹⁸ C. Camerer, G. Loewenstein, D. Prelec, *op. cit.*

наук. Это дает возможность проверки учеными различных предположений и гипотез, которые изложены в изложенных направлениях исследований принятия решений. Представители радикального направления задают вопрос: «Как развивалась бы экономическая наука, если бы имела с самого начала нейронаучные данные о работе мозга при решении экономических вопросов? Не стала бы она развиваться совсем в другом направлении?». Возможно, что под влиянием нейронауки экономика имела бы совершенно иные теории.

Ускоренные изменения, которые происходят в общественном развитии свидетельствуют о том, что социально-экономические процессы становятся все более интенсивной. Если ускорение социальных процессов в прошлом было вызвано факторами, которые сохраняются и сегодня, а именно: общим экономическим ростом (кризисы лишь временно притормаживали и корректировали его); возрастанием численности и плотности народонаселения; возрастающей конкуренцией между странами (экономической, политической и военной); быстрым развитием науки и техники (в частности, вычислительной) и других факторов, то резонно предположить, что эта тенденция будет сохраняться и в дальнейшем. Отмеченное ускорение прямым и косвенным образом сказывается на жизни всего человечества и каждого отдельного человека. В этих условиях наиболее актуальной проблемой становится минимизация рисков от принятых решений, и соответственно, последующих практических действий. Современные исследования в сфере нейронауки позволяют создать надежную базу для совершенствования навыков принятия решений.

Отмеченные направления совершенствования навыков принятия решений, ключевые точки роста в этих направлениях позволят минимизировать риски, создать благоприятные условия для эффективной человеческой деятельности в сфере экономического развития. Современные когнитивные исследования позволяют создать надежную научно-методологическую основу для совершенствования навыков принятия решений и, соответственно, последующих практических действий. В когнитивной экономике проблема рациональности принятия решений, как минимум, нашла свое теоретическое обоснование, что позволяет успешно двигаться по пути ее практического разрешения. Развитие дальнейших исследований в нейроэкономике будет логическим шагом в унификации исследований процесса принятия решений на основе результатов фундаментальных наук.

БИБЛИОГРАФИЯ

- [1] Adamska-Chudzińska M., *Zarządzanie wiekiem a wykorzystanie kapitału ludzkiego w przedsiębiorstwie*. Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy 2016, Zeszyt Nr 46.
- [2] Bechara A., Damasio A.R., *The somatic marker hypothesis: a neural theory of economic decision making*, Games Econ. Behav 2005.
- [3] Camerer, C., *Behavioral game theory: Experiments in strategic interaction*. Princeton University 2003.
- [4] Camerer, C., Loewenstein, G., Prelec, D., *Neuroeconomics: How Neuroscience Can Inform Economics*. Journal of Economic Literature 2005, Vol. XLIII.

- [5] Gul, F. i Pesendorfer, W., The case for mindless economics, [in] Caplin, A. i Schotter, A. (red.) *The foundations of Positive and normative Economics: A handbook*. Oxford University Press 2008.
- [6] Harrison, G.W., *Neuroeconomics: A critical reconsideration*. „Economics and Philosophy” Judgment and Choice, Nobel Prize Lecture, Stockholm, 2002.
- [7] Kahneman D., Tversky A., *Advances in prospect theory: Cumulative representation of uncertainty*. Journal of Risk and uncertainty 1992, No. 5.
- [8] Kahneman, D., *A perspective on judgment and choice: Mapping bounded rationality*. The American Economic Review 2003, 93(5).
- [9] Krawczyk M., *Pożytek z neuroekonomii*, „Decyzje” 2011, nr 15.
- [10] Muth J.F. *Rational Expectations and the Theory of Price Movements*, Econometrica, July 1961, vol. 29.
- [11] Newberg, A., Waldman, M., *How God Changes Your Brain*, New York, Ballantine 2009.
- [12] Ochsner, K. N. & Gross, J. J. (in press). *Thinking makes it so: A social cognitive neuroscience approach to emotion regulation*. In R. Baumeister & K. Vohs (Eds). *The Handbook of self-regulation*. NY, Guilford Press.
- [13] Whalley, J., *Rationality, Irrationality and Economic Cognition*, "CESIFO Working Paper" 2005, No. 1445.
- [14] Ключарев В.А., Шмидс А., Шестакова А.Н. *Нейроэкономика: нейробиология принятия решений*, Экспериментальная психология, Т.4, № 2/2011.
- [15] Сланевская Н.М. *Мозг, мышление и общество*. ч. 2: Мозг и сознание, нейроморальность человека, социальные нейронауки, мышление и общественное устройство 2012.
- [16] Чиксентмихайи М. *Поток: Психология оптимального переживания*, Пер. с англ., М.Чиксентмихайи, М.: Смысл. Альпина-нон-фикшн 2011.

NEUROEKONOMIA W TEORII PODEJMOWANIA DECYZJI

Artykuł stanowi wprowadzenie w zagadnienia i wyniki nowego interdyscyplinarnego nurtu badawczego, jakim jest neuroekonomia. Celem artykułu jest przedstawienie neuroekonomii jako podejścia badawczego bazującego na neurobiologii, psychologii, neurochemii, ale wyrastającego z eksperymentalnych nurtów behavioryzmu. W pierwszej części opisano neuronaukę oraz jej odniesienia do nauk ekonomicznych.

Chociaż wciąż młoda dyscyplina, neuroekonomia dokonała ciekawy wkład do teorii ekonomicznej. Neuroekonomia zajmuje się pomiarami rzeczywistego zachowania człowieka i funkcje związanymi z mózgiem. Neuroekonomia nie proponuje modele idealne lub optymalne zachowanie lub systemów. Szczególnie, w dziedzinie neuroekonomia kilka dyscyplin współpracy, należy zachować ostrożność, aby zapobiec błędnej interpretacji wyniki doświadczalne. Podczas pierwszych badaniach naukowcy skupiają się na kluczowych do nowoczesnego pojęcia teorii ekonomicznej takie jak uczciwość, zaufanie, altruizm, pamięci, nauki i wiedzy.

W końcu dokonano przeglądu nielicznych badań w neuroekonomii, w których wykorzystano odniesienia do procesów zachodzących w mózgu człowieka oraz oceniono perspektywy rozwoju podejścia neuronalnego w ekonomii. Autor omawia także metodologiczne i praktyczne wyzwania stojące przed neuroekonomią.

Słowa kluczowe: odejmowanie decyzji, racjonalny człowiek ekonomiczny, człowiek, neuroekonomia, ekonomia behawioralna, emocjonalna ekonomia.

NEUROECONOMICS IN DECISION MAKING THEORY

This paper serves as a brief introduction into the methods, results and problems of the new interdisciplinary field of neuroeconomics (and its relatives).

In the first section neuroscience and its relation to economics are described. Although still a young discipline, neuroeconomics has made some interesting contributions to economic theory. While first studies can be characterized as explorative research, researchers now focus on concepts crucial to modern economic theory such as fairness, trust, altruism, memory, learning and knowledge. Neuroeconomics deals with measurements of the actual behavior of man and related brain functions. It does not propose ideal or optimized models of behavior or systems. Especially, as in the field of neuroeconomics several disciplines cooperate, care must be taken to prevent misinterpretation of experimental results. Finally, the paper reviews neuroeconomics research in which references to brain processes are used and assesses the possibilities of development of neuronal research in neuroeconomics. The author also discusses methodological and practical challenges that neuroeconomics is or will soon be facing.

Keywords: decision making, rational man, economic man, neuroeconomics, behavioral economics, emotional economy.

DOI:10.7862/rz.2016.hss.12

Przesłano do redakcji: grudzień 2015

Przyjęto do druku: styczeń 2016

Justyna TRUBALSKA¹

TRANS-EUROPEAN ENERGY INFRASTRUCTURE PROJECTS. THE CASE OF THE NORTH-SOUTH GAS CORRIDOR

Energy security is a major element of a country's national security system. Energy security hinges in particular on energy infrastructure, i.e. transmission, distribution, and storage facilities. There are at least two factors that determine the importance of energy infrastructure as an element of the national security system. One refers to the need to provide regular and uninterrupted supplies of natural gas. The other largely determines the role of the country in a given region. Consequently, energy infrastructure is a *sine qua non* prerequisite to ensuring energy security. Given the changes on the international arena and an ever growing demand for natural gas in the member states of the Visegrad Group, there is a pressing need to further develop infrastructural links. The North-South Gas Corridor which spans Poland, Czech Republic, Hungary, Slovenia, Croatia, and Romania, is an investment project aimed at increasing energy security in the region by diversifying the sources of natural gas. However, in view of the ever changing political situation, crucial questions need to be raised. What will be the significance of this investment for the EU and, specifically, for the countries involved in carrying it out? What are the opportunities offered when the project is completed? Will the proposed gas corridor have an effect on the geopolitical situation of Central Europe?

This article is an attempt at answering these questions. It is divided into three parts. The first part focuses on common features of the states which participate in the project. The second part analyses the progress made so far, and the third part discusses the role of the corridor for the EU and for the member states of the Visegrad Group.

Keywords: energy security, energy infrastructure, the Visegrad Group, energy policy.

1. INTRODUCTION

Energy security hinges in particular on energy infrastructure, i.e. transmission, distribution, and storage facilities. There are at least two factors that determine the importance of energy infrastructure as an element of the national security system. One refers to the need to provide regular and uninterrupted supplies of natural gas². The other largely determines the role of the country in a given region. Consequently, energy infrastructure is a *sine qua non* prerequisite to ensuring energy security. In the other words, the energy infrastructure is the main element to counteract challenges and threats³,

---

¹Justyna Trubalska, PhD, Faculty of Administration and Economics, University of Economics and Innovation in Lublin, Poland, e-mail: justyna.trubalska@gmail.com

²F. Bauman, *Energy Security as multidimensional concept*, "CAP Policy Analysis" 2008, No 1, p.5.

³P. Turowski, *Bezpieczeństwo dostaw gazu dla Grupy Wyszehradzkiej i pozostałych państw Unii Europejskiej*, „Bezpieczeństwo Narodowe” 2014, No 2, Biuro Bezpieczeństwa Narodowego, Warszawa 2014, pp. 112-115.

at the same time to create conditions that assure the new opportunities to strengthen of energy security, as well. This kind of understanding infrastructure dimension of energy security is legitimate reason to ensuring its physical dimensions, that defines capability of states or regional group to ensure sufficient and affordable supply of energy at any time. There is a determinant of the geopolitical role of states, simultaneously. The realization energy investment projects are important to energy security and strengthen of its role in the region. A new dynamics as a result of the 2006, 2009 or 2011 energy crises proved the lack gas infrastructure is the serious problem of energy security, in particular, in this part European Union⁴. As a result the states which have not well-developed energy infrastructure are exposed to the threats and all their negative consequences. These changes can influence to the state function for all its dimensions: political, economic, and ecologic. The level of energy security is dependent on many additional factors like numbers of gas suppliers, having gas stocks in the required amount which will not allow any interference for the economy *etc.* In addition, this determinants define the sensitivities and vulnerabilities of the states to this kind of threats. It would seem that each situations in energy field could bring a plenty of ambiguous situations for the states and the region. In this context, ensuring energy security requires a wide approach, which includes both actions accomplish by the states and multilateral cooperation, which make some efforts to change the role of states in the region, and building a network between states. This kind of actions change the role of states in the region, and to enlarge its economic and political capacity. Therefore, the states have to take up the common and coherent actions for ensuring and improving their energy security, and there is a crucial term to build energy security, at all. Besides, international relations are constantly changing and growing, and it is a strong need to conform to exist in the circumstance. After Nord Stream has been starting up, the role of Central Europe region was changed. The investment has been changing the way to think about energy policy and energy security in this part of Europe. The main feature is lack of gas connection between states in the region, therefore, causing the most important challenge for their security. Before an examination of the energy infrastructure project's role, it should define the border of this subregion, because its boundaries are not completely identified. However, we usually have in mind when we talk about Central Europe is the region which includes the countries cooperation within the Visegrad Group (V4): Poland, the Czech Republic, Hungary, Slovakia, and the wider formula (V4+) includes Bulgaria, Croatia, and Romania. The Visegrad Group held on February 1991. At the beginning, the main reason of relationships were launched frameworks for political dialogue and regional cooperation.

Nevertheless, the V4 countries pointed towards own economic and social development that the process of integration in this frame was weaken what it entails. Likewise, the V4 had not focused on some energy issues until 2009. The next energy crisis proved that diversification of gas supply has been a strategic priority for the European Union and the Visegrad Group, as well. That situation played a key role in the change of international

---

⁴M. Ruszel, *Security in the natural gas supplies to the countries of the Visegrad Group*, International Multidisciplinary Scientific Conferences on Social Sciences & Arts, SGEM Conference on Political Sciences, Law, Finance, Economics & Tourism, 3-9 September 2014, Bulgaria (ISSN: 2367-5659), Conference Proceedings, Volume 1, Albena 2014, pp. 3, https://www.academia.edu/8851870/Security_in_the_natural_gas_supplies_to_the_countries_of_the_Visegrad_Group, access on 01/05/2015.

relation in the region and demonstrated that the V4 countries were in need to change the way of the ensuring of energy security. Due to the lack energy infrastructure and similarity in their own energy mix the V4 countries have their reinforcement capability of the EU's energy security. The achievement of this aim requires to build strong cooperation among group members and to take an action towards energy security and the way to ensure it in a similar situation in the future.

The paper focuses on gas sector. The reason this approach is that, gas customers are linked to supplier by pipes and no ability to secure an alternative supply. In this context, it is necessity to answer few questions. What will be the significance of this investment for the EU and, specifically, for the countries involved in carrying it out? What are the opportunities offered when the project is completed? Will the proposed gas corridor have an effect on the geopolitical situation of Central Europe?

This article is an attempt at answering these questions. It is divided into three parts. The first part focuses on common features of the states which participate in the project. The second part analyses the progress made so far, and the third part discusses the role of the corridor for the EU and for the member states of the Visegrad Group.

2.THE CURRENT SITUATION IN THE VISEGRAD GROUP

In current, the import of natural gas and the other energy sources is essential to action of states. It is caused by unequally distribution of energy sources in the world. It has influenced of the import dependence and is a source of opportunities and challenging for states. Nevertheless, the import dependence could be strengthened by many factors, the key one is a lack of the energy infrastructure⁵. We can see that dependence in Central Europe. The goal of this part is presented some similarities of the V4 countries, which help to show the main circumstances of the integration in energy field.

In the member states which have acceded to the EU in 2004, there are the common history and capability for security. Indeed, we can find many differences of the energy situation among the new members and the old members, which is the reason different perception of challenges and threats for energy policy. The energy determinants have also influence on energy policy. When bipolar system collapsed, the states which participated to the Eastern bloc inherited inter alia energy infrastructures⁶. It is adaptation to receiving gas supplies from the east, without any alternative to receive gas from other directions, at the same time. The Russian Federation still remains a dominant gas supplier in the region. The limited gas resources and the consumption growth of natural gas in the region strengthen an unfavorable situation. As far the most important issue of common EU energy infrastructure is one-side dependence. It defines the purpose of energy policy both in the V4 countries and the EU. But the same time we can observe that the V4 countries have many ways and solutions for their energy policy, but they do not have the common energy policy, as well. Also, the common feature is lack of balance between production and consumption natural gas in the V4 countries (figure 1). It is worth to notice that the import of natural gas is provided to the region by one direction. It has an influence on political and economic dimension energy security. On the one hand, the states which

---

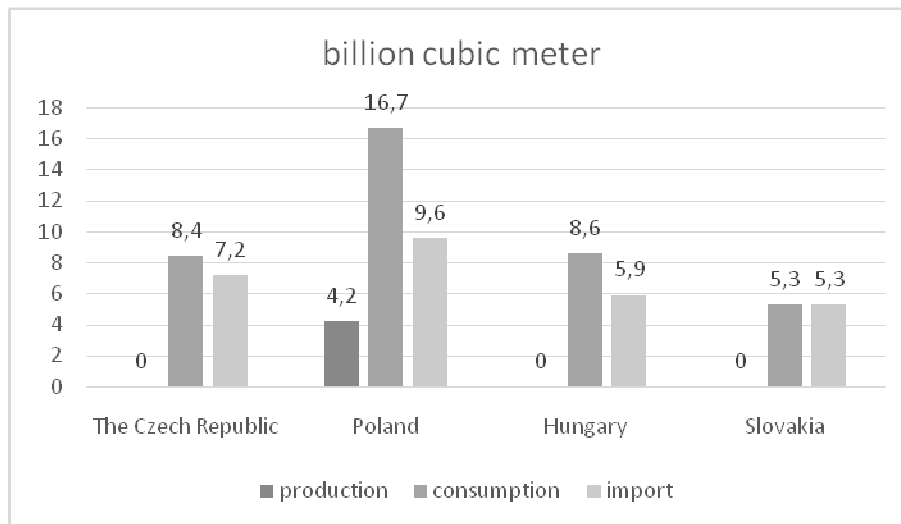
⁵J. Trubalska, *Bezpieczeństwo energetyczne Rzeczypospolitej Polskiej*, Polskie Towarzystwo Geopolityczne, Kraków 2015, pp. 83.

⁶K. Pronińska, *The Impact of Energy Cooperation of Central Europa Countries on the Regional Energy Policy of the EU*, The Natolin European Central, Warsaw 2013, pp. 116-118.

dependent on the only source of supply are exposed to political blackmail. In the extreme case, it would bring to failure of state structures. It means, the state cannot make own decisions. On the other hand, the disturbance on economic dimension energy security can have negative influence on national economy.

Figure 1. Production, consumption and import of natural gas in 2013 in the V4 countries (billion cubic metres)

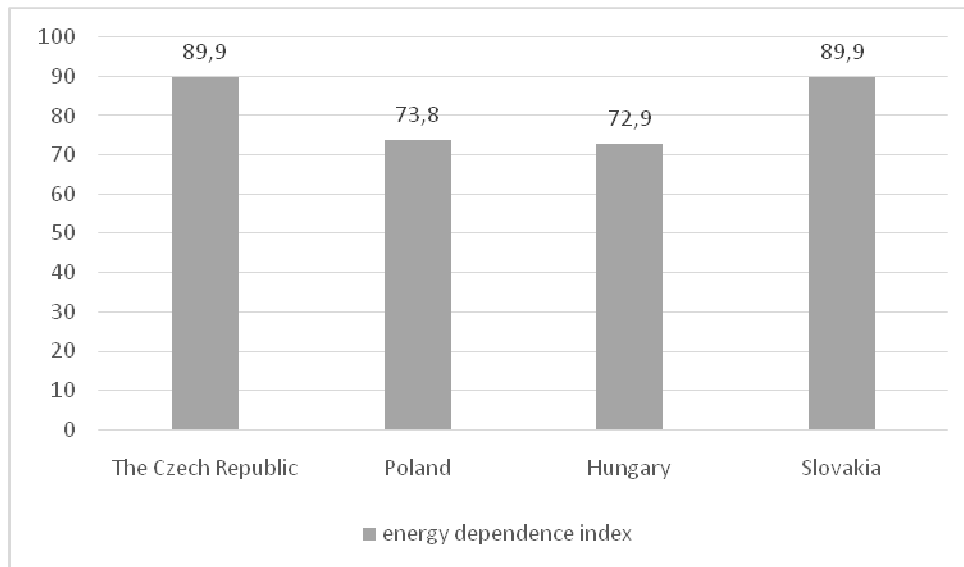
Source: BP Statistical Review of World Energy June 2014, pp. 20-29, access on: bp.com/statisticalreview

Let us examine the main features and the main determinants energy security in this region. As was emphasised above, in the region lacks of gas resources and the states are forced to take action toward diversification their energy mix, as well as, to enlarge the gas suppliers and to expand the directions of gas transit routes in the region. Secondly, the energy links are not adjustability to receiving of natural gas from other direction, besides east direction in amount which ensuring development of states. As Kamila Pronińska noted “*The main issue of Central European countries is the lack of adequate number and quality of infrastructure connections with countries in the region and other EU member states, including in particular reverse-flow pipelines, alternative pipelines and import pipelines, LNG terminals and a greater transmission capacity of existing transport routes for gas, oil and petroleum products*”⁷. Thirdly, it has influenced by energy dependence, which informs how strongly a national economy is dependent on one supplier. The high index of energy dependence in the region is an aftermath of lack of good solutions in the scope of energy infrastructures, in particularly. While, the energy dependence index in the V4 countries is similar, and the average above 70 per cent (figure 2). During, the average energy independence in the EU states is about 65,5%⁸.

⁷Ibid., op.cit, pp. 139.

⁸Energy, transport, and environment indicators 2014 edition, Eurostat, Luxemburg 2013, pp. 75.

Figure 2. Energy dependence – natural gas in the V4 states 2012 (%)

Sources: own elaboration based on: *Energy, transport, and environment indicators 2014 edition*, Eurostat, Luxemburg 2013, pp. 75.

The situation presented above shows how many challenges for energy policy in the V4 countries are. This can become more visible by doing a SWOT analysis of energy security in the region (table 1). First of all, we should notice that Central Europe has the key role in the EU. It is the link between Eastern and Western Europe. Although, the role was reduced by Nord Stream but the region has still opportunity to play important role to transit routes in the future. The first step which should be done is to change an approach to energy security in the V4 countries. The action should be focused on by a comprehensive and wide approach. The participation in some regional and subregional institutions is a positive change and belongs to instruments which build strong energy policy.

The goals determined by the V4 countries are coherent with goals determined by the EU. However, realisation of the goals (like diversification of suppliers or directions) is dependent on energy infrastructure which is existing. In addition without energy infrastructure there are no possibilities to implement regulations at EU level and to apply an effective EU solidarity mechanism in the gas sector. This infrastructure enables to implement an effective EU solidarity mechanism in the gas sector and to ensure an appropriate response of the European Union relevant to the nature of the crisis situation⁹. In other words in the V4 countries we have not any alternatives if the energy crisis will. The shortage of common gas market in EU framework disqualifies the participation of states in the creation energy policy of the European Union. Also, there are existing routes

⁹ J. Trubalska, *Energy Union – a key concept in the EU energy policy*, "Pulaski Policy Paper" 2015, No 1, pp.1-2

of gas supply in this part of Europe, are not sufficient circumstance to take more favourable contracts of gas supply. Moreover, not every states had coherent policy energy. In this case the exceptions were Poland and the Czech Republic¹⁰. The situation has been changed slight after energy crisis in 2004. That time the EU defined the main actions towards the common energy policy. Also, the EU's countries were forced to redefinition of energy policy and energy security. Building energy infrastructure in the V4 countries can be a chance for the strengthen geopolitical position in the region by gas connection between the Baltic states and the rest of Europe. It seems that one of the important challenge is to complete European integration by the development of energy infrastructure networks that will connect Central Europe with the rest of the EU.

Table 1. SWOT analysis of energy policy in the V4 states

Strengths	Weaknesses
Geopolitical situation EU's participation V4 participation Well-developed bilateral relationship	Lack of energy infrastructures Lack of common solution of energy security problem Strong dependence by one supplier Small gas resources Regasification capability in the transit routs
Opportunities	Threats
Energy solidarity mechanism European Internal Energy Market Common energy policy in the EU	Energy independence loses Geopolitical role in the region loses

Sources: own elaboration

The legal basis of energy infrastructure are regulated by many regulation in the EU¹¹. It would seems that The Treaty on the Functioning of the European Union (TFEU) is a key document, so far. The XXI title of TFEU defines a goals of the EU, among the energy shall aim to: ensure the functioning of the energy market, ensure security of energy supply in the Union, promote energy efficiency and energy saving and the development of new and renewable forms of energy; promote the interconnection of energy networks¹². The title XVI of the TFEU – Trans-European networks describe these matter, in particular. According to this articles the “Union shall contribute to the establishment and development of trans-European networks in the areas of transport, telecommunications and energy infrastructures”¹³. In additional the EU shall aim at promoting the

¹⁰ K. Pronińska, *The Impact of Energy Cooperation of...*, pp. 119-123.

¹¹e.g. Decision No 1229/2003/EC of the European Parliament and of the Council of 26 June 2003 laying down a series of guidelines for trans-European energy networks and repealing Decision No 1254/96/EC, OJ L176, 15/06/2003; Directive 2009/73/EC of the European Parliament and of the Council of 13 July 2009 concerning common rules for the internal market in natural gas and repealing Directive 2003/55/EC, OJ L 212, 14/08/2009.

¹² The Treaty on the Functioning of the European Union OJ C 326, 26/10/2010, pp. 134.

¹³Ibid., pp. 124.

interconnection and interoperability of national networks as well as access to such networks. These action should create to link “energy island” between EU’s countries. It is against this background, therefore, that we should consider the North-South Gas Corridor. Next steps towards a common regulation for energy infrastructure is Regulation (EU) No 347/2013 of the European Parliament and of the Council of 17 April 2013 on guidelines for trans-European energy infrastructure and repealing Decision No 1364/2006/EC and amending Regulations (EC) No 713/2009, (EC) No 714/2009 and (EC) No 715/2009¹⁴. This Regulation lays down guidelines for the list of projects of common interest. Those kind of projects should be met the three general criteria, described below. First, the project is necessary for at least one the energy infrastructure priority corridors. Second, the potential overall benefits of the project, outweigh its costs, including in the longer term. In additional, the project is to contribute significantly both to market integration through eliminating the isolation of at least one Member State and reducing energy infrastructure bottlenecks. So, the projects should ensure security of supply i.e. through diversification of supply sources or supplying counterparts and routs¹⁵.

Also, the V4 countries has been pursuing to reinforce their energy security, in particular from 2010, when the first energy summit was held. During, the summit, the participants granted the indispensability of speak one voice about energy security in the region. Consequently, the Trans-European corridors are the main goal of energy security in the EU.

3.THE NORTH-SOUTH GAS CORRIDOR

The energy security or energy policy had not been the main issues to cooperation in the V4 framework until 2010. It was a consequence, how mentioned above, the different approaches in the states of this institution. The situation was changed after last gas crisis in 2009. The negative consequences were the milestone towards to build the energy security concepts in the V4. The first meeting washeld in 24th of February in 2010 in Budapest. During the meeting *Declaration of the Budapest V4+ Energy Security Summit*was received. The countries expressed due to support to strengthen cooperation in further integrating gas networks and diversifying routes and sources supplies. The goal will achieve by promoting and realisation the North-South Gas Corridor through all the V4 states between Polish and Croatian Liquefield Natural Gas terminals. It is the main goal the V4 at the moment. It has been first step to build the gas connections. The meaningful achievement of Energy Security Summit was accepted by countries the common direction of energy policy, like guaranteeing the EU security of energy supply, through infrastructure projects within and outside the EU. Also, in this year the Commission Communication “Energy infrastructure priorities for 2020 and beyond”¹⁶ determined the main priorities of the EU in terms of energy infrastructure, among the project the NSGS was in the list.

In 2011, during the meeting of Energy Ministers was confirmed the need to support further development of cooperation in the energy sector. Indeed, the cooperation is important for the process of creating the European Internal Energy Market. In particularly, the ministers of energy were highlighted that energy cooperation in the V4 is an

---

¹⁴OJ L 115, 25/04/2013.

¹⁵ Ibid., p.47.

¹⁶COM(2010) 677 final.

important part of the EU energy market. Participants of meeting accepted a proposal to development of mutual cooperation in all areas of energy and energy security by developing rules of cooperation in elaborating common the V4 opinions in the context of the EU institution and initiatives¹⁷. However, one of the main topics was energy infrastructure projects, which would allow physical access to at least two different gas sources from outside of the EU. It is agreed in the EU policy, that any country can depend on one supplier. According to the EU states should achieve a high index of diversification and should not be more than 30 per cent in one source.

At the same time, José Manuel Durão Barroso declared that “new policy has to ensure that no Member State is isolated from the rest of Europe” and added that “key element needed for the market to succeed – the creation of a North-South energy corridor”¹⁸. At that time Donald Tusk, then prime minister of Poland promoted the European energy union, which achievement will not be possible without energy infrastructure in this part of EU¹⁹.

The NSGC is founded both to exist many gas interconnections between countries and the extension to the energy infrastructure within countries, as well. That means the NSGC will consist of many gas connections, which have already existed and an additional energy infrastructure, like the underground gas storages. Thus, the NSGC will consist of many parts and it requires the only to fill of interconnection. In practice, a cost of the project is divided by each country participates in the investment and it is an opportunity to be supported by the EU financial instrument in 2014-2020 perspective, like Connecting Europe Facility. It should be considered that the Commission granted the NSGC on the list of Project of Common Interest (PCIs) in 2013. It should be noticed that until 2013 the individual parts of the NSGC were supported by few financial instruments²⁰.

Nowadays, the NSGC is gradually implemented, but many parts of the projects have been underdeveloped, yet. Nevertheless, the goal of the NSGC is linking the LNG terminal at Swinoujscie Poland, and the LNG Adria, Croatian LNG terminals and by creating many bilateral interconnections by Poland, the Czech Republic, Slovakia and Hungary²¹. Each part of the project is at a different level of advancement. Besides, as mentioned above, the essence of the NSGC is the fact that the energy infrastructures that have already existed. It means that each action concerns the gaps. These projects have already been completed. There are interconnectors between Bulgaria and Romania, Romania and Hungary, Hungary and Slovakia. The last interconnection ensured that Hungary's gas system was connected to almost all its neighbouring countries (beside Slovenia)²².

¹⁷ Declaration of V4 Energy Ministers, <http://www.visegradgroup.eu/2011/declaration-of-v4-energy>, access on: 12/12/2011.

¹⁸ José Manuel Durão Barroso, „Statement by President Barroso following his Meeting with Donald Tusk, Prime Minister of Poland”, speech delivered at the European Commission, January 31, 2011, http://europa.eu/rapid/press-release_SPEECH-11-55_en.htm

¹⁹ J. Trubalska, *Energy Union...*, pp. 1-2.

²⁰ More: J. Trubalska, *Bezpieczeństwo energetyczne...*, *vide*.

²¹ F. Ěernoch, J. Osieka, *The Czech Republic: Bringing the Rest Closer to the West?* [in:] *North – South Gas Corridor. Geopolitical Breakthrough in Central Europe*, Ćwiek-Karłowicz J., Kačan D. (eds.), The Polish Institute of International Affairs, Warsaw 2013, pp. 15-18.

²² A. Deák, *Hungary: Collecting the First Dividends of Interconnectivity?*, [in:] *North-South...*, pp. 21-22.

LNG terminal in Swinoujscie should be initially in 2015, but at the moment Poland has some kind limit to send gas in the V4 countries even in the crisis situation. Indeed, there is existed the Czech Republic-Poland connection but it can supply only 0,5 bcm/y. That is so important to coordinate all parts of project. The next gas connection, is the Czech Republic and Hungary. Also, Slovakia would connect with Poland by interconnector. However, the NSGC is a complicated project, which a lot of work and an effective management needs.

4. SUMMARY

The NSGC is the flag investment in the EU dedicates in Central Europe region, at the moment. If it activates, the geopolitical role of the region will be change. Taking into consideration the goals of the EU, it seems that the NSGC is essential for building the single energy market. Developing a North-South Gas Corridor enhancing energy security in the EU. The consequences of theNSGS are two dimension. Firstly, the elements of the project eliminating “energy islands” in the V4 countries. Secondly, the interconnections between countries connect to mainstream pipelines in the EU. In the future it will create an effective, single market in the EU. According the European Council the single energy market should be achievement by 2015. However, these goals have not been fulfilled, yet.

The answer the first question about challenging and threats occur the region are focused on the capacity to regasification and the energy infrastructure solutions. The LNG terminal inŚwinoujscie seems that 5 bmc/y of gas imports is too little for ensure the energy security in the region, at all. Secondly,there is challenging which belongs to countries which can be supplier like United States or the Latin America countries, as well. Those directions allow the practical diversification of the direction to the EU. In addition, the US can lend support to pushing for the realization of the NSGC. The V4 countries is challenging to coordinate their energy policy, and the future say one voice in EU framework. The similarity conditions of energy policy in the V4 determinants the need to common ground. Indeed, it is necessity in the context to build the common energy policy in the EU. At now, the energy policy is based on the bilateral solutions, which weakens all the EU on this field. Moreover,each actionswhich have possibility ensure diversification influences on Europe’s energy security and countries, as well. An analysis the main determinant of energy policy in the V4 and the EU countries shows that the week point for the further energy cooperation is lack of energy infrastructure. Without effective solutions there will not a chance to realization both common energy market and European energy union will stay the only idea. The proposal of energy security mechanisms are declaration for the V4 countries, which is an effect lack infrastructure solution. Also, the NSGC is challenging for Russia, which is still the dominant supplier in the V4 countries. The build the project can improve the energy dependent on the V4 countries. In consequences, their sensitivities and vulnerabilities of the states is improving. The countries will not so weak if the throughput balances between supply and demand. The geopolitical role of Central Europe should be more distinct than before in the EU framework. After realization the voice of the countries the analysis region will be more clearly and towards common direction more visible. It is important in the context to build common energy policy, which it seems countries should to build the coalition to ensure realization their goals. Moreover, the Czech Republic, Poland, Hungary and Slovakia have to access to alternative supplies, and it is the add value in this investment.

The NSGC is meaningful both countries and the EU. The condition of energy policy in the EU is described by the weakness part. In this case the weak part is the Central Europe's countries. Improving their condition in the individual countries influences for circumstance of energy policy and energy security the whole EU. Right now, the V4 countries should to define common goals and implemented theirs in the EU. The Commission promotes new connections between countries, because the only action ensures energy security in the EU now and the future. Due to complete the European energy market and to ensure regional energy security need for a regional approach. In view of the different interests the old EU states than the V4 countries should to cooperation in this sector, constantly.

REFERENCES

- [1] Communication from The Commission Europe 2020. A strategy for smart, sustainable and inclusive growth, COM(2010) 2020 final, Brussels, 03.03.2010.
- [2] Communication from The Commission to the European Parliament and the Council - European Energy Security Strategy, COM(2014) 330 final.
- [3] Communication from The Commission to the European Parliament and the Council – An Energy Policy for Europe, COM(2007) 1 final, Brussels, 10.01.2007.
- [4] Communication From the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Region. Energy infrastructure priorities for 2020 and beyond - A Blueprint for an integrated European energy network, COM (2010) 677 final, Brussels, 17.11.2010.
- [5] Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union, OJ C 83, 30.03.2010.
- [6] Decision No 1229/2003/EC of the European Parliament and of the Council of 26 June 2003 laying down a series of guidelines for trans-European energy networks and repealing Decision No 1254/96/EC, OJ L176, 15/06/2003.
- [7] Directive 2009/73/EC of the European Parliament and of the Council of 13 July 2009 concerning common rules for the internal market in natural gas and repealing Directive 2003/55/EC, OJ L 212, 14/08/2009.
- [8] Regulation (EU) No 347/2013 of the European Parliament and of the Council of 17 April 2013 on guidelines for trans-European energy infrastructure and repealing Decision No 1364/2006/EC and amending Regulations (EC) No 713/2009, (EC) No 714/2009 and (EC) No 715/2009, OJ L 115.
- [9] Report From the Commission to the European Parliament and the Council – On the Complementation of the European Energy Programme for Recovery, COM (2014) 669 final, Brussels, 28.10.2014.
- [10] The Treaty on the Functioning of the European Union OJ C 326, 26/10/2010.
- [11] Declaration of V4 Energy Ministers, <http://www.visegradgroup.eu/2011/declaration-of-v4-energy>, access on: 12/12/2011.
- [12] José Manuel DurãoBarroso, „Statement by President Barroso following his Following His Meeting with Donald Tusk, Prime Minister of Poland”, speech delivered at the European Commission, January 31, 2011,

- http://europa.eu/rapid/press-release_SPEECH-11-55_en.htm, access on 02/02/2011.
- [13] *BP Statistical Review of World Energy June 2014*, access on: bp.com/statisticalreview
- [14] *Energy, transport, and environment indicators 2014 edition*, Eurostat, Luxemburg 2013.
- [15] Bauman F., *Energy Security as multidimensional concept*, “CAP Policy Analysis” 2008, No 1.
- [16] Ćwiek-Karłowicz J., Kałan D. (eds.), *North –South Gas Corridor. Geopolitical Breakthrough in Central Europe*, The Polish Institute of International Affairs, Warsaw 2013.
- [17] Deák A., *Hungary: Collecting the First Dividends of Interconnectivity?*, [in:] *North –South Gas Corridor. Geopolitical Breakthrough in Central Europe*, Ćwiek-Karłowicz J., Kałan D. (eds.), The Polish Institute of International Affairs, Warsaw 2013.
- [18] ěrnoch F., Osička J., *The Czech Republic: Bringing the Rest Closer to the West?* [in:] *North –South Gas Corridor. Geopolitical Breakthrough in Central Europe*, Ćwiek-Karłowicz J., Kałan D. (eds.), The Polish Institute of International Affairs, Warsaw 2013.
- [19] Pronińska K., *The Impact of Energy Cooperation of Central Europa Countries on the Regional Energy Policy of the EU*, The Natolin European Central, Warsaw 2013.
- [20] Ruszel M., *Security in the natural gas supplies to the countries of the Visegrad Group*, International Multidisciplinary Scientific Conferences on Social Sciences & Arts, SGEM Conference on Political Sciences, Law, Finance, Economics & Tourism, 3-9 September 2014, Bulgaria (ISSN: 2367-5659), Conference Proceedings, Volume 1, Albena 2014.
- [21] Trubalska J., *Bezpieczeństwo energetyczne Rzeczypospolitej Polskiej*, Polskie Towarzystwo Geopolityczne, Kraków 2015.
- [22] Trubalska J., *Energy Union – a key concept in the EU energy policy*, “Pulaski Policy Paper” 2015, No 1.
- [23] Turowski P., *Bezpieczeństwo dostaw gazu dla Grupy Wyszehradzkiej i pozostałych państw Unii Europejskiej*, „Bezpieczeństwo Narodowe” 2014, No 2, Biuro Bezpieczeństwa Narodowego, Warszawa 2014.

TRANSEUROPEJSKIE PROJEKTY ENERGETYCZNE NA PRZYKŁADZIE KORYTARZA GAZOWEGO PÓŁNOC-POŁUDNIE

Bezpieczeństwo energetyczne stanowi istotny składnik bezpieczeństwa państw. Wśród wielu elementów mających wpływ na bezpieczeństwo energetyczne państwa wydaje się, że kluczowe znaczenie dla jego realizacji ma wymiar infrastrukturalny, który odnosi się zarówno do infrastruktury przesyłowej, odbiorczej oraz magazynowej. Znaczenie wymiaru infrastrukturalnego bezpieczeństwa energetycznego jest warunkowane, co najmniej dwoma czynnikami. Po pierwsze, wynika z samego faktu konieczności zapewnienia stałych i ciągłych dostaw gazu ziemnego. Po drugie, warunkuje pozycję państwa w regionie. Zatem posiadanie infrastruktury energetycznej stanowi *sine qua non* bezpieczeństwa energetycznego. Biorąc po uwagę zmieniającą się sytuację międzynarodową, rosnące zapotrzebowanie na gaz ziemny w państwach Grupy Wyszehradzkiej, istnieje potrzeba

rozbudowy połączeń infrastrukturalnych. Do tego typu projektów należy korytarz gazowy północ – południe, który obejmuje Polskę, Czechy, Węgry, Słowenia, Chorwację oraz Rumunia. Inwestycja ta stwarza szanse na zwiększenie bezpieczeństwa energetycznego w regionie, poprzez zapewnienie dywersyfikacji kierunków i źródeł dostaw gazu ziemnego. Niemniej jednak w kontekście zmieniających się uwarunkowań należy odpowiedzieć na kilka pytań. Po pierwsze, jakie znaczenie dla UE i państw realizujących inwestycje ma budowany korytarz północ – południe. Po drugie, jakie szanse niesie za sobą realizacja projektu. I w końcu czy budowa korytarza wpłynie na rolę geopolityczną regionu Europy Środkowej?

Celem niniejszego artykułu jest próba odpowiedzi na główne pytanie, jaka jest rola korytarza gazowego do Unii Europejskiej. Artykuł został podzielony na trzy części. W pierwszej części przedstawiono wspólne cechy państw uczestniczących w realizacji inwestycji. W drugiej część poddano analizie aktualny stan prac. W trzeciej część podjęto próbę podsumowania i odpowiedzi na pytanie o rolę korytarza dla UE i państw Grupy Wyszehradzkiej.

Słowa kluczowe: bezpieczeństwo energetyczne, infrastruktura energetyczna, Grupa Wyszehradzka, polityka energetyczna.

DOI:10.7862/rz.2016.hss.13

Przesłano do redakcji: wrzesień 2015

Przyjęto do druku: styczeń 2016

Tomasz WICHA¹

PRAWA I SPRAWIEDLIWOŚCI OCENA POLITYKI ZAGRANICZNEJ FEDERACJI ROSYJSKIEJ

Zmiana polityczna na mapie Europy i świata po 1989 roku doprowadziła do koniecznej redefinicji pozycji międzynarodowej państw. Znaczącemu osłabieniu uległa pozycja Federacji Rosyjskiej. Nowe byty polityczne powstałe na terenie Europy Środkowej i Wschodniej spowodowały zmianę polityczną o znaczącym charakterze, bowiem niepodległe państwa zdecydowanie odrzucały patronat Federacji Rosyjskiej przyjmując kurs zachodni i atlantycki.

Ład międzynarodowy powstały po II wojnie światowej zmienił się w układ z wieloma mocarstwami o charakterze regionalnym, które uformowały się wokół Stanów Zjednoczonych Ameryki i aspirowały do roli równorzędnych partnerów na arenie międzynarodowej. Federacja Rosyjska obawiała się rosnącej pozycji państw Europy Środkowej i Wschodniej. Decydenci Federacji Rosyjskiej dążyli do przywrócenia strefy wpływów sprzed 1989 roku.

Prawo i Sprawiedliwość w myśli politycznej jednoznacznie wskazywało, że wobec neoimperialnej polityki Federacji Rosyjskiej należy stosować rozwiązania realistyczne. Decydenci polityczni Prawa i Sprawiedliwości wskazywali, że pewnym ograniczeniem dla imperialistycznych dążeń Federacji Rosyjskiej jest stałe członkostwo Federacji Rosyjskiej w Radzie Bezpieczeństwa Organizacji Narodów Zjednoczonych. Decydenci polityczni Prawa i Sprawiedliwości podkreślali, że Federacja Rosyjska będzie dążyć do odtworzenia strefy wpływów oraz będzie działać na rzecz dekompozycji współpracy między Rzeczpospolitą Polską a państwami Europy Środkowej i Wschodniej.

Elementem spajającym współpracę w sojuszu państw Europy Środkowej i Wschodniej miała być negacja współpracy niemiecko-rosyjskiej o znaczeniu energetycznym, która mogła negatywnie wpłynąć na bezpieczeństwo państw regionu. Ponadto, państwa Europy Środkowej i Wschodniej uznawały jednoznacznie, że gwarantem bezpieczeństwa pozostał dla nich Pakt Północnoatlantycki, jako przeciwwaga dla dążeń Federacji Rosyjskiej mających na celu odbudowę strefy wpływów.

Słowa kluczowe: Jesień Narodów, upadek Związku Radzieckiego, patronat.

Upadek systemu biegunowego i wyraźna przegrana Związku Radzieckiego, którego Rosja była sukcesorem, doprowadziły do kryzysu wewnętrznego w Federacji Rosyjskiej. Wynikał on przede wszystkim z konieczności redefinicji pozycji międzynarodowej nowego państwa. Pozycja międzynarodowa Federacji Rosyjskiej była osłabiona przez reperkusje Jesieni Narodów oraz początków budowania nowych bytów politycznych w Europie Środkowej i Wschodniej. Nowo powstałe państwa zdecydowanie odrzucały możliwość politycznego patronatu Federacji Rosyjskiej, rozpoczynając budowę niepodległych i suwerennych państw, które przyjęły europejską i transatlantycką opcję współpracy międzynarodowej.

---

¹ Mgr Tomasz Wicha, Wydział Politologii, UMCS w Lublinie, plac Litewski 3, tel. 81 537 60 00, e-mail: tomasz.wicha@interia.pl

Pax Americana oznaczał, że biegunowy ład międzynarodowy zmienił się w monocentryczny układ z dużą liczbą mocarstw regionalnych skupionych wokół Stanów Zjednoczonych Ameryki, które pretendowały do roli równorzędnego partnera w polityce międzynarodowej. Federacja Rosyjska nigdy nie pogodziła się z utratą pozycji międzynarodowej. Stany Zjednoczone już od czasów „zimnej wojny” stały się dla niej punktem odniesienia nie tylko w kwestiach politycznych, ale także bezpośrednich działań podejmowanych w środowisku międzynarodowym, które służyły rozszerzaniu strefy wpływów. Mając świadomość zmiany układu w środowisku międzynarodowym, Federacja Rosyjska dążyła do odbudowy pozycji lidera w regionie Europy Środkowej i Wschodniej. Decydenci Rosji niezmiennie dążyli do budowania silnej pozycji międzynarodowej poprzez odtworzenie strefy wpływów, w której Rosja miała pełnić kluczową funkcję w ustalaniu „porządku” na obszarze Wspólnoty Niepodległych Państw. Najczęściej poruszonymi zagadnieniami przez rosyjskich polityków i głównymi wyznacznikami polityki Federacji Rosyjskiej były polityka surowcowa i kwestie bezpieczeństwa energetycznego².

Stałe członkostwo Federacji Rosyjskiej w Radzie Bezpieczeństwa Organizacji Narodów Zjednoczonych (ONZ) dało znaczną możliwość wpływania na politykę w ujęciu globalnym. Zauważyć jednak można spadek znaczenia zarówno Rady Bezpieczeństwa, jak i całej ONZ w środowisku międzynarodowym. Od ponad dekady dyskutowano o potrzebie zmian, tak aby ONZ była organizacją działającą efektywniej. Zmiany w strukturze ONZ mogły znacząco wpłynąć na znaczenie Federacji Rosyjskiej na arenie międzynarodowej³. Federacja Rosyjska próbowała zabezpieczyć się przed utratą wpływów w Radzie Bezpieczeństwa ONZ, które umożliwiają blokowanie niekorzystnych dla Rosji działań na arenie międzynarodowej. Decydenci polityczni Federacji Rosyjskiej brali pod uwagę możliwość rozszerzenia składu stałych członków o państwa, z którymi Federację Rosyjską łączyła wspólnota interesów.

Polityka zagraniczna Federacji Rosyjskiej opiera się na trwałych zasadach, które nie zmieniły się mimo rozpadu Związku Radzieckiego. Pozycja międzynarodowa Federacji Rosyjskiej ma polityczne następstwa dla Europy Środkowej i Wschodniej. Zdecydowana konsekwencja decydentów politycznych Federacji Rosyjskiej nie oznacza, że strategia w polityce zagranicznej Rosji nie jest zmieniana, natomiast poprzez wypowiedzi, akty prawne oraz kontekst międzynarodowy można wskazać priorytetowe kwestie dla decydentów rosyjskich w polityce zagranicznej na początku XXI wieku.

Analiza wystąpienia prezydenta Rosji Władimira Putina z 27 czerwca 2006 r. na spotkaniu w gronie ambasadorów Federacji Rosyjskiej mogła prowadzić do wniosku, że w Rosji przyjęto nową strategię w polityce zagranicznej. Istotą nowej strategii było doprowadzenie Federacji Rosyjskiej do poziomu, który odpowiadał jej gospodarstwu i politycznemu potencjałowi w ujęciu globalnym oraz regionalnym. W lutym i marcu 2007 r. nowa koncepcja polityki zagranicznej została zaprezentowana publicznie. W ocenie Aleksieja Bogaturowa nowa koncepcja Federacji Rosyjskiej składała się z następujących elementów:

1. zdecydowane odrzucenie trwałych porozumień, które stabilizowały sytuację na świecie;

² M. Raś, *Ewolucja polityki zagranicznej Rosji wobec Stanów Zjednoczonych i Europy zachodniej w latach 1991–2001*, Warszawa 2005, s. 13–30.

³ Strona internetowa Portalu Spraw Zagranicznych, //http: www.psz.pl (dostęp: 23.05.2015).

2. dywersyfikacja polityki wobec państw Unii Europejskiej, Stanów Zjednoczonych oraz państw Europy Środkowej i Wschodniej;

3. podejście do globalizacji jako instrumentu, który miał pomóc przywrócić równowagę i konkurencję w środowisku międzynarodowym;

4. uznanie woli budowania świata opartego na porządku unipolarnym jako zagrożenie dla stabilności międzynarodowej;

5. realizacja planu kolektywnego przywództwa mocarstw⁴.

Federacja Rosyjska dążyła do odbudowy polityki imperialistycznej w oparciu na złożach ropy naftowej i gazu ziemnego. Kolejnym istotnym aspektem w rosyjskiej polityce zagranicznej było wspomniane już wykorzystanie surowców energetycznych do budowania swoich stref wpływów. Rosja miała świadomość, że posiadane przez nią zasoby naturalne, a także strategiczne położenie nie tylko umożliwiają jej pełne uzależnianie niektórych państw od dostaw surowców energetycznych, ale także blokowanie i skuteczne oraz trwałe kontrolowanie przesyłu surowców energetycznych przez państwa trzecie leżące na granicy Azji i Europy.

Rosja w pierwszej kolejności dążyła do bezpośredniego wpływania na ceny surowców energetycznych na rynku globalnym, do stałego utrzymywania ich na wysokim poziomie, co gwarantowało państwu rosyjskiemu wysokie dochody. W dużym stopniu Federacja Rosyjska utrzymywała się z eksportu surowców energetycznych. Wskazywano, że dzięki dochodom, które Federacja Rosyjska uzyskiwała w wyniku prowadzenia konsekwentnej polityki skupionej na sprzedaży surowców energetycznych, Federacja Rosyjska w krótkim okresie spłaciła zadłużenie międzynarodowe w Klubie Paryskim⁵.

Dla Rosji równie istotne jak rozwijanie własnego eksportu zdawało się być kontrolowanie tranzytu surowców energetycznych z pobliskich państw, leżących w obszarze Morza Kaspijskiego. Federacja Rosyjska starała się dążyć do kontroli przesyłu surowców energetycznych z Kazachstanu i Turkmenistanu. Przedstawiała rozliczne koncepcje nawiązania współpracy w zakresie bezpieczeństwa energetycznego w Europie, co miało się przyczynić do poprawy statusu państwa na arenie międzynarodowej oraz w Europie Środkowej i Wschodniej, a także doprowadzić do uzależnienia małych państw regionu od rosyjskich dostaw gazu ziemnego oraz ropy naftowej. Polityka energetyczna Federacji Rosyjskiej stała się trwałym elementem strategii w polityce zagranicznej. Jej zasadniczym celem pozostały kontrola złóż na terenie Rosji, a także cen ropy naftowej oraz gazu ziemnego, a także ograniczenie lub kontrolowanie tranzytu tych surowców z obszaru Morza Kaspijskiego⁶.

Zjawisko relatywnej słabości Federacji Rosyjskiej z usilnym dążeniem tego państwa do mocarstwowości rodzić mogło poważne problemy dla Rzeczypospolitej Polskiej. Istotne są bowiem nie tyle agresywne zachowania Federacji Rosyjskiej, lecz także gotowość sąsiada Polski do przekazywania i utrwalania rosyjskiej wizji stosunków międzynarodowych w Europie Środkowej i Wschodniej. Działań Federacji Rosyjskiej nie można było odizolować od roli innych aktorów w stosunkach międzynarodowych.

---

⁴ W. Marciniak, *Stosunki polsko-rosyjskie – uwarunkowania*, [w:] *Rzeczpospolita na arenie międzynarodowej Idee i praktyczne dylematy polityki zagranicznej*, red. J. Kloczkowski, T. Żukowski, Kraków-Warszawa 2010, s. 259.

⁵ M. Raś, *op. cit.*, s. 20.

⁶ *Ibidem*, s. 24–60.

Kluczowe zatem pozostawały nie tyle działania Moskwy, ile ich ocena przez inne mocarstwa. Można sformułować dwa wnioski.

1. Przy założeniu, że Stany Zjednoczone zrezygnują z powstrzymywania Federacji Rosyjskiej, Rzeczypospolitej trudno będzie utrzymywać niezależność państw położonych w Europie Środkowej i Wschodniej od Rosji, podtrzymując transatlantycką opcję w państwach regionu. Decydenci Stanów Zjednoczonych mogli wybrać opcję popierania konsekwentnej adaptacji Rosji do nowych warunków globalnych.

2. Chiny mogły wykazać tendencję do wzmocnienia pozycji Federacji Rosyjskiej wobec części zachodniej Europy Środkowej i Wschodniej, natomiast w interesie Rzeczypospolitej Polski jest, żeby Rosja jako mocarstwo była promotorem bezpieczeństwa we wschodniej części obszaru postradzieckiego, nie w części zachodniej⁷.

Zdaniem Anny Fotygi, minister spraw zagranicznych w rządach Kazimierza Marcinkiewicza oraz Jarosława Kaczyńskiego, Rosja zawsze prowadziła bardzo konsekwentną i uporządkowaną politykę służącą odbudowie imperialnej pozycji państwa na arenie międzynarodowej. Założenie, że w polityce zagranicznej państwa decydenci rosyjscy kierowali się innymi względami niż cel strategiczny (neoimperialna polityka), uznać należało za całkowicie błędne i bez pokrycia w obiektywnych zjawiskach politycznych. Polska ocena rosyjskich działań zawsze pozostawała dla strony rosyjskiej bez znaczenia. Minister Fotyga podkreślała, że niezrozumiałe pozostawało dla niej stanowisko rządu Polski pod kierunkiem Donalda Tuska, które sprowadzało się do niemożliwości oceny trudności w relacjach ze wschodnim partnerem, a także braku zdefiniowania interesów Rzeczypospolitej, przy jednoczesnej próbie utrzymania „dobrych interesów”, nawet kosztem strategicznie niezrozumiałych działań na arenie międzynarodowej. Z tego względu nie podejmowano w Polsce po 2007 r. debaty na temat polskiej polityki zagranicznej, w których nazwane zostałyby polskie cele strategiczne. Nasilenie procesu odejścia od dyskusji na temat interesów Polski na Wschodzie dostrzec można było po katastrofie smoleńskiej, w której zginął prezydent, przedkładający interesy Rzeczypospolitej ponad wizerunek medialny⁸.

Oceną polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej zajął się także Władysław Stasiak, minister w kancelarii prezydenta RP Lecha Kaczyńskiego. Władysław Stasiak stwierdził, że Rosja ma problem w traktowaniu Polski jako równorzędnego partnera na arenie międzynarodowej, co kładzie się cieniem w relacjach Federacji Rosyjskiej z Rzeczpospolitą Polską, a także innymi państwami Europy Środkowej i Wschodniej. Minister Stasiak stwierdził, że zmiana postawy Rosji pomogłaby przyczynić się do uniknięcia wielu problemów na arenie międzynarodowej. Zrozumienie, którego brakuje Rosji, że Polska stała się z dniem akcesji równoprawnym członkiem Unii Europejskiej oraz Paktu Północnoatlantyckiego, prowadziło do licznych nieporozumień na arenie międzynarodowej oraz konfliktów w relacjach bilateralnych, a także w odniesieniu do Europy Środkowej i Wschodniej. Rzeczpospolita Polska nie mogła być, w ocenie Władysława Stasiaka, terenem czy strefą przejściową, jak życzyliby tego sobie decydenci Federacji Rosyjskiej⁹.

⁷ W. Marciniak, *op. cit.*, s. 281.

⁸ M. Bober, *Rząd przekształca Polskę w kolonię* [rozmowa z Anną Fotygą], „Gazeta Wyborcza”, 16–17 X 2010, cyt. za: <http://www.pis.org.pl>, (dostęp: 14.05.2015).

⁹ Władysław Stasiak w „Sygnałach dnia”, 11 VI 2007, cyt. za: <http://www.pis.org.pl> (dostęp: 12.05.2015).

Strona rosyjska wielokrotnie, pośrednio lub bezpośrednio, próbowała wpłynąć na decyzję władz Polski w istotnych kwestiach z zakresu bezpieczeństwa państwa. Próbę ingerencji Rosji w wewnętrzną politykę Polski dostrzec można było w trakcie negocjacji odnośnie do instalacji amerykańskiego systemu antyrakietowego na terytorium państwa polskiego. Pytany przez Jacka Karnowskiego Jarosław Kaczyński odniósł się wówczas do planów rozmieszczenia w Polsce tarczy antyrakietowej oraz reakcji Moskwy w tej kwestii. Kaczyński mówił, że Rosja próbowała za wszelką cenę pokazać siłę w stosunkach międzynarodowych poprzez zastraszenie. Negatywne opinie w kwestii tarczy antyrakietowej wygłaszane przez decydentów rosyjskich nie dotyczyły kwestii bezpieczeństwa, od samego początku negocjacji bowiem wiadomo było, że tarcza antyrakietowa nie miała być instalowana przeciw Federacji Rosyjskiej. Kwestią zasadniczą natomiast, według Kaczyńskiego, był status Polski na arenie międzynarodowej; jej pozycja mogła ulec znaczącej poprawie po zakończonych sukcesem negocjacjach.

Rosja, mimo członkostwa Polski w strukturach Paktu Północnoatlantyckiego oraz akcesji do Unii Europejskiej, wyrażała nadzieję, że Rzeczpospolita kiedyś znów znajdzie się w rosyjskiej strefie wpływów. Rosji chodziło zatem o wywieranie nacisku, który polegał na instrumentalnym przywoływaniu nieprawdziwych argumentów w debacie na temat tarczy antyrakietowej na terenie Polski. Po ewentualnym zamontowaniu tarczy antyrakietowej, zdaniem Jarosława Kaczyńskiego, prawdopodobieństwo powrotu do rosyjskiej strefy wpływów znacząco zmalałoby na kilka dziesięcioleci¹⁰.

W ocenie Aleksandra Szczygło stronie polskiej doskonale znany był powrót strony rosyjskiej do zimnowojennej retoryki ze strony prezydenta Władimira Putina. Wyrażać się to miało w tworzeniu atmosfery rzekomego zagrożenia dla Federacji Rosyjskiej ze strony innych państw. Według Szczygło takie zachowania Rosji są spójne, natomiast specyficzna była ich prezentacja. Strona rosyjska, w ocenie ministra obrony narodowej w rządzie PiS, notyfikowała swój powrót do zimnowojennej retoryki w zakamuflowany sposób, przyjmując zasadę „zobaczcie, jacy jesteśmy”, zamiast próbowała przekonywać politycznych partnerów w środowisku międzynarodowym do swych racji. Minister Szczygło mówił w tym kontekście zarówno o państwach Unii Europejskiej w ujęciu holistycznym, jak również o poszczególnych państwach w rozumieniu stosunków dwustronnych z Federacją Rosyjską¹¹.

O polityce zagranicznej Federacji Rosyjskiej wypowiadał się także Paweł Zalewski, przewodniczący sejmowej komisji spraw zagranicznych z nominacji PiS. Twierdził, że Rosjanie dbali o utrzymanie *status quo* w regionie Europy Środkowej i Wschodniej, gdzie odgrywali rolę hegemonów, który opiniował wszelkie posunięcia polityczne poszczególnych państw regionu. Mimo zmian politycznych Rosjanie wciąż, zdaniem Pawła Zalewskiego, rozumowali w kategoriach zimnowojennych. Poetyka zimnowojenna dawała decydentom politycznym Federacji Rosyjskiej możliwości uzasadnienia roszczeniowej postawy wobec Białorusi, Ukrainy czy państw Zakaukazia. Rosjanie podejmowali też starania na rzecz utrzymania pozycji w regionie do tego stopnia, aby nie dopuścić wojsk amerykańskich do swojej domniemanej strefy wpływów.

¹⁰ Wywiady dla Programu I Polskiego Radia „Jedynka”, *Standardy demokracji* [Rozmowa Jacka Karnowskiego z J. Kaczyńskim], 20 II 2007, czas 7:15, Archiwum Autora.

¹¹ Aleksander Szczygło w „Sygnałach dnia”, 12 II 2007, cyt. za: <http://www.pis.org.pl> (dostęp: 24.05.2015).

Zalewski omówił także zasadnicze różnice w polityce Federacji Rosyjskiej oraz Stanów Zjednoczonych. Po obydwu stronach dostrzec można było różne podstawy w realizacji polityki zagranicznej. Amerykanie zwracali uwagę na wartości w polityce zagranicznej, swoisty „wilsonizm” amerykański został zapoczątkowany w okresie I wojny światowej. Idealizm amerykański silnie przebija się przez politykę amerykańską na każdym poziomie i zasadniczo żadna polityka amerykańska, która naruszałaby szeroko pojmowaną wolność, nie mogła być oceniona jako skuteczna, ponieważ nie będzie trafiać do narodu amerykańskiego. Amerykanie uznają prawo suwerennych państw do prowadzenia własnej polityki zagranicznej. Implikuje to poparcie dla wolnościowych ruchów w Europie Środkowej i Wschodniej. Punkt wyjścia polityki prowadzonej przez Federację Rosyjską jest skrajnie odmienny, decydenci Federacji Rosyjskiej bowiem pragnęli, aby państwa regionu podporządkowane były Moskwie¹².

Kontekst amerykański w polityce zagranicznej Rzeczypospolitej jest ważny w odniesieniu do relacji Rzeczypospolitej Polski z Federacją Rosyjską. Lech Kaczyński kilkakrotnie mówił o gotowości do poprawy stosunków z Rosją. W trakcie rozmowy prezydenta Kaczyńskiego z prezydentem Bushem podkreślono kilka wątków:

- 1) determinację prezydenta Stanów Zjednoczonych w promowaniu demokracji w Europie Środkowej i Wschodniej;
- 2) wolę utrzymania pozytywnych relacji z Federacją Rosyjską;
- 3) kwestię bezpieczeństwa energetycznego Europy¹³.

W kontekście rozmowy prezydentów Polski oraz Stanów Zjednoczonych nie sposób pominąć opinii wyrażonej przez negocjatora instalacji tarczy antyrakietowej na terenie Rzeczypospolitej Polski w imieniu rządu RP, Witolda Waszczykowskiego. Waszczykowski w sprawie partycypacji Rosji w instalacji tarczy antyrakietowej stwierdził, że państwo polskie nigdy nie było przeciwne tego typu inicjatywie. To Amerykanie, zdaniem Waszczykowskiego, odpowiadali za realizację tarczy w Polsce i Republice Czeskiej. Strona amerykańska miała zatem prawo zaprosić Rosję do udziału w projekcie tarczy antyrakietowej, przy zachowaniu określonych warunków. Rosja miałaby przystąpić do projektu ze swoim sprzętem, a także dzielić się z partnerem technologiami w zakresie rozwoju rakietowego. Łączność z systemem amerykańskim ograniczałaby się do kompatybilności wymiany danych oraz dzielenia się informacjami. Waszczykowski odrzucił opcję, aby w każdej bazie amerykańskiej na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej stacjonowali Rosjanie. Zdementował także możliwość inspekcji rosyjskich w bazach amerykańskich, dopuszczał jedynie możliwość wizyt studyjnych. Przywołał w tym kontekście zaproszenie wystosowane przez stronę amerykańską w kierunku Rosjan, aby pokazać im niektóre elementy obrony w bazie na Alasce¹⁴.

Kwestia możliwych ustępstw strony amerykańskiej wobec Rosji w sytuacji, w której wiadomo było, że tarcza antyrakietowa nie miała być skierowana przeciwko Federacji Rosyjskiej, mogła świadczyć o wysokim statusie Federacji Rosyjskiej w stosunkach międzynarodowych. Pomimo upadku Związku Radzieckiego i powstania nowego państwa

¹² Paweł Zalewski gościem „Sygnałów dnia”, 9 VI 2007, cyt. za: <http://www.pis.org.pl> (dostęp: 14.05.2015).

¹³ Depesza PAP, *Wypowiedzi prezydenta L. Kaczyńskiego w czasie wizyty w USA, 9 II 2006*, Archiwum Autora.

¹⁴ Witold Waszczykowski w „Poranku Radia TOK FM”, 6 VI 2007, cyt. za: <http://www.pis.org.pl> (dostęp: 13.05.2015).

rosyjskiego Moskwa utrzymała mocną pozycję w środowisku międzynarodowym, przez co podejmowanie przez innych graczy na arenie globalnej działań nie mogło być nakierowane przeciwko Rosji bez reakcji władców na Kremlu.

BIBLIOGRAFIA

- [1] Bober M., *Rząd przekształca Polskę w kolonię* [rozmowa z Anną Fotygą], „Gazeta Wyborcza”, 16–17 X 2010, cyt. za: <http://www.pis.org.pl>, (dostęp: 14.05.2015).
- [2] Depesza PAP, *Wypowiedzi prezydenta L. Kaczyńskiego w czasie wizyty w USA, 9 II 2006*, Archiwum Autora.
- [3] Marciniak W., *Stosunki polsko-rosyjskie – uwarunkowania*, [w:] *Rzeczpospolita na arenie międzynarodowej Idee i praktyczne dylematy polityki zagranicznej*, red. J. Kloczkowski, T. Żukowski, Kraków-Warszawa 2010.
- [4] Raś M., *Ewolucja polityki zagranicznej Rosji wobec Stanów Zjednoczonych i Europy zachodniej w latach 1991–2001*, Warszawa 2005.
- [5] Witold Waszczykowski w „Poranku Radia TOK FM”, 6 VI 2007, cyt. za: <http://www.pis.org.pl> (dostęp: 13.05.2015).
- [6] Władysław Stasiak w „Sygnałach dnia”, 11 VI 2007, cyt. za: <http://www.pis.org.pl> (dostęp: 12.05.2015).
- [7] Aleksander Szczygło w „Sygnałach dnia”, 12 II 2007, cyt. za: <http://www.pis.org.pl> (dostęp: 24.05.2015).
- [8] <http://www.psz.pl> (dostęp: 23.05.2015).

THE EVALUATION OF THE INTERNATIONAL AFFAIRS OF THE RUSSIAN FEDERATION BY LAW AND JUSTICE PARTY

The downfall of the Soviet Union and the creation of the new world implied the establishment of the new strategy in international relations by the Russian Federation. The defeat of the Soviet Union started the crisis in the Russian Federation which was the successor of USSR. The redefinition of the new vision was necessary. The political position of the Russian Federation was weak and the states of Central and Eastern Europe which were under the patronage of the Soviet Union stated no will to be under the patronage of the Russian Federation. Still, the position of the Russian Federation was not weak in the global perspective as Russia was the member of the Security Council in United Nations. The new strategy in international relations was depicted in 2006 by Vladimir Putin.

Pax Americana meant that polar system changed into the system with large amount of regional powers. The states wanted to gain the role of the equal partner in international affairs. The Russian Federation did not accept the loss of the position in international political arena. The Russian Federation aimed at establishing great power by the restoration of the position among the states of Central and Eastern Europe. Law and Justice party opted for realism in international affairs and the decedents of Law and Justice party wanted to protect the interest of the Republic of Poland and the states of Central and Eastern Europe.

Keywords: Fall of Nations, the downfall of the Soviet Union, patronage.

DOI:10.7862/rz.2016.hss.14

Przesłano do redakcji: wrzesień 2015

Przyjęto do druku: styczeń 2016

Magdalena ŻARDECKA-NOWAK¹

THE RIGHTNESS OF PRINCIPLES AS THE CONCEPT OF THE GOOD

This paper concerns the twilight of the concept of the common good and the rise of the idea of rightness over the conceptions of the good. J. Rawls differentiates between the extensive doctrines under which various conceptions of the good are formulated and the principles of justice, which deliberately avoiding the issue of good, stop at the level of what is right. The rightness allows for pluralism of various broad doctrines that can last, grow and compete with one another within and under the protection of a liberal and democratic state. But we have to admit that there is no escape from the question of the good (and the bad) while considering the social and political issues being moral issues in some important sense for us. The defence of the principles of justice by means of pointing out their rightness and distinguishing them from various conceptions of the good is - at the level of politics and political philosophy - reasonable and purposeful (because of the values that we cherish together, as well as in order to avoid certain damages which we fear), but it is still a kind of the conception of the good. The stability of liberal society lies in the ability to promote the right conception of justice which is referred to as thin conception of the good. The normative content does not evaporate from the principles of political life, but it is retained - the primary concern of the state is justice, fairness, equality, etc.

Keywords: justice, good, J. Rawls.

1. THE TWILIGHT CONCEPT OF THE COMMON GOOD

With regard to contemporary political philosophy there are seldom references to the good as a principle governing social relations, building a social structure, defining a political objective of the society. As for the political discourse, the concept of the good has been supplanted by terms such as the national interest (*raison d'état*), the public interest, the public good, the common good (social, public). Sometimes the good of the community is determined by means of the rights of the citizens (e.g. the right to own property, the right to medical care, etc.), in other cases this term refers to all types of cultural products. Meanwhile, the classical philosophy of politics (since the period of Aristotle) has considered social issues referring to the concept of the common good. This concept was important for enlightenment thinkers offering the secular vision of human nature (Rousseau, Locke) and still it is crucial to the social doctrine of the Catholic Church these days. Likewise, modern conservative thinkers, associated with republican tradition (Oakeshott, Arendt, MacIntyre), consider the common good as a basic/fundamental factor of social life, a motive of people forming a community. This good is defined as an actual aim of the community that all the citizens together and

---

¹ Prof. Magdalena Żardecka-Nowak, DSc, PhD, Institute of Sociology, Rzeszow University, e-mail: magda.zardecka@gmail.com

individually can identify with; as a collective value consisting of perfection and prosperity of many people achievable in mutual cooperation through the use of social facilities and resources². In the field of politics the common good is considered to be the highest good (*summumbonum*).

In classical philosophy of politics opposing standpoints have been distinguished: individualism - collectivism, and elitism - egalitarianism, which determine different ways of understanding the common good. Moreover, the common good can be perceived institutionally or essentially. As for the institutional and instrumental concept, the means for achieving social and political goals are accepted. The common good is seen as convenient conditions and a set of devices, institutions and facilities serving the citizens. On the other hand, essentialist concept stresses the importance of personal development and improvement of the members participating in social life due to social resources. It assumes the innate attitude of human beings to the good and the ability of gaining and multiplying it. Owing to the natural direction towards the good, it results the moral obligation to be obeyed individually and in collaboration with others. The common good is ancillary to the personal good, which can only be achieved through participation in a social life. Even the best organized society is not able to guarantee the full implementation of personal goods that are not achievable only by socio-political means as well as due to the infinite aspirations of the human spirit. However, a poorly organized society may constitute a major obstacle in a personal development of citizens. Supporters of essentialism believe that the common good is a state of perfection of the society as a whole. Its proper understanding is possible only in the context of a broader, philosophical view on the nature (essence) of the state, society, human being and morality. It is impossible to grasp its nature or its full implementation, so there is a need for constant revision of its comprehension and specification in the form of executive standards determining its proper shape. A legal state authority legitimizes itself and strengthens its function by the use of serving it. The common good includes normative content; it is a social, moral principle and a general, political principle. Its structure is tripartite: the ideal of the common good, the executive standard and the competent political authority.

Theorists distinguish three areas of the common good: 1) legal and administrative order; 2) a set of economic goods; 3) institutions of culture, education and upbringing³. Legal and social order is the common good, because it determines the relationships between the state and citizens, implements the division between the rights and obligations that define legal and moral relationships between entities. Systems of interdependencies between citizens, institutions, associations, etc. create the overall legal and social structure of given country. A legal system is one of the most important elements of the common good, as it organizes the functioning of the entire state. Lack of such order would prevent individuals to cooperate and achieve their goals. When it comes to a set of economic goods, it is obvious that without them it is impossible to live and develop individuals or the community; they are a collection of basic /fundamental goods which are the subject of common concern. Common good means to achieve and maintain

---

²See J. Krucina, *Dobro wspólne*, in: *Encyklopedia katolicka*, vol. III, TN KUL, Lublin 1985, col. 1379-1382.

³See J. Koperek, *Dobro wspólne*, in: B. Szlachta (edit.), *Słownik społeczny*, WAM, Kraków 2004, pp 144-146.

an optimal level of wealth and prosperity. Common good also includes culture, education and upbringing - a collection of spiritual, moral and intellectual values together with all institutions that serve them, such as schools, churches, universities, theatres, museums, etc. The state is responsible for supporting efforts of different educational and cultural institutions. Classical political philosophers are convinced that only constant concern about all areas of the common good let us achieve peace and inner order, external peace, cultural and economic development, as well as it allows us to protect the repute and dignity of the state and the national and state interests.

Resignation of contemporary political philosophers from the concept of the common good is due to several reasons. The first one results from the departure from classical philosophy in general, and particularly from metaphysics and its language (human nature, the essence of the state and law). The concept of the common good has been removed as belonging to this philosophical tradition, incomprehensible and useless without it. It cannot also be easily reconciled with contemporary multicultural liberalism, modern (postmodern) democracy or individualism referring to eccentricity, since it connects with the traditional vision of society as a hierarchical structure and an individual as subordinated the whole and stuck to principles. Moreover, at the end of the twentieth century there were also thinkers who showed the relationship between the ideal vision of happiness and good and the greatest crimes of humanity (critics of totalitarianism). The good has been discredited as hypocritical political substantiation and justification for paternalism and violence of "extremely vile regimes"⁴.

2. THE RIGHTNESS OVER THE CONCEPTIONS OF THE GOOD

John Rawls - one of the most important political philosophers of the twentieth century - he laid down the rightness of principles of justice before and over different conceptions of the good. The principles of justice define a basic shape of social structure. They are reasonable, it means that they can be brought before a court of every citizen's reason and he does not find the grounds to reject them reasonably. The reason associated with impartiality and the principle of reciprocity causes that every thinking person can agree on them not falling into conflict with each other or with their professed beliefs (extensive doctrines). Every citizen will be able to accept them after thinking because he will perceive that they are associated with human (and therefore also his own) life chances. The principles of justice, allowing for affirmation of human dignity, are a fair basis for the cooperation and a sense of community with all the citizens (as no one is placed at the margins of social life).

Rawls cares about the differentiation between extensive doctrines under which various conceptions of the good are formulated and principles of justice, which deliberately avoiding the issue of good, stop at the level of what is right. This distinction becomes the "foundation" of his political liberalism. Rightness of the principles of justice proposed by him is indifferent with respect to various broad doctrines conflicting with each other. What's more, this rightness allows for pluralism of various broad doctrines that can last, grow and compete with each other within and under the protection of a liberal and democratic state. Separation of numerous and diverse conceptions of the good from a right conception of justice is, on the one hand, to protect the principles of the liberal,

---

⁴See P. Śpiewak, *W stronę wspólnego dobra*, Aletheia, Warszawa 1998, p 6.

democratic state from moving the conflicts regarding the hierarchy of goods into the political arena, on the other hand, to deliver a good, intelligent justification for the proposed principles. Rawls emphasizes that the disputes concerning what is the good have lasted for ages, while the political issues need to be solved in the predictive time. You cannot postpone political decisions until a philosophical or moral issue is solved. The rightness is to be a kind of neutrality in the face of unsolved conflicts regarding the good. At the same time, it should be noted that the content of the principles of justice is moral, normative, therefore the rightness is not the result of their axiological neutrality.

Rawls says that a liberal society has the opportunity to exist on the condition that its members are reasonable and willing to see each other as free and equal (the principle of reciprocity). This state is only possible to maintain owing to general education. Thus, there is a serious problem. Education involves leading a man in the world of values and encouraging him/her to implement them, that is why it is an action of perfectionist nature oriented to the particular good. However, the liberal state does not want to promote any conception of the good, which is expressed in its anti-perfectionism. This contradiction cannot be solved in any simple way.

Similar is the issue concerning liberal anti-paternalism that must be somehow reconciled with a rational concern about citizens, especially about those who are incapable of taking care of their own matters. A just state cannot allow for the situation that some citizens would die of hunger because of their helplessness. In this way it engages in paternalism, which we want to avoid. According to Rawls paternalistic intervention must be justified by the evident failure and absence of reason and will: and it must be guided by the principles of justice and what is known about the subject's more permanent aims and preferences, or by the account of primary goods⁵. The fact that as for the liberal state there are plenty of citizens that must be protected from their own irrational tendencies, is a significant problem. Ability to prevent this kind of dysfunction and pathology is essential for the fate of liberal democracy⁶.

It turns out that in certain situations and in certain ranges paternalism and perfectionism are unavoidable. They will always be associated with the promotion of some conceptions of the good, with the overall vision of what is in the interests of citizens and the state⁷. It is not possible to be a perfect anti-perfectionist. You have to accept that anti-perfectionism of liberalism is not absolute and it is not able to be absolute. A just social order is a fundamental value and justice - the first virtue in a liberal society. A liberal state cannot resign from elevating existed practices to the level of perfection, it must try to bring closer to "perfect" social relations. Liberal politics cannot avoid striving to realize a liberal vision of the state and society. Liberal ideals include for instance: the ideal of a just society, the ideal of a tolerant secular state, the ideal of the citizen who is

⁵J. Rawls, *Teoria sprawiedliwości*, transl. M. Panufnik i in., PWN, Warszawa 1994, p. 343.

⁶See W. Galston, *Civic Education in the Liberal State*, w: N. Rosenblum (ed.), *Liberalism and the Moral Life*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts 1989, pp 89-102.

⁷Many authors believe that paternalism is a position which cannot be reconciled with liberalism, but at the same time they are willing to accept the so-called soft paternalism in situations when allowing people freedom of choice would lead to tragic consequences for all - see e.g. G. Dworkin, *Paternalism*, in: R. A. Wasserstorm (ed.), *Morality and the Law*, Wadsworth Pub. Co., Belmont, Cal. 1970, pp. 107-126; D. Husak, *Paternalism and Autonomy*, "Philosophy and Public Affairs," 1981, No. 10, pp. 27-46; J. Feinberg, *Harm to Self*, Oxford University Press, New York, 1986.

entitled to the full rights, and who formulates his life plans rationally and independently, the ideal of equal treatment of all citizens, etc. The implementation of these ideals is being achieved by means of administrative procedures, education, tax politics etc. "Due to sterile conditions which are created in such institutions, due to demands that people exceeding their threshold renounce their subjective opinions, religious beliefs and interests, they may proceed in a manner similar to how the ideal impartial citizens might have proceeded or ideally neutral institutions in liberal system"⁸. Therefore, perfectionism turns out to be inevitable, despite the fact that neither particular moral doctrine nor philosophical conception of the good is imposed on citizens. Liberals, proving their anti-perfectionism, would only point to the fact that liberalism does not need the implementation of a particular kind of widely understood good, but it allows for the implementation of a variety of purposes (goods) chosen individually; it does not enforce moral self-improvement of citizens, but it makes it possible giving them freedom. With regards to the discussion on anti-perfectionism of liberal democracy, antinomy cannot be avoided. Today, due to such intellectuals like Rawls and Habermas, liberal philosophy has got rid of hypocrisy which consists of accusing opponents of perfectionism and declaring anti-perfectionism⁹. Consistent anti-perfectionism is not only untenable as a theoretical problem; it is also socially undesirable and impossible to implement in practice. Social and state institutions must participate actively in shaping the liberal politics, which implies the use of perfectionistic strategy. The liberal state can be neither completely neutral nor consistently anti-paternalistic nor absolutely anti-perfectionistic.

The principles of justice, which have been indicated by Rawls, applies only to the basic social structure, and at the same time, they ensure that families, associations and churches can be governed by their internal laws. Therefore, there is a danger that the liberal state will preserve the areas of despotism. Despots can be heads of families, leaders of religious movements, presidents of associations, directors of companies, etc., and the violence (even it will be removed from the public sphere) will remain a permanent element of the private life. Rawls wants to avoid such an eventuality. He admits that considering "A *Theory of Justice*", his opinion on the matter has not been stated quite clearly. That is why, in "The Law of Peoples" he formulates a clear opinion: "If the so-called private sphere is alleged to be a space exempt from justice, then there is no such thing"¹⁰. The liberal principles of political justice does not require that the decisions made in churches and families have been taken in accordance to democratic procedure. On the other hand, they impose major restrictions on churches and families - do not allow anyone to be treated against the law. Although political principles do not apply directly to the inner life of churches and families, they still guarantee fundamental rights and freedoms and equal opportunities for all. As for the just state, there cannot be the areas removed from the control of law and constituting the enclaves of despotism¹¹. Liberal democracy seeks to

---

⁸P. Przybysz, *O pragmatycznym liberalizmie*, „Transit – Przegląd Europejski” 1996, No. 2, p. 140.

⁹ It was noticed by the authors such as Joseph Raz and Will Kymlicka – see J. Raz, *The Morality of Freedom*, Clarendon Press, Oxford 1986, part II; W. Kymlicka, *Liberalism, Community, and Culture*, Oxford University Press, Oxford, New York 1989.

¹⁰ J. Rawls, *Prawo ludzi*, transl. by M. Kozłowski, Aletheia, Warszawa 2001, s. 229 or J. Rawls *The Law of Peoples*, Harvard University of Press 1999, p. 161.

¹¹ See A. Gutmann, *Demokracja*, in: R.E. Goodin, Ph. Pettit (edit.), *Przewodnik po współczesnej filozofii politycznej*, translated by C. Cieśliński, M. Poręba, KiW, Warszawa 1998, pp. 536-538.

ensure the equality of citizens and protects the weak against despotism and tyranny of the stronger, hence it recognizes the equality under the law and freedom from the tyranny as a kind of the good worth implementing.

There is no escape from the question of the good (and the bad) while considering the social and political issues, which are moral issues in some important sense for us. However, the defence of the principles of justice by means of pointing out their rightness and distinguishing them from various conceptions of the good is - at the level of political and political philosophy - reasonable and purposeful because of the values that we cherish together as well as in order to avoid certain damages which we fear. The separation of the justice from ethical issues is also justified due to the restrictions of the public reason (in particular the impossibility of carrying out the justifications in politics from the position of the whole truth), which we cannot ignore. Rawls defends his conceptions in other ways - for example, he points to its practical values (but not ideological and philosophical), its correlation with our moral intuitions or our understanding of ourselves. A great part of his argumentation takes a pragmatic and utilitarian shape/character. The theory of justice and political liberalism in the form proposed by him are simply better than other theories regarding social life because they generate much less misery, suffering and violence. Arguments of utilitarian nature show that a reasonable benefit can be received when we adopt fair rules (it has nothing to do with the acceptance of the doctrine of utilitarianism as a vast philosophical doctrine). Rawls admits that elements of utilitarianism are inevitable in political philosophy - we cannot ignore the fact that something is better, more beneficial and more valuable to us.

A common understanding of justice as fairness makes a constitutional democracy¹². Rawls is not only interested in the reasons to be obligatory but also the conditions of their social and political acceptance, because he notices the fact that the direct motive of our actions can be a benefit or a habit but not the rightness of some standards and our belief that it should be applied. Habermas comes into conclusion that this was an old problem "how the rational project of a just society, in abstract contrast to an obtuse reality, can be realized after confidence in the dialectic of reason and revolution, played out by Hegel and Marx as a philosophy of history, has been exhausted - and only the reformist path of trial and error remains both practically available and morally reasonable"¹³. Since the most common motives of our actions are habits, feelings, interests and needs, they should be treated with great seriousness when considering political issues. Rawls emphasizes that representatives of different overall visions of the world, even remaining in conflict, they can agree to a liberal conception of justice and democracy, because it is beneficial and consistent with the interests and feelings of all. There are two things that are needed to arise the idea of rational benefits: first of all, it is a fact that citizens, despite different views, have the same political conception of themselves as free and equal persons; secondly, it is a fact that even though their conceptions of the good may be different in the content, they include the same set of basic goods. What are the reasons of people's action in the appropriate manner - whether they are guided by the conviction of the rightness of principles, or they just desire to realise some interests - it may be their secret and politics has no intention of exploring it. However, Rawls assumes that citizens who are

---

¹² J. Rawls, *Teoria sprawiedliwości*, p. 333 or J. Rawls, *A Theory of Justice*, p. 214.

¹³ J. Habermas, *Faktyczność i obowiązki*, transl. by A. Romaniuk, R. Marszałek, Scholar, Warszawa 2005, p. 72 or J. Habermas, *Between Facts and Norms*, transl. by William Rehg, p. 57.

guided initially by self-interest only, after a while they will be able to recognize the rightness of existing principles in the liberal state (recognition of good reasons).

The issue regarding the acceptance of the principles of justice is concerned with the problem of stability of the liberal state. This stability is based on respect and acceptance of the principles of justice. The best situation is when this acceptance is achieved owing to good reasons, that is, by means of recognizing its rightness, not only their instrumental utility for their own purposes. According to Habermas, Rawls in *A Theory of Justice* is trying to carry out the proof of congruence of the right and the good¹⁴. He shows that just institutions create the conditions, for the sake of people's good interests, in which their own freely chosen life plans are realised in the same conditions granted to anybody. Considering a well-ordered society, it is beneficial to satisfy the demands of justice every time and for everyone. "The self-stabilization of a well-ordered society is therefore based not on the coercive force of law but on the socializing force of a life under just institutions, for such a life simultaneously develops and reinforces the citizens' dispositions to justice"¹⁵.

3. A THIN CONCEPTION OF THE GOOD

Rawls claims that the principles of justice are primary and independent with respect to any conception of the good and that they have a rational, universal and neutral character. However, the meanings of these concepts have been somewhat modified by Rawls. Neutrality denotes a lack of coercion and not imposing any particular conception of the good on anyone; rejection of the belief in the existence of "natural" superiority or inferiority of certain conceptions of a good life; universality means only that "the content does not deter anyone from standing up for neither side"¹⁶; and rationality lies in the fact that the comprehension of individuals is their only source. The concepts of the good are potential source of endless conflict; it is not possible to gain rational consent, therefore the discussions on it should be removed from the sphere of political life. The liberal state does not impose religious belief on anyone or does not arrange social life according to some transcendent standards and this is its neutrality¹⁷. Rawls maintains that his theory meets both criteria of a deontological moral theory and a teleological one. "Thus, he assumes that the first one presumes that what is right does not depend on what is good, and the second one maintains that what is right is good"¹⁸. According to Rawls, the purpose of the state may not be the maximization of any specific public good. That is what his theory differs from other political theories - such as the utilitarian theory of Locke's and Bentham's, where the priority should be assigned to the concept of the common good. No concept of the good cannot be regarded as more important than justice, and rights cannot be deprived from individuals due to some other individual or collective goods. The rights of

¹⁴ *Ibidem*, p. 73 or *ibidem* p. 58

¹⁵ *Ibidem*. It is possible only if the just institutions already exist, but it does not allow for the establishment of principles of justice in the society which are not familiar.

¹⁶ A. Chmielewski, *Kontraktualizm i jego krytyka*, „Kwartalnik Filozoficzny” 1998, vol. XXVI, part 4, p. 73.

¹⁷ The problem of liberal neutrality introduced by Rawls is widely discussed by T. Buksiński in his work *Współczesne filozofie polityki*, Wydawnictwo IF UAM, Poznań 2006, p. 51-55.

¹⁸ Z. Rau, *Liberalizm. Zarys myśli politycznej XIX i XX wieku*, Aletheia, Warszawa 2000, p. 99.

individuals and the principles of justice can be derived without reference to any concept of what is good; without assuming a certain conception of morality.

Rawls tries to go beyond a particular cultural context and be an impartial thinker. As a result of proposed social agreement, it is expected to create a society as much neutral as possible when the attitudes towards different lifestyles and individual choices are considered. The conception of justice as fairness emphasizes such nature of the state. Chmielewski says that: "The essence of the requirement of neutrality of the state is the belief that there is no concern of a state or society that people can make good choices, but they are able to have the freedom to make their own choices which are led by their personal notion of what is good"¹⁹. Furthermore, we can read that it is a way of expressing a philosophical belief that no one (including the state or society as a whole) is not an absolute, infallible and unquestionable moral authority²⁰. The theory of justice is not a philosophical materialization of any conception of the good, in fact it keeps - or at least trying to keep - neutrality in relation to the individual conception of the good, and its aim is to develop social ground, allowing everybody to achieve various ideas, goals and plans. Therefore, the neutrality and theoretical abstractness of the conception of justice is a condition allowing for the domestication of the differences between individual conceptions of morality, which means among other things, prevention from the imposition of such individual moral ideals to others²¹.

According to Rawls, the state should provide such a social order that it would allow citizens to develop individual conceptions of the good. However, this conviction is a kind of conception of the good, of which Rawls is well aware. For this reason, the concern of the liberal state that everyone could realize his conception of the good is proposed to be called the thin theory of the good²². Such understood thin conception of the good opposes broad conceptions emerging from the extensive and overall philosophical, moral and religious doctrines. The thin conception consists of the goods of a political nature, such as fundamental rights, freedoms and opportunities; basic resources (income, wealth) allowing for achieving freely stated objectives and so-called social foundations of self-respect²³.

It is possible to say that the neutrality of principles considering liberal justice of democracy lies only in not imposing any particular conception of the good (non arbitrariness) on anyone, due to the fact that it could not be justified to the general public, and imposing it by the means of violence would shatter the liberal democracy itself.

¹⁹A. Chmielewski, *Kontraktualizm i jego krytyka*, p. 61.

²⁰*Ibidem*. Opponents of Rawls (mainly communitarians) show, on the other hand, that the pursuit of such a sense of neutrality and impartiality are nothing like the best evidence of a strong commitment to specific (western) culture. In this way, they present as the classic problem of antinomy.

²¹A. Chmielewski, *Kontraktualizm i jego krytyka*, p. 62.

²²J. Rawls, *Teoria sprawiedliwości*, p. 543-548 or J. Rawls, *A Theory of Justice*, p. 348-350.

²³A chief opponent of neutrality of liberalism is Galston. He believes that Rawls is one of the most important contemporary defenders of neutrality, who bases his convictions on false arguments coming from skepticism and lexical priority of liberty - see. W. Galston, *Cele liberalizmu*, p. 100. Neutralistic liberalism of Rawls is also analyzed and criticized by Vinit Haksar in *Equality, Liberty, and Perfectionism*, Oxford University Press, Oxford 1979. Perhaps the unambiguous interpretation of Rawls as a supporter of neutralistic liberalism was a direct response to *The Theory of Justice*. Knowledge of the later works of this author allows us to read his previous thoughts in a slightly different way.

However, it must be stressed, that not imposing any particular conception of the good is not tantamount to consent to any conception. In a liberal democracy certain lifestyles and behaviours are excluded, and conceptions of the good, clearly inconsistent with accepted principles of justice, cannot count on the respect and approval. In such cases, liberal democracy is not and cannot be neutral, but it must be a state of at least minimally involved²⁴.

The political conception of justice deals with issues regarding what is morally right and wrong; it is a moral idea, specifying the moral values associated with the functioning of the state and society. Political philosophy is not exclusively descriptive, and perceiving political issues is not determined by how political relations are currently shaped. Criticism of the current political situation is always possible. If we limit the political to the historically changing ways of doing politics, and change political philosophy into the only descriptive science, then the criticism would turn out to be impossible. "We must hold fast to the idea of the political as a fundamental category and covering political conceptions of justice as intrinsic moral values"²⁵ - says Rawls. Since moral values are considered in politics, it cannot ever take a neutral character (axiologically). Speaking of the neutrality of liberal politics with respect to morality makes sense only if we want to emphasize that the moral virtues and merits of the citizens are not something that the state awards by the use of conferring honours and positions. Not distinguishing these issues is the cause of endless discussions about neutrality and unneutrality of liberalism.

The thin conception of the good allows us to maintain the stability of a liberal state. The stability is crucial for any society. Traditionally, it was believed that it is able to be achieved only by the use of common broad, comprehensive conception of the good. Rawls takes the opposite view. "Therefore, one can say that, according to Rawls, people instead of agreeing on a particular conception of the good, they should rather take care of creating the conditions for its free determination and revision. These conditions are specified by the principle of justice as fairness"²⁶. The stability of a liberal society lies in the ability to promote a right conception of justice, which is a thin conception of the good. It favours the formation of a sense of justice and sensitivity to injustice, which in turn allows us to resist various destructive factors in the state. Just law and well-functioning social institutions never contribute to bad inclinations and they do not encourage immoral behaviour, but they make that the successive generations of citizens acquire a sense of justice and recognize that everyone benefits from obeying the law. That is why, a just society is stable, because it promotes the good of its members (but not a specific conception of the good), which is justice.

Rawls says, "Thus we may suppose that there is a morality of association in which the members of society view one another as equals, as friends and associates, joined together in a system of cooperation known to be for the advantage of all and governed by a

---

²⁴ The fact that liberalism is not and cannot be neutral is claimed by Stanley Fish argues in his essay *Liberalism Doesn't Exist*, in: idem, *There Is No Such Thing as Free Speech And It's a Good Thing To*, Oxford University Press, New York, Oxford 1994, pp. 134-140. Fish emphasizes that the liberals are always one of the parties in the debate and they fight for their right with a commitment that is incompatible with the ideal of neutrality.

²⁵ J. Rawls, *Prawoludów*, op. cit., p. 248 or J Rawls, *The Law of Peoples*, op. cit., p. 174.

²⁶ A. Szahaj, *Jednostka czy wspólnota? Spór liberalów z komunitarystami a „sprawa polska”*, Aletheia, Warszawa 2000, p. 14.

common conception of justice. The content of this morality is characterized by the cooperative virtues: those of justice and fairness, fidelity and trust, integrity and impartiality. The typical vices are graspingness and unfairness, dishonesty and deceit, prejudice and bias²⁷. Rawls, describing social relations, uses the notion of civic friendship²⁸ that flourishes under the protection of just rules of social life. "Thus justice is the virtue of practices where there are competing interests and where persons feel entitled to press their rights on each other"²⁹. People in post-traditional societies have multiple, often contradictory ideas about the good and this is why justice including the idea of equal rights must be regarded as a superior value and a virtue of justice as the most important in the political order. Justice is the best guarantee of stability, because it equally divides the freedom and the right to achieve individual goals, and freedom is the most valued good.

Rawls emphasizes that his version of liberalism is not a form of enlightenment liberalism, which is an overall, broad, liberal, secular philosophical doctrine. Liberal doctrines were founded on a particular philosophical conception of the reason and a man, and they were appropriate for the modern period, when Christianity began to lose its authority. Political liberalism of Rawls does not have any goals beyond the politics. He takes the reasonable pluralism of overall, extensive, imperative doctrines, among which there are illiberal and religious doctrines. The purpose of political liberalism is not a fight against such doctrines, but to develop such concept of justice at which this diversity could freely last. Rawls hopes that the area of fundamental principles of political life can be (and already is) an area of consensus, in which various extensive doctrines overlap each other and in this sense they support each other (and not fight) and assure of their rationality.

Although the political concept of justice is a normative system, the basic/fundamental ideas occurring there cannot be analyzed by reference to the metaphysical category. No philosophy or religion, grasping the truth about the metaphysical order of being, are unable to provide a real common basis for a political life in liberal and democratic society in which pluralism is a fact. Political philosophy must reckon with this fact and try to determine what may be the subject of the consent and agreement with regard to moral and political issues; which can assure the unity in spite of diversity; which can guarantee the society composed of people as they are (and not who they could or should be), the continuance and development. It is a pragmatic approach in the best sense of the word, free from naive optimism, but also not infected with excessive scepticism. If we can learn the specific normative system and use it to describe our state and society, as well as to consider our social and political problems, it is (according to Rawls) completely enough to accept the system and get rid of persistent efforts to demonstrate its truthfulness.

4. THE POLITICAL CULTURE OF CITIZENS OF LIBERAL DEMOCRACY

Habermas emphasizes that the liberal state and all developed rights and procedures are left ultimately on an ethos, a political culture from which they derive lifetime, but over which they do not take control, and which they do not produce. "The political system based on the principle of lawfulness is not a closed circuit, but it is also left on the

²⁷ J. Rawls, *Teoria sprawiedliwości*, *op. cit.*, p. 640 or J. Rawls, *A Theory of Justice*, p. 413

²⁸ *Ibidem*, p. 701 or p. 454.

²⁹ *Ibidem*, p. 183 or p. 112.

libertarian political culture and the society accustomed to freedom"³⁰. Politics and the law must always be open to certain sources of legitimacy, which they does not dispose of; they must remain in intimate relationship with the world of life, due to the fact that only then they are able to confront and solve real problems³¹. The structure and functioning of modern liberal democracy, in a sense, "take off " from the citizens moral responsibilities and they do not place their hopes in their virtues moving everything to the formal procedures. In this way they cause that citizens, regardless of their intrinsic motivation, behave as if they were equipped with the rare qualities of spirit. However, their actual cooperation is always carried out or breaks down in relation to the broader context, which constitute the world of life together with a whole range of values and opinions of an axiological nature. Democratic procedures do not work in a vacuum. Therefore, to some extent, it is possible to demand an orientation to the common good from the citizens, but it cannot be made a legal obligation³². Citizens' involvement on the side of freedom and democracy is necessary in order to the liberal-democratic order could exist, but it cannot be legally ordered and forced into it. This involvement in public affairs and taking part (reaching an agreement) in the discussion considering the rules of cooperation give the legitimizing power to any political decisions. The political culture of citizens should predispose them not to stay the players who are closed for the free market in their selfishness, but to use their political freedom and strive for agreement regarding the issues relevant for all. It is a manifestation of reasonableness, which turns out to be an important political virtue.

Habermas, like Rawls shows how a liberal and democratic state replaces required virtues with the presumption of reasonableness of citizens, and - just like Rawls (and in opposition to the republican tradition) - he moves a burden of justification of the causative power considering practical reason from the mentality of individuals to (deliberative) procedures. The democracy is based on the reasonable "communication device" and not the competence of the actors. However, the normative content does not evaporate from the principles of political life, but it is retained - the primary concern of the state is the sake of justice, fairness, equality, etc.

Habermas admits that the questions of the normative content are always asked by the people who already have a specific vision of the world and themselves - we are discussing having formed the horizon. However, are we able to give a binding answer to these questions from inside the horizon? Habermas is concerned that such an attempt would result in a lack of considering others, the strangers. He believes that there is a fundamental difference between the question of what is good for me and for us, understood as relatives or friends (who identify with this same concept of the good), and the question of what is right for everyone, that is, for us and for those who are quite alien to us. As for Habermas, the priority of the right over the good results from the logic of progressive broadening the horizon. Starting from their own interpretation of the world and themselves, constantly learning from each other, the parties reach common ground - finding a political point of view³³. This is a difference from each other of particularistic ethical horizons and common, moral, balanced, just conditions of political discourse. It is a common,

---

³⁰J. Habermas, *Uwzględniając innego*, translated by A. Romaniuk, PWN, Warszawa 2009, p. 265.

³¹J. Habermas, *Faktyczność i obowiązki*, *op. cit.*, p. 146.

³²J. Habermas, *Uwzględniając innego*, p. 265.

³³J. Habermas, *Uwzględniając innego*, pp. 268-269.

reasonable morality which is the foundation of a liberal political culture maintaining the consciousness of citizens in a pluralistic postmodern society. In modern societies which are increasingly complex and pluralistic, more and more trust for others (such as experts in the fields we do not know) is needed, which cannot be reduced to the intellectual requirement of abstraction (abstracting from the difference). The common morality (which is not only functional overlapping of different lifestyles) is essential, but it is still in danger and fragile.

Some authors (e.g., McCarty and Bernstein) emphasize the dialectical nature of linking the good and the right in contemporary politics. They say that the question considering what is good for me is closely linked to the issue of what is good for others. Self-comprehension and a vision of society are just two aspects of the same problem, which is expressed in the question, *what is the good life*. These two aspects can be separated from each other only analytically, but in practice they remain undifferentiated. The right and the good are constantly overlapping, as well as an individual identity is intertwined with the collective identity (as an individualization occurs in the course of socialization). It is impossible to separate the issue of justice from what is ethical because it is impossible to say what is just without the knowledge of what is good³⁴. Habermas is afraid that approving of such dialectical linkage of the good and the right may withdraw our comprehension of the political sphere to the concept of Carl Schmitt. Then the politics would mean no more than distinguishing enemies from friends and striving for dominance over enemies. The peace would be only temporary suppression of the violence due to the fear of the power of the enemy; sometimes to consolidate their forces and to estimate the enemy's forces. Parties that are unable to distance themselves for their own ethical horizon, will never be able to assume that they may be wrong, they will neither believe in reasonable political solutions of problems nor the rational arguments that would achieve consensus.

The politics understood as deliberation makes sense only on the assumption that we can persuade each other by means of arguments, and learn from one another. Without anticipating (even only in imagination) reasonable solution of the problem based on the argumentation, no dispute can take place because the parties would not know what they want to achieve; there would also be no reasons for any decision to be considered legitimate. The political culture of citizens of liberal democracy allows for such anticipation. It allows us to transfer from *we*, based on a common understanding of what is good, to *we* as those who differ from one another in important matters, but despite this they can live together without hostility, based on the principles of law which in turn they are trying to reflect respect in their formulas for the individual and cultural diversity. The political culture of citizens causes them to consider the politics (perceived as a skill of continuous expressing opinions and taking into account both cultural differences and universal rights of individuals) to be better than the politics of aversion to strangers; better - therefore good for our political, abstract, reasonable *we*, which perceives that public space cannot be appropriated by one tribe or built for one generation³⁵.

³⁴See Th. McCarty, *Ideals and Illusions*, Cambridge Mass., 1991, p. 192.

³⁵Compare H. Arendt, *Kondycja ludzka*, transl. by A Łagodźka, Aletheia, Warszawa 2000, p. 61.

REFERENCES:

- [1] Arendt H., *Kondycja ludzka*, transl. by A Łagodzka, Aletheia, Warszawa 2000.
- [2] Buksiński T., *Współczesne filozofie polityki*, Wydawnictwo IF UAM, Poznań 2006.
- [3] Chmielewski A., *Kontraktualizm i jego krytyka*, „Kwartalnik Filozoficzny” 1998, vol. XXVI, part 4.
- [4] Dworkin G., *Paternalism*, in: R. A. Wasserstorm (ed.), *Morality and the Law*, Wadsworth Pub. Co., Belmont, Cal. 1970.
- [5] Galston W., *Civic Education in the Liberal State*, w: N. Rosenblum (ed.), *Liberalism and the Moral Life*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts 1989.
- [6] Gutmann A., *Demokracja*, in: R.E. Goodin, Ph. Pettit (edit.), *Przewodnik po współczesnej filozofii politycznej*, translated by C. Cieśliński, M. Poręba, KiW, Warszawa 1998.
- [7] Habermas J., *Between Facts and Norms*, transl. by William Rehg.
- [8] Habermas J., *Faktyczność i obowiązki*, transl. by A. Romaniuk, R. Marszałek, Scholar, Warszawa 2005.
- [9] Habermas J., *Uwzględniając innego*, PWN, Warszawa 2009.
- [10] Husak D., *Paternalism and Autonomy*, "Philosophy and Public Affairs," 1981, No. 10.
- [11] J. Feinberg, *Harm to Self*, Oxford University Press, New York, 1986.
- [11] Koperek J., *Dobro wspólne*, in: B. Szlachta (edit.), *Słownik społeczny*, WAM, Kraków 2004.
- [12] Krucina J., *Dobro wspólne*, in: *Encyklopedia katolicka*, vol. III, TN KUL, Lublin 1985.
- [13] McCarty Th., *Ideals and Illusions*, Cambridge Mass., 1991.
- [14] Przybysz P., *O pragmatycznym liberalizmie*, „Transit – Przegląd Europejski” 1996, No. 2.
- [15] Rau Z., *Liberalizm. Zarys myśli politycznej XIX i XX wieku*, Aletheia, Warszawa 2000.
- [16] Rawls J., *Prawoludów*, transl. by M. Kozłowski, Aletheia, Warszawa 2001.
- [17] Rawls J., *Teoria sprawiedliwości*, transl. M. Panufnik i in., PWN, Warszawa 1994.
- [18] Rawls J., *The Law of People*, Harvard University of Press 1999.
- [19] Raz J., *The Morality of Freedom*, Clarendon Press, Oxford 1986, part II; W. Kymlicka, *Liberalism, Community, and Culture*, Oxford University Press, Oxford, New York 1989.
- [20] Szahaj A., *Jednostka czy wspólnota? Spór liberałów z komunitarystami a „sprawa polska”*, Aletheia, Warszawa 2000.
- [21] Śpiewak P., *W stronę wspólnego dobra*, Aletheia, Warszawa 1998.

SŁUSZNOŚĆ ZASAD JAKO POJĘCIE DOBRA

Artykuł mówi o zmiernych idei dobra wspólnego oraz o wyniesieniu idei sprawiedliwości ponad wszelkie koncepcje dobra. J. Rawls rozróżnia rozległe doktryny, z których wynikają rozmaite koncepcje dobra, od zasad sprawiedliwości, które tak są formułowane by uniknąć kwestii dobra a zatrzymać się na poziomie tego, co prawe i właściwe. Sprawiedliwość pozwala na pluralizm rozmaitych rozległych doktryn, które mogą trwać, rozwijać się i konkurować ze sobą pod ochroną liberalnego i demokratycznego państwa. Musimy jednak zauważyć, że tam gdzie w grę wchodzi problemy społeczne i polityczne nie uciekniemy przed kwestią dobra (i zła), gdyż problemy te mają charakter moralny w istotnym dla nas sensie. Obrona zasad sprawiedliwości przez wskazanie na ich poprawność i odróżnienie ich od różnych koncepcji dobra jest na poziomie polityki i filozofii polityki jak najbardziej rozsądna i celowa (ze względu na wartości, które podzielamy oraz ze względu na szkody, których staramy się uniknąć), nie zmienia to jednak faktu, że nadal poruszamy się w obrębie koncepcji dobra. Stabilność liberalnego

społeczeństwa zależy od jego zdolności promowania określonej koncepcji sprawiedliwości, którą scharakteryzować można jako wąską koncepcję dobra. Normatywna treść nie wyparowuje z życia politycznego ale pozostaje w nim w postaci zasad sprawiedliwości, bezstronności, równości itd.

Słowa kluczowe: sprawiedliwość, dobro, J. Rawls.

DOI:10.7862/rz.2016.hss.15

Przesłano do redakcji: styczeń 2016

Przyjęto do druku: marzec 2016

ADDITIONAL INFORMATION

The Journal annually publishes a list of reviewers: in the last issue of the quarterly - no. 4/2016 and on the website:

<http://oficyna.portal.prz.edu.pl/pl/zeszyty-naukowe/humanities-and-social-sciences/>
<http://hss.prz.edu.pl/pl/recenzenci-wspolpracujacy/>

Previous name of the Journal: *Ekonomia i Nauki Humanistyczne*, ISSN 1234-3684

<http://oficyna.portal.prz.edu.pl/pl/zeszyty-naukowe/ekonomia-inh/>
<http://eih.prz.edu.pl/>

The journal uses as described on its website the procedure for reviewing:

<http://oficyna.portal.prz.edu.pl/pl/zasady-recenzowania/>
<http://hss.prz.edu.pl/pl/podstawowe-informacje/standardy-recenzowania/>

Information for authors available at:

<http://oficyna.portal.prz.edu.pl/informacje-dla-autorow/>
<http://hss.prz.edu.pl/pl/podstawowe-informacje/informacje-dla-autorow/>

Review's form available at:

<http://oficyna.portal.prz.edu.pl/pl/zeszyty-naukowe/humanities-and-social-sciences/>
<http://hss.prz.edu.pl/pl/podstawowe-informacje/formularz-recenzji/>

Instruction for Authors

<http://oficyna.portal.prz.edu.pl/pl/instrukcja-dla-autorow/>
<http://hss.prz.edu.pl/pl/podstawowe-informacje/instrukcja-redakcyjna/>

Contact details to Editorial Office available at:

<http://oficyna.portal.prz.edu.pl/pl/zeszyty-naukowe/humanities-and-social-sciences/>
<http://hss.prz.edu.pl/pl/komitet-redakcyjny/>

Electronic version of the published articles available at:

<http://oficyna.portal.prz.edu.pl/pl/zeszyty-naukowe/humanities-and-social-sciences/>
<http://hss.prz.edu.pl/pl/wersja-elektroniczna/>

Reviewing standards, information for authors, the review form, instruction for authors and contact details to MMR Editors and to Publishing House are also published in the fourth number of *Humanities and Social Sciences*, vol. XXI, 23(4/2016).

Circulation 130 copies. Publisher's sheet 17,67. Printer's sheet 14,25. Offset paper 80g B1.

Manuscript completed in June 2016, Printed in June 2016.

Printing Publishing House, 12 Powstańców Warszawy Ave., 35-959 Rzeszów

Order no. 64/16